

ШАРОФ РАШИДОВ

БЎРОНДАН КУЧЛИ

ШАРОФ РАШИДОВ

АСАРЛАР

БЕШ
ЖИЛДЛИК

ТОШКЕНТ

Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1981

ШАРОФ РАШИДОВ

АСАРЛАР

ИККИНЧИ
ЖИЛД

БЎРОНДАН
КУЧЛИ

Роман

ТОШКЕНТ

Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1981

Ўз
Р 31

Муҳаррир — *Ҳамид Фулом*

Р $\frac{70303-189}{M352(04)-81}$ Доп. 81 4702570200

Биринчи боб

ЎРИК ГУЛЛАГАНДА

Ўрик дарахти остидаги баланд супада ётган Муротали одатдагидек тонг-саҳарда уйғонди. Уйғонди-ю, кўзларини катта-катта очиб ўрик шохларига термилди. Ҳар бир новда ғунча ва гул билан тўла эди. Кекса деҳқон сеvimли дарахтнинг шохлари, новдалари, ғунча ва гулларига иштиёқ билан термилар экан, қалби сеvimч билан толпинарди. У, ўрик дарахтининг шохларига, шохлар орасидан яққол кўринган тиниқ осмонга, тонгни қутлаб табасум қилаётган юлдузларга зўр ҳавас билан тикиларди.

Муротали эндигина гулга кирган ўрикнинг чиройига мафтун бўлиб ётарди. Дарҳақиқат, ўрик бу йил мисли кўрилмаган даражада сергул бўлди, катта-кичик новдалар шигил-шигил гулга кўмилиб, эндигина куртақдан чиққан нимжон япроқларни ҳам яширган эди. Ўрик дарахтининг қуюқдан-қуюқ гули оппоқ булутларни эслатарди. Бу ўрик бир вақтлар Муроталининг отаси томонидан экилган ва меҳр билан парвариш қилинган эди. Муроталининг отаси Қатортол қишлоғида энг қашшоқ бўлиб, йил-ўн икки ой пешона тери тўкарди-ю, асло бири икки бўлмасди. У фақат умрининг сўнгги дамларидагина колхозга кирди-ю, бахт кўрди.

Супанинг устига эгилиб тушган новда шигил гулга тўлиб, Муроталининг кўзи олдида жилва қиларди. У,

ўрик шохларига термилар экан, отасининг сўзларини эслади: «Бу ўрик юз йил гуллаб, юз йил мева қилади. Сен ҳам, арзада ўғлим, ана шу ўрик сингари юз йил яша, меҳнатинг ўрик сингари сермева бўлиб, элни баҳраманд қилсин!»

Қатортоллик деҳқоннинг ҳар куни бир хилда бошланарди: у, тоғ-саҳарда уйқудан туриб, майини ва мусаффо ҳаводан тўйиб-тўйиб шимирарди. Сўнгра, қадрдон ўрикнинг ҳамиша таниш ва қадрдон шохлари, новдаларига тикиларди. Шундай қилиб, ҳаётбахш тоғ, мусаффо ҳаво, ҳамиша эркаланиб турган шохлар ва новдалар Муротали учун умрининг бир қисми бўлиб туюларди. Агар у, эрта саҳарда турса-ю, пешонасининг устида қадрдон ўрикнинг эрка новдаларини кўрмаса киндик қони тўкилган ҳоели ҳам, сеvimли Қатортол ҳам ҳувиллаб қолгандек сезилиши табиий эди.

Ҳар бир кунининг ўзига хос иши ва ташвиши бордир. Муротали сеvimч ва ғурури бўлган ўрикнинг таниш ва қадрли новдаларига шодёна боқиб ўридан турди ва кийимларини кийгач, қумғондаги муздек сувга ювинди. Сўнгра у, кўзаларни кўтариб, сув келтириш ниятида сойга тушиб кетди.

Муроталининг ҳовлиси тоғ бағрига жойлашган бўлиб, Қатортол қишлоғининг барча бинолари пастда, сой бўйида эди. Сой суви қишлоқни қоқ ўртасидан иккига бўлиб, пастга равона бўларди. Қатортол сойи баланд-баланд тоғларнинг бир-бирига туташган еридан, тоғ биқинида пайдо бўлган тиниқ зангори кўлдан бошланиб, кўриқ ва бўз ерлар ичида тамоm бўларди. Бу кўлнинг атрофларида сон-саноксиз катта-кичик булоқлар мавжуд эдики, ана шу булоқлардан муттасил қайнаб чиққан зилол сув кўлни ҳам тўлғазарди, экинларни ҳам суғорарди, қишлоқни ҳам таъмин қиларди. Зангор кўлнинг атрофи қатор-қатор тол билан тўла бўлгани учун булоқлар ҳам, кўл ҳам, қишлоқ ҳам, сой ҳам Қатортол номи билан юритиларди.

Қатортол сойининг суви ҳамиша оз бўларди. Ёз ойлари, жазирама иссиқ бошланганда сойнинг суви бутунлай қуриб қоларди. Шунинг учун ҳам қишлоқ чоллари кечқурунлари ёнбағирларга йиғилиб, тоғнинг тоза ҳавосини сувдек шимириб суҳбат қурганларида, «сув ҳам ҳаводек мўл бўлганда, қишлоғимиз гулистон бўларди», дейишарди. Дўстона суҳбат қурган чоллар, сув ҳақида сўз кетса, дарҳол олтинсойликлар ташаббусини эсларди-

лар — булоқларғи тосалаб сув чиқарганлар, ҳовуз қуриб кавал қазигаьлар, ер оҗиб экин экканлар тўғрисида бир-лағи қўйиб, бирлари сўзлар ва ҳаммалари ҳам бирдек ҳавас билан Қатортолғи ҳам Олтинсойдек яшнатишни орзу қилардилар. Табиғийки, бу орзуларнинг рўёбга чиқуви фақат сувга бoғлиқ эди. Аммо, бунча сув кўлда ҳам, сойда ҳам йўқ эди ва шунинг учун Қатортол қишлоғи муттасил сув таъқислиғиғи сезиб турарди. Шундай қилиб, у ёки бу ҳовлида битта-яримта қад кўтарган катта-кичик дарак ҳам қишлоқнинг қиёфасини белгиларди, ҳам сув таъқислиғидан далолат берарди.

Муроталининг ҳовлисида қад кўтарган ўрик бутув қишлоқда мавжуд бўлган дарахтларнинг энг каттаси ва энг чиройлиси эди. Бунинг учун Муротали озмунча тер тўкканми? Бу ўрик меҳнатсевар деҳқоннинг меҳри ва муҳаббатидан ризқ олиб ўсарди. Агар у ҳар кун эрталаб, кечқурун сойга тушмаганда эди, кўза-кўза сув қуйиб, томирига нам юбормаганда эди, ўрик аллақачон хазон бўларди. Муротали жазирама ёзининг аланғали кунларида, сой суви қуриб қолган кезларда қанча-қанча азоб-уқубат чекарди. У, эрта саҳарда хуржуннинг икки кўзига икки кўзани жойлаб, эшакка ортарди-да, тоққа кетар, булоқма-булоқ юриб сув қидирарди. Шундай қилиб, топган-тутган суви билан ўрикни суғориш — Муротали учун муқаддас иш эди. Ота қўли билан ўтқазилган ўрикка ҳаёт суви бериш кекса деҳқон бажарадиган ҳар кунги ишнинг энг тўнғичи эди.

Шунинг учун ҳам у юзини ювиб, бир қўлига сопол, бир қўлига мис кўзани кўтарган ҳолда, илонизи бўлиб кетган ёлғизоёқ йўлдан сойга тушди-да, икки кўзани сувга тўлгазди. Икки кўза сувни ёнбағирга кўтариб чиқиш, айниқса, майда тошлар билан тўла сирпанчиқ йўлдан чиқиш, ҳар қандай кишининг ҳам тинка-дармонини қуритади. Муротали икки кўзани кўтариб, юқорига юрди-ю, оз ўтмай чарчаб, дармондан кетди ва ҳовлига етай-етай дегаьда оёғи сирпаниб кетиб, йиқи-либ тушди. Сопол кўза бир зумда синиб, сувлари ерга сингди, мис кўза эса терлаган қўлдан чиқиб кетди-ю, тошдан тошга урилиб, пестга юмалади.

Муротали жаҳл ўтида ёварди. У, ёлғизоёқ йўлга ҳам, майда тошларга ҳам лаънат ўқиб, зўр билан ўрнидан турди, тиззасининг кўзи ва тирсағининг териси шилиниб, қаттиқ ачилиб оғриётганини сизди. У, юзларини артди.

кийимларининг чапгини қоқди, жаҳл ўтида нималарни-дир пичирлаб, кўзани қидирди. Мис кўза анча пастдаги харсангтош остида ётарди. У кўзани олди-ю, яна сойга тушиб сувга тўлғазгач, илонизи йўлдан эмас, балки туртиниб-суртиниб бўлса ҳам тўппа-тўғри кўтарилди. Унг қўлини кўзанинг балдоғидан ўтказиб, чап қўли билан тошлар ва шувоқларни ушлаб жуда асабийлашган ҳолда қандай кўтарилганини ўзи ҳам сезмай қолди. Келгач, бир тепиб эшикни очди-ю, шиддат билан ҳовлига кирди, ўчоқбошидаги чойдишни тўлғазиб, қолган сувни ўрикнинг остига қўйди.

У тиззасининг кўзи ва тирсаги ачишиб оғриган сари, тобора асабийлашарди. Қизи ётган уйнинг эшигини бир силтаб очди-ю, Меҳрининг ширин уйқуда ётганини кўрди. Бўйи етган қиз кун чиққунча ухлаб, бошқалардан кейин уйғонса, отанинг жаҳли чиқиши табиий. Муротали Меҳрининг кеча комсомол мажлисидан жуда кеч қайтганини билса ҳам, ухлаб дам олиши зарурлигини тушунса ҳам, барибир, асаби қайнарди. Жаҳл маълум фурсатга оталик меҳридан юқори келди, биттаю-битта қизга бўлган меҳр-муҳаббат ҳам, раҳм-шафқат ҳам асаб олдида оёқ ости қилинди.

— Тур дейман, тур!— Муротали овозининг борича қичқирди.— Уйқудан бошқа дардинг йўқми? Кечалари озроқ ўйнасанг бўлмасмиди?

Меҳри дадасининг одатларини яхши биларди. Шунинг учун қанча уришиб, қанча дағаллик қилса ҳам сира-сира кўнглига олмасди, чунки унинг дадаси ҳамниша саҳарлаб турарди-да, ҳовлидаги турли-туман иш билан машғул бўларди, сўнгра нонушта қилиб-қилмай далага жўнарди, қоронғи тушгунча тер тўкиб ишларди, ҳориб-чарчаб, суякларни зирқираб ишдан қайтарди-да, яна ҳовли иши билан банд бўларди.

— Тур дейман, тур!— Муротали эшик олдини тўсиб ҳамон қичқирарди.— Кечаси яна Карим билан бирга бўлгансан. У билан шивир-шивир қилганингни кўрганлар бор. Халқ олдида мени шармандап шармисор қиласан, ҳа!

Меҳри дадаси кетгач, дарҳол ўрнидан турди-ю, шошилибгина кийинди, узун сочларини ўриб, орқасига ташлади-да, эшикка чиқиб тез-тез ювинди. Сўнгра дадасининг сўзларини эшитмагандай, ҳовли супуришга киришиб кетди.

Муротали қизининг пишига хаёлчан термилиб, жаҳлидан тушди ва кичкинагина ҳовлини ўраб олган тош деворлар остига экилган деҳқончилигини — пиёз, помидор, райҳон, хиналарни кўздан кечирди. Сўнгра у қудратли ва қадрдон ўриққа завқ билан термилди. Бу ҳовлида нимаики бўлса — ҳаммаси Муротали учун қадрли эди. Уйи ҳам, биринчи бор кўрган кишига анчайин эски кўринса ҳам, Муротали учун энг қимматбаҳо ва қадрли эди. У қаерда бўлмасин, ана шу ҳовлини, ўрик дарахтини зўр ифтихор билан эслаб қўярди.

Ота-бола ҳовли ишларини адо этгач, ўрик остидаги супага дастурхон ёзиб нонушта қилдилар ва сўнгра далага жўнаш учун тараддуд кўрдилар. Колхоз пахта далалари Қатортойдан анча узоқ. Шунинг учун ота-бола азонда йўлга чиқсалар ҳам, зўрға эл қатори ишга етиб келардилар. Муротали узоқ йўлга ўрганиб, кўникиб кетган, чунки у икки йил бурун баланд тоғларнинг нариги томонида бўлган лалми ерларга тез-тез қатнарди. Ҳозирги пахтазорлар эса ўша лалми ерлардан анча яқин бўлиб, унга бориш ҳам анча қулай эди.

Тонг отди. Уфқ лоларанг бўлди. Аммо сойларнинг тубида, тоғларнинг ораларида энди чиқаётган қуёшнинг заррин нурлари билан бўялган туман кўринарди. Баланд-баланд тоғларнинг чўққилари устидаги кумуш қор нур билан товланиб, Бухоро дўпписига қадалган зардек ялтирарди.

Эндигина нонушта қилган Муротали астагина ўрнидан туриб, баланд супа устидан колхоз пахтазорларига ҳавас билан тикилди. Сўнгра, Олтинсойга борадиган йўлга назар ташлади. Муротали бу йўллардан озмунча қатнаганми? Ишга шу йўлдан бориб, шу йўлдан қайтарди. Шу таниш ва қадрдон йўлдан қайтаркан, эртанги кун тўғрисида, бригаданинг иши ва режалари тўғрисида ширин хаёлларга кўмиларди. Олтинсойга борадиган равон йўл ёнбағирлар бўйлаб борардида, Ширинбулоқнинг ёнидан ўтиб, поёнсиз қўриққа, яқиндагина ўзлаштирилган янги ерлар бағрига кириб кетарди.

Дарҳақиқат, қўриқ ва бўз ерлар поёнсиз эди. Қатортойдан тушиб келишди, кенг чўлга чиқиш биланоқ, онда-сонда шувоқ кўкарган қаттиқ ва тошлоқ ерлар босиб ўтиларди. Бу ерларнинг шабадаси кеча-кундуз

тиним билмасди. Қўриқ ерлар тамом бўлиши билапоқ, кўчма қумлар бошланар эди-ю, бу қумлар узоқ-узоқларга чўзилиб, уфқлар билан туташиб кетарди. Муротали асрлар бўйи ўз эгасини кутган қўриқлар ҳақида ўйларкан, райком секретари Жўрабоевнинг ўтган йили колхозчилар умумий йиғилишида айтган доно сўзларини эсларди.

— Сизлар яқиндагина ўзлаштирилган Олтинсой ерларидан мўл ҳосил олдингиз. Яна қўриқ очиб кўринглар, янги ерлар мисли кўрилмаган мўл ҳосил бериши ойдек равшан. Қўриқ ва бўз ерлар бағрида битмас-туганмас кон — хазина борки, бу халқ бахтига хизмат қилуви керак.

Баъзи бировлар партия Марказий Комитетининг Қовоғистон, Сибирь ва мамлакатнинг бошқа районларидаги қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш ҳақидаги қақриқларининг бизга дахли йўқ, дейдилар. Ғалла керак, дон керак, ҳозирча энг муҳими ана шу, биз учун эса, азалдан деҳқончилик қилиб келган ерларимизда кўпроқ пахта етиштиришдан кўра муҳим иш йўқ, дейишади. Нотўғри, — деди Жўрабоев худди биров билан баҳслашадигандай. — Қўриқ ерларни ўзлаштириш биз учун ҳам зарур иш. Нима дейсизлар, ўртоқлар, бу ҳақда бир ўйлаб кўриш пайти келмадимикин? Фикримча, шундай пайт келди. Бунга ишончим комил.

Ҳа, Жўрабоевнинг бу нутқи Муроталининг эсидан чиққани йўқ, негаки, ана шу йиғилишдан кейин уларнинг колхозида катта ишлар бошланиб кетди. Мана энди бу ишларнинг натижаси яққол кўришиб турибди.

Пахта ерлари ҳам, қўриқ ва бўз ерлар ҳам — ҳаммаси Муроталининг мулки. У ана шу бешоён ерларнинг чин эгаси сифатида узоқ-узоқларга секинча ва ифтихор билан термилди ва бу ерларни ўзлаштириб, бағри тўла хазинани очмоқ учун қанча-қанча меҳнат зарурлиги тўғрисида хаёл сурди. Муротали ширин хаёлларга ғарқ бўлиб, ишга жўнашни ҳам унутадиган эди. Кечикаётгани эсига тушиб, эшик олдида кутиб турган Меҳри томон шошилди ва шахдам қадамлар ташлаб, қизига яқинлашганда, қўққисдан эшик очилиб, эски қадрдони Ғафур кириб келди. Муротали ҳайрон бўлиб таққа тўхтади ва узоқ вақтлар ном-нишонсиз кетган дўстини зўрга таниди.

Меҳмоннинг кийимини кўрган кини ажабланмай,

иложи йўқ эди, чунки у тилка-пора бўлган калишнинг канои билан ташған, офтобда ранги ўчиб кетган шимми чанг-тўзон босган. Эғнидаги телогрейкаси анча эскириб қолган бўлса ҳам, бошига янги дўппи кийиб олган эди. Ғафур эшикни очди-ю, уй эгаси яхши таниб олгунча сарғиш тишларини кўрсатиб, илжайиб турди. Ғафур бир зум дўстига тикилгач, юзларини қоплаган узун соқолини ёғимлаб, унга яқинлашди. Қадрдон дўстлар чин дилдан қучоқлашиб, сўнгра қўл беришиб кўришдилар.

— Хайрият, қайтиб келибсан!— деди Муротали севинчи ичига сиғмай,— чиққанингга анча бўлдим?

— Қишлоққа кеча келдим,— деди Ғафур қовоғини уйиб,— уйимга, туғилиб-ўсган қишлоғимга келдим минг-минг пушаймон бўлдим. Жияним раҳм қилар, ёрдам қилар, деб умид қилувдим. Бироқ, бегонадан баттар кутди...

— Шошма, шошма, дўстим. Сен қанча деса, шунча ётиб чиқдинг. Нимаики бўлса, ҳаммаси ўтиб кетди. Наҳотки Ойқиз ҳали ҳам унутмаган бўлса.

— Тухмат қилиб, қаматган ҳам жияним, қувғинга солган ҳам ўша. Жияним бағритош чиқди, оғайним.

Муротали унинг сўзларини чидам билан тинглаб, унча ҳам ишонмагандай бошларини чайқарди. Ғафур бўлса, барча сўзларим Муроталига маъқул бўлаётир, деб кўнглидан ўтказди-да, Ойқиз билан бўлган суҳбатни анчагина бўяб кўрсатди.

Аслида эса бу учрашув қуйидагича бўлган эди.

Ойқиз биттаю-битта тоғасини совуқ кутиб олди. Ғафур қўққисдан кириб келганда, у қишлоқ Совети биносида ўз ишлари билан банд эди. Ғафур оёқда туролмайдиган даражада маст бўлиб, кўзларида нафрат ўти чақнарди. У икки қўлини Ойқиз ўтирган столга тиради-да, кўзлари бақрайган ҳолда таъна қилди:

— Салом, жиян! Нима учун бахтсиз тоғангни бир бор кўришга ярамадинг?

Ойқиз жимгина ўтирарди. У бошини қимирлатиб стул кўрсатди-да, совуққонлик билан сўради:

— Ўтиринг, марҳамат. Менда ишингиз борми?

Ғафур гандираклаб кетди, сўнгра столга таяниб олди. Юзини Ойқизнинг юзига яқинлаштирганда, оғзидан арақ ҳиди бурқсиб кетди. У узоқ уҳ тортди-ю, ғазаб билан жавоб берди:

— Нима ишингиз бор, дейсанми, жияним? Уйимдан жудо қилдинг, дўстларимдан ажратдинг, умримнинг охригача бахтсиз қилдинг. Энди нима ишингиз бор, деб сўрайсан. Биласанми, жияним, юрагим алам ўтида ёнмоқда...

Ғафур тобора асабийлашар эди, бунинг оқибатида кўзлари хиралашиб, лаблари пирпирар, ранглари ўчиб, қўллари титрарди. Ойқиз ўзини оғирликка солиб, майин овоз билан қатъий буюрди:

— Ўтиринг! Ўзингизни босинг! Юрагингиз тўла ғазаб-нафратни билдирмоқ учун маст бўлиш шарт эмас-ку!

Эндигина стулга ўтираётган Ғафур сапчиб ўрнидан турди. Ойқизнинг сўзи дилига ханжардек қадалди:

— Қани, жиян! Яна бир марта ҳукмингни кўрсат. Чақир, милиционерни чақир, ашаддий жиноятчи деб, панжарали уйга юбор.

Тоғаси қанча қизишса, Ойқиз ўзини шунча оғирликка соларди. У гўё ҳеч нарсани билмагандай, сезмагандай дафтарига нималарнидир ёзарди. Ўт бўлиб ёнган Ғафурнинг тоқати тоқ бўлди ва жон-жаҳди билан столга мушт уриб, овозининг борича қичқирди:

— Арпангни хом ўрдимми, жиян? Аксинча, сен ўз тоғангни балолар гирдобига итардинг, туҳмат тошини отиб, бахти қаро қилдинг, жияним, юрагимни пора-пора қилган ҳам сен бўласан. Энди шунни билиб қўйки, мен ўтдан ҳам, сувдан ҳам, сендан ҳам, балодан ҳам қўрқмайман!

Ойқиз таажжубланди, чунки бўлиб ўтган кўнгилсиз воқеалардан сўнг Ғафурнинг ақл-фаросати кириб, тавбасига таянгандир, деб ўйлаган эди. Ўзи ҳам суд вақтида қолхоз ғалласини ўғирлаганига тўла иқрор бўлган ёди-ку? Ҳа, иқрор бўлгани ҳақиқат. Аммо, ахлоқ тузатиш уйларида ётиб, юраги ўч-алам билан тўлгани ҳам ҳақиқат экан. Жала-ёмғир ёққан пайтларда сув кўпайиб ариқлардан тошгани каби, унинг ўч-алами ҳам икки пиёла ичгандан сўнг юракларидан тошиб чиқибди-ю, ҳаммасини заҳарли сўзлар билан баён қилди. Ойқиз тикандек қадалувчи бу сўзларни чидам билан эшитгач, одатдагидек юмшоқлик билан сўради:

— Айтинг-чи, менда нима ишингиз бор?

Юмшоқлик билан берилган савол Ғафурга қаттиқ

таъсир қилди. У бир зум ерга тикилиб, жаҳлдан тупди ва кўздан йироқ бўлган бирор ишга юборишни, масалан, тегирмонга юборишни сўради. Ойқиз тоғасининг таклифини ўз-ўзича муҳокама қилгач, ариза бериб колхозга киришга, сўнгра эл қатори далада ишлашга маслаҳат берди.

Ғафур ўз илтимосидан асло қайтмади. Ойқиз ҳам ўз фикридан асло чекинмай, қатъий тураверди.

— Иккисдан бирини танланг,— деди Ойқиз қатъият билан,— ё кетмон, ё тўрт томонингиз қибла, бошингиз қаёққа оғса, ўша томонга жўнанг. Этагингиздан ушлайдиган одам йўқ.

Ғафурнинг қўллари безгак тутаётгандек қалтирарди, у нима қилишини, нима дейишини ҳам билмай, бақрайганча турарди. Орадан бир неча минут ўтгач, ақл-ҳушини йиғиб олди-ю, Ойқизни ҳақорат қилди, тобора асабийлашиб, маст туядай бўкирди. Ойқиз ҳам бўш келмади. У жаҳл ўтида ёниб: «Сендай тоғам йўқ»,— дея қичқирди. Ғафур қишлоқ Совети биносидан ўқдай отилиб чиқди-ю, раисни ахтариб кетди. Раис фермада бўлгани учун ҳам тона олмай, нима қилишини, кимга боришини, кимга ҳасрат қилишини билмай, хаёл суриб кетди. Бирдан Муротали эсига тушиб кетди-ю, саҳар туриб Қатортолга жўнади.

У, Ойқиз билан бўлган учрашувни олдинга гам-гиплик билан ҳикоя қилди-да, охирига етганда ҳўнграб йиғлади. Бутун гуноҳни Ойқизнинг устига ағдариб, ўзини мусичадай бегуноҳ ва беозор қилиб кўрсатди. Муротали бу ҳикояни чидам билаё эшитиб, раҳми келди ва унинг елкасига қўлини қўйиб, дилига далда берадиган оҳангда гапирди:

— Асло хафа бўлма, дўстим! Соғлом кишига ҳамма иш ҳам фойдали ва ёқимли бўла беради. Олдинга оғир кўринса ҳам, сўнгра дарров кўникиб кетасан. Ҳа, тегирмонда нима қиласан? Яхшиси, далага юр, менинг бригадамда эл қатори ишлай берасан. Биласанми, бригадамизнинг шуҳрати бутун колхозга, бутун Олтинсейга ёйилган. Район йиғилишида ўртоқ Жўрабоев ҳам бизни мақтади.

Ғафурнинг рози бўлишдан бошқа чораси қолмади:

— Раҳмат, қадрдоним!— деди у оғир хўрсиниб. Ғафур аста бошини кўтариб, узоқ нафас олди-да, бўғиқ овоз билан сўзида давом қилди:— Нима десанг шуни

қиламап. Бу яхшилигингга мендан қайтмаса, худодан қайтар.

Меҳри эшикка суяниб, газета ўқирди ва суҳбат қилаётган дўстларга тез-тез тикилиб тоқатсизланарди. Дадасининг қарашини кутиб турган қиз, кўзи кўзига тушиши билан имлаб, кечикаётганини эслатди: Муротали қадрдон дўсти билан хайрлашишга шошиларди:

— Кечир, дўстим, ишга кечикашман. Истасанг юр, бирга борамиз. Бахт қидирибсанми, уни фақат меҳнатдан топасан!

Дўстлар суҳбат аралаш эшикдан чиқдилару Меҳрининг орқасидан юра бошладилар. Кун чиқиши биланоқ оламини қиздирарди. Эндигина шабнами қуриган кўкатларнинг ҳиди анқиб турарди. Чўлдан майин-майин шабада эсарди-да, ёнбағирни ёқалаб борадиган йўлдаги чанг-тўзонни кўзларга учирарди. Гафур чанг кирган кўзини уқалаб, бетларини буриштирган ҳолда сўради:

— Яқинда саҳрога кўчар эмишсизларми, ҳақ сўзми? Муротали хафалангандай бўлди.

— Бу сўзлар сенга ҳам етиб борибди-да. Ҳа, шамол бўлмаса, теракининг учи қимирлармиди. Овозалар тўғри, тоғлиқларга мурожаат қилиб, янги очиладиган ерларга кўчиб боришни таклиф қилмоқдалар. Биз янги ер очмоқдамиз. Мана бизнинг қизимиз ҳам отасидан сўрамай, кўчишга ёзилган.— У жаҳл аралаш, ғамгин ҳолда сўзларди.

Меҳри бу сўзларни эшитгач, дарҳол дадасига яқинлашиб, эътироз билдирди:

— Дада... Мен сиз билан маслаҳат қилган эдим-ку...

— Маслаҳат қилганинг тўғри, аммо олдин ёзилиб, сўнгра маслаҳат қилгансан. Бу уят, қизим, уят!

Меҳри жаҳли чиқиб, қизариб кетди. Бошини эгиб яна эътироз билдирди:

— Ҳамма комсомоллар ариза беришди.

— Ҳа, ҳа,— деди Муротали жаҳли чиқиб,— агар ҳамма томдан ташласа, сен ҳам ташлай берасанми? Дадангнинг маслаҳатини олсанг, гуноҳ бўлмайди. Дадангни писанд қилмай қўйдинг шекилли.

— Сизга раҳмим келади, дада!— Меҳри ўз фикридан асло чекинмасди.— Янги ер узоқда, ҳамиша қатнаш оғир. Мен сизни деб ариза бердим.

— Мени деб... Менга парво қилма, оёқларим куч билан тўла, қизим!

— Ойқиз-чи...

— Калта қил, қизим. Янги ер тўғрисида ўйлагани учун Ойқизга минг раҳмат. Яхши иш қилди. Бизга ер керак, аммо туғилиб ўсган ҳовлимни, ота-бобомнинг қабрини ташлаб кета олмайман. Бу ердан ҳеч қачон кўчмайман, сен ҳам кўчмайсан, юз марта арıza берсанг ҳам кўчмайсан, барибир, биз Қатортолда қоламиз. Янги ерга Ойқиз, Олимжон, Каримлар кўча берсин, қола берса уларнинг қариндош-уруғлари кўчсин!

Йўловчилар катта тош йўлга етдилар, чўлни тўсиб турган тоғ ҳам ўнг томонга чекинди-ю, янги ҳайдалган ерлар, кўм-кўк далалар равшанроқ кўринди. Муротали жим қолди. У, пешона тери тўкилган бу эквизорларга тикилганда ҳамиша жим қоларди-ю, дили ифтихор билан тўларди. Ху анави қишлоқда эса, Муроталининг қадрдонлари яшардилар. Улар билан Муротали янги ер очган, сув келтирган, пахта ўстириб, Ватан топшириғини адо этган. Бу ерларни у чин дилдан севар, унга бўлган меҳр-муҳаббатини узоқ-узоқларга термилиб, иштиёқ билан баён этарди.

Ғафур калишининг канопи ечилиб кетганини сездю, уни бойлашга энгашиб, Меҳрига насиҳат қила бошлади. Меҳри зиғир ёғидай кўнглига урган насиҳатни яна чидам билан эшитди.

— Сен, қиз, дадангинг измидан чиқма, катталарга қарши чиқиш гуноҳ бўлади. Сиз, ёшлар, муттасил шошасизлар, кўз кўрган томонга бошларинг оғади-ю, кетаверасизлар. Шошма, ҳа, даданг айтган доно сўзларнинг мағзини чақиб кўр. Ахир, дадангни қаерга етаклайсан, қақир сахрогами? У ерлар фақат олашақшақ учун яхши. Сен Ойқизнинг сўзларига учаверма, ҳа, Ойқиз катталарга яхши кўринмоқ учун қилипти. Шунин билки, деҳқонлар аҳмоқ эмас, қизим, уй-жойини ташлаб, чанги чиққан саҳроларга кўчаверадиган нодон топшлармикин, ўз уйим — ўлан тўшагим, деган эскилар.

— Аризалар-чи, қанча ариза тушганини билмай-сиз-ку.

— Ариза — қуруқ қоғоз. Менинг маслаҳатим, насиҳатим битта, қизим, аризангни қайтариб ол, дадангни азоб-уқубатдан қутқар.

— Ахир, мен... умумхалқ бошлаган ишдан четда қо-
ламаинми,— деди Меҳри ҳаяжон ичида.

Муротали ғазаб билан унинг сўзини бўлди:

— Ҳим бўл, уятсиз!

Меҳри индамади. Аммо, Ғафур Ойқиз номини тилга олганда, унинг ранглари оқариб кетди. Асаби қайнаб, лаблари ширпиради. Афтидан, оғзига аччиқ гап келди-ю, дадаси олдида бу одамга бир нарса дейишдан ўзини тийди.

Иккинчи боб

ПОКИЗА БУЛОҚ

Ҳаво кундан-кун исиб борарди. Гарчи баҳор фасли бўлса ҳам пешиннинг иссиғи сезиларли даражада қиздирарди. Ойқиз ҳозиргина райондан келди, сеvimли ва садоқатли Бойчибарда неча-неча чақирим йўллари босиб ўтди. Шунинг учун ҳам унинг юзлари қип-қизариб, чаккаларидан маржон-маржон тер қуйиларди. Ойқиз ҳовлига етиб келгач, отининг юганини олиб, айилни бўшатиб, ўтга қўйди-ю, кенг ҳовлининг ўртасидан кесиб ўтган ариқчага шошилди. Куннинг иссиғида узоқ йўл юриб, кичкина ариқчани тўлгазиб оқаётган булоқ сувларига термилиб, ҳордиқ чиқариш нақадар нашъали! Ҳовли шинам, соя ва салқин эди. Баланд-баланд қорли тоғлардан келган муздек шабада ҳовуз бўйида қад кўтарган тол ва теракларнинг япроқларини эркалар, турли-туман гуллар ва райҳонлар билан ўйнашиб дилрабо ҳидларини анқитиб димоғларга урарди. Ариқнинг бўйида, қалин-қалин мирзатеракларнинг соясида чиройли тахтакаравот турарди. Ойқиз дам олгач, ариқ сувида ҳузур қилиб ювинди-ю, каравотга ўтириб хаёл сурди... Ишлаб чарчаганда, иссиқдан терлаганда ана шундай соя-салқин ва тинч ерда ҳордиқ чиқариш нақадар ширин! Айниқса, зангор сув тўла ариқчага термилиб, шўх-шўх оқаётган тўлқинларга тикилган ҳолда фикр юритиш, олтин умрнинг ширин-ширин воқеаларини эслаш нақадар яхши!

Ойқиз ана шу кичкина ариқчанинг шўх-шўх оқими-га термилиб, ўзининг ёрқин бахти, сеvimли ёри ҳақида ўйларди. Ҳамиша юзларини сийпалаб эркалайдиган тоғ шабадаси, остида зумрад тошлари кўриниб турган зилол сув Ойқизнинг ширин-ширин ўйларига ҳамоҳанг бўларди.

Айни пайтда, Олимжон анча узоқда... Бундан икки йил бурун у, сеvimли Ойқиздан намуна олиб, институтнинг сиртқи бўлимига ўқишга кирган эди. Шунинг учун ҳам у яқинда имтиҳон бериш ниятида пойтахтга жўнаган эди. Олимжон узоқда бўлса ҳам, фикри-зикри Ойқизда, Олтинсойда бўларди. Унинг самимий мактубларида севги ва меҳрибонлик нафаси сезилиб турарди. Ҳар ҳолда, бу хатлар қанча ширин, қанча самимий бўлмасин, Олимжоннинг ўрнини боса олмаслиги табиий эди. Ойқиз кечқурунлари гуллар ичида Олимжон билан қилган ширин ва лаззатли суҳбатларини, мажлисларда, правлениеда, далада бўладиган иссиқ учрашувларини эсларди ва эслаган сари тобора қаттиқ соғинарди. Ахир, соғинмай бўладими?! Севинчли ҳам, хафаликли ҳам бирга-бирга ўтказардилар... Оғир дақиқаларда бир-бирларини қўллаб, кўмак берардилар. Олтинсой далаларидаги улуғ ўзгаришлар учун ҳам бирга-бирга курашардилар. Иккала ёшнинг ҳаётини бахт билан тўлдирган чин севги уларга куч, ишонч ва жасорат бағишларди. Чин севги ер бағридан қайнаб чиқадиган покиза булоққа ўхшайди. Чўлни бўстон қиладиган ҳам, экинлар ва гулларга, майсалар ва дарахтларга ҳаёт суви берадиган ҳам, баҳорни ижод қиладиган ҳам ана шу покиза булоқнинг ўзи эмасми!

Ойқиз айни пайтда сеvimли ёрининг олдида бўлишни истарди. Ҳозир, ана шу катта ишни ўз зиммасига олган пайтда, у Олимжоннинг эркалашига, қўллаб-қувватлашига, самимий маслаҳатларига интизор эди.

Жўрабоевнинг, қўриқ ва бўз ерлар ҳосил ҳазинасидир, деган доно сўзлари Муроталининг хотирасида абадий қолганидек, Ойқизнинг ҳам юрак-юракларига сингиб кетди. Икки йил бурун олтинсойликлар янги ерга сув келтирдилар. Чанг тўзони кўтарилган чанқоқ чўллар қониб-қониб сув ичди ва ҳосил қониға айланди. Қўриқ ерларнинг мўл ҳосили олтинсойликлар қалбини қувонч билан тўлдирди.

Янги очилган ва қониб-қониб сув ичган семиз ерларнинг нариги томонида поёнсиз чўл ястаниб ётарди. Уфқларга тутаниб кетган чўлнинг у ер-бу ерида қовжираб турган шувоқ муттасил кезиб юрган чўл шабадасида қалтираб турарди. Аммо, Ойқизнинг ишончи компл эдики, эрта-индин бу ерлар ҳам чамандек яшнайди, кўм-кўк пахтазорлар бунёд этилади-ю, кенг чўл

ранг-баранг гиламдек кўзларни қамаштиради. Олтинсой чўллари теп-текис, ерлари қуйруқдай семиз ва серҳосил, қўриқ ва бўз ер очишнинг харажати оз.

Қишнинг сўнги кунлари аста-секин чекимокда эди. Ойқиз печа-печа кунлар қўриқ ва бўз ерларни ўрганди. Олтинсой колхозлари очадиган ерларни энга ҳам, бўйга ҳам айланиб, ўз кўзи билан кўриб чиқди. Ҳар гал у чўлини айланганда, экинзорлар билан қўриқни ажратиб турган ихота дарахтлари олдида тўхтарди. Қандай семиз, қандай текис ерлар! Бу ерларни гулистон қилиш — халқ орзуси. Янги ер очишни харажати оз, даромади кўн бўлган қўриқ ва бўз ерлардан бошлаш зарур эди. Ойқиз бу ерларнинг хусусияти ва сифатларини чуқур ўрганиб чиққач, бу ерга дадасини ва кўини кўрган инженер Смирновни бошлаб келди. Узоқ умрини деҳқончиликка бағишлаган тажрибакор Умурзоқ ота билан билимдон рус инженерининг доно фикрлари Ойқизнинг ишончини яна ҳам мустаҳкамлади. Қатъий фикр ва зўр ишонч қишлоқ Совети раисини Жўрабоев билан маслаҳат қилишга даъват қиларди. Шу-шу бўлди-ю, Ойқиз райком секретари билан учрашди. Тилакорзуларини бирма-бир ҳикоя қилди. Ниҳоят, Жўрабоев Смирновга, яқиндагина МТС директори этиб тайинланган Погодинга ва Ойқизга — инженер, механизатор, агрономга қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш, тоғдаги ва сувсиз даштдаги колхозчи деҳқонларни янги ерларга кўчириш тадбирларини тузиб, райком бюросига киритишни топширди. Жўрабоевнинг илтимосига мувофиқ, бу ташаббускорларга ёрдам кўрсатиш учун лойиҳа тузувчи мутахассислар ҳам келдилар.

План тузилгандан сўнг, Ойқиз Смирнов ва Погодин билан бирга муфассал ёзма доклад тайёрлади. Бу ёзма доклад олдинга колхоз партия ташкилотида, сўнгра правлениеда муҳокама қилинди. Янги ер очиш тадбирлари партия мажлисида ҳам, правлениеда ҳам бир оғиздан маъқулланди. Фақат Қодиров чўллари бўстон қилишнинг улугвор аҳамияти ҳақида завқ билан сўзлаган Ойқизга ер остидан қараб, қовоғини солиб ўтирарди. Раис бу тадбирларга эътироз ҳам билдирмади, ёқламади ҳам. Фақат истеҳзо билан деди:

— Сичқон сизмас инга, галвир боғлар думига.

Ойқиз бу ўринсиз луқманни эшитиб ҳайрон бўлди. «Янги ерларни ўзлаштириш колхозга қанчалик фойда

келтиришини ҳаммадан кўра Қодиров тушуниши керак эди-ку, — деб ўйларди Ойқиз. — Наҳотки у бунинг кишилар учун қанчалик олижаноб иш эканига ҳали ҳам тушунмаса?»

Аввалги йили, халқ Олтинсой ерларини ўзлаштириганда, «бу хомхаёл» дея «каромат» қилган ҳам Қодиров эди. Улуғ ишни обрўсизлантириш ниятида турли-туман мақол тўқиган ҳам, мазах қилган ҳам, Ойқиз ва бошқалар устидан заҳарханда кулган ҳам Қодиров эди, сув келишига ишонмаган, экилган пахталар қуриб кетади, деб ўшқирган ҳам Қодиров эди. Аммо, турмуш раиснинг «каромати»ни пучга чиқарди. Бир ёқадан бош чиқарган олтинсойлик деҳқонлар ғолиб чиқдилар. Колхозчилар ўртасида обрўсини анчагина йўқотиб қўйган Қодиров бўлса, таъзирини еди. Агар район ижроия комитетининг раиси Султонов аралашмаганда ва қизгин қувватламаганда эди, аҳтимол, Қодиров эгардан тушган бўларди. Ҳар ҳолда, ҳамма иш хамирдан қил суғургандай имп-жимиди ҳал бўлди-ю, у яна тинчиб, ўзига ишониб юра берди. Колхоз эса юксалиш йўлига кирди. Лекин пайти келганда раис ҳам колхоз ютуқлари ҳақида оғиз кўпиртиришдан асло қайтмасди.

«Биз каналлар қазидик... Янги ерлар очдик!.. Сув келтирдик!» — деб лоф урарди.

Қодиров ҳаминша ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир эди. У бировлар етиштирган ҳосилни йиғиб-териб олса ҳам виждони азоб чекмасди. Бу ишни у халқдан ажралиб қолмаслик, ҳаминша халқ ичида бўлиш, деб тушунарди. Қодиров айни пайтда ўзини раислик лавозимида ҳар қачонгидан мустаҳкам ҳис қиларди. Бу ҳол ташқи кўринишидан ҳам билиниб турарди. Гимнастёркаси устидан боғланган камар белига уч-уч етарди. Юзлари юмалоқ бўлиб, томоқлари осилиб кетган эди. У, мажлисларда ҳам қироат қилиб, ўзига зеб берган ҳолда насихатгўйлик қиларди. Шундай қилиб, раис ҳузур-ҳаловатда яшарди.

Колхозчилар раис тўғрисида турли-туман фикрда эдилар. Бу фикрлар бепхтиёр чўлни эслатарди. Чўлда янтоқ ҳам, ажриқ ҳам, шувоқ ҳам, фикрни мафтув қиладиган гўзал чечак ҳам ўсади. Шу билан бирга, шамол қай томонга эсса, ўша томонга бошини эгувчи майсалар ҳам ўсади... Халқда ҳам худди шундай эди, раиснинг талтайиб кетганидан, кечаги гуноҳлари ва

танбеҳларни бутунлай унутганидан шикоят қилардилар. Раис бундай одамларга дарҳол эътироз билдириб: «Тўғри, хато қилганим тўғри, лекин дарҳол бўйнимга олдим-ку», — дерди.

Шундай қилиб, раис қорлар ёғиб, пзлар босилишига умид боғларди.

Шу билан бирга, раисга сажда қилувчи хушомад-гўйлар ҳам озмунча эмасди. У бундай кишиларга бўлган меҳр-муҳаббатини мулоийимгина табассум билан ифода этарди.

Қодировнинг мағрурланиши Ойқизга ёқмасди. Раис ҳар қачон колхоз ғалабалари тўғрисида талтайиб гапирганда, Ойқиз ич-ичидан хурсанд бўларди, чунки бу ғалабалар Ойқизнинг ҳақ эканлигидан далолат берарди, кечаги орзу бугун рўёбга чиққанидан, халқ тоғларни ағдарилганга, дарёларни бўғилганга қодир эканлигидан далолат берарди. Майли, Қодиров колхоз ғалабаларини санар экан, истаганча ўзига зеб берсин, барча ютуқларни ўз номи билан боғласин, бошқаларнинг ҳалол ва фидокорона меҳнатини ҳийла-найранг билан ўзлаштирсин, майли, шуҳрат қидиришни касб этиб олсин. Ойқизга шуҳрат керакмас. Унинг орзу-умидлари амалга оширилганлиги, ҳатто Қодировдек ўжарлар ҳам халқ кучига тан берганлигининг ўзи Ойқизга етади.

Ойқиз, Қодиров янги ерларни ўзлаштириш ҳақидаги планга астойдил ёпишиб олинишига сира шубҳа қилмасди. Чунки бу план ўзига бино қўйган раисга янги шуҳрат келтиришини биларди.

Шунинг учун ҳам Қодировнинг колхоз правлениесига ташлаган луқмалари Ойқизни ўйлаштириб қўйди. Қодиров очикдан-очиқ қарши чиқмаса ҳам, Ойқиз унинг юрагида яшириниб ётган аламини сезар, райком бюросида ёрилишига кўзи етарди.

Шундай бўлди ҳам... Яна бу воқеа Олимжон йўғида бўлди. Ҳозир у, Олимжоннинг қўллаб-қувватлаши, маслаҳатларига шунчалик иштизор эдики... Шу пайтда, севимли эрининг кўзларига лоақал бир қиё боққанида ҳам, елкасидан тоғ ағдарилгандай енгил тортарди... Мана шундай пайтларда, турли-туман ўй-фикрлар, рақиблари билан бўлган баҳслардан ҳориб-чарчаб уйга келганида, Олимжон илиқ табассум билан кутиб олишини, унинг сўзларини диққат билан эшитгач, елкасидан оҳиста қучоқлаб: «Сен ҳақсан, жонгинам... Ҳеч нарсадан хавотир

қилма, ҳақсан...» дейишини яққол кўз олдига келтирди. Қани энди, ҳозир Олимжон ёнида бўлганида, Ойқиз унга бу гапларни айтиб ўтиришининг ҳам ҳожати қолмасди, у ҳаммасини ўзи билар, Қодировга қарши Ойқиз билан бирга курашарди!

«Бирга-я...» Қандай ажойиб сўз-а!

Ойқиз нафасини ростлаб, ором олди. Ариқдаги сув бир оҳангда шилдираб оқарди, баланд теракларнинг парча-парча япроқлари бир-бирига тегиб, ўз тилида шивирлашарди. Ҳаммасида ҳам ўзига хос сир бор... Ойқиз ҳам ҳозир ўзи учун ноёб ҳиссиётлар ҳақида ўйларди ва унинг покиза фикрлари ариқдаги сувга қўшилиб, узоқ-узоқларга — сеvimли Олимжон қалбига оқиб боргандай бўларди.

Қўққисдан чалпинган қўнғироқ ва «ғирч» этиб очилган эшик Ойқизнинг узоқларга чўзилиб кетган хаёлини бўлди.

— Бу ҳовлида ким бор? Хат керакми?..

Ойқиз каравотдан енгилгина сапчиб тушди-ю, почтальоннинг олдига югуриб борди. Почтальон хипчадан келган, юлдузи иссиққина ўспирин эди. У бир қўли билан велосипедини, бир қўлида Ойқизга аталган хатни ушлаб турарди. Ойқиз хатни дарров олди-ю, қаердан ва кимдан келганлигини билгандан кейингина, почтальон билан саломлашмаганини сезди ва кечирим сўраб қўл узатди. Почтальон бир зумда кўздан ғойиб бўлди.

Ойқиз дарҳол эшикни ёпди-ю, хатни кўкрагига босиб уйга югурди, айвондаги стол ёнига ўтириб ҳаяжон ичида конвертни очди.

Олимжон, сеvimли ёрини нималар ўйга солган бўлса, ҳаммасини билгандай, сезгандай, унинг қалбини чексиз меҳр-муҳаббати, севги-садоқати билан тўлдириб хат ёзган, беҳад соғинганлиги тўғрисида ҳикоя қилган. Олимжон Ойқиз ҳақида, унинг саломатлиги, ишлари, Умурзоқ ота ҳақида қатор-қатор сўроқлар қўйиб, ўқишга боришини қувватлагани учун чин дилдан ташаккур баён қиларди. Хатнинг охирида у, қўриқ ва бўз ерларни очиб юзасидан тузилган тадбирларнинг тақдирини райком бюросида қандай муҳокама қилинганлиги тўғрисида муфассал ёзишни сўради.

Конвертга Олимжоннинг фотосурати ҳам солинган эди. Ойқиз сеvimли ёрига узоқ термилди... Олимжон бу ойлар ичида ҳеч ўзгармабди, ҳатто, ёшаргандай кўри-

чарди. Демак, дарслар унинг уйқусини ҳам, пштаҳасини ҳам бўлмабди. Ойқиз севимли ёрининг чиройли суратига тикилиб ҳазил аралаш дўқ урди: «Шаҳарда дангасалик қилаётганинг йўқми, ўйинқароқлик қилаётганинг йўқми, севгилим?» Ойқиз қаҳ-қаҳ уриб, самимий кулди. Олимжон тўғрисидаги гумонлари ўзи учун ҳам кулгани кўринди. Ўйинқароқлик?! Бу ҳақда Олимжондан сира-сира гумонсирамаса ҳам бўлади. Ҳатто, у баъзи вақтларда ўзини ҳаддан ташқари жиддий тутади. У оғир табиатли. Ҳа, эркакларнинг ҳис-туйғулари шундай босиқ, вазмин бўлиши керак.

Ойқиз тўйдан кейин, куз кунларидан бирида Олимжонни қўлларидан тортиб, севимли Шпринбулоққа олиб борганини эслади. Ойқиз бу хилват жойни жудаям ёқтирарди. Болалик чоқларида дугоналари билан шу булоқ бўйида ўйнади, кейинчалик эса, бу ерга келиб, гуллар терадиган, китоб ўқийдиган, дарс тайёрлайдиган бўлди. Олимжон билан ҳам худди шу булоқ бўйида, навқирон чинор тагида учрашарди...

Шу туфайлидирки, эри билан ана шу севимли булоқ бўйига боришни кўнгли қумсади.

Тўй ўтгач, кўп ҳолларда бўладигани каби, улар ўртасидаги севги-муҳаббат ҳам осойишта, равон йўлга тушиб қолди: энди бу муҳаббат учун курашиш, вақтдан, ишдан кечишнинг ҳожати қолмаганди.

Лекин Ойқиз Олимжоннинг хотини эканига, Олимжон билан бир уйда яшашларига, энди улар бир-бирларига ўз муҳаббатларини бутунлай бахш этишлари учун ҳеч нарса халақит бермаётганига ҳалигача кўниколмади. Ойқизнинг Олимжонга бўлган муҳаббагида ҳали ҳам қизларга хос, тиним бермайдиган опиклик сезилиб турарди. У, эрини илгаридан кўра ҳам кучлироқ севарди. Шу билан бирга, унинг севгиси тўйдан илгаригидек нозик ва булоқ сувви каби ўйноқи эди.

Уша кунни Ойқиз ишдан келди-ю, Олимжонни кутди, у келиши ҳамоно гўдакларга хос қувноқлик билан қўлларидан ушлаганича, ҳеч нарса демай, аллақасерга бошлади.

— Қаёққа, Ойқиз!— кулиб туриб эътироз билдирди Олимжон.— Бир оз нафасимни ростлай.

— Олимжон ака!.. Кунни бўйи суратим ишлади, фикру ёдим сизда бўлди... Шунчалик соғиндимки... Юринг... Булоқ бўйига бораёллик. Анча бўлди-я, бормаганимизга!

— Ана холос! Уйда ўтирганмиз яхши эмасми? Чарчагансан-ку, жопиннам. Сайр қиладаган пайтми ҳозир?.. Яхшиси, дамнингни ол. Гаплашиб, чақчақлашиб ўтирамиз.

Ойқизнинг қовоғи солиниб, лаблари пирпиради, юзлари қизарди. Ҳаяжонланганда ҳамиша унинг юзлари шундай қизариб кетарди.

— Майли, бормасангиз, ўзим бораман.

Олимжон кулиб юборди.

— Худди ёш болаларга ўхшайсан-а! Дарров хафа ҳам бўла қолдинг, аразладинг ҳам. Тагин бу тўралар, бюрократларга омон бермайдиган Ойқизмиши!.. Идорага келганлар билан ҳам ўзингни шундай тутасанми-а?

— Қалбим қандай хоҳласа, шундай тутаман.

— Олов қалб, беором қалб бу...

Олимжон ҳис-туйғусини яширган ҳолда меҳр билан хотинига тикилди. Кейинги вақтларда у шундай етилиб, гулгун очилиб кетган эдики, тўлишган, тагинам тиниқлашган юзларп ойдек яшнаб турарди. Бежиримгина тикилган нафис қўйлаги чиройли гавдасига ёпишиб турибди. Унинг қиёфасида — гаширганда, қўл ва гавдасини ҳар мақомда ўзгартриб туришларида, барча ҳаракатларида илгаригидек қизларга хос жўшқинлик мавж уриб турарди. У, ташқи кўринишда осойишта бўлишга уринса ҳамки, барибир, қалбидаги ана шу жўшқинликни яшира олмасди.

Олимжон хотинини бағрига олиб:

— Борамиз. Қаерга десанг, борамиз,— деди ва овозини пасайтириб, қўшиб қўйди:— Сен учун ҳамма парсага тайёрман... жоним...

Ойқизнинг кўнгли ёришиб кетди. Ҳамиша шундай бўларди: Олимжон ўз муҳаббатини рўйирост изҳор қилдими, бўлди, Ойқиз хафачилигини ҳам, шубҳа ва гумонсирашларини ҳам, чарчаганини ҳам унутарди. Ҳозир ҳам худди шундай бўлди. Унинг кўзлари чақнаб кетди ва у Олимжоннинг қўлларини қаттиқроқ сиқиб олди. Кўчага чиққач, қўйиб юборди-да, шўхлик билан қичқирди:

— Қани, етиб олинг-чи!..

— Ойқиз! Одамлар бор-а!

— Етиб ололмайсиз, юраксизсиз.

У, кўча ўртасидан чопиб кетди. Қишлоққа қоронглик чўка бошлаган, Олимжон хавотир қилгандек, кўчада ҳеч ким кўринмас эди.

Булоқ қишлоқдан анча нарида, колхозга қарашли эски боғнинг орқа томонида, тоғларга яқин ерда бўлиб, мукка тушиб ётган ҳайбатли ва катта тошнинг биқинидан қайнаб чиқарди ва кичкина кўл ҳосил қиларди-ю, ана шу кўлдан чиқиб илонизи бўлиб кетган чуқур, ингичка ирмоқдан пастликка тушиб, колхоз боғини сугорарди. Булоқнинг зилол суви қишда илиқ, ёзда муздек бўларди, бир бор ичган киши мазасини унута олмасди. Ширинбулоқ деб аталишининг сабаби ҳам ана шунда эди.

Олимжон булоқ бўйида Ойқизга етиб олди. Булоқ бўйларида қалин ўтлар кўкариб турарди. Ойқиз чошиб келганича, сира чарчамагандай кўм-кўк гиламдек майсазордан сакраб ўтди-да, булоқнинг бўйидаги қумлоқ ерда тўхтаб, сувга энгашди. Кичкинагина гирдобчадаги сув қум аралаш қайнаб чиқаётган бўлишига қарамай, тиниқ ва шаффоф эди. Ойқиз Олимжоннинг яқинроқ келишини пойлаб турди-да, шўхлик билан унинг юзларига сув сепди. Олимжон сал орқасига тисарилиб, шу ондаёқ қақдини ростлаб олди ва хотинига тегажаклик қилди.

— Сеп! Сепавер! Қочган номард, эндиам юраксиз, деб кўр-чи.

Ойқиз кетма-кет сув сепди-ю, кейин раҳми келиб, югуриб унинг ёнига борди, бир қўлини елкасига ташлаб, рўмолчаси билан авайлаб унинг юзларини, бўйинини артди. Арта туриб, қалбида жўш урган ҳис-туйғулардан боши айлангандай бўлди:

— Олимжон ака!..— деди у ҳаяжон ичида пичирлаб,— қандай бахтлиман-а, бахтлиман, бахтлиман!

Олимжон елкасидан оҳишта унинг қўлларини олди, юзига тикилди, тикилди-ю, қизариб кетди.

— Ундай дема, Ойқиз. Менга бахт берган сенсанку, ахир. Фақат мен... мен буни сўз билан айтиб беришга нўноқман.

— Айтиб беришнинг кераги йўқ, Олимжон ака. Фақат ёнимда бўлсангиз, ҳаминша мени севсангиз, бас. Бошқа ҳеч нарса керак эмас...

Улар уйларига кеч қайтдилар. Йўлда битта-битта қадам ташлаб, жим борар эдилар. Хотинини авайлаб, белидан қучоқлаб олган Олимжон ўзида йўқ бахтиёр эди. Ойқизнинг қизларга хос жўшқин муҳаббати Олимжоннинг юрагидаги ёшлик ҳис-туйғулари ўтини аланга-

латиб юборган эдики, бу ўтни ҳеч қандай шамол ва бўрон ҳам ўчиролмас эди!..

Мана ҳозир Олимжон суратдан унга тикилиб турибди ва Ойқиз унга ўзининг муҳаббати ҳақида ҳикоя қилмоқда...

«Олимжон! Асл вафодоримсан. Сенинг бутун борлигинг — меҳрибонлигинг, вазминлигинг, оғир табиигинг, барчаси, барчаси мен учун ниҳоятда азиз. Сен агар бошқача бўлганингда, мен бунчалик эзгу муҳаббат билан севмаган бўлардим. Олимжон! Сенинг номингни тилга олганимда, қалбим севинчларга тўлиб-тошадими, Олимжон, Олимжон, дея такрорлайман ва шу онда бутун атроф яйраб-яшнаб кетгандай бўлади, севимли булоқ бўйига чопиб боргим келади, қаҳ-қаҳ уриб кулгим келади, ер юзидаги одамларнинг ҳаммаси ҳам ана шундай қувноқ бўлишларини истайман, энг оғир, мураккаб ишларини бажаргим келади, ана шундай пайтларда сенинг муҳаббатингни, эркалашларингни қумсайман...

Сени қанчалик соғинганимни билсанг эди, вафодорим, кўзимнинг нури, суянган тоғим, севинч булогим, Олимжон!..

Мен биламан, сен асл вафодорсан, ёрингга ҳам, мақсадингга ҳам садоқатлисан. Дарҳол сенга жавоб ёзиш, ўз муваффақиятим, тўғрпроги, бизнинг муваффақиятимиз ҳақида ёзиб, сени шод қилишим керак».

Ойқиз эрининг суратини авайлабгина олиб, бир чеккага қўйди. Айвондаги столга қалам-қоғоз чиқариб, Олимжонга хат ёзиш учун ўйланиб қолди. Узоқ ўйлаб, бюронинг тафсилотларини эсга олди, ахир, эрига ёзилаётган хатда бирор воқеани ҳам тушириб қолдириши мумкин эмас-ку!

Учинчи боб

Х А Т

«Азизим, қадрдоним Олимжон ака!

Ҳозиргина хатингизни ва хат билан суратингизни олдим. Қандай меҳрибонсиз-а! Узоқдан туриб, худди мана шу пайтда менга далда беришингиз кераклигини билгандай ёзгансиз-а. Сизни жуда-жуда соғинганимни,

дийдор кўришишга интизор бўлиб кутганимни ўзингиз ҳам билиб тургандирсиз, жоним. Мэн сизга янги планимиз райкомда қандай муҳокама ўзлинганини ёзмоқчиман. Сизга юборган телеграммамдан планимиз тасдиқланганини эшитгансиз. Аммо, бу биз ўйлаганимиздек силлиққина бўлмади. Ҳаммасини батафсил ёзишга ҳаракат қиламан. Менинг бу хатим ҳар галгидан узунроқ бўлади, ўқишга сабр-тоқатингиз чидармикин? Сизга айтадиган сўзларим шу қадар кўпки, жоним...

Жўрабоевнинг кабинетида район партия комитетининг бюро мажлиси давом қиларди. Сиз бу кабинетни кўрсангиз танимасдингиз. Кабинет яқиндагина ремонт қилинган ва ёруғ эди. Бурчакда, китоб терилган этажерка ёнида оппоқ очилган бир туп пахта турарди. Кабинетнинг ўртасида эса, худди болгани эслатадиган иккита стол қўйилган бўлиб, устига қип-қизил сукно солинган эди. Бир қарашда кўзларни қамаштирувчи бу янги сукно камтарин кабинетга байрам тантанаси бағишларди.

Очиқ деразадан эрта баҳор ҳиди анқиб турарди. Дераза олдида қад кўтарган ёш-ёш олма дарахтларининг навқирон новдалари эса, майин шабада билан деразага чертиб эркаланарди.

Кабинетда бюро аъзоларидан ташқари, Олтинсой колхозларининг раислари, МТС директори ва бош агрономи, бошланғич партия ташкилотларининг секретарлари, лойиҳа тузувчи мутахассислар ва сув хўжалиги ходимлари ҳам бор эдилар.

Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш тўғрисида Смирнов доклад қилди. Унинг дастлабки сўзлари эшитилгач, дафтарчалар варақланди-ю, қаламлар ишга тушиб кетди. Унинг самимий сўзлари ҳамманинг юрагига ва онгига етиб борарди. Шунинг учун бу сўзлар бюро қатнашчиларини дарҳол қизиқтирди. Смирнов қандай сўзлаши ҳаммага маълум эди. Ўзингиз биласиз-ку,— ёзади Ойқиз, очиқ кўнгил билан киноя қилиб,— инженер ҳар гал сўзга чиққанда, албатта биров билан тортишгандай, мунозара қилаётгандай сўзлайди. Бу сафарги бюрода ҳам у сўзини одатдагича бошлади. Кўзойнагини рўмолчаси билан артиб, буриининг устига салобат билан илиб қўйди-да, бирдан юзлари тиришиб жиддий тусга кирди-ю, қатъий ҳужумга ўтди.

Сўнгра, Ойқиз инженернинг докладини батафсил ёзди.
— Ўртоқлар,— деб сўз бошлади Смирнов.— нима

учун бу тадбирларни эндигина бюро муҳокамасига қўйдик? Нима учун қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш тўғрисида бурунроқ ўйламадик? Йўқ, бурун ҳам ўйловдик, бироқ, бизнинг ўйимиз қишнинг қуёшига ўхшаб ёригарди-ю, асло псптмасди. Ҳа, районимиз сувсизлик азобидан қийналарди, яқиндагина сойларнинг сувларини йиғиб янгидан очилган ерларимизга ҳаёт келтирдик. Каттакон ҳовуз қурдик. Илгарги ерларимиз сувсиз бўлса, энди сувларимиз ерсиз қолаётир. Бундай ҳол турмушда такрор бўлиши мумкин, чунки бир иш иккинчиси билан узвий боғлиқдир. Орзулар амалга ошади, амалга ошгач, янги орзулар туғилади, шундай қилиб, нурли келажак томон қилаётган ҳаракатимизда ҳам асло бир ерда тўхташ бўлмайди! Муттасил ўсиб-юксалишимизнинг бирдан-бир қонуни ана шунда.

Докладчининг қарашлари тобора жиддийлашди. У, худди бировнинг шубҳаси ёки қаршичилигини эшитгандай кўринарди. Инженер кўзларини қисиб, ана шу шубҳа билдирган одамга жавоб бераётгандай давом этди:

— Балки қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш учун шошилмаслик керакдир, балки бу ишни тўхтатиш яхшидир. Албатта, шошилмаслик ҳам, бутунлай тўхтатиш ҳам мумкин. Фурсат, қанча кутсангиз, шунча сабртоқат қила беради. Бунинг устига одам боласининг барча ҳунари ичида кутиб туриш — ҳаммасидан тинч. Лекин инсоф билан айтнинг-чи, қачонгача кутиб туриш мумкин? Ахир, нима учун кутишимиз керак? Йўқ, ўртоқлар, нимагани ҳал қилиш зарур бўлса, фақат ҳозир ҳал қилиш фойдали. Иш ҳажми ва кучларимизни чуқур ўргандик, ҳисоб-китоб қилдик, шу баҳорнинг ўзидаёқ қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш зарур, деган хулосага келдик. Агар бу улуг ишга ҳозир журъаг қилсак, шу йилнинг ўзидаёқ қанча-қанча ерга сувли экинлар экамиз, ўтган йилдагидан кўпроқ оқ олтин етиштирамиз. Халқимиз фаровон, мамлакатимиз ҳам бадавлат бўлади. Демак, шундай катта бойликдан воз кечиш мумкинми, ахир?

Смирнов жимлик ҳукмрон бўлган кабинет билан мунозара қилгач, конкрет тадбирларни белгилаб берди.

Биринчидан, Олтинсой сув ҳовузининг мавжуд плотинасини яна бир метр кўтариб, айланма дамба қуриш, иккинчидан, ўтган ва аввалги йили ўзлаштирган ерларимизга туташиб кетган қўриқ ва бўзларни очиш,

шуларнинг ўзи учинчи вазифани олдимизга кўндаланг қилиб қўяди, яъни янги ерда посёлкалар қуриб, тоғдаги қишлоқларда ва сувсиз даштда яшовчи колхозчиларни кўчириб келтиришдир.

Унинг қўлидаги ингичка ва узун таёқча деворда осиглиқ карта устидан нари бориб, бери келарди. Бюро қатнашчилари тажрибали инженернинг доно сўзларини зўр қизиқиш ва эътибор билан тинглардилар. Жўрабоев хаёлга чўмган ҳолда, эрта оқарган сочларини гижимларди. Кабинетда ҳамон жимлик ҳукм суларди.

Фақат дераза орқасидаги олманинг шабадада силкинган айни баҳордан, ҳайдаш ва экинш даври бошланиб келаётганидан дарак берарди. Мен бўлсам, олма шохларининг қимирлашини кўриб, узоқ-узоқларда киши юрагини ҳаяжонга солувчи қудратли тракторнинг кучли овозини эшитгандай бўлдим, Олимжон ака, эҳтимол, бу овоз фақат менга эшитилгандир.

Смирнов қилинадиган ишларнинг ҳажми, имкониятлар ва харажатлар тўғрисида тўла-тўқис маълумот берди-ю, докладини тамом қилди. Жўрабоев салобат билан ўрнидан туриб, «докладчига саволлар борми, ким сўзлашни истайди», деб, ўтирганларга кўз югуртирди.

Сўз Қодировга берилди. У, стол орқасидан семиз гавдасини зўрға кўтариб, ўрнидан турди.

— Олимжон ака, бу сўзларим учун кечиринг,— ўзини оқлашга уриниб ёзади Ойқиз,— агар ушбу мактубни бюродан бурун ёзганимда, эҳтимол, «семиз гавда» деган сўзни оғизга ҳам олмаган бўлардим. Сиз яхши биласизки, мен Қодировни асло ёқтирмайман. Шунга қарамай, кейинги вақтларда у билан уршиш, ёки кўнгил қолдиликка бормасликка ҳаракат қилардим. Қачонлардир у, янги ер очини тўғрисидаги таклифларимга тиш-тирноғи билан қарши чиққан эди. Вақт ўтиши билан қўриқ очилганлигидан фахрланди. Бу ерлар мўл ҳосил берди. Мен бўлсам, янги ер мўл даромад берганини ўз кўзим билан кўргач, қўриқ ва бўзларни ўзлаштириш учун ҳужум бошлаш зарур, деган хулосага келдим. Қодиров ҳам янги ер қанча-қанча фойда берганига шпонганлиги учун қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш тadbирларини, албатта, қувватлайди, деб ўйладим.

Қодиров-чи... у сўзлаш учун ўрнидан тургандаёқ, юрагидан нима кечаётганини дарҳол пайқадим, чунки

юзлари ва бўйинлари қизариб кетди, пешоналарида мунчоқ-мунчоқ тер ялтирарди. Жаҳли чиққанидан кўзлари хираланиб кетгандай бўлди, гўё кимдир унинг устига тегирмон тоши қўйгану ўша кишига ғазаб қилаётгандай кўринарди. Шундай қилиб, у талтайган ҳолда насиҳатгўйлик қилди:

— Азиз ўртоқлар! Менингча, ҳовлиқиб кетаётимиз ёки аввалги йилни эсдан чиқардикми? Баъзи ўртоқларнинг хотираси жуда қисқа. Улар юлдузни оламан дейишдан ҳам тоймайдилар. Менга тўсқинлик қилаётганлар ҳам шуларнинг ўзи. Биз, Олтинсой ерларини ўзлаштириш қанча қийин бўлганини эслаймиз. Энди нима ҳам дейиш мумкин, қанча қийин бўлса ҳам биз яхши иш қилдик, шон-шараф билан ишладик, бутун кучимизни пахта учун курашга сафарбар қилиб, юрак-бағримизни сарф этдик. Агар ҳар куни биттадан қўйни сўя берсанг, қўтонда қўй қолмаслиги мумкин... Агар ҳар йили жасорат кўрсатамиз десак, жонимиз ҳалқумимизга тиқилиши мумкин. Касални яширсанг, иситмаси ошқора қилади. Ўзларингиз ўйлаб кўринг, биз ҳали ҳордиқ олмай туриб, куч-қувватимизни йиғмай туриб, ҳалол меҳнатимизнинг самараларидан баҳраманд бўлмай туриб, яна билак шимаримизни инсофданми, ахир. Бош қашишга қўл тегмайди-ю, янги ишга нима бор. Ўртоқ Умурзоқова булутларга учишни истайди. Қўшимча шуҳрат орқасидан қувлайди. Аммо, биз тажриба одамларимиз, ҳамма ишга тажриба кўзи билан қараймиз. Хомхаёл эмасмиз, биз Умурзоқовага қараганда беш-олти кўйлакни ортиқроқ йиртганмиз. Ҳар қанақанги ширин хаёлларга учавермаймиз, олдин уни чақиб кўрамыз, пуч эмасмикан, деймиз. Ялтираган ҳамма нарса ҳам тилло бўлавермайди-ку, ахир,— Қодиров катта рўмолчаси билан юзлари ва бўйнидаги терни артиб, оғир нафас олгач, сўзида давом этди:— Ўртоқлар, мен кўриқ ва бўз ерларни очишга қарши эмасман. Ҳозир бутун мамлакат кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришга отланди. Аммо, партия бизга кўриқ ерни кўпроқ буғдой, дон етиштириш учун ўзлаштириш керак, деб ўргатапти. Кўриқ ерлар эса, Қозогистонда, Сибирда. Партия бутун кучини ана шу ерларга сафарбар қилади. Биз бўлсак, ўзимиздаги кўриқларни очиш билан бу ишга халақит берамиз. Нима, пахтакор кўриқни ўйлаб чиқармоқчимизми? Йўқ, биз мавжуд еримиздан мамлакатга кўпроқ пахта беришимиз керак.

Қодиров нафасини ростлаб олгач, ўз нутқини диққат билан эшитиб ўтирганларга, уни маъқуллаб калла қимирлатаётган Султоновга кўз ташлаб олди-да, яна сўзида давом этди:

— Қўриқнинг ўзи нима? Бу сизга яқинда очилган Олтинсой ерлари эмас. Бир зарба билан бу ерларни очиш мумкин эмас. Ўйлаб кўринг-чи, шунча одам, маблағ ва машинани қаердан оламиз. Мен бу ерда колхозчиларни кўчириш тўғрисида ҳеч нарса демайман. Ўртоқ Умурзоқова, сиз ёшсиз, одамларни билмайсиз. Ҳа, билмайсиз. Дехқонни киндик қони тўкилган ҳовлидан кўчириш осон эмас. Менинг тушунимча, сиз кўчманчи хўжаликлар учун посёлкалар қуришни таклиф этмоқдасиз. Демак, шу бугун коммунизмни ҳам биратўла қуриб қўя қолайлик, олдимизда турган катта вазифалар сизга озлик қиялти шекилли, сиз эртанги кун вазифаларини ҳам ҳозирнинг ўзида адо қилишни истайсиз. Менинг маслаҳатим, ўртоқ Умурзоқова, ҳали ёшсиз, эртанги кунимизни асло шошилтирманг, эртанги кунимиз сизсиз ҳам кела беради. Қадрдон ўртоқлар! Ҳар ишга тажриба кўзи билан қарайлик, ҳозирча кўрпага қараб оёқ узатайлик. Бу йилнинг планларини бажарсак ҳам дўппимизни осмонга отардик. Қўриқ масаласида тўхтаб турганимиз маъқул, умримизнинг охирини яшаётганимиз йўқ-ку, ахир.

Мана, Олимжон ака! Қодиров райком бюросида эски ашуласини айтди, — ёзади Ойқиз раиснинг нутқини изоҳлаб. — Нима учундир у ҳар сўзида менга мурожаат қилди. Ҳа, мен анча хафа ҳам бўлдим. Мени хафа қилган нарса унинг адолатсиз сўзлари эмас, албатта. Шунга хафаманки, Қодировнинг дилини чуқур билмаганман. Раис энди биз билан бирга, деб ўйлаган эдим. У бўлса... фақат нима учун бунча ўжарлик қилаётганига тушуна олмайман...»

Тўртинчи боб

ФИКРЛАР ТОРТИШУВИ

Ойқиз эрига ёзган хатида Қодировнинг хатти-ҳаракатини тушунтириб беришдан оғиз эди, чунки у, раиснинг дилида нималар бўлаётганини билмас эди.

Ойқиз қўлини кўтариб, сўз сўраши биланоқ, Қодиров қизариб кетди. У дарҳол Султоновга тикилди-ю, сўнгра Жўрабоевга назар ташлади. Жўрабоев одатдагича авторучкасини сиёҳдон остидаги мрамар лавҳага уриб, Ойқизга қаради ва бошини қимирлатиб, «гапираверинг» дегандай имо қилди. Қодиров, ўзининг шайнига бўладиган танқидлар ёмғирдай ёғилишини сезиб, бошини қуйи солиб ўтирарди. Ойқиз елкасига тушган узун ва оғир сочларини орқасига ташлади. Унинг бутун қадди-қоматида ғайрат ва шижоат сезилиб турарди. Салгина олдинга энгашган гавдаси парвоз қилишга тайёр турган қушни эслатарди. У, майин овоз билан аста-аста гапирарди:

— Ўртоқлар! Очқ эътироф қилишим керакки, ўртоқ Қодировнинг сўзларини эшитиб ҳайрон бўлаётirman. Порлоқ келажакни яқинлаштириш, эртанги кунимизни тезроқ келтириш ниятида қилган ишларимиз қандай юксалишга олиб келгани Қодировга ҳам маълум-ку. Агар биз олма пиш, оғзимга туш, деб икки қўлимизни қовуштириб ўтира берганимизда эди, янги ер очишга жасорат билан киришмай, қўрқоқлик қилганимизда эди, янги талабларни эски аршинлар билан ўлчаганимизда эди, «Қизил юлдуз»нинг сувли ери ҳам, сувли экинни ҳам, пахтаси ҳам, бунчалик даромади ҳам бўлмасди. Меҳнат кунининг салмоғи ҳам кам бўларди. Қодиров «ҳар бир ишга тажриба кўзи билан қараш керак» дейди. Ўзининг тажрибакор эканлигини намойиш қилиб, кўкрагига уради-ю, аммо тажрибаси қанчалик эскириб қолганини ўзи сезмайди. Ўртоқ Қодиров, сизни ишонтириб айтаманки, биз ҳам чуқур ўйлаймиз, тажрибага амал қиламиз. Биз сиз ўйлаганча ҳаёлпараст эмасмиз. Ахир, ўзингиз ўйланг, ёнгинамизда шундай семиз ерлар экилмай ётса-ю, биз қўлимизни қовуштириб ўтирсак, инсофданми?!

Раис оғир гавдасини кўтариб, ўридан турди-да, қовоғини солиб, Ойқизга бир назар ташлади.

— Шуҳрат керак сизга, ўртоқ Умурзоқова. Оғиз билан қўриқнигина эмас, саҳрони ҳам очиш мумкин. Бу палов эмаски, қўлни юбориш билан оғизга туша берса.

— Ахир, ўзингиз қўриқ ерда сира бўлганмисиз, ҳурматли ўртоқ тажрибакор,— қизишиб кетди Ойқиз,— сиз бу ерларнинг ҳосил хазинаси эканига ишонмай-

сиз... Биз шу ернинг тупроғини анализга берган эдик. Натижасини олдиғу жуда ачиндик. Шунақанги хазина шунча вақтлардан бери бекор ётса, ачинмай бўладими?! Бу ерлар кафтдек текис, машина билан ишлаш учун жуда қулай. Энг муҳими ҳам шунда. Техникамиз бўлса, етарли. Бу техника билан мисли кўрилмаган катта ишларни бажариш мумкин. Партиямиз Сибирь ва Қозоғистондаги қўриқ ва бўз ерларни очишга чақирмоқда. Бизда асосий ишларнинг ҳаммасини тез орада машиналаштириш учун барча имкониятлар бор. Ирригация иншоотлари ҳозирдаёқ машиналар билан қурилмоқда. Кўп ишларимизда бизга МТС кўмаклашади. Янги ер очишнинг ҳам кўпгина масъулияти ана шу МТС елкасига тушади.

— Ана, айтмабмидим,— деди Қодиров худди Ойқизнинг айбини фош қилаётгандай қичқириб,— бу ишдан эмтээсчилар манфаатдор. Погодинга қолса, бутун Қизилқумни ҳам ҳайдаши мумкин. Ичи ачирмиди. Унга гектар ва процент бўлса, бас!

— МТС билан колхознинг манфаати бир эканлигини унутманг,— эътироз билдирди Ойқиз.— Погодин бўлса, тадбирли директор, фидокор ва жонкуяр одам эканини ҳамма билади-ку. Сиз, машинани қаёқдан оламиз, дейсиз. МТС беради. Куч етмайди, дейсизми... Буниси энди, ўртоқ Қодиров, сизга боғлиқ. Гапизга қулоқ солса, колхоз ҳолдан тойғига ўхшаб кўринади. Нималарни ўйлаяпсиз ўзи, ҳурматли ранс. Ишга яроқли одамларимиз беҳисоб. Фақат уларни кўра билиш керак. Ҳа, ҳа, кўпинча биз оёқ остидаги олтинни кўролмайд қоламиз-да, кучсизмиз, ҳол-қудратимиз етмайди, деб полб юрамиз. Кўзни каттароқ очиб қаралса борми, битмас-туганмас хазинанинг хўжайини эканлигимизни кўриш қийинмас. Ўртоқ Қодиров, колхозимизда ҳар бир ишга яроқли кишига қанча гектардан пахта тўғри келади?

— Шундай қараганда чорак гектар.

— Аслида-чи?

— Аслида шунинг ўзи ҳам етарли. Янги ерсиз ҳам ишимиз бошимиздан ошиб ётибди!

— Бундан чиқди, бизда меҳнатни ташкил этиш оқсаянган экан-да. Мирзачўлда колхозлар ҳар бир ишга яроқли одамга икки-уч гектардан пахта экиб, давлатимизни бой қилмоқда, бўлинмас фонди кўпайиб, ишлаб чиқаришни йилдан-йил юксалмоқда, меҳнат кунларининг

салмоғи тўхтовсиз ўсмоқда. Биз ҳам қўриқ ва бўз ерларни тезроқ ўзлаштирсак, ҳақиқий юксалши йўлига кирган бўламиз. Қўриқ очмай иложимиз йўқ, ўртоқлар. Халқимизнинг тилак-орзуси ҳам шу.

— Тилак-орзу ҳосил бермайди,— деди Қодиров бошини кўтариб.— Уларда план бўлса, менда ҳам план бор. Бу план осмондан тушгани йўқ, правлениеда ўйлашдик, муҳокама қилдик. Кўп гап эшакка юк, дейдилар, менинг қисқа сўзим шуки, яқин йилларга ортиб-ошиб етадиган ишларимиз бор...

«Яхши гапиролмадим шекилли,— деб ёзади Олимжонга Ойқиз.— Кўнглимдагидек чиқмади, чамамда. Шунақа бўлади-ку, ўзи, биров билан юзма-юз гаплашганинда, дилингдаги гаплар ўз-ўзидан қуйилиб келаверади. Мажлисида ўтирганларга бирон гапни уқтираман деганинда-чи, тилингда дилингдаги эмас, бутунлай бошқа сўзлар келаверади-да, ваҳима босиб кетади. Дилдаги орзуларингни айтаман дейсану тилингда умумий гаплар чиқиб кетаверади. Лекин мен мажлисларда гапиришни ўрганиб оламан, қандай бўлсаям, албатта, ўрганиб оламан! Ҳали қараб туринг, хотинингиздан шунақанги нотiq чиқадики... фақат сизни кўрганимда қувончимдан тилим калимага келмай қолади. Булоқдан қайтаётганимиздаги каби тилсиз бўлиб қоламан. Эсингиздами? Ширинбулоқ сизни соғиниб кутяпти, Олимжон ака!..»

Ойқиз ўз нутқи ҳақида шундай ўйласа ҳамки, унинг сўзлари Қодировга жуда қаттиқ таъсир қилди. У дам терлаб кетарди, дам совиб қоларди, ўзини тутолмай, тез-тез луқма ташларди. Қодиров олдиниغا Султоновга ва сўнгра Жўрабоевга кўз қирини ташлаб, уларнинг фикрини билмоқчи бўлди. Султоновнинг юрагида нима кечаётганини билиш қийин эди. У аллақачон ёзишдан тўхтаб, эркин ва хотиржам ўтирарди, унча-мунча эътиборсизлик ва қандайдир беғамлик билан тикилиб, «истаганча гапир, аммо ҳаммаси ҳам қуруқ гап» деган фикрни кўнглидан ўтказарди. Қодиров унга тез-тез тикилса ҳам, нима демоқчи эканлигини асло тушуна олмасди. Қодировнинг қовоғидан қор ёғилса, Султонов табассум қиларди. Аммо, бу табассумнинг маъносига ҳеч ким тушуна олмасди. Жўрабоев ҳам жимгина ўтириб, ҳаммага разм соларди. Қодиров Жўрабоевга ҳайрон қоларди, чунки райком секретари бирор киши гапириб турганда, иккинчи киши луқма ташласа, дарров

ручка билан сиёҳдон остидаги мрамар лавҳага уриб, танбех берарди. Бу гал Қодиров қанча-қанча луқма ташласа ҳам, у, билмагандай ўтира берди. Ҳатто, Ойқиз колхозчиларни кўчириш ҳақида сўз очганда, Қодиров ўзини туголмай, ўрнидан туриб эътироз билдирганда ҳам, райком секретари тўхтатиш ўрнига, бошини қимирлатиб, «гапираверинг, эшитамиз», деди. Қодиров эса, яна ўзини йўқотиб қўйди-ю, дарров стулга ўтириб, узиб-узиб гапирди.

— Ўртоқ Умурзоқова! Ким кўчади? Муроталига оғашаниларми? Асло ишонмайман!

— Сизми,— деди Ойқиз Қодировнинг охириги сўзларини бўлиб,— сиз халқнинг кўчишига ҳам, ўзига ҳам ишонмайсиз. Ахир, биз колхозчи деҳқонларимизга янги қишлоқ, катта, кенг, ёруғ янги уйлар қуриб берсак, нега кўчмас эканлар? Тоғ ва даштдаги эски ва ноқулай уйларда истиқомат қилувчи колхозчиларни янги ерга, янги посёлкага кўчириш иқтисодимизни ҳам, маданиятимизни ҳам юксалтиришини айтмайсизми? Ўртоқ Смирнов Иван Никитич, «турмушимизда ҳамма нарса бир-бири билан боғлиқ» деди. Бу жуда тўғри сўз. Дарахтни шохидан тортсанг, танаси эгилади. Деҳқонни яхши турмушга бошласанг, албатта кўчади. Биз порлоқ келажакка зўр ишонч билан қараймиз. Ўртоқ Қодиров, сиз ҳам ўтмишни эсласангиз, зарар қилмайди. Қўриқ очилаётганда озмунча тўсқинлик қилувдингизми? Эҳтимол, ўша кунлар қилинган гуноҳларни эслатиб қўяр. Шу гуноҳларга виждон билан баҳо беринг-чи...

Ойқиз ҳаяжонланиб, ишонч билан гапирарди. Унинг юзлари қизариб кетган, кўзлари чақнаб ёнарди. Ҳамма унинг сўзларини диққат ва эътибор билан тинглаётганини сезиб турарди.

Раис қайнаб-тошиб кетди ва дарҳол ёқасини ечди. Ўтгандаги гуноҳлар бир кун бўлмаса бир кун кўзига санчилишини ўзи ҳам ўйлаб, кўнгилдан ўтказган эди. Эҳтимол, ўша гуноҳлар яна юзага чиқар, эҳтимол, эскиси янгиси билан қўшилиб, аёвсиз калтак бўлар. У ўзи босиб ўтган йўлга назар ташлади: ҳа, бир ярим йил бурун бир марта туртингани ҳақиқат. Сўнгра, бу хатоларга иқрор бўлди-ю, такрор қилмаслик тўғрисида қасам ичди. Шу-шу бўлди-ю, аччиқ кунлар орқада қолиб кетди. Бу вақт ичида колхоз анча юксалди, раиснинг обрўйи ошиб, мавқеи мустаҳкамланди. Колхозчи-

ларнинг ҳам даромади ошди, давлатга кўп-кўп ҳосил топширилди. Шунча ютуқлар ҳам Ойқиз учун оз!

Бюро Ойқизнинг сўзларини зўр диққат билан эшитмоқда. Яна кимлар сўзга чиқши номаълум. Жўрабонинг столида сўз сўраб ёзилган хатлар йўқ, рўйхат ҳам кўринмайди. Демак, масала ойдин, муҳокама охирлаётган шекилли. Балки Ойқизни қувватлаш фойдалидир, қўриқ очиладиган бўлса, Қодировнинг шуҳрати бутун область, бутун республикага ёйилиши мумкин. Агар қўриқ очилмаса-чи? Ҳозир ҳам иш бошдан ошиб ётибди, бунинг устига янги иш, янги ташвиш, янги масъулият. Барибир жавобгарлик энг олдин Қодировдан талаб қилинади. «Хўш, ўртоқ Қодиров, қани, сталингиз калитини марҳамат қилинг-чи...» Майли, Ойқиз таваккал қилиб кўрсин, у туртганиб-йиқилишдан асло кўрқмайди. Ҳа, шундай бўлиши ҳам мумкин, уларнинг тилакларига етишлари осон. Аввалги йили уришиб-тортишиб, барибир, тилакларига етдилар-ку. Султоновга раҳмат, қўллаб-қувватлади. Эҳтимол, Қодировнинг бу лавозимга ҳақи йўқдир. Олимжон ёки Ойқиз ҳақлидир. Йўқ, йўқ, улар фақат юқори лавозимга чиқиб олишни хаёл қиладилар. Аммо, Қодиров билан олишниш ҳам мураккаб иш, у, хом-хаёлга, пуч ваъдага учадиган подон эмас. Эҳтимол, раислик лавозимига чиқиш учун шошилаётган бўлса, йўқ, йўқ, Қодиров раислик ҳақ-ҳуқуқи бир ўзининг қўлида бўлишини истайди, колхозчилар йўл-йўлакай қўл қовуштириб салом беришларини, иззат-ҳурматини ҳаминша ўрнига келтирувларини истайди. У, дилкаш дўстларини, жонажон кабинетини, ҳаминша раислик қиладиган президиум столини, далаларини севарди, чунки ҳақ-ҳуқуқи тўла экан, бировни уришади, бировга маслаҳат, бировга топшириқ беради. Шундай қилиб, катта даргоҳнинг тўла ҳуқуқли хўжайини сифатида ҳаминша билганини ва истганини қила олади. Бунинг учун раислик лавозимини тишида тишлаб бўлса ҳам ўз қўлида сақлаш дилида ҳукмрон бўлган биттаю-битта тилак. Уни бўшатиш ҳавилакам иш эмас, унинг орқасида тоғдай мустаҳкам одамлар бор. Райижроком раиси Султоновнинг ўзи нима деган гап. Ҳа, нега у жим қолди? Агар бюро қўриқ очип тадбирларини тасдиқ қиладиган бўлса, Султоновга ҳам ширин туюлмас, ахир. Гапириш керак, ётиб қолгунча, отиб қол, дейдилар-ку! Тиш-тирноғинг билан қаршилик қил, ҳамма умид пучга чиқяпти. Қодировнинг бир ўзи

уларга бас кела олармиди? Ху, Ойқиз билан тортинганда нима бўлди, Қодировнинг юзига урдилар. Қодиров бу ўйларни кўнглидан ўтказди-ю, бетини ушлаб кўрди, ҳақиқатан ҳам унинг юзи қип-қизариб ўтдай ёнарди.

Худди шу пайтда у қўлдан қўлга ўтиб келган кичкина хатни олди-ю, дарров Султоновга тикилди. Султонов одатдагича беғамлик билан табассум қиларди. Раис қора қалам билан ёзилган хатни ўқиди: «Нима деб ўйлайсиз, раис, булар мансабпарастми ёки хаёлпарастми?»

Район ижроия комитетининг раиси Қодировни печанеча хавф-хатардан сақлаб қолган одам эди. Иккалалари ораларидан қил ўтмайдиган дўст эдилар. Бу дўстлик чинакам тенг дўстлик бўлмаса ҳам, икки томон манфаатларининг бирлиги жиҳатидан мустаҳкам заминга эга эди. Қодиров Султоновга, Султонов Қодировга хизмат қилар ва ҳаминша бир-бирига суянар эдилар. Қодиров ўз дўстининг чинакам сўз устаси эканлигига, оғир пайтларда ҳам бир хилда илжайиб, ғурур билан туришига қойил бўларди. Шунинг учун ҳам у, одамлар билан сўзлашганда, Султонов ишлатадиган чиройли сўзлардан ва ҳаракатлардан фойдаланарди. Сўнги вақтлар ҳар сўзда «ўртоқ Султонов ундоқ дедилар, ўртоқ Султонов мундоқ дедилар, ўртоқ Султонов бундай топшириқ бердилар», дейишга ўрганиб қолган эди.

У, Султоновнинг нима демоқчи эканлигини бир имо билан тушунарди. Ҳозир унинг хатини олди-ю, қомагини кўтарди. Ойқиз посёлка қуриш учун сарф бўладиган харажат, кўчиб келувчиларга бериладиган давлат ёрдами, қурувчи бригадаларнинг вазифалари тўғрисида гапирарди. Қодиров бу сўзларнинг бирортасини ҳам эшитмасди. Районнинг хўжайини Ойқиз эмас, Султонов, ҳамма масалани ҳал қиладиган сўзини фақат Султонов айтиши мумкин. Султоновгина тили бийрон маҳмадонларнинг адабини бериб, жойига ўтқизади.

Қодиров, енгил тортиб, азиз дўсти ёзган хатни кўкрак чўнтагига яширди. Бу хат унинг юрагини иситгандек туюлди. У, район ижроия комитети раисининг сўзига тушуниб-тушунмай ўтирарди. Султонов одатдагича, қўллари ва гавдасини ҳар муқомга солиб, бурро гапирарди. Ҳар ҳолда, у шундай раҳбарки, хаёлпарастларга ўз вақтида тушунтириб қўйишга қурби етади!

— Мен гапнинг тўғриси айтиман.— деди Султо-

нов ўтирганларга кўз югуртириб. У, одатдагича, та-
бассум билан сўзларди.— Халқимизда, тўғри гапириб,
туғишганингга ёқмайсан, деган мақол бор. Эҳтимол-
ки, мен ҳам тўғри гапни айтиб, айрим кишиларнинг
дилига озор берарман. Иззат-нафсига қаттиқ тегарман,
эҳтимолки, мен айтган сўзлар айрим дўстларимнинг
юрагига ханжардек қадалиб, турли-туман таъналар ва
эътирозларга учрар. Бироқ, ҳақ сўзнинг захри бўлмайди,
шунинг учун ҳам, дўстларим, район ижроия комитети-
нинг раиси сифатида, райкомнинг бюро аъзоси сифатида
бирмунча раҳбар ўртоқларнинг дидига ёқмайдиган ҳақ
сўзларни айтишга журъат қиламан. Ҳақиқат бир қараш-
да кўзга санчилиши мумкин. Ҳақ сўзим айрим ўртоқлар-
ни хафа қилса, кўнгилларини огритса, кўзларига қадал-
са, аввалданоқ кечирим сўрайман.

Султонов ҳар қандай йиғилишда узоқ сўзлашни,
ўзининг ибораси билан айтганда, «тўйиб гапирш»ни
ёқтирарди. Одатда, у нутқининг бошидаёқ ўзининг ким-
лиги, лавозими ва бурчи тўғрисида ғурур билан гапирар-
ди. Шу билан бирга, эҳтимолдан узоқ бўлмайдиган эъти-
розлар ва танқидларнинг олдини олиб, писанда қилишни
жон-дилидан севарди. Бу гал ҳам худди шундай қилди:
«ҳалол сўзни айтиш — муқаддас бурчим» деди-ю, янги
ер очиш тадбирларини қоралаш ниятида барча сўз
хазинасидан фойдаланиб, ўтдай ёниб сўзида давом этди:

— Янги ер очиш тўғрисида муттасил кекирдак чў-
задиган ўртоқлар ҳақиқатдан кўз юммоқдалар. Ўртоқ
Умурзоқова бўлса, чўлни жаннат дейишига сал қолди.
Мана мисол: ўзлаштирилиши мўлжал этилган қўриқлар
Қизилқумга чегара, қумдан келадиган гармсел экинлар-
ни куйдириб юбориши, бутун меҳнат беҳуда кетиши
тўғрисида нега лом демайдилар? Сўнгра, чўлда тез-тез
қум бўронлари бўлиб туришига ҳаммамиз гувоҳмиз. Ана
шу қум бўронлари барча экинларни босиб кетиши, ер
билан яқсон қилиши тўғрисида нега лом демайдилар?
Сўнгра, бу ерларнинг ёғи йўқ, ориқ, камҳосил эканини
ҳаммамиз биламиз-ку, нега бу тўғрида лом демайдилар?
Ойқиз, Смирнов ва Погодин ўртоқлар зарарли ва хатар-
ли ишни таклиф этмоқдалар. Бу таклиф рад этилиши
лозим. Шунинг учун ҳам рад этилиши лозимки, халқ
киндик қони тўқилган уйини ташлаб, бўрон ва гармсел
қутурган саҳрога сира-сира кўчмайди. Ахир, халқнинг
урф-одатини ҳам ҳисобга олишимиз керак. Деҳқонлар

қуш эмаски, у шохдан бу шохга қўнаверса. У таг-томпири билан туғилган ҳовлисига боғланган, бу ҳовли отабобоси ўтган муқаддас жойдир. Ёмон бўлса-да, эски бўлса-да, барибир, туғилиб ўсган ҳовли қадрлидир.— Султоновнинг сочлари пешонасига тушди. Гимнастёркасининг ёқасига қўл юборди-ю, тугмасини ечишга улгуролмай яна сўзида давом қилди:

— Азиз дўстлар! Такрор-такрор айтаманки, қўриқ ва бўз ерларни очиш тўғрисидаги таклифларни рад этиш лозим. Биз таваккалчи қиморбоз эмасмиз. Биз халқ ишонч билдириб сайлаган раҳбарлармиз. Шунинг учун ҳам халқ ишига енгил-елпи қарашга, ҳавойи ваъдалар билан кўз бўяшга асло тоқат қилолмаймиз. Ўртоқ Умурзоқова, Смирнов ва Погодин тузган тадбирлар хомхаёлдан бошқа нарса эмас. Масалага ижодий нуқтаи назар билан қараш лозим. Партия қўриқ ва бўз ерларни очишга чақирган экан, бу семизми, ориқми, серҳосилми, камҳосилми, фойдалими, зарарлими — ҳамма ерни очиш деган сўз эмас. Партия қарорида Қозоғистон ва Сибирь ерларини ўзлаштириш кўрсатилган. Олтинсой номи тилга ҳам олингани йўқ. Шундай бўлишига тўла асос ҳам бор. Ҳозирги пайтда давлатга галла керак, кўпроқ галла керак. Шунинг учун ҳам партиямиз халқ олдига конкрет вазифани, такрор таъкидлайман, конкрет вазифани — Сибирь ва Қозоғистондаги қўриқ ерларни очиш ҳисобига галла етиштиришни кўпайтириш вазифасини қўйди. Партия кўрсатмасини хоҳлаганимизча бузиб талқин қилишга ҳақимиз йўқ!.. Биздан, пахтакорлардан, партия бир нарсани: пахта ҳосилини мутгасил ошира боришни талаб қилади. Бунинг учун биз мавжуд ерлардан яхшироқ фойдаланишимиз, ҳар гектарда зарур миқдорда гўза туپларининг бўлиши учун курашмоғимиз керак!.. Бизнинг қўриғимиз мана шу, дўстларим!.. Ҳаммамиз бир ёқадан бош чиқариб, шу муҳим вазифани бажаришга отланайлик!.. Ўртоқ Қодиров ҳақ: янги ерларни очиш узоқ келажакдаги иш. Сиз ҳам, ўртоқ Умурзоқова! — киноя билан хитоб қилди Султонов, — бизни тўғри йўлдан чалғитманг, чўлга, қум бўронларига даъват қилманг!.. Яна бир марта сўрайман, тўғри гапимдан хафа бўлманг. «Туя ўркачи эгри, ҳақ сўз тўғри», дейдилар.

Султонов узоқ гапирди. Унинг сўзларини ҳеч ким бўлмади. Узундан-узоқ бу сўз янги гиламдек ранг-баранг, қалампирдек аччиқ эди. Бюро қатнашчилари унинг

сўзларини безовталиқ билан тингладилар. Қодиров ичидан тантана қиларди. Жўрабоев томоқларининг остини артиб, жиддий ўтирарди. Бюро қатнашчилари бир-бирларига яқинлашиб, нималарнидир муҳокама қилардилар. Янги ер очиши лозим бўлган колхозларнинг раислари, бошланғич партия ташкилотининг секретарлари сўзга чиқиб, Смирновнинг докладида баён қилинган тадбирларни тўла маъқулладилар. Қодиров уларга термилб, ич-ичидан ҳайрон бўлди, чунки ҳамма янги тадбирларни қувватлар эди. Улар Смирнов ёки Ойқизнинг тарғиботи учунгина эмас, балки янги ер очишнинг зўр аҳамияти ва фойдасига чуқур тушуниб етганлари учун ҳам чин дилдан қувватлардилар.

Сўзга чиққанлар район ижроия комитетининг раисига қаттиқ эътироз билдириб, ҳар замонда бир марта бўладиган гармсел билан бўрон ҳамма ерда ҳам бўлиши мумкинлигини, халқ ҳамма қийинчиликни енгиб, чўлни гулистон қилишга қодир эканлигини кўрсатдилар. Янги ер очиш тадбирлари чуқур ва ҳар томонлама муҳокама қилинганча, Жўрабоев қисқа сўзлаб, яқун қилди:

— Ўртоқлар! Бугун биз узоқ ва қаттиқ тортишдик. Бу жуда яхши. Энди қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш зарурлиги ва мумкинлиги ҳаммага равшан. Ўртоқ Қодиров бу тадбирларни бу йилги экин планларига қарама-қарши қўйиб, «шунини бажарсак ҳам етар» деди. План одамлар учун тузилади. Агар қўшимча мажбуриятлар халқимизга фойда келтирадиган бўлса, бундай мажбурият албатта керак. Пахта — давлатли турмуш демакдир, шунинг учун ҳам кучларимизга зўр берувимиз керак. Ҳозир ҳам турмушимиз яхши. Эртага бундан ҳам яхши бўлишини истаймиз, эртадан кейин эса, яна ва яна яхши бўлишини орзу қиламиз. Бу йўлда тўхтаб турадиган бўлсак, халқ ҳеч қачон кечирмайди. Яна бир-икки йил шу поғонада тўхтаб қолсак, давлатимизнинг минг-минг тонна оқ олтинини, колхозчи деҳқонларимизнинг ортиқча оладиган пулини, янги уй, янги клубини ўғирлаган бўламиз... Шунинг учун ҳам биз ўртоқ Султоновнинг фикрига қўшилолмаймиз. У, баландпарвоз сўзлар билан бизнинг янги ерларни очиб, пахта конига айлантириш истагимизни пахта ҳосилини ошириш учун курашга қарама-қарши қилиб қўйишга уринади. Лекин бу икки тадбир бир-бирига халақит берадими? Биз қўриқ ерлардан ҳам тобора кўп пахта

олишни орзу қиламиз! Бу ташаббус жуда фойдали бўлиб, давлат аҳамиятига, умумхалқ аҳамиятига эгадир. Шунинг учун ҳам бу ташаббусни барча колхозларга ёйишни таклиф қиламан. Ўртоқ Султонов бизни қийинчиликлар билан қўрқитмоқчи бўлди. Бу қийинчиликларни яна бир марта эслатгани учун раҳмат. Ўртоқ Султонов бошқа ҳақиқатни ҳам унутмаслиги керак. Коммунистлар ҳеч қачон қийинчиликлардан қўрққан эмаслар, қийинчилик халққа ҳам қўрқинчли эмас. Фронгда ҳам қийинчиликлар олдида таслим бўлганимиз йўқ-ку. Ўртоқлар, овозга қўйишни таклиф қиламан...

Бу воқеаларнинг ҳаммаси Қодиров учун қўққисдан бўлди. У секингина Султоновга кўз қирини ташлади: у, Жўрабоевнинг сўзини эшитгач, қўлларини ёзиб «итоат қилишдан бошқа иложимиз борми» деса ҳам, масала овозга қўйилганда бетараф қолди. Бюро мажлиси тамом бўлгач, дўстлар кўчага чиқдилар. Султонов дўстининг елкасига қоқиб, кўнглини кўтарадиган сўзлар айтди:

— Хафа бўлаверманг, азизим, жўжани кузда санаймиз.— У тўйиб-тўйиб нафас олди-ю, Қодировга меҳрибонлик билан термилиб уйига таклиф этди.— Қани, юринг, бизникига юринг, паловхон тўрани мунтазир қилдик. Ғанимат дамларнинг кайфини сурайлик.

Бюро тамом бўлгач, Ойқиз Жўрабоев олдида ушланиб қолди-ю, ҳаммадан кейин чиқди. Кўчаларга кеч қоронғилиги чўккан эди. Катта посёлка устидаги поёнсиз осмонда юлдузлар порлаб турарди. Ойқиз аста-аста юриб, зинапоядан тушди-ю, тротуарга бурилди. Бурилиши биланоқ қўққисдан олтинсойлик қизлар уни ўраб олдилару турли-туман саволларга кўмиб ташладилар:

— Ойқиз опа, сизни тоқатсизлик билан кутяпмиз.

— Иш тамом бўлгач, шофёрни кўндириб, тўғри келавердик.

— Бутун қишлоқ янги ер очиш тўғрисида гапирмоқда!

— Ойқиз опа, янги ер очиш плани тасдиқландими?

— Янги посёлкага нима деб ном берамиз?

— Келинг, Ойқиз опа, янги посёлка атрофида катта боғ қиламиз.

Ойқиз самимий ва хушчақчақ сўзлар дарёсига кўмилиб кетди. У ҳам қизлар сингари кўтаринки руҳ, жаранглаган овоз билан жавоб берди:

— Янги ер очини плашлари қабул қилинди, қизлар. Энди ишга!

— Ойқиз опа, раис нима деди?

— Ҳа, қўяверинглар уни.

Ойқизнинг эски қадрдони Меҳри пайдо бўлди-ю, астагина тирсагидан ушлаб, жимгина тураверди. Ойқиз ҳайрон бўлди ва унинг хафа кўринган юзларига термилиб, меҳрибонлик билан сўради:

— Нега хафасан, Меҳри? Бошингни кўтар, яқинда янги уйлик бўласан.

Меҳри ғамгин ҳолда бошини чайқади ва салгина илжайиб, жавоб берди:

— Дадам кўчмаймиз, дейди, опажон!

Ойқизнинг хаёлида, гўё кўчанинг у бошида уфқда чақнаб турган юлдузча унга ҳазил қилиб, кўз қисиб қўйгандай туюлди.

«Наҳотки, Султонов ҳақ бўлса?— Ойқиз хатини ана шу ташвишли савол билан тамомлади,— наҳотки деҳқонлар янги ерларга кўчишга рози бўлмасалар?.. Йўқ, йўқ, ҳақлигимизга ишонаман, бу олижаноб ишда одамлар бизни қўллаб-қувватлайди. Ахир, бу уларга бахт келтирадиган-ку... Тезроқ келинг, азизим Олимжон... Сизсиз шундай қийналаманки...»

Бешинчи боб

ТЕМИРНИ ҚИЗИГИДА УР

Дарҳақиқат, Ойқиз ўйлаганидек, ёзилган хат узун ва қуруқроқ чиқди. У, шу пайт ўзини ҳаяжонга солаётган ҳамма гапларни ёзишни истарди. У, шошилинич қоғозга тушган сатрларни кўздан кечирар экан, қалбида қандайдир икки ҳис жўш урарди — унда Қодировга нисбатан ғазаб ўти ҳали ўчмаган ва шу билан бирга, ўз планлари бюрода маъқулланганидан зўр қониқиш ҳосил қиларди.

Ойқиз отасининг келишига овқат тайёрлаб қўйиш эсига тушиб, ўчоққа ўт ёқди. Отаси севиб ичадиган шўрва пишириш тараддудини кўрди. У энди айвондаги стол ёнига ўтириб эрига ёзилган хатни тўрт буклаб конвертга солганда, кўча эшиги очилиб, Умурзоқ ота, Смирнов ва Погодинлар кириб келди.

— Ойқиз, қапи мехмопларни қабул қил,— деди По-
годин ҳовлига кириши биланоқ.

Ота биринчи бўлиб айвон супасига кўтарилгач, унинг орқасидан Смирнов ҳам секингина чиқиб борди. Пого-
дин катта этигини дўққиллатиб, айвонга ҳаммадан кейин
чиқди. Ойқиз улар билан иссиқ кўришгач, ҳаммаларини
ҳовуз бўйидаги гилам тўшалган сунага таклиф этди.

— Ойқиз, мана, бардошимиз чидамай, маслаҳат қил-
гани келдик,— деди Погодина бир Ойқизга, бир қайнаб
турган қозонга назар ташлаб.— Сизларда маслаҳатли ош
ачимайдн, деган мақол бор шекилли.

— Ҳа, Иван Борисович, сиз халқимизнинг ҳамма
мақолларини биласиз,— деди Ойқиз табассум билан. По-
годин бу табассумда алоҳида маъно борлигини фақат бир
ўзи билгандай ерга тикилди.

Аммо, Смирнов ниманидир сезган эди. У ҳеч кимга
эътибор қилмай, жиддий тусда сўз бошлади.

— Олтинсойда бир қиз бор... чиройли, хушчақчақ,
эпчил, меҳнатсевар. Бу қиз халқ мақолларини ҳамма-
дан кўп билади. Ҳозир ўша қизнинг исмини эслай олма-
яман...

— Ҳа, Лола бўлмасин яна,— деди Ойқиз қулги
аралаш.

— Ҳа, ҳа, Лола! Иван Борисович айтган мақолни
ҳам биринчи марта ўша қиздан эшитган эдим. Ҳу, боғ-
бон қиз-да, Ойқиз.

— Ҳа, Ҳалим бобонинг шогирди.

Погодин қип-қизариб кетди. У ўз-ўзига нимадир
деди-ю, Смирновга ўтқир назар ташлади. Смирнов то-
бора хафа бўлаётган ҳамроҳига тикилиб, овозининг бо-
рича хахолаб кулиб юборди:

— Ҳой, директор, сен бунақанги уяла берма! Биз бе-
гона эмасмиз. Ёзиб турибдими, ахир?

— Ҳа, ҳар замонда,— деди Погодина сал бўшашиб.

— Тушунаман, тушунаман,— деди Смирнов жиддий
тусда,— ҳар кун биттадан ёзса керак. Хўш, тўй қачон?

Ойқиз ҳайрон бўлиб, Погодинага тикилиб турарди,
чунки Погодина уйда ҳам, ишда ҳам ғайратли, шўх,
ҳамма ерда доврўқ солиб юрган йиғит эди. Ҳозир эса,
бошини қуйи солиб ўтирибди.

Дарҳақиқат, Лола тўғрисида гап кетса, бу ҳаммаша
Погодин учун ширин ва оғир туюларди, чунки унинг
юраги Лолага бўлган пок севги билан тўлиб-тошарди-

да, кўз олдида севимли қиз гавдаланарди. Унинг чиройли, атиргулга ўхшаган юзлари, уч кунлик ойна эслатувчи қайрилма қошлари, узундан-узун киприклари, катта-катта ва ҳамиша кулиб турган кўзлари, гўё нега жим турибсан, нега бир сўз айтмайсан, нега покиза севинг тўғрисида лом демайсан, дея сўроқлаётгандай туюларди. Ҳа, ҳозиргача у, Лоланинг юзига ҳам, сўзига ҳам тўйгани йўқ, дилдан сўзлашиб, дилида ардоқлаб сақлаган олижаноб сўзини ҳам айтгани йўқ, шунинг учун ҳам Смирновга нима дейишини билмайди. Шунинг учун ҳам суҳбатни бошқа мавзуга буришга шошилади.

— Ҳа, айтгандай, Ойқиз, кечаги бюро тўғрисида Олимжонга хат ёздингми?

— Албатта, телеграмма ҳам юбордим.

— Яхши, ўзим ўйлагандай бўлганига хурсандман.

— Нима ўйловдингиз?

— Телеграмма бермоқчи эдим, сўнгра ўйлаб қарасам, бу масалада сен билан мусобақа қилолмас эканман. Бунинг устига, сенинг исминг меникидан кўпроқ севиштириши мумкин.

Дўстлар ўзаро самимий сўзлашиб, бир-бирларига ҳазил қилиб турганларида Умурзоқ ота девор остидаги ўрани очди-ю, янги қазилгандай турган барра турдан иккитасини олди. Сўнгра, ҳовлида кўкариб турган барра шибдан ҳам бир боғ юлиб чиқди-ю, уйга кириб кетди. Оз ўтмай, қамиш поясига осилган қовунни қўлтиқлаб, қалампир, туз олиб чиқди. Сўнгра, супада чордана қуриб ўтирди-да, зўр иштиёқ билан тарелкага тўғради. Умурзоқ ота қизгин иш билан банд бўлганда, дўстлар оммавий чиқиш тўғрисида суҳбатлашар эдилар.

— Биласанми, Ойқиз,— деди Смирнов, унинг энгагида кўринган қоп-қора холи томоғининг пастига ўтиб кетгандай кўринарди.— Қадрдон директоримиз севган халқ мақолида, темирни қизигида ур, дейилади. Биз ҳам ҳақиқий ишни қизигида бошлаб юборганимиз яхши.

— Ҳақ гапни айтдинг, ўғлим,— деди Умурзоқ ота майда қилиб тўғралган ва чуқур тарелкага солинган шиб ва турини итариб қўйгач,— дарҳақиқат, ўлимдан бошқа ҳамма ишнинг эрта бўлгани яхши. Иш чўзилди-ми, шўрвадек совиб қолади-ю, мазаси ҳам, таъми ҳам қочиб, аста-аста моғор босиб кетади.

Ойқиз аллақачон қайнаган самоварга икки-уч тараша ташлаб, яна қайнатгач, семиз чойнакка кўк чой дамла-

ди. Гилам устига дастурхон ёзиб, баҳори бугдойнинг опноқ ушдан ёшилган нон қўйди, нўхат аралаш майиз келтирди-ю, сўнгра шўрва сузди.

— Шундай қилиб, Ойқиз,— деди Смирнов тарелкасига турп ола туриб,— оммавий чиқишга тайёрликни бошлаб юборсак, яхши бўлар дейман?

— Бу ҳақда ўртоқ Жўрабоев билан сўзлашдингизми?

— Бугун ўртоқ Жўрабоев сув ҳовузига келган эди. У, чўлга ҳужум бошлашга қандай тайёргарлик кўраётганимизни суриштиргач, учалангиз йиғилиб оммавий чиқиш олдидан кўриладиган тайёрликни дарҳол бошлаб юбориш тўғрисида маслаҳатлашиб олинглар, деди. Дўстлар, темирни қизигида урайлик, оммавий чиқишга тайёрликни ҳозирданоқ бошлайлик.— Смирнов худди биров эътироз билдираётгандай, ўз фикрини жиддий баён қилди.

Ойқиз шўрвани чала қолдириб, тарелкани нарига суриб қўйди-да, гапга аралашди.

— Мени ташвиқот қилмасангиз ҳам бўлади. Иван Никитич, ишни қанча тез бошласак, шунча яхши. Мана, дадам ҳам ўлимдан бошқа ҳамма пшнинг эрта бўлгани маъқул, дейдилар. Ўйлайманки, колхозчилар ҳам яқдиллик билан қувватлайдилар. Бироқ Қодиров нима дер экан?

— Ҳозирча Қодировдан ҳеч нарса талаб қилинмайди. Сўз оммавий чиқишга тайёрлик тўғрисида бораётир. Равшанки, бу иш бизнинг елкамизда. Мен сув ҳовузи ва канал лойиҳасини кўриб чиқаман, Иван Борисович техникани кўриққа суради, посёлка қуриш иши сизга, Ойқиз. Келишдикми?..

— Иван Борисович, сиз қандай қарайсиз?

— Менми, мен рози!— деди Погодин одатдагидек йўгон овоз билан.— Ишни ҳозир бошласак, тайёрлик ҳам лухта бўлади, бу эса галабанинг гарови. Қўриқ очин хамирдан қил суғуриш эмас, албатта.— Погодиннинг бу сўзларини эшитган дўстлар қаҳ-қаҳ уриб кулдилар. У чин дилдан қўлпини силтаб деди:— Ҳой, қандай одамсизлар-а, сизлар бор жойда гапириш ҳам мумкин эмас, шекилли.

Қовун сўйилди. Смирнов худди асалнинг рангига ва таъмига ўхшаш бир карчни оғзига солди-ю, мазасига қойил бўлди.

— Қандай шпирин!

— Дарҳақиқат, бу йил менинг қовуним ҳаммадан олдин пишади, — деди Умурзоқ ота, ўз қўли билан олган жўякларини кўрсатиб, — қаранг, мана шу жўякларга эрта-индин қовун эсмоқчиман.

Ойқиз ишқибозлик билан олинган жўякларга тикилиб, жиддий таклиф қилди:

— Янги ерга қовун экинни ҳозирдан ўйлашимиз яхши. Иссиқ кунларда қўриқда ишлаган азаматлар чан-қоқлигини қовун билан босадилар.

— Кечикдингиз, Ойқиз, — деди Погодин тантана билан, — мен қовун учун ер ҳозирладим.

Суҳбат узоқ давом этди... Қуёш салгина қайтса ҳам, иссиқ сезилиб турарди. Шундай бўлса ҳам, иссиқ тўрт томони тол ва тераклар билан ўралган ҳовуз бўйида унча сезилмасди. Супа ҳам анча салқин бўлиб, кечгача тангадек ерга қуёш тушмасди.

Суҳбат қизгин бўлганидан, дўстлар уч чойнак чойни бўшатдилар. Погодин неча-неча марта рўмолчасини чиқариб юзларидан оқиб тушаётган терни артиб олди. Смирнов пиёладаги чойни бир қултум қилиб ичди-да, ўрнидан туриб, уй эгаларига миннатдорчилик билдирди. У кетиш олдидан жиддий тусда деди:

— Шундай қилиб, ҳамма иш равшан. Ойқиз, сиз эртага колхоз раисларини чақирсангиз, улар билан ҳамма иш ҳақида маслаҳатлашиб олсак яхши бўларди. Це-мак, ишга!

Олтинчи боб

ҲУЖУМ ОЛДИДАН

Олтинсойликлар оммавий чиқишга тайёрланардилар. Ҳар бир ҳовлида ва устахонада кетмон ва белкуракларни чархлар эдилар, кийим тиктириб, этик ва ботинка ҳозирлардилар. Қишлоқ комсомоллари ҳаммадан кўра бетиним ишлардилар. Улар қанча-қанча шиор ёздилар, деворий газета чиқардилар.

Смирнов, Ойқиз ва Погодинга ҳаммадан кўп ишлашга тўғри келарди. Кундуз кунлари Смирнов лойиҳа тувчиларни ёнига олиб, айланма дамба қуриладиган ерларда, сув тақсимлайдиган тўғон ўрнида, канал трасса-

ларида бўларди-ю, участка бошлиқлари ва прораблари билан мажлис қиларди. Кечқурунлари эса, бошқарма биносининг биргина хонасида бир ўзи қоғозларни титиб, папирос устига папирос чекиб, диққат ва эътибор билан сув омборини қайта қуриш лойиҳасини кўздан кечирарди ва тинмай хаёл сурарди...

Ана шундай кечаларнинг бирида, тамаки тутунидан чарчаган бир пайтда, тўғонга чиқиб озгина соф ҳавода ҳордиқ чиқаришга қарор қилди. Қотмадан келган инженер ёқаларининг тугмаларини ечиб, қорли тоғлардан келаётган муздек шабадага кўкрагини очиб, узоқ-узоқ хаёл сурди. Унинг қалби катта-катта умид-орзулар билан тўлиб-тошган эди. Ойдин кеча, сув ҳовузининг тепасига келиб табассум қилаётган тўлин ойнинг заррин нурлари чайқалиб турган сувга тегарди-ю, бир парча кумуш тушгандай ялтираб кетарди. Одамнинг қўли билан бунёд этилган денгиз суви сал-пал тўлқинланиб, қирғоқларга уриларди-да, оппоқ кўпиклар қолдириб, яна орқага чекинарди.

— Денгиз, ҳақиқатан ҳам денгиз!— дерди Смирнов пичирлаб.

Иван Никитич сув ҳовузининг чиройига ҳавас билан термилиб, тўғоннинг нариги томонига ўтди. Тўғондан анча пастда, ҳовуз суви доврўқ солиб, оппоқ кўпиклар сачратиб, каналга равона бўларди. У, каналда оқаётган сувга термилиб, яна ўйланиб қолди. Унинг хаёли сувдай оқиб, каналнинг охирига, пахта далаларига етиб борди. Ойдин кеча. Кенг даланинг у ер-бу ерида чироқлар бориб келарди. Погодиннинг чарчамас тракторлари кундузи ҳам, кечаси ҳам ер ҳайдарди. «Кечаси ҳам тиним билмайди, азаматлар,— деди Смирнов, қувончи ичига сиғмай,— тезроқ экиб олишга шошилаётган бўлсалар керак. Ҳа, Иван Борисович, кучларингга зўр бер, ҳадемай оммавий чиқиш!» У, тракторларнинг тунги ишини кўргач, улуғ ишлар арафасида турганини сезгач, кучига куч қўшилгандай бўлди. Қувончи ичига сиғмай, кўксини тўлдириб нафас олди-да, катта-катта қадамлар ташлаб, подорага китриб кетди. МТСчилар чиндан ҳам кучларига зўр берар эдилар. МТС экинни тезроқ тамомлаб, барча механизмларни кўриқ ва бўз ерларни очишга сафарбар қилиш учун шошиларди. Бир неча колхозга қарашли янги ернинг қоқ ўртасида, кўриқ ва бўзларга ҳаёт келтирувчи трактор бригадалари учун дала шийпони қури-

ларди. Бу шийпоннинг ўрни ҳам неча бор ўзгариб, ниҳоят, ҳамманинг дидига ёқадиган жой танланган эди.

Шийпон МТСнинг ўз кучи билан қуриларди. МТС усталари бу ерга биринчи бўлиб келганларида чанг босган майса кўкатлар билан қопланган кўриқ ерни кўрдилар, холос. Қурувчилар қизгин ишга киришиб, ўтларни суғуриб ташладилар, узундан-узун томпри билан ернинг қаърига кириб кетган ажриқ ва юлғунни кавлаб олгач, қурилиш бўладиган ерларни қунт билан тексладилар. Натижада кўриқнинг ўртасида қуриб қолган кўлнинг ўрнидек теп-текис майдонча бунёд этилди. Орадан икки кун ўтмай, қурилиш майдончасини ёғоч, тахта, шифер, ғишт, тош билан тўлғазиб юбордилар. Тоғ-тоғ бўлиб ётган қурилиш материаллари ҳар бир соатда камайиб, тракторчилар армиясининг штаби, медпункт, ётоқхоналар қад кўтарарди. Майдончанинг бир чеккасида қатор-қатор цистерналар ва бочкалар пайдо бўлди. Умуман, дала шийпони қурилаётган жойнинг кўриниши кун сайин ўзгариб борар, истеъдодли рассомнинг қўли чизаётган расмдай, ундаги айрим бўёқлар олиб ташланиб, ўрнига янги бўёқлар берилар ва бу жой ажиб манзара касб этарди.

Янги ўзлаштирилган ерлардан дала шийпонига ўтган ариқнинг нариги томонида Погодин барпо этган полиз ястаниб ётарди. Бу ерлар яқинда ўзлаштирилган бўлса ҳам, МТС директори уни ўзича «эски ер» деб атарди.

Кунлардан бир куни полизга Суванқул келиб қолди. Бундан бир йил муқаддам «Қизил юлдуз» колхозида бригада бошлиғи бўлиб ишлаётган бу азамат йиғитга паҳлавонга қўйлак тор келгани каби колхознинг эски ерлари торлик қилиб қолган ва у янги ер очиш мақсадида Погодиннинг МТСига келган эди. Мана ҳозир у, трактор бригадасининг бошлиғи.

Суванқул полиз олдида узоқ тўхтаб қолди. Ҳазирама ёз кунлари тракторчилар чанқоқни босишларини кўзлаб, МТС директори ўз қўли билан эккан қовун ва тарвуз эгатларига узоқ тикилди. Тикилиб турди-да, нималарнидир хаёлидан кечириб, шошилмасдан Олтинсойга жўнади ва ундан кўм-кўк райҳон кўчатлари олиб келди. То қовун-тарвузлар пишгунча тракторчи оғайнилар хушбўй райҳондан баҳра олиб юрсинлар. Райҳон солинган мас-тавани айтмайсизми, қандай мазали овқат-а!.. Суванқул

маставани ҳар қандай шўрвадан ҳам, қовурдоқдан ҳам афзал кўради: қатиқ ва хушбўй райҳон маставага алоҳида бир лаззат беради. Суванқул ҳамма овқатдан кўра шўрвани ёқтирадиган Погодинни ҳам ўзига оғдириб олди. МТС директори севган таомлар орасида мастава шўрва устидан узил-кесил ғалаба қозонди.

Суванқул тракторни навбатчига топширгач, кун бўйи полизда ишлади, пайкал атрофига райҳон кўчатлари ўтқазиб чиқди. Кечқурун унинг дўсти, колхоз бригадири Бекбўта келганда ҳам Суванқул райҳон ўтқазиб билан банд эди. Бесўнақай гавдали Суванқулнинг майда райҳон майсаларини гўдакдай авайлаб ерга қўйганини кўрган Бекбўта ўзини тутолмай кулиб юборди. Суванқул кулгини эшитиб, унга ўтирилди ва қаддини ростлаб, меҳмонга салом ҳам бермай, ёлғондакам қовоғини солиб олди-да:

— Нимага тиржайиб турибсан?— деб сўради.

— Сени эсон-омон кўриб турганимдан шодман,— хурсандчилик билан жавоб берди Бекбўта.— Ассалом-алайкум, кўнглимнинг чироғи, эй Кўктоғ чўққиларининг улуғи!

— Салом, маҳмадоналарнинг маҳмадонаси! Қайси шамол учуриб келтирди сени?

— Соғиниб қолдим, дўстим. Шундай соғиндимки, эсласам, ичим узиладиган бўлиб қолдим,— деди жиддий вазиятда Бекбўта дўстининг кўнглини олишга уриниб.— Кўришмаганимизга анча бўлди. Тилим ҳам ўтмасланиб қолди, чархлай десам, қайроқ йўқ.

Суванқул ҳам бўш келмади.

— Сенинг оғзингдан чиқаётган болохонадор гапларни тўхтатадиган тўғонни Смирновнинг ўзи ҳам қура олмас. Чой қилиб берсам, жаврандан тинармидинг, дейман? Шийпонимизда чой сероб, истаганингча ичавер.

Чой ичиш ҳақидаги таклиф Бекбўтанинг кўнглини хуш қилди.

— Чой-а!.. Хо... хо!.. Мени чой билан сийламоқчи-а!..— деди у икки қўли билан тиззасига урган ҳолда хандон ташлаб кула туриб.— Сен чой олиб келгунигча, мен қишлоққа бориб, чойхўрлик қилиб келсам ҳам бўлади. Қимирламай ўтирганинг яхши, эй, чаққонларнинг чаққони!

Суванқул Бекбўтанинг сўзларини эшитаркан, ич-ичидан қувонарди. Кўнгли анчадан буён дўсти билан учра-

пишни қумсаб юрарди. У ҳамма вақт қудратли «ДТ-54» трактори билан қўриқ ерни очар экан, Олимжон ва Бекбўта билан бирга Кўкбулоқни очиб, сув чиқарган, кейинчалик янги очилган ерларда дўсти билан баслашиб меҳнат қилган пайтларини тез-тез эсларди. У, Бекбўтанинг келишидан жуда мамнун бўлса-да, лекин бу хурсандчилигини билдирмасликка уринарди. Меҳмоннинг масхара қилиб айтган сўзларига эътибор бермай, дала шийпонида катта чойнакда кўк чой ва иккита пиёла олиб келди-да, Бекбўтага чой узата туриб, соддалик билан сўради:

— Моғорлаб кетган иккита аскияни совға қилиб олиб келдингми, шунча йўл босиб-а!

— Эй, оғайни, туя ҳам совға, тугма ҳам... Менга қара, дўстим, ўрил болачасига бир гаплашиб олайлик, яхши бўлмади-да, дунёда шунақанги катта ишлар қилинапти-ю, биз иккаламиз икки хўжайиннинг қўлида-миз.

— Погодин менинг дўстим, хўжайин эмас. Қодиров бўлса, сизларга нима хоҳласа, шунини буюриб юради. Анавини хўжайин деса бўлади.

— Э, буюрса ҳеч гап эмас, буюрса, буюраверсин. У, гапга тушунадиган одам, у билан катта ишлар қилса бўлади-ку... Лекин жиловини тортиб қўйгунча-да.

— Нўхгалаб қўямиз!— деди ишонч билан Суванқул.— Кўпчиликмиз!..

Бекбўта шубҳа билан бошини чайқаб, жавоб қилди:

— Бу осон гап эмас, дўстим. У ҳам якка ўзи эмас-дир?

— Шундай ўжар билан юзма-юз олишган Ойқизга балли-эй. Чумчуқдан қўрққан, тариқ эрмайди, дейди, дадил.

— Тўғри-да, чумчуқ нима-ю, ундан қўрқса!..

Дўстларнинг ширин суҳбати ва самимий кулгилари авжга чиққанидан, улар от минган Қодировнинг етиб келганини ҳам сезмай қолдилар. У, носвойини туфлаб, жаҳл билан сўради:

— Нима, айғирларга ўхшаб кишнапсизлар?

Дўстлар бирдан ўгирилиб, қовоғидан қор ёғаётган раисни кўрдилару ҳозиргина бўлиб ўтган гапларни эслаб, ўзларини кулгидан зўрға тўхтатдилар.

— Нима, мен сизларга маймун ўйнатяпманми?— деди хўмрайиб Қодиров.

— Кулгани ҳам қўйишмайди...— пичирлади Бекбўта, раиснинг қўққисдан келиб қолганидан саросимага тушиб. Қодиров унга жавоб бермай, Суванқулдан сўради:

— Уста Ҳазратқул қаерда?

— Билмадим,— деди Суванқул бепарво елкасини қисиб.— Менга айтиб юрмайдилар. Шийпонда дам олаётган бўлсалар керак.

— Уйда дам олса бўлмасмиди. Сенинг ҳам жойинг қишлоқда, Бекбўта. Меҳмондорчилик вақти эмас.

Бекбўта раисга жавоб бериш учун оғзини жуфтлаган эди, Қодиров ўтдай ёниб ва асаби қайнаб отга қамчи берди-ю, йўлни чангитиб, дала шийпонига қараб кетди.

— Қаранг-а,— деди тўнғиллаб Бекбўта.— Кулгимиз ёқмапти у кишига. Ўғрига ҳамма милиционер бўлиб кўринади, деган мақол рост экан-да.

— Бунақанги мақол йўқ!

— Бўлмаса, энди тўқилди, деявер. Бу каллада тугилган сўзлар,— Бекбўта бармоғини пешонасига ниқтади,— қушлардек учиб, оламга тарқалади.— У. хаёл суриб қолди.— Ҳа, раис нимадандир хавотир қияпти, дўстим. Сезяпсанми, кейинги вақтларда у тез-тез носвой отадиган бўлиб қолди... Бу бежиз эмас.

Суванқул шунчалик оғир ва салобатли эдикп, раиснинг келиши, бақирishi, асаби қайнаб кетишига ҳам парво қилмасди ва хотиржамлик билан Бекбўтани кузатарди. Бекбўта сўзини тамом қилгач, масхара билан кулиб қўйди:

— Ана паҳлавон!.. Раисни кўрсанг, шамолдаги ўтдай қалтирайверасан!..— деди.

— Ке, талтаймай қўя қол, раисга жавоб қилиш учун тилинг калмага келмай қолди-ю, кетгандан кейин чиранишингни қара-я!

— Дўстим, чирансам, чирангудек юрагим бор. Менинг юрагимни тақсим қилса, беш юз Бекбўтага етиб, анчаси ортпб қолади.

Кулги кўтарилди. Бекбўтанинг ўтқир овози Суванқулнинг йўғон кулгиси ичидан равшан сезилиб турарди.

— Ҳа, ботирлигинг шунчаки, раисни кўргач, нафасинг тиқилиб, пиёла оғзингга ёпишиб қолди.

— Ҳой, ёлғонга тўн кийгизма, оғайни. Раисни кўриб, ранги пагадек оқарган ҳам ўзинг, юраги қинидан чиқ-

қан ҳам ўзинг, салом-аликни чайнамай ютворган ҳам ўзинг.

Бекбўта қотиб-қотиб кулди ва бир зум ўтиб кулги босилгач, Суванқулнинг ўз сўзи билан унга ҳужум бошлади.

— Мен-ку, салом-аликни чайнамай ютибман. Сен бўлсанг, юрагинг ёрилиб, саломни ҳам, пиёлани ҳам, чойга манзиратни ҳам, одамгарчиликни ҳам — ҳаммасини қўшиб ютиб юбординг-ку. Қорнинг ҳам шунчалик катта-а!

— Менга раҳм қил, Бекбўта,— деди ялиниб Суванқул,— кулавериб, ичагим узилиб кетяпти-ку!

— Нима, аскияларимдан қитиринг келяптими?

— Йилинг чумчуқ бўлса ҳам, бургутдай парвоз қилганингни қара-я.

— Йили туя бўлганлар, сичқондан қўрқадилару, осмонда парвоз қилган чумчуқни ушламоқчи бўладилар.

Яна қийқириқ кулги кўтарилди.

Суванқул аскияни ўзи тамомлашни яхши кўрарди. У, бирдан ўрнидан турди-да, бепарволик билан:

— Сен билан лақиллашиб ўтириб қолдим-а. Сенга-ку, қишлоққа жўнаш ҳақида буйруқ бўлди. Мен ҳам сменага тушишим керак,— деди.

— Директорингдан қўрқяпсанми дейман?— дея дўстига тегажаклик қилиб ўрнидан турди Бекбўта.

— Фақат бир нарсадан ўлгудек қўрқаман: Погодинни хижолатга қўймай, дейман. У-ку, ўзини аямасдан ишляпти... Ҳа, дўстим, сендан ажрагим келмаса ҳам, иложим йўқ. Сен ётиб дамингни ол. Ҳой, доктор чақирш эсингдан чиқмасин. Раиснинг кетганига ярим соат бўлди-ю, ҳали ҳам юрагинг қалтирайди-я. Ойқиздан пбрат ол, дўстим!— у, Бекбўтанинг елкасига қоқди-да, битта-битта қадам ташлаб, дала шийпони томон кетди.

Суванқул ҳақ эди: дарҳақиқат, шу кунларда Погодин ўзини аямасдан ишлар, унинг эпчил мотоцикли МТС билан қўрпқ, қўриқ билан МТС ўртасида бўзчининг мо-кисидай қатнаб турарди.

Погодин кўп вақтини янги ердаги дала шийповида ўтказарди. Унинг қудратли овози дам майдончанинг у томонида, дам бу томонида эшитилиб турарди. Директор баъзан кулиб гапирса, баъзан жаҳли чиқиб бақирарди.

Дала шийпони қуришга бошлиқ қилиб биркитилган

киши анча бўшанг ва танбал эди. Погодин унинг ишига разм соларкан, ичи қайнаб кетгудай бўларди-да, жаҳли чиқиб: «Ё ҳайдаб юбораман, ё чаққон ишлашга ўргатиб қўяман», дер эди. Директор унда тез-тез ҳисоб сўрарди. Нима қилинди, нима қилинмоқчи, бир соатдан сўнг, бир кундан сўнг нима қилмоқчи эканлигини зерикмай сўрарди-да, ундан кейин қурилишни қўрарди. Тракторчилар, қурувчилар билан суҳбатлашиб, ишнинг бориши билан танишарди, уларнинг фикр ва таклифларини эшитарди.

Оммавий чиқиш арафасида Погодин қурилиш бошлиғи билан уришиб қолди. У, пешинларда қурилишга келди-ю, баъзи қурувчилар ва тракторчилар ошхонада овқат қилаётганини, бошқалари эса, майдонча четидаги чанг босган ажриқ устида шапкаларини ва дўппиларини юзларига пана қилиб мудраётганларини, кенг чўлда иссиқ ҳаво ютаётганларини кўрди-ю, дарҳол қурилиш бошлиғини чақирришга буюрди.

— Одамлар дам оладиган айвонни нега қурмадингиз,— деди у тажанг бўлиб,— ахир, топшириқ олган эдингиз-ку!..

— Иван Борисович! Айвон тўғрисида энди эшитяман-ку!

— Хўш, олдинига хаёлимга келмапти. Ахир, сиз жазирама иссиқда ишласангиз ҳам, айвон қуриш фикрингизга келмадимми? Ахир, бу ерда одамлар ишлаб, одамлар дам оладилар-ку, нега ғамхўрлик қилмадингиз? Дарҳол айвон қуриш, тракторчилар, қурувчилар ишлаб чарчадимми, соя-салқинга борсин, дам олсин, ухласин... Улар бошпана тополмай, иссиқ офтобда терга чўмилиб ётсину сиз раҳбарларга идора қуриш, шу ҳам инсофданми? Мана, данғиллама идора тайёр, марҳамат, кириб сводкаларингизни ёзаверинг, деган гап бу! Ҳамма ишни тўхтатиб бўлса ҳам, бугуноқ айвон қуришга киришинг. Қурувчилар ҳам, механизаторлар ҳам вақтида дам олсин, вақтида ухлаб, ором олсин, ҳу анави ерга ларёк қуриш, сельподан одам келади.

— Ахир, сиз, сиз...

— Биламан, ларёк қуриш тўғрисида топшириқ берилмаганини яхши биламан. Одам ўз фаросати билан ишласа яхши.

Қурилиш бригадасининг бошлиғи пешонасидан оқиб тушаётган терни артиб, салгина илжайди.

— Ақлингиз расо бўлса ҳам, ларёк қуриш энди хаёлингизга келди-ю.

— Сен тирноқ орасидан кир қидирмай қўя қол, ҳа. Мен ҳам сенга ўхшаш одамман. Шуни билки, мен ҳаммани ўйлайдиган худо эмасман. Ахир, кечагина тракторчи эдим. Сен бўлса, директор ҳаммани биладиган, ҳамма учун қайғурадиган, ҳамма учун жавоб берадиган киши, деб ўйлайсан. Шунинг учун ҳам, то кўрсатма берилмагунча, ўз билгиндай иш қилишни билмайсан. Агар ҳар бир қурувчи ёки механизатор ҳеч бўлмаганда биттадан эсимиздан чиққан ишни айтганда эди, унга мен ўз фаросатимни қўшиб, халқ билан маслаҳат қилганимда эди, ишимизнинг ўндан тўққизи адо этилган бўларди.

Қурилиш бригадасининг бошлиғи нима дейишини билмай, жимгина турарди. Погодин салгина жаҳли чиқди-ю, қўлини силтаб буюрди:

— Ишлар мен айтгандай бўлсин. Одамларга ғамхўр бўлишни Умурзоқовадан ўрган.

Погодин у билан хайрлашгач, ошхонага кириб кетди.

Погодин Ойқиз тўғрисида тасодифий сўзларни айтгани йўқ. Сўнгги вақтларда Ойқиз ҳам тиним билмай, жонбозлик билан ишларди. Қишлоқ Советида ҳам иш етиб ортарди. Шу билан бирга, Ойқиз янги посёлкаларни лойиҳалаш ишларини ҳам кузатиб борарди.

Бюро тамом бўлгач, Жўрабоев ҳам «одамларни кўчириш мураккаб ва нозик иш, эҳтиёт бўлинг» деб уқтирган эди. Ойқиз эса, деҳқонларни кўчириш учун бир шарт мавжуд, у ҳам бўлса, янги уйларни шундай чиройли, шундай шинам, шундай ярашиғлиқ қуриш керакки, энг обод қишлоқда яшовчилар ҳам ҳавас қилсинлар, деб ўйларди.

Қурилиш ишларини бошлаб юбориш оммавий чиқиш кунига белгиланди. Ойқиз оммавий чиқиш арафасида «Қизил юлдуз» колхозининг посёлкаси қуриладиган майдончага борди.

Бойчибар, катта тош йўлнинг чеккасида, тез-тез ўтаётган машиналардан ҳурккандай кўзини очиб-юмиб борарди. Сўнгра, баланд кўтарилди-ю, чўлга борадиган йўлга бурилиб кетди. Бунга йўл деб айтиш ҳам қийин эди, чунки оғир юк машиналарининг изи йўл вазифасини адо этарди. Ойқиз чўлга бурилди-ю, қидирувчилар ва лойиҳа тузаётган инженерларнинг оппоқ палаткаларини,

палатка атрофида тинмай қимирлаётган одамларни кўрди. Буларнинг ҳаммаси Ойқизга овозсиз кинони эслатарди.

Ойқиз отини тўхтатди. У, бўлажак посёлкани кўз олдига келтириб, тўппа-тўғри кўчаларнинг икки томонида кўм-кўк боғларга кўмилган бир хилдаги оппоқ уйларни тасаввур қиларди. Бироқ, унинг хаёли тоғ қишлоқларига кетди-ю, кўз олдида паст-паст уйлар, сомонли лой билан шувалган томлар, тўрт томони девор билан ўралган ҳовлилар пайдо бўлди.

Унинг юраги сиқилгандек туюлди ва салгина жаҳли чиқиб, Бойчибарнинг қорнига бир қамчи ботди. От эса, оқариб кўринган палаткалар томон шамолдай учиб кетди. Участкада у қутилмаганда Муротали ва колхоз қурилиш бригадасининг бошлиғи уста Ҳазратқул билан учрашди.

Бригада бошлиғи Муротали янги очилган қўриқ ерларда ишларди. Шу кунги у, бригадасидаги колхозчилар билан ўқариқ олиб, ариқ тозалар эди. Янги очиладиган қўриқ ва бўз ерлар Муротали бригадасидан яққол кўришиб турарди. Бригадир кетмон дастасига суяшиб, қадрдон чўлларга меҳр билан термиларди, чунки келгуси йил унинг бригадаси янги ерда пахта ўстириши лозим эди. Демак, ҳосил ҳам кўпаяди, меҳнат кунларининг салмоғи ҳам ошиб, пул ҳам, ғалла ҳам кўпаяди. Муротали даромад тўғрисида ўйларкан, биттаю-битта арзанда қизи Меҳрини эслади. Ахир, у бўйи етиб қолди. Уй анжомлари, кийим-кечаклар харид қилиш пайти келди. Тўй кўриш қандай бахт! Аммо уй анжомлари, кийим-кечаклар қайси уйга қўйилиши мумкин. Пастгина, торгина уй умрда бир марта бўладиган тантанага муносиб эмас-ку. Янги уй қуришга озмунча пул керакми!

Поёнсиз чўл қиш уйқусидан уйғонган. Қўриқнинг ҳар томонида одамлар кўринарди. Улар қандайдир юмушлар билан банд бўлиб, тинмай ҳаракат қилардилар. Оз ўтмай, Муротали бригадасидан сал нарида оппоқ шифер билан ёпилган иморатлар қад кўтарди. Бу, механизаторлар учун қурилган шийпон эканлигини яхши биларди. Оппоқ палаткаларда кимлар яшайди? Муротали бу палаткаларда ер тузувчи мутахассислар истиқомат қилиши тўғрисида аллақачон эшитган эди. Бугун оқ палатка олдида уста Ҳазратқул пайдо бўлди. Муротали чўлда меҳнат қилаётган одамларнинг ишига

қизиқиб кетди-ю, одамлар тушпикка чиқпшлари биланоқ ўша сирли палаткалар томон жўнади.

Уста Ҳазратқулнинг лойиҳа тузувчи мутахассислар билан ҳеч қандай алоқаси йўқ эди. Ҳа, юзаки қараганда худди шундай кўринарди. Аммо, уста мутахассислар ҳузурига юрагига тугиб қўйган бир фикрни айтиб, маслаҳат олиш учун борган эди.

Ойқиз Бойчибардан сапчиб тушди-ю, тўғри Муротали томон борди. Кекса бригадир палаткадан анча нарида қовоғини солган ҳолда атрофга тикиларди. Бироқ, унинг бўлажак посёлканинг бўлажак кўчасига келиб, қизиқиб қараётганлиги Ойқизни шод этди:

— Салом, Муротали амаки!— деди Ойқиз севинч билан.— Тураржой учун белгиланган ерни кўргани келдингизми? Қани, айтинг, яхши жой таплабмизми?

Кекса бригадир Ойқизга бир қаради-ю, унинг саволига жавоб бермай, орқасига қайрилиб, ўз бригадасига йўл олди. Ойқиз катта-катта одимлаб кетаётган Муроталига тикилиб, уни афсус билан кузатди-ю, олдида турган уста Ҳазратқулга кўзи тушди. Устанинг бўйи шунчалик баланд эдики, у Ойқиз билан юзма-юз гаплашиш учун пастга қарарди. Уста узун ва қалин мўйловини қимирлатиб, Ойқизни юпатиш тилагида гапирди:

— Бу одам ёши кетганда айниди,— деди у, Ойқизнинг жавобсиз қолган саволига жавоб бериб.— Мен ҳам олдинига ўзи турадиган уйнинг пойдеворини кўришга келди, деб ўйловдим. Ич-ичимдан севиниб, унинг олдига яхшиликча келсам, бўридай талади. Шу пасқам уйга арқон билан танғиб қўйганга ўхшайдилар-а.

Ҳайрон бўлган Ойқиз бошини чайқади.

— Ҳаммаси ҳам осонлик билан бўлавермайди, уста амаки! Кўримсиз уй у ёқда турсин, баъзи одамлар латта-путтасидан ҳам ажралишни истамайдилар.— Ойқиз уста Ҳазратқулга юз ўгирди-да, самимий кулиб, ич-ичидан қизиқиб сўради:— Хўш, бу ерда нима қилиб юрибсиз? Сиз ҳам ҳозир қочиб кетарсиз-а?

— Йўқ, йўқ, ҳали кўзим билан кўриб, чуқур ўйлашим керак... Раис, айтинг-чи, бу уйларни тезда қуриш керакми?

— Уста амаки, қанча тез қурилса, шунча яхши бўларди.

— Хўш, шундай экан, гипс билан цемент осмондан

тушадими? Йўқ, ғишт билан цемент олиш учун жанжал қилиш зарур.

— Жанжал ҳам қиламиз, ғишт, цементни ҳам топамиз!— деди Ойқиз самимий кулиб.

— Шундай бўлмаса, ишимиз хароб бўлади. Ҳа, айтгандай, кеча Султонов билан учрашдим. У, бизнинг ферма мудиримиз Рўзи полвон билан кийик овига чиққан экан... Қурилиш материаллари сўраб ёзган қоғозларимиз унинг қўлида ётибди-ю, у ваъда беришдан нарига ўтмайди. Султонов машинадан чиқиши билан олдига югуриб бордим у биттагина қарзингиз бор, дедим. У, «ёдимда, ёдимда, эртага эрталаб борсаларингиз, муҳокама қиламиз» деди.— Уста шопиладан тўқилган шляпасини бошидан олди-ю, чангини қоқиб, томоқларининг остидagi терни артди.— Ахир, у нимани муҳокама қилмоқчи? Асло тушуна олмайман, қачон олдига борсанг, мажлисининг устидан чиқасан, ахир инсофи бўлса ишласин-да, энди ғишт ва цемент берасан, деб бир ой районга қатнайманми? Менингча, Султоновга юзимизни сарғайтириб юргунча, шу чўлда ғишт хумдонни қурайлик. Тупроқ ойнадай тоза. Қиламиз десак, тоғ-тоғ ғиштни қўйиб пиширишимиз мумкин. Тоғлар яқин, тошни кўпроқ келтирамиз. Сўнгра, марҳамат, қаҳрамон колхозчиларимиз янги қишлоққа кўчиб келаверсинлар! Янги уйга тўй-тантана билан кириб, пахтани ҳам экаверсинлар. Шундай эмасми, раис?!

Ойқизнинг кўзларида севинч ўтлари чақнаб кетди. У, қуёшдан кўзини қисиб, атрофга термилди, гўё посёлка битгандай, фақат чиройига тўйини қолгандай, устанинг сўзларини маъқуллаб, хитоб қилди:

— Яхши, уста амаки, нимаики зарур бўлса, ҳаммасини сўранг, қўлимдан келганини жону дилим билан бажаришга тайёрман!

Бригадир қалин мўйловини бураб, ерга тикилганча ўйланиб қолди. Сўнгра, бошини кўтариб, ёлворгандай гапирди:

— Одам керак, ўртоқ Умурзоқова! Қурадиган бўлсак, бригадамизни мустаҳкамлаш зарур. Раис бўлса, энчил қурувчиларимизни бошқа ишларга жўнатди.

— Нима учун?

— Шундай қилса, тилагига етармиш. Мана кўринг, қанча-қанча ишларни бошлаб қўйдик. Куч етмаса нима қилай?

— Одам сўраймиз.

Уста Ҳазратқул қўлини силтади:

— Қодировга гаширавериб, жагим чарчади.

— Яна бир марта кўрайлик-чи. Пахта ўз йўли билан, қурилишни ҳам унутиш яхши эмас. Бинокорлар ҳам пахта учун меҳнат қиладилар-ку. Биз раисни бурни тагигамас, узоқроққа назар ташлашга мажбур эгамиз, Қодировни кўрмадингизми?

Уста Ҳазратқул шляпасини пана қилиб, пахта далаларига тикилди ва илжайибгина жавоб берди:

— Ху ана, буйруқ бераётир.

— Юринг, олдига борамиз.

Пахта далаларининг ўртасида кичкина тепалик бор эди. Қодиров ана шу тепалик устига чиқиб, дала ишларини кузатарди. У чап қўли билан белини, ўнг қўли билан камарини ушлаган ҳолда лашкарбошидай хаёлга чўмиб, далага боқарди. У, Ойқиз билан уста келаётганини сезгач, истар-истамас бошини буриб, кўз қирини ташлади, совуққонлик билан кўришди:

— Ҳа-а, ўртоқ Умурзоқова, ҳе, қадрдон бригадир, қандай шамол учирди?

— Устанинг бригадасида одам етишмайди, ўртоқ Қодиров.

Раис устага газаб билан тикилди-ю, заҳар тўла киноя қилди:

— Арз қилиптиларми?— у, Ойқизга боқиб, оғир нафас олгач, сўзида давом қилди:— Ана шундай, ўртоқ Умурзоқова. Раис билан гаплашмайдилар, камчиликни тинчгина тузатиш ўрнига, сизга югурадилар. Раисни тан олмай қўйишларига ҳам сал қолди. Ахир, бу обрўйимга путур етказиш эмасми?

— Мана, обрўйингизни кўтаришга ҳаракат қилинг,— деди Ойқиз,— амалий ёрдам беринг. Ахир, бугун бўлма-са, эрта янги посёлка қуришга бошлаймиз!

— Янги ер очиш плани ҳали тасдиқ этилгани йўқ, ўртоқ Умурзоқова.

— Ахир, райком бюросида ўзингиз ҳам бор эдингиз-ку. Ўз қулогингиз билан эшитдингиз-ку.

— Райкомдан ҳам юқори ташкилотлар бор, ҳа, унутманг!— деди Қодиров унинг сўзларини бўлиб.— Қанча тажрибангиз бўлса ҳам, сабр қилсангиз бўларди.

— Ҳар бир минут ганимат. Қўл қовуштириб кутиб туришга вақтимиз йўқ. Халқнинг юрагида кўриқни очиш орзуси қайнайди!— Ойқиз нафасини ростлаб, сўзида се-

кип-секин давом қилди:— Наҳотки, сиз юқори ташкилотлар бизнинг ташаббусимизни қўллаб-қувватлашига шубҳа қиласиз?

Қодиров елкасини қисиб қўйди.

— Мен бировларнинг фикрига хўжайин эмасман. Балки рози бўлиб, тасдиқ этарлар... Нима учун шошиласиз, ҳали фурсат кўп. Сиз бўлса, фақат ўзингизни ҳақ деб биласиз, аҳтимол, юқорида бошқа фикр бўлиши мумкин...

— Халқ ва партия ҳақиқати — бир ҳақиқат, ўртоқ Қодиров!

— Сиз халқ эмас, ўртоқ Умурзоқова...

— Ахир, халқ овозини ўз қулоғингиз билан эшитдингиз-ку, умумий йиғилиш янги ер очиш тўғрисида бир оғиздан қарор чиқарди-ку.

— Марҳамат, қарорни бажаринг, имкониятларни топинг, тўкилиб ётган олтинни теринг, марҳамат, қўлингизни ушлайдиган киши йўқ.

— Посёлка қуриш учун одам берасизми, йўқми?

Ойқизнинг гаплари Қодировнинг энсасини қотирарди. Чунки у, Султоновнинг ҳимоя қилишига суянар, ўзини хотиржам сезарди. Йўқ, у Ойқизга асло ёрдам бермайди. Ойқиз уринганича урина берсин, ўзини ўтга ташлайдими, сувга ташлайдими, бу билан Қодировнинг иши йўқ. «Бу хотин жонимга ҳам тегди,— деди у ўз-ўзига,— менга чуқур қазидингми, ўзинг йиқиласан, ҳа, аҳтимол, шунда тинчирман». У, норози бир қиёфада қуюқ қошларини чимириб турган бригадирга кўзининг қирини ташлаб олди-да, «буни ҳам ўз томонига оғдириб олибди», дея хаёлидан ўтказганича Ойқизга тикилиб, совуққонлик билан жавоб берди:

— Ортиқча одам йўқ, ягана, сув, чопиқ яқинлашиб келаётир. Ишнинг шундай қизғин пайтида бекор одам борми? Имконият кўп, деб тинмай кекирдак чўзасизлар, бу имконият дегани резинка эмаски, ҳадеб чўзаверсаларинг. Резинка ҳам узилади-ку, ахир? Ҳозир партия биздан фақат пахтани талаб қилади.

— Партия, ахир, бори билан қаноатланиб қолинг, демайди-ку!

— Баландпарвоз сўзларингиз кўнглимга зиғир ёғидай урди. Мен бу йилги планни биламан. Янги ер сизга керак бўлса, очаверинг, бироқ мени тинч қўйинг, халал берманг.

Раиснинг жаҳли чиқиб кетди. У, ўзини қўйгани жой тополмай, Ойқиз билан уста Ҳазратқулга бир-икки бор нафрат билан тикилди-ю, шиддат билан тепадан тушиб, колхозчилар томон юрди.

Уста олдинига ҳайрон бўлди. Сўнгра, хафа бўлиб, порозиллик билдирди.

— Раисга бир бало бўлди, баъзан ими-жимиди ишлайди-ю, баъзан тўғри келганга заҳар сочади.

Ойқиз ўйчан кўзларини узоқ-узоқларга тикиб гапирди:

— Тинчлик вақтида яхши ишлаб, уруш вақтида номардлик қилганлар ҳам бор.— Ойқиз анча узоқда, кўм-кўк кўкариб турган майда-майда, аммо қалин дарахтларга тикилиб, сўзида давом қилди:— Қаранг, дарахтлар бир-бирига ўхшайди. Аммо, уларнинг ичида нимжонлари ҳам борки, тинч вақтда кўкараверади, қаттиқ шамол турдими, ё синиб кетади, ёки томири билан қўюрилади. Албатта иккисидан бири бўлади. Одамлар ҳам худди шундай, уста амаки, баъзилар биринчи шамолгача яхши бўладилар, холос...

Еттинчи боб

ҚАБУЛГА КЕЛГАН ҚИЗ

Пахтазорда бўлиб ўтган жанжал Ойқиз юрагида чуқур из қолдирди. У, уста Ҳазратқул билан хайрлашаркан, қурилиш материаллари олиш учун ёрдам қилишга ваъда берди. Сўнгра, эпчиллик билан Бойчибарга минди-ю, Олтинсойга қараб йўл олди. Чунки бугун куннинг иккинчи ярмида Ойқизнинг қабул вақти эди.

У, қабул вақти тўғри келганда, чўлдами, шаҳардами, жазирама иссиқми, аччиқ совуқми, барибир, етиб келишга интиларди. Қабулга келганларни қунт ва чидам билан эшитиш, улар қўйган масалани ҳал этиш Ойқиз учун темир қонун, тантанали қасам эди. Унинг маслаҳати, ёки ёрдамига муҳтож бўлиб келганлар ҳеч қачон қулф солинган эшик қаршисида кутиб қолганлари, ёки ишларини ҳал этолмай, қонуний жавоб ололмай, уйларига қайтганлари йўқ.

Бугун қишлоқ Совети раисининг қабулига келганлар озгина эди. Ойқиз кабинетига кириш олдидан ҳамма билан қўл бериб самимий кўришди ва қабулхонада бе-

жиримгина, қадди-қомати келишган, чиройли дўппи кийган, сочларини майдалаб ўрган нотаниш қизга назар ташлади. Ойқиз кирган хона қуёш нури билан тўла эди. У, дераза пардаларини тортиб қўйди-ю, стулга ўтиргач, сочларини тузатиб, блокнот ва ручкани ҳозирлаб, қабулни бошлади.

Чиройли дўппи кийган қиз биринчи бўлиб кирди. Унинг ясан-тусани тўйга бораётгандагидай эди. Зангор бахмал камзулчаси остидан атлас кўйлак кийиб, қайрилма қошларига қалин ўсма қўйган. Сурма қўйилган чуқур ва қоп-қора кўзлари ҳуснига ҳуси қўшиб турган узун киприклари орасида тоғ кўлига ўхшарди.

Гўзал қиз шиддат билан кирди-ю, кабинетнинг тўрт томонига тикилиб, нималардир ёқмагандай юзини буриштирди. Ҳақиқатан ҳам Ойқизнинг кабинети оддий ва камтарингина жиҳозланган эди. Шунинг учун бўлса керак, чиройли дўппи кийган қиз бу жиҳозларни маъқул кўрмади. Кабинетнинг бирдан-бир безаги — деразаларнинг ўртасидаги ён деворга осилган қишлоқ Совети ерларининг картаси эди. Бу карта Ойқизнинг илтимосига кўра, инженер Смирнов томонидан чизилган эди. Ойқиз стул кўрсатиб, ўтиришга таклиф этди. Қабулга келган қиз шинамгина туфлиснинг баланд пошваларини тақиллатиб, стул олдига юриб келди-да, атлас кўйлагининг этакларини астагина йиғиштириб, ноз билан стулга ўтирди. Ойқиз, қаршисида ўтирган чиройли қизнинг юзларига диққат билан термилди, қора — шириндан келган бу қизнинг лаблари қалин ва ярашиғлиқ эди. Кўзи тоғдаги кўл каби эмас, балки тимқора узун-узун киприклар ана шундай кўрсатарди. Кўзлари шу қадар чиройли ва жозибадор эдики, унинг ичида севинч ва эркалик учқунлари чақнарди. Қиз чиндан ҳам гўзал эди. Бу гўзаллик кибр ёки совуққонликни эмас, балки ғайрат ва қизиққонликни тақозо қиларди. Фақат маънавий гўзаллик етмасди, холос. Ойқиз бу қизга узоқ тикилгач, уни ашула ва дутор ошини бўлса керак, деб ўйлади, чунки унинг ташқи кўриниши ўйинқароқлик ва шўхликни, ғамсизлик ва кулгини эслатиб турарди.

Қиз тирсагини столга қўйди-да, чиройли панжалари билан юзларини силаб, ноз ва эркалик билан сўз бошлади:

— Ўртоқ Умурзоқова, отингиз Ойқизми? Менинг исимим Назокат, Назокатхон Алиева.

— Тўхтанг, тўхтанг,— деди Ойқиз унинг сўзларини бўлиб,— сиз Алиқул амакининг қизи бўласизми?

Қиз бошини қимирлатиб, Ойқизнинг сўзларини ноз билан маъқуллади.

— Мен дадангини оз-моз биламан,— деди Ойқиз,— Олтинсойга яқинда келдинглар шекилли?

— Биз теги олтинсойлик бўламиз. Мен ҳам шу ерда туғилганман,— деди Назокатхон, оғир нафас олиб.— Ўзимнинг турмушим тўғрисида гапириб берсам майлими?

— Марҳамат, гапиринг, қулоғим сизда...

Шундай қилиб, Назокатхон қўлларини тиззасига қўйиб, хумор кўзларини бир нуқтага қадаб, ёд олинган дарсни айтмоқчи бўлгандай бошини кўтарди:

— Дадамлар бу ердан кетганларида мен чақалоқ эдим. Қаерларда бўлмадик, дейсиз! Биз ҳаммадан кўп Мирзачўлда истиқомат қилдик. У ерда янги ер очиларди. Дадам бригадир бўлиб ишлардилар. Менинг тўғримда бошқа нарсалар ўйламанг яна. Мен ҳам олдинига табелчи, сўнгра секретарь бўлганман. Дадам бўлса, ҳамма қизлар ишлаши керак, ким ишламаса, кўнгли хоҳлаган кувва чиқолмайди, дердилар.— Назокатхон ноз билан илжайиб, сўзида давом этди. Аммо, сўзида давом қиларкан, Ойқизда қандайдир ишончсизлик сезилиб турарди.— Менинг тўғримда ёмон фикрлар кўнглингизга келмасин яна. Мен ҳаминша туғилиб ўсган юртимизни соғинар эдим. Бир кун дадам уйга жуда хафаланиб келдилару, менга қараб: «Туғилиб ўсган қишлоғимизга қайтсак, нима дейсан. Қариндошлар ва дўстларимиз ичидан тинч ва эркин бўламиз», дедилар. Мен бўлсам, сиз нима десангиз, шу бўлади, дедим. Мана шундай қилиб, Олтинсойга кўчиб келдик. Дадам колхозга кириб ишламоқдалар. Мен ҳам ишлашни истайман, сиз ёрдам бера-сиз-а? Дадам бўлсалар, бор, Ойқиз опанга бор. Хотин-қизлар бир-бирига дилкаш бўладилар. Ойқиз опанг сенга ғамхўр бўлади, дедилар.

Қабулга келган қиз ўзини камтарин тутарди, ҳатто, ҳар бир ҳаракатида ана шу камтарликни бўрттириб кўрсатишга интиларди, у ғамгин ва хаёлчан гапириб, ҳикояси давомида неча-неча марта уҳ тортди. Ойқиз эса, бу камтарлик ва хаёлчанлик, ғамгинлик ва уҳ торттиш жўрттага қилинаётганини, Назокат турмушида хушчақчақ ва эрка, шўх ва енгил эканлигини сезиб турарди. Назо-

катхон бўлса, ўзининг азалий фазилатларини — ноз-карашмаларини, эркатошлик ва шўхлигини билдирмасликка, яширишга тиришарди. Назокатхоннинг тез-тез тутилиб, гандан адашиб кетиши ва шошиб-шошиб ўзини-ўзи тузатиб туриши Ойқизга ёқинчирамади, албатта. Шундай бўлса ҳам, Назокат бирор ишга жойлаштириб қўйишни сўраб илтимос қилганда, Ойқиз иккиланмай жавоб берди.

— Яхши, албатта ёрдам қиламан. Ҳа, қачонлардир янги ер очишда иштирок қилдим, дедингиз шекилли?..

Қиз салгина чўчигандай, Ойқизга назар ташлади-ю, дарҳол ерга қараб, ишончсизлик билан жавоб берди:

— Ҳа... Биз ҳам қачонлардир қатнашган эдик...

— Жуда соз. Биз ҳам янги ер очиш ниятидамиз. Аммо, сиз бу йилча илгарчи очилган ерларда ишлаб турасиз, келгуси йил эса, янги очилган қўриқ ерларга кўчирамиз. Сизга ҳам фойдали, бизга ҳам. Ҳар ҳолда, ёшсиз...

Сухбатдошлар ўртасида кутилмаган воқеа юз берди. Назокатхон шундай ҳўнграб йиғладики, самимийлигига сира-сира ишониб бўлмасди. У, оппоқ рўмолчаси билан кўзларидан дона-дона оқиб тушаётган ёшнини артиб, титроқ овоз билан жавоб берди:

— Ахир, мактабда ўқиганман, ҳамма, хушхатсиз, қарорларни яхши ёзасиз дейди-ку... А, сиз бўлсангиз, чўлга ҳайдамоқчисиз... Ҳа... бегона эканман, мени қўғирчоқ қилиб ўйнатиш мумкин экан-да... Бошқа иш қуриб қошганими? Биламан, колхозда секретарь йўқ. Ҳа, Меҳрингизнинг бу ишга ҳавас қилганини аллақачон билганман!

Ойқиз оппоқ камзулчасининг чўнтагига қўлини суқиб, хаёлчан кўзларини ерга тиккан ҳолда кабинетда юриб, нималарнидир ўйларди. Ҳар қачон қабулга келганлар бирорта қалтис масалани кўтарганларида, у дарров ўрнидан турарди-да, ерга тикилган ҳолда юриб, муносиб жавоб қидирарди. У секингина дераза олдига келди-ю, узоқ-узоқларга тикилди ва Назокатга бурилиб, юмшоқлик билан огоҳлантирди.

— Сиз Меҳри тўғрисида хато кетдингиз, чунки у фақат янги ерда ишлаш нияти билан секретарликдан кетди. Сиз ундан ибрат олсангиз яхши бўларди... — Ойқиз салгина ўйлаб, мулоимлик билан сўради: — Болангиз борми?

Назокат жавоб ўрнига, оғир хўрсинди. Ойқиз бу хўрсиниш тагида қандай маъно борлигини ўйлаб, тез-тез юрарди ва чин меҳнат маъносига тушунмаган, унинг завқини билмаган, продаси бўш қизга қандай жавоб бериш тўғрисида хаёл сурарди. У ўйлаб-ўйлаб, Назокатга раҳми келди: «Бечоранинг кўзлари жиққа-жиққа ёш, эҳтимол, турмушида бирор бахтсизликка учрагандир. Эҳтимол, мен ҳеч нарсани билмасман...» Бироқ, Назокатхон азоб-уқубат чекканларга асло ўхшамасди. Аксинча, унинг ташқи кўриниши шўхлик ва хушчақчақлик билан ўсганлигидан далолат берарди. Ким билсин, ташқи кўриниш — ҳар қандай кишини ҳам алдаб қўйиши мумкин. Шўх ва хушчақчақ одамларнинг ҳам ғам-алам чеккан кунлари бўлади-ку. Агар Назокатхоннинг ҳам турмушида бирор кўнгилсиз воқеа юз берган бўлса-ю, бунинг устига Ойқиз унинг илтимосини рад этса, ғам устига ғам қўшилмайdimи? Унинг илтимосини рад этиш учун жиддий асос йўқ-ку. Колхоз идорасида қандайдир жой бўш бўлса, нега Назокатни тавсия қилиш мумкин эмас? Ойқиз стол олдига тез-тез юриб келди-да, бир бет қоғозга нималарнидир ёзиб, Назокатга узатди:

— Мана, Қодиров номига ёзилган хат, сизни ишга ўрнатиб қўяди. Фақат эҳтиёт бўлинг, мени шарманда қилманг яна... Туринг, кўз ёшларингизни артинг, уят бўлади!..

У, юзларини ювган кўз ёшларини артиб, Ойқиз берган мактубни рўмолчаси билан бирга чўнтагига солиб, ўрнидан турди ва юрагида қандайдир енгиллик сезиб, Ойқизга ташаккур баён қилгач, тез-тез юриб, кабинетдан чиқиб кетди.

Саккизинчи боб

ЧЎЛ ТОНГИ

Одамлар билан учрашув Ойқизни узоқ ва чуқур хаёлларга чўмдирар эди. Қодиров, Муротали, Погодин ва унинг Лоласи, уста Ҳазратқул ва, ниҳоят, Назокатхон... Ҳар бири бир олам. Янги ер очишдек мураккаб ва шарафли иш, зўр воқеа бўлмаганда, эҳтимол, Ойқиз улар билан бу қадар яқиндан таниша олмаган бўларди. Энди эса, ҳар бирининг ўйи, кайфияти ва тақдири Ойқизнинг

хаёллариши банд қилмоқда. Бу хаёллар баъзан оғир, чалкаш, баъзан қувончли. Бундай пайтларда Ойқиз Олимжонга хат ёзмаса юрагини асло бўшата олмасди. Бугун — оммавий чиқиш бошланиб кетганига уч кун бўлганда, бирдан Олимжоннинг ўзи кприб келди. Кўпдан кутилган эри келган вақтда гира-шира оқшом эди. Бу кеча Олимжон ҳам, Ойқиз ҳам мизғимамай чиқди. Эр-хотин зўр иштаҳа билан овқатлангач, қувончлари билан ҳовлига сиғмагандай, таниш ва қадрдон ерларга саёҳат қилиш ниятида чиқиб кетдилар. Олимжон апа шу қадрдон ерларни неча ойлар кўрмай, ўта соғинган эди. Кеча қоронғи ва жимжит. Кўк денгизнинг бир четида янги тугилган ой осилиб турарди. Ёруғ юлдузлар кўз сузиб, бир-бирларига хаёлчан термилардилар. Сомон йўли эса уфқларга чўзилиб кетгандай кўринарди. Ойқиз билан Олимжон қўшиқ айтиб оқаётган ариқ ёқалаб, аллақачон жимиб қолган қишлоқ кўчасига бурилдилар. Эр-хотин бир-бирига қараб тўймасди, қалб тўла севинч билан маст бўлган ҳолда боғ ичига кирдилар. Ажойиб боғда жимлик ҳукм сурарди. Ойқиз, бошини эрининг елкасига қўйиб, бир зум жим қолди-ю, сўнгра, қувончи ичига сиғмай, эрининг кўлидан тортиб эркаланди.

— Жошим, кўпдан буён далани кўрганингиз йўқ, бу вақт ичда қанча-қанча ўзгаришлар бўлди. Оҳ, қадрдон далалар, чўл кечалари айтиб бўлмайдиган даражада чиройли бўлади. Эсингизда борми, Олимжон ака!.. Чўл кечалари сиз билан сўзлашаётгандай туюларди...

Улар тун салқинида ҳузур қилиб, кенг дала томон бораётганларини ҳам сезмас эдилар. Соғинган кунлар ва айрилшқ ойларида дилларга тугилган, ноёб ва ширин, ҳаяжонли ва самимий сўзлар севги суҳбатининг мундарижаси ва зеб-зийнати эди. Эр-хотин тоғ шабадаси эсиб турган поёнсиз чўлда юрак тўла ҳис-туйғуларини тўйиб-тўйиб ҳикоя қилардилар. Ойқиз пессик юзини севимли эрининг кўксига қўйиб, қалби қувонч билан тўлиб-тошарди ва ўзини чиндан ҳам бахтиёр ҳис қиларди.

— Сизни соғиниб кетдим, Олимжон ака,— деди Ойқиз эркалик ва мулоимлик билан. У қанча-қанча термилса ҳам, эрининг дийдорига асло тўя олмасди.

— Мен ҳам соғиндим, Ойқиз,— деди Олимжон Ойқизнинг сочларини гижимлаб,— бир неча ой — бир неча йилдек туюлди.

— Йўқ, йўқ, бир неча йил эмас, узоқ-узоқ йиллар кўришмагандек соғиндим!

— Ҳа, узоқ-узоқ йиллар кўришмаганга ўхшаймиз, Ойқиз...

Улар катта йўл пастидаги сўқмоқдан борардилар. Йўлнинг чанг-тупроғи эр-хотин оёғи остида юмшоққина сезилиб турарди. Ойқизнинг қулоғи остидан кўршапалак учиб ўтди. У, эрини ўзига тортиб, эркалик билан сўради:

— Сиз бўлмасангиз нима қилардим, Олимжон ака?..

Олимжон юмшоққина жилмайди.

— Менсиз тоғ ағдарибсан-ку! Қилган ишларингни айтиб бердилар.

— Йўқ, йўқ, Олимжон ака, сиз ҳамниша мен билан, ёнимда эдингиз. Эсингизда борми, партия мажлисида шу гапни биринчи марта сиз қўзғаган эдингиз. Ҳаммаси, ҳаммаси ёдимда, Олимжон ака.

Ойқиз билан Олимжон ўзларини янги келин-куёвдек ҳис қилардилар. Шунинг учун ҳар бир сўз биринчи бор эшитилаётгандек мароқли ва ширин туюларди. Улар ширин суҳбат гапига маст бўлган ҳолда узоқ юриб, кенг чўлга чиқдилар ва қўриқ томон тикилиб, бир зум жим қолдилар. Улар гўё сукунат ҳукмрон бўлган кеча билан сўзлашардилар.

Чиндан ҳам поёнсиз чўлда ҳаёт тантана қиларди. Ойқиз билан Олимжон ана шу чўлда ёлғиз эдилару бу ёлғизлик одамлардан қочган кишилар кечирадиган ёлғизликка асло ўхшамасди. Эр-хотин ёлғиз турсалар ҳам, ҳаёт булоқдек қайнаган ерда, ҳаёт саси ҳукмрон бўлган ерда, меҳнат ва муҳаббат, дўстлик ва жасорат маконида турардилар.

Ойқиз чўл оқшомини дилдан севарди, чунки чўл нимага бой бўлса, кеч кириши билан ҳаммаси-ҳаммаси равшан кўринарди, кишининг диққат-эътиборини банд этиб ажойиб фикр ва ҳис-туйғулар уйғотарди. Ойқиз билан Олимжон баҳор билан нафас олаётган чўлнинг ўртасида бир-бирининг юрак уришини эшитган ҳолда туриб, сўлим оқшомнинг ўзига хос ҳикоясини ҳавас билан тинглар эдилар.

Бутун чўл, уфқлардан уфқларгача катта-кичик чироқлар билан тўла эди. Бу чироқлар турли-туман эди: уларнинг ичида каттаси ҳам, кичиги ҳам, чақнаб тургани ҳам, хираси ҳам, оқи ҳам, қизғиш тусдагиси ҳам

бор эди. Чироқларнинг айримлари узоқ-узоқларга тўхтовсиз бориб келса, айримлари пасайиб-кўтариларди, айримлари кўзларини катта очиб кулиб турса, айримлари товланиб турган нодир тошдек ёниб-ўчиб ҳазил қиларди.

Узоқ-узоқларда, уфқларга яқин ерда, кичкина-кичкина чироқлар хирагина кўринарди. Ойқиз бу ерда артезиан қудуқлари қазилаётганини яхши билади. Артезиан қудуғининг ён томонида метеорология станциясининг чироқлари ҳам кўзга ташланарди. Ундап анча берида эса, тупроқ текшираётган мутахассисларнинг палаткалари ичида хира-хира ёнган чироқлар кўринарди. Дала шийпони олдида ёнаётган гулхан узоқлардан яллиғланиб турарди. Тоғларнинг этакларида, ёнбағирларида ҳам турли-туман чироқлар милтиллаб кўринарди. Кун бўйи қўй боққан чўпонлар оқшомлари чайла олдида ўт ёқишлари табиий. Шундай қилиб, поёнсиз чўл ранг-баранг чироқлар билан тўла эди. Чақнаб турган юлдузларни эслатувчи бу чироқлар опда-сонда бир-бирига қўшилиб кетарди. Узоқ-узоқларга бориб келаётган юлдузлар қўриқ очаётган тракторларнинг ўткир кўзи эканлиги Ойқиз ва Олимжон юрагига севинч ва ғурур бағишларди. Чўл бағрида чақнаб турган чироқларнинг ҳар бири қоп-қора тун бахмалига тўкилган олмос доналари бўлса, ҳаммаси бир бўлиб улугвор ишнинг кенг миқёсда олиб борилаётганидан, асрий қўриқларни очаётган азаматларнинг дўстона ва яқдил меҳнатидан далолат берарди.

Сукунатга кетган чўлнинг оромбахш оқшоми... Тиним билмай ишлаётган трактор ва экскаваторларнинг овозлари ҳам оқшом пайтида кучлироқ эшитилади. Оқшом пайтида кичкина ва нимжон овоз ҳам узоқ-узоқларга ёйилади. Қаёқлардадир гармонь чалинарди. Рус халқининг дилрабо ашуласи янграб турарди. Мана, тоғ ёнбағирларида чалинган қўбизнинг нозик, ёқимли куйлари эшитилмоқда. Хаёлчан куйлар... Оқшом билан яккама-якка қолган кимдир ширин ва ёқимли ашулани хиргойи қилиб, оиласи, дўстлари, истак-орзулари тўғрисида ишқ билан куйларди.

— Эшитяписизми, Олимжон ака? Чўпонлар хиргойи қилмоқдалар. Наҳотки, ҳанузгача ухламасалар.

— Ҳа, чўпонлар кам уйқу бўлади. Ойқиз, уйқунг келди шекилли!

— Йўқ, йўқ... Юракларим бу дилрабо куйларга ҳамоҳанг бўлиб, гулга ошиқ булбулдек сайрамоқда. Оҳ! Олимжон ака! Чўл оқшоми нақадар чиройли!

Олимжон қўлини кўтариб, кичкина движок тақиллаётган жойни, дала шийпонида чақнаб турган чироқларни кўрсатди.

— Балки Погодиннинг олдига борармиз?.. Ё Смирновнинг олдига, денгиз бўйига...

— Йўқ, йўқ, Олимжон ака, бугун мен ҳеч ерга бормайман. Сизни ҳам ҳеч ерга қўймайман. Нима, дўстларингизни кўргингиз келяптими?

— Йўқ, Ойқиз, ҳозир сендан бошқа ҳеч ким керакмас. Совқотдингми, жонгинам?..

Олимжон пиджагини ечди-ю, мулойимлик билан Ойқизнинг елкасига ташлади.

— Мана энди асло совқотмайсан, жоним! Сайр этганимиз етар, эртага этароқ турамиз-ку, ҳар ҳолда, мен бригада аъзоларидан кейин қолсам бўлмас.

— Кетгим келмаяпти, Олимжон ака!— деди Ойқиз майингина овоз билан. У, эрининг юзига кечирим сўрагандек тикилди.

Худди шу пайтда қишлоқ томонидан даканг хўрознинг уйқу аралаш бўғиқ овози эшитилди. Қарши томондан иккинчи хўрознинг жавоби янгради.

— Ойқиз, эшитяпсанми?..

Ойқиз афсус билан оғир нафас олди.

— Ҳа, кетиш вақти келди шекилли.

Эр-хотин бир-бирининг қўлини маҳкам ушлаб, ёшлик севгиси яратган завқ билан тўлиб-тошган ҳолда қишлоқ томон юрдилар.

Кеча оғиб кетди. Тонг отишига сал қолди. Аммо, Ойқизнинг кўзларида уйқудан асар ҳам кўринмасди. У, икки қўлини бошининг остига қўйиб, хаёлчан кўзларини шифтга тикиб, ҳу ариқ бўйида ўйлагандек, ўзи ҳақида, эри ҳақида, Олимжонга бўлган битмас-туганмас севгиси тўғрисида ўйларди... Олимжоннинг ўтли нафаси Ойқизнинг юзларини иситарди. Бу Ойқиз учун энг катта бахт эди. Аммо, унинг юрагида қандайдир аниқ бўлмаган алам изи сезиларди... Юрагида чигил бўлиб ётган фикрини Ойқизнинг ўзи ҳам тушунмасди. Нимадир кўнглини гаш қилаётгандай сезиларди.

Эрталаб, эндигина чиққан қуёшнинг нури деразанинг нафис пардаларидан тушиб ўтганда, Ойқиз эрини уйғо-

тиб кўймаслик учун астагина кўрпадан чиқди. Ими-жимида кийиниб, ҳовлига чиқди-ю, поллиз ичида пиёз юлаётган дадасини кўрди. Умурзоқ ота қизига ўғирлиб, меҳрибонлик билан сўради:

— Ҳа, қизим, дарҳақиқат, қувончинг ичингга сиғмаётган бўлса керак!

Ойқиз уялиқираб кулиб қўйди.

— Дадажон, энди сиз ҳам зерикмайсиз...

— Ҳа, қизим. Унинг келгани яхши бўлди. Хўш, нега эрта уйғондинг?

— Самоварга ўт ташламоқчи эдим, дадажон.

— Кечикдинг, қизим, кечикдинг, самоварга аллақачон ўт ташланган.

— Дадажон, дам олсангиз бўлмайдими, ахир! Ҳаммасини ўзим қилардим.

— Дарҳақиқат, қизим, энди менинг биргина қувончим қолди. У ҳам бўлса, сизлардек болаларимга ғамхўр бўлишдир...

— Бошқа ишынғиз ҳам оз эмас, дадажон. Кун бўйи даладан бери келмайсиз!

— Мен учун пахта ҳам болаларимдек азиз. Дарҳақиқат, салгина хотиржам бўлдингми, ёввойи ўтлар ўсиб кетади-ю, ғўзаларни сиқиб ташлайди. Суғоришдан кечиксанг, кун куйдиради. Кеча-кундуз ўз болангдай парвариш қилмасанг, ҳосил ололмайсан. Ёш ҳам қайтиб қолди, умр ҳам охирлаб борапти, бир оёғим гўрга яқин. Бироқ ўлиш мумкин эмас, ҳали қанча-қанча болаларимга керакман.

Ойқиз дадасига яқинлашди-ю, пешоналарини тириштириб, маҳкам қучоқлаб олди. У ғамгин ҳолда шивирлагандек гапирди:

— Оҳ, дадажон, менга қанча-қанча кераксиз!.. Қадрдоним, ҳаммадан кўра қадрли дадажоним!..

— Хўш, қизим, — деди Умурзоқ ота поллиз ичида пиёз юлиб, — бор, ишларингни қил, нонушта қиламиз.

Орадан ярим соат ўтар-ўтмас, Олимжон ҳам уйғонди. Улар, бутун оила аъзолари, нонушта қилиб, далага жўнадилар. Умурзоқ ота озгина юргач, қизи ва куёвидан ажралиб, ўз звеносига қараб кетди. Олимжон билан Ойқиз пахтазорнинг қоқ ўртасидан кесиб ўтган йўлдан борардилар. Олимжоннинг икки кўзи кўм-кўк ғўзаларда. У, кенг далаларни, кўм-кўк ғўзаларни, ғир-ғир шабадада яйраб ишлаётган одамларни жуда-жуда соғинган

эди. Шунинг учун ҳам у, бутун оламини унутиб, ғўзаларга шунча суқ ва ҳавас билан термилар эдики, ҳатто, Ойқизнинг орқада қолганини ҳам сезмади. Ойқиз салгина хафаланди-ю, аммо оз ўтмай, эрининг бутун оламини унутиб, ғўзага тикилганини тушуниб, юришини тезлатди.

— Ойқиз! Нега орқада қолдинг? Тезроқ юр!

Олимжон янги чиққан қуёш томон бурилиб, орқада келаётган хотинига қаради. Унинг бу қарашида битмас-туганмас ҳурмат ва эҳтиром, севги ва меҳрибонлик сезилиб турарди. Ойқиз эрининг эҳтиром билан кутаётган ва севги билан эркалаётган қарашини кўргач, эътиборсизлик қилганини дарҳол кечирди. Улар Олимжоннинг бригадасига етгач, тўхтадилар.

— Бугунги режаларимиз қандай?.. — деди Ойқиз эрига савол бериб.

— Ишим жуда кўп. Шундай бўлса ҳам, тушликка чиққанда, албатта, олдинга бораман. Бирга-бирга овқатланамиз. Сени қаердан топсам бўлади?

— Янги посёлкадан!

Ойқиз севимли ёрини қанча тўхтатса ҳам, ажраладиган пайт келди. Олимжон ўз бригадасига қараб юрди. Ойқиз қўлини қимирлатиб хайрлашаркан, меҳрибонлик билан қичқирди:

— Тушликда кутаман, Олимжон ака!..

Олимжон бригадасидан нарида Каримнинг ғўзалари. Кекса Муроталининг бригадаси эса, ундан сал нарида. Колхозчилар ғўза эгатларига қатор-қатор тизилиб, бир меъёрда кетмон чопардилар. Ойқиз колхозчилар ичида ишлаётган Муроталини кўрди. Меҳрини эса, дўпписининг гулидан таниди ва таққа тўхтади-да, қўлини қарнай қилиб қичқирди:

— Ҳе, Меҳри, ишларинг қалай?

Меҳри қадди-қоматини ростлади-да, терларини артиб, қувонч билан жавоб берди:

— Боряпти!..

— Биринчи чопиқ қачон тамом бўлади?

Меҳри дадасига тикилди, чунки бу саволга фақат бригадирнинг ўзигина жавоб бера олиши мумкин эди; Муротали жавоб бериш у ёқда турсин, бошини ҳам кўгармади. Эҳтимол, Ойқизнинг саволини эшитмагандир. Ўўқ, йўқ, Меҳри эшитган сўзни бригадир ҳам эшитди. Эшитди-ю, энсаси қотди, қайсарлиги тутиб, жаҳли чиқди. Эшитганлигини асабийлашган ҳолда қулочкашлаб

кетмон чопишидан ҳам билиш мумкин эди. Бригадир зарур иш билан банд эканлигини кўрсатишга интиларди. Ойқиз кекса бригадирнинг жаҳли чиққанини хатти-ҳаракатидан дарҳол тушунди-ю, Меҳрини юпатиш ниятида «хафа бўлма, ҳаммасини тушундим», деган маънода қўлини кўтариб, самимий хайрлашди ва меҳрибонлик билан уйига таклиф этди.

— Олимжон акам келдилар!.. Кечқурун бизникига бор, Меҳри!..

У, Муротали бригадасида яна бир колхозчи пайдо бўлганини ва бу колхозчи кетмоннинг дастасига суяниб, кўксини баланд кўтарган ҳолда йўл томон термилиб турганини кўрди... Бу — Ғафур эди. У, жиянининг орқасидан узоқ-узоқларга кетгунча тикилиб тургач, жаҳл ўтида ёниб кетди ва шунча куч билан кетмон урдик, ғўзаларни томири билан қўнориб ташлагудай бўлди.

Ойқиз шу баҳорда ўзлаштирилаётган қўриқ ва бўз ерларга яқинлашди. Чўлга бошланган ҳужум авжида эди. Уфқларгача чўзилиб кетган қўриқда қилинган тўнгич ишлар яққол кўриниб турарди. Чап томонда кўринган қуюқ тутун ер бағирлаб сузар, эрталабки қуёшнинг нурида товланарди. Онда-сонда тутун ичидан оловнинг ёлқин тили бир кўриниб, яна тезгина тутун ичига кириб ғойиб бўларди. Бу ерда ишлаётган колхозчилар тутуннинг ичида ҳам яққол кўзга ташланарди. Бу ерда саксовул, ажриқ ва янтоқ томирлари, ердан йиғилган хас-хашақлар ёнарди. Сал нарида эса, қудратли бульдозерлар ва скреперлар чуқурларни тўлдириб, тепаликларни ағдариб, ер текисларди.

Худди жимгина турган денгизга ўхшаш теп-текис ерларда занжирли тракторлар ўз қудратини намойиш қилиб, орқасига тиркалган зўр агрегатлари билан пароходдай сузиб юрарди. Пароходнинг буксирини эслатувчи бу агрегатлар бир йўла уч ишни адо этарди: предплужник ернинг устки, ўтлоқ қатламни ағдариб ташларди. (Турли-туман ўтларнинг томири билан ғалвирдай тўқилган бу қатлам тупроқлар остида қолгач, барча хас-хашақ ва унинг томирлари чириб, ерга куч берувчи ўғит бўлади.) Унинг орқасидан катта, кучли плуг ернинг энг ҳосилдор қатламини ағдариб борарди. Плуглар орқасига тиркалган бороналар ўзининг ханжар тишлари билан кесакларни чайнаб, майин тупроқни чиқариб борарди.

Катта тош йўл ёқасида ишлаётган зўр ҳайбатли экс-

каватор эса, янги ерга борадиган каналнинг давомини қазирди.

Сал нарида экскаватор ишини ҳавас билан кузатиб турган Ойқиз, жингалак сочлари телпакдай кўринган, ориқ ва эпчил экскаваторчининг ҳаракатига қойил қоларди. Боланинг юзларида қатъийлик ва шиддат сезилиб турарди. У, егини тирсагидан юқори шимариб, томирлари ва мушак гўшти туртиб чиққан ингичка қўллари билан ричакка шундай қаттиқ ёпишган эдики, гўё мустаҳкам боғланган сим арқонни эслатарди. Экскаваторчи бола бир меъёрда баландга чиқиб пастга тушаётган чўмпчдан кўз узмай, унинг ҳаракатини диққат ва эътибор билан бошқариб турарди. Унинг ташқи кўриниши ҳаёт-мамот жангига кирган кишини эслатарди.

Ойқиз, бу жиддий ва темир продали бола зўр қийинчиликни енгиб ишлаётганини биларди. Канал трассидаги ерининг юқори қатлами бир метр чамасида тошдек қаттиқ эдики, унга теккан чўмич тошга теккандек сапчиб кетарди. Шунинг учун ҳам чўмични тўлдириш жуда мушкул бўлиб, алоҳида маҳорат талаб қиларди. Экскаваторчининг қийин шароитда ишлаётганини унинг юзидан ва кўзидан ҳам билиш мумкин эди.

Чўлда Погодинининг азамат механизаторлари ҳам, Смирновнинг ишчан сувчилари ҳам фидокорона меҳнат қилардилар. «Қизил юлдуз» колхозидан келган деҳқонлар ҳам механизаторлар ва сувчилар билан баб-баравар тер тўкиб ишлардилар. Улар трактор юрадиган ерларни тозалаб, хас-хашакларга ўт қўярдилар, юлғун ва туранги чангалининг томирларини ковлаб, тракторларга йўл очардилар, ариқ қазиб, сув тақсимлайдиган кичик ишшоотлар, катта тош йўлдан бўлажак посёлкага ўтадиган кўприклар қурадилар.

Ойқиз ана шу йўлдан борарди. Битмаган йўлда учраган колхозчилар, қурувчилар ва механизаторлар билан самимий саломлашарди. Далада — янгидан очиладиган ерларда нимаики учраса, кимки кўринса, ҳаммаси-ҳаммаси билан фахрланарди, юраклари севинч-қувонч билан тўлиб-тошарди.

Уста Ҳазратқулнинг қурилиш майдончасида ҳам меҳнат қайнарди. Янги посёлка қуриладиган ерда тушроқлар, майда тош ва қумлар, тош ва ғиштлар тоғ-тоғ уюлиб ётарди. Оғир юк машиналари тўхтовсиз қатнаб, қурилиш материаллари таширдилар. Уста Ҳазратқул янги посёл-

канинг ташаббускори ва раҳбари Ойқиз келаётганини кўрди-ю, тезгина юриб қаршисига чиқди.

Ойқиз бошини кўтарди-ю, унинг юзларига термилди. Кулги аралаш сўз қотди:

— Ишларингиз қалай, уста амаки?

Уста Ҳазратқул ҳар эҳтимолга қарши жиддий туриб жавоб қилди:

— Энди полиш ҳам гуноҳ бўлади, ўртоқ Умурзоқова, сиз Қодировни исканжага олиб эзибсиз. Сиз бўлмаганингизда Қодиров ҳаммамизни еб ташлаши тайин эди-я. Бригадамиз унча катта ва кучли бўлмаса ҳам, барча ишнинг улдасидан чиқамиз, ишонаверинг, раис!

— Шумсиз-а, уста амаки!.. Одамларингиз қанча кўпайиб кетгану!..— Ойқиз шағал ва қум уюмларини кўздан кечиргач, майингина сўради:— Бетончилар ҳам борми?..

Бригадир дарҳол хавотирланиб қолди, похолдан тўқилган шляпасини қошининг устига тушириб, икки қўлини кўкрагига қўйган ҳолда, ўз фикрида қаттиқ туриб гапирди:

— Бригадамизда фақат бир-иккитагина бетончи бор. Кўрдингизми, тоғдан тош ташимоқдамиз. Ҳамма уйларнинг пойдеворини тошдан қурмоқчимиз.— У, Ойқизга эҳтиётлик билан кўз қирини ташлаб қўйди-ю, сўзида давом этди:— Ўртоқ Умурзоқова, кўриб турибманки, сиз ҳам шумлик қилаётирсиз, марҳамат, жавоб беринг, нима мақсад билан келдингиз? Одам олмоқ учунми?..

— Йўқ, йўқ, уста амаки, менга кўп одамнинг зарурати йўқ, фақат иккита бетончи берсангиз, бас.

— Оҳ, раис, шу ишингиз инсофдан эмас-да, ахир! Қодировнинг дилини хуфтон қилиб одам олиб берганингиз нима-ю, мепдан бетончи талаб қилганингиз нима!..

— Икки кишининг ўрни ҳеч ҳам сезилмайди,— деди Ойқиз кулиб,— етмаган одамни топиш қўлингиздан келишини биламиз.

— Қандай қилиб?.. Йўқдан йўндирайми?

— Қандай қилиб бўларди, иш унумини оширадиган янгилик ўйлаб чиқдингизу, яна бир янгилик киритсангиз, анча одам бўшаб қолиши табиий!

Уста Ҳазратқул афсус маъносида бошини чайқади.

— Маслаҳатингиз учун раҳмат, раис. Мен бўлсам, жинни бўлиб сизга мақтанибман. Энди спра-спра мақ-

тапмаганим бўлсин. Мени иш унумини оширадиган янгилик билан қолдириб, барча одамларимни ҳам оlib кетишдан тоймайдиганга ўхшайсиз!..

Ойқиз уста Ҳазратқул юрагида нималар кечаётганини яхши тушуниб турарди. Ахир, қайси бригадир ўз ишини бўшаштиришни истайди. Ахир, қайси бригадир одамларини бир кунга бўлса-да, қўлдан чиқаришни истайди. Ойқиз унинг юзига боқди-ю, салгина хафаланиб, деди:

— Кўриб турибман, сиз ҳам хасис бўлиб қолаётирсиз, уста амаки. Ёмон одат юқумли бўлади!..

— Раис, таъна қилишга шошилманг!

— Ҳали таклифимни эшитмай туриб, порозилик қилаётирсиз!

— Хўш, одам нима учун керак, айтинг-чи...

— Уста амаки, «Октябрь» колхозида ҳам янги посёлка қурилаётир. Бу колхоз биздан анча кучсиз эканлигини яхши биласиз. Қурилш бригадаси ҳам эндигина ташкил этилди. Сизга ўхшаш моҳир қурувчилар бармоқ билан санарли, бетончилар бўлса, битта ҳам йўқ. Улар бетонсиз ҳеч нима қилолмайдилар. Ўйлаб-ўйлаб сизга келдим. Сиз кўпни кўрган, тажрибали одамсиз. Бригадангиз бўлса, ҳамманикидан ҳам мустаҳкам. Қўшниларга ёрдам бериш сиз учун ҳеч гап эмас. Бундай катта чўлда биргина посёлка нима деган гап? Чўлни ўзлаштириш учун, бутунлай янгилаш учун кенг чўлни янги қишлоқлар билан безатишимиз керак. Октябрчилар бу суръат билан қураётганлар, ҳаммадан кейинда қолишлари шубҳасиз. Бизга ҳам тўсқин бўлишлари мумкин... Сиз бир неча кишини ёрдам учун юборсангиз, улар ўз қўшниларини ўқитиб-ўргатадилар, қандай қуриш зарурлигини амалда кўрсатиб қайтадилар.

Ойқиз мулойимлик билан тушунтирган сари, уста Ҳазратқулнинг юзига нур кириб, пешонасининг тиришганлари ҳам ёзила борди. Ойқиз сўздан тўхтагач, уста енгил нафас олди, шляпасини бўйнига тушириб, пешонасидаги терни артиб, таъна қилгандек гапирди:

— Нима учун бошимни оғритганингизга тушунолмадим, ўртоқ раис. Ишимизнинг фойдаси учун иккита бетончи керак, деб қўя қолсангиз, нима қиларди...

— Мен ҳам сўзни шундай бошладим, шекилли.

— Оҳ, раис, раис, сўзни ҳам бунча узоқдан бошлайдиларми? Биз, қурувчилар билан тўппа-тўғри гаплашганингиз маъқул, ҳа. Майли, октябрчиларга одам юбор-

ганим бўлсин. Ўзлари ҳам олма пиш, оғзимга туш, деб қўлларини қовуштириб ўтиравермасинлар-да, ахир.

Ойқиз салгина илжайди:

— Менда бетончилар оз, деган эдингиз-ку!

— Қидирсак топилиб қолар, ахир. Ким учун, нима учун кераклигини билмаган эдим-да. Баъзан бизда кучсиздан олиб кучлига берадилар-ку...

— Наҳотки, шундай?

— Гапнинг тўппа-тўғриси шу, ўртоқ раис! Мана менинг укам Тошкентда ўқиди-ю, ишлаш учун пойтахтда қолдирилибди. У ерда мутахассислар сон-саноқсиз, дейдилар. Уша билимдонлар колхозимизга юборилса, қандай яхши бўларди! Ахир, улар биздай меҳнаткашларга сув билан ҳаводай керак-ку.

— Фикрингиз тўғри, уста амаки!

— Ҳа, раис, кун сайин олға бормоқдамиз. Биладиган кпшилар керак-да.

Ойқиз уста Ҳазратқул билан суҳбат қилгач, ўзида қандайдир тетиклик сизди. Тўрт атрофда садоқатли дўстлар, ҳамфикрлар. Бу дўстлар билан бирга экан, ҳеч қандай тўсиқлар, ҳеч қандай қийинчиликлар қўрқинчли эмас. Унинг сўзларини, орзу-умидларини ҳамма тушунарди, чунки фидокор меҳнаткашлар нима ўйласа, нимага интилса, Ойқиз ҳам шунини ўйларди, шунга интиларди. Халқ катта бахт истарди. Ойқиз ўз ҳаётини, билим ва тажрибасини ана шу бахт йўлига бағишлаган эди. Ойқизнинг орзу-умидлари олтинсойликларнинг орзу-умидларига қўшилиб, битта оқимни танкил қиларди. Ойқиз шунинг ўзи билан беҳад бахтиёр эди...

Ойқиз қурувчилар билан дилдан суҳбат қилди. Сўнгра, улар билан самимий хайрлашгач, яқиндагина ўтқазилган ниҳолларни кўздан кечирди. Қатор-қатор ўтқазилган ёш ва нимжон ниҳоллар эндигина япроқ чиқарган эдилар.

Бор учун ажратилган катта участкада Ойқиз кекса боғбон Ҳалим бобони ва Олимжоннинг синглиси — ёзги каникулга келган Лолани учратди.

Тепага кўтарилган қуёш ўтли тили билан ер бағридаги барча намини сўриб оларди.

Ойқиз Лола билан бирга чарчамас ва фидокор боғбоннинг қўли билан яратилган янги боғни узоқ айланиб юрди. У, Лоладан катта шаҳарнинг ҳаёти тўғрисида қизиқиб сўраркан, Олимжон келадиган йўлга тез-тез бо-

қарди. Боғда ишлаётган колхозчилар аллақачон тушликка чиқиб, ўзларининг камтарин овқатларига Ойқизни ҳам таклиф этдилар. Бироқ, Ойқиз ташаккур билдириб, севимли Олимжонини кутди.

Боғни кўриб бўлгач, Ойқиз қаерга боришини Лолага билдириб, тўппа-тўғри ихота дарахтзорларига йўл олди. Бу ерда кўпгина азаматлар янги кўчатлар ўтқазиб, саҳродан келадиган қум ва гармсел йўлини тўсиш ниятида ишлардилар. Нариги томонда эса, кун нурида қизган оқ-сарик қумлар ястаниб ётарди. Узоқ-узоқларда ёқимсиз сароб кўринар, сарғиш тўзон ойнадай мусаффо осмонга қараб сузиб борарди. Ҳаво жуда дим эди...

Ойқиз дарҳол орқага қайтди. Унинг юраги ҳовлиқиб кетаётгандай, қандайдир бўрон келаётгандай туюларди. У тез-тез юриб боққа келди-ю, Ҳалим бобо ва Лолага саҳродан олган оғир таассуротларини айтиб берди.

Олимжондан ҳалигача дарак йўқ эди.

Тўққизинчи боб

ОЛДИНГИ МАРРАДА

Иван Борисович бир печа кундан бери дала шийпонида тунаб қоларди. Бугун тонг-азонда уйғонди-ю, қудратли тракторларнинг кишига тетиклик бағишловчи қўшиғини тинглаб, ўзида йўқ шод бўлди. Кўзларининг тўрида турган уйқу ҳам бир зумда йўқ бўлди. У, сочиқ ва совунни олиб, ариқча бўйига борди-да, кўйлагини ечиб, муздек бўлоқ сувга ювинди. Сув жуда ёқimli эди, ариқчанинг тиниқ суви катта ва семиз гавданинг қалқиб турган акси билан тўлди. Директорнинг пешоналари тиришди-ю, салгина норозилик маъносида ўзига ўзи деди: «Мана, ишлар ҳам бошимдан ошиб кетди, Лола нима деб ўйларкин, қандай тоқат қиларкин». Лола тўғрисидаги фикр Погодин қалбида ширин севинч уйғотди. Чиндан ҳам бахтли йигит: севимли қизи Олтинсойга ўз вақтида келди, энди меҳнат яна енгил, яна ҳам севинчли, тракторчилар ҳам бу ҳолни дарҳол пайқаган эдилар. Овозлари-чи, йўғон ва қўпол овозга майинлик ва мулоимлик қўшилди. Погодин сувга тикилиб, аксини кўргач, дарҳол орқага чекинди. «Роса семириб, бесўнақай бўлман», деди норозилик билан. У, ҳар кунни бадан-

тарбия қилишни истарди-ю, иш кўплигидан бу истагига эриша олмасди, чунки турли-туман иш ёғилиб кела берарди. Бу ишлар ичида шундайлари ҳам бўлар эдики, шошилпич қилинмаса, бошқа ишга ҳам таъсир қилиши тайин эди. Шунинг учун ҳам директор энг олдин ана шу шошилпич, қистов ишларни адо этарди-ю, ишга кўмилиб, бадантарбия ҳам қолиб кетарди.

Мана бугун ҳам худди шундай бўлди. У ювингач, юзлари, баданларини қиш-қизариб кетгунча сочиқ билан артди-да, кийимини кийиб, калта-калта ва сийрак сочларини таради. Сўнгра, нонушта қилишга ҳам вақт тополмай, иккита тухумни ютди-ю, кечаги овқатдан қолган бир парча яхнани нон билан еб, устидан катта пиёлада қатиқ ичгач, шошиганича тракторчилар олдига кетди.

Тракторчилар ичида ёш ва тажрибасизлари жуда кўп эди. Ҳамisha уларнинг руҳини кўтариб, маслаҳат бериш Погодин учун энг муҳим ишлардан бири эди. Дала шийпонида ҳам турли-туман етишмовчилик ва камчиликлар чиқиб турарди. Узоқ участкалар билан боғловчи рация тез-тез бузилиб қоларди. Яқинда очилган ларёкка озик-овқат маҳсулотлари бир меъёрда келтирилмасди. Кўчма устахонага қандайдир асбоб-ускуналар етишмасди, турли-туман иш директорнинг бошидан ошиб кетарди. Шундай бўлса ҳам, Погодин тушликка чиққанда ярим соат вақтини тежаб, Ҳалим бобонинг янги боғига йўл олди. Ҳалим бобо директор билан суҳбат қиларкан, оппоқ соқолларини силаб, унинг нима учун келганлигини тушуниб турарди. (Боғ учун трактор талаб қилинмаслигини директор яхши биларди.) Лола кекса боғбоннинг ёнида туриб, узун сочларини ёғимларди. У, далага ишга чиққан бўлса ҳам, чиройли ва ярашиғлик тикилган шоҳи кўйлагини кийиб олган эди. Лола Погодинга тез-тез кўз қирини ташлаб, ширин табассум билан сочини ўйнади. Унинг катта ва чиройли кўзидаги, юмалоққина юзидаги ёқимли табассумига диққат билан разм солган киши, мана, ҳозирнинг ўзидаёқ бу табассум кулгига айланиб кетади, деб ўйлайди. Кеча кечқурун Лола Погодин билан учрашишга муяссар бўлди. Улар тақдирни ҳал қиладиган асосий масала устида сўз очмаган бўлсалар ҳам, узоқ суҳбатлашдилар. Мана ҳозир, ишнинг тигиз бўлишига қарамай, вақт топа олган директор янги боққа келиши билан қизга бўлган битмас-

туганмас севги-садоқатини яна бир бор исбот қилди. Де-мак, ахтариб топилган сабабларни рўқач қилиб келган директор Лолани кўрмаса туролмас эди.

Иван Борисович узоқда Ойқиз келаётганини сезди-ю, кекса борбон билан, севимли Лола билан хайрлашиб, кўнгли тоғдай кўтарилган ҳолда тракторчилар томон йўл олди. Йўлда бораркан, биринчи бўлиб Суванқулга дуч келди. Суванқул қудратли «ДТ-54»нинг кенг кабинасига яхшигина жойлашиб, тракторни эриччоқлик билан бошқарарди. Унинг одатлари, салобатли кўриниши, характери ана шу қудратли тракторга ўхшаб кетарди.

Погодин овозининг борича қичқириб, Суванқулни чақирди. У дарҳол моторнинг ўтини ўчириб, шошилмасдан трактордан тушди-да, ҳазил-ла гап бошлади.

— Ҳа, ўртоқ директор, яхшики, ўзинг келдинг. Гап бор, оғайним. Афсуски, меҳмон бўлсанг ҳам, дастурхон ёзолмайман, қуруқ аскиядан бошқа ҳеч нима йўқ!

У кўйлаксиз эди, офтобда чиниқиб яшиган бадани тер билан ялтирарди. Мушак гўштлири эса, бронзадан қуйилгандек кўринарди. Директор унинг пўлатдай қаттиқ ва қудратли елкасига уриб, самимий кулди.

— Майли, дўстим, аскиядан ҳам маза қилаверамиз. Биласан-ку, бошқалар аскияга ҳам хасислик қиладилар.

— Ҳа, ўртоқ директор,— деди Суванқул, қандайдир фикрни кўнглидан ўтказиб,— ҳали ҳам хасис одамлар бор. Биз, тракторчилар ҳам қуддалик турмушимизда сезиб турибмиз.

Погодин суҳбатдошининг сўзларини эшитиб, ҳайрон бўлди.

— Нима маънода гапиряпсан?

— Қурилиш бошлиғи Смирнов вагончалар олибди, сен ҳам эшитдингми?

— Йўқ, у ҳеч нима демади-ку!

— Эҳтимол, жанжал қилишингдан қўрққандир.

— Хўш, кейин нима бўпти, тезроқ айта қолсанг-чи!

— Вагончаларни олганлиги ҳақиқат,— деди у. Суванқул директорнинг қистовига қарамай, шошилмасдан лўнда-лўнда қилиб гапирарди.— Вагончаларни олиб, ҳаммасини ўзининг экскаваторчиларига улашибди. Экскаваторчиларга алоҳида ҳурмат-эҳтиром, биз, тракторчилар бўлса қуруқ овозасини эшитдик, холос. Қуруқ овоза — тураржой эмаслигини ўзинг ҳам билсанг керак, директор!

— Ахир, сизлар учун дала шийпони қурдик-ку, ет-майдами?

— Ҳа, шундай-ку, ўртоқ директор, бироқ вагончалар бўлса, унда ҳам яхшироқ бўларди. Биласанми, бундай вагончалар қаерда ишласанг, ўша ерда тураверади. Дала шийпони ҳақида гапирдингми, деворлари ҳаводан қилинган шийпонингни гапирмасанг ҳам бўларди.

— Нима, сен тоза ҳаводан ҳам қўрқяпсанми?

— Йўқ, ўртоқ директор, пионерлар айтгандай қуёш, ҳаво, сув — бизнинг энг қадрли дўстимиз. Ҳар ҳолда, огайним, чўлда юз берадиган ҳар қандай балодан сақла-ниш яхши. Иван Борисович, ҳу анави томонга қара...

Тракторчи ўнг қўли билан иҳота дарахтлари устидан осмоннинг уфққа туташиб кетган томонини кўрсатди. Погодин қанча диққат билан термилса ҳам ҳеч нима кўролмади.

— Тузукроқ қарасанг-чи,— деди Суванқул, жиддий-лик билан,— бўрон кўтарилиш хавфи бор.

Погодин дарҳол нотинч бўлди. У бундай очиқ чўлда қум бўрони кўтарилса, ёмон оқибатларга олиб келишини яхши тушунарди. Агар бўрон бошланиб чанг-тўзон кў-тариладиган бўлса, тракторчиларнинг ҳоли не кечади! Ахир, ҳеч ерда пана жой йўқ-ку! Дала шийпонидаги биргина хонага ҳаммани жойлаштириш мумкин эмас. Нима қилиш мумкин? Погодин чўл шароитининг қийин-чиликлари ҳақида, шамол-тўполонлар, қум бўронлари ҳақида етарли ўйлаб, тайёрлик кўрмаганидан, ҳатто, вагончалар келган пайтда ҳам, уни олиш учун ташвиш тортмаганидан хафаланиб, ич-ичидан ачинарди.

— Эҳ, аттанг, аттанг, қандай беғамлик!— деди у жаҳли чиқиб, Погодин ўзини, Смирновни, қўққис-дан кўтарилажак шамол-тўполонни, ҳар ҳолда, ким-ни ва нимани лаънатлаганини ўзидан бошқа ҳеч ким билмасди. Директор «эртага бу иш қилинсин, уч кун-дан сўнг у иш қилинсин, охириги муддати эрта, бажарувчи фалончи», деб дафтарчасига ёзиб юрадиганлардан эмас эди. Қайсики иш бугун бажарилиши зарур бўлса, у бир минутини ҳам беҳуда ўтказмай, адо этишга кпри-шиб кетарди.

Шунинг учун ҳам у, дала шийпонига етиб келгач, дарҳол зарур топшириқлар берди-ю, Смирновга телефон қилиб, тез етиб боришини, коммунист коммунист билан қандай сўзлашмоғи лозим бўлса, ана шундай сўзлашмоқ-

чи эканлигини айтиб, жиддий огоҳлантирди. У дарҳол мотоцикл моторига ўт бериб, қинғир-қийшиқ, паст-баланд йўллардан юриб, сув ҳовузи томон шамолдай учиб кетди. Ярим йўлга етмасланоқ, ҳаво хираланиб, кун нури чанг-тўзон билан қопланди.

У мотоциклнинг рулини жон-жаҳди билан ушлаб, бошини кўтарди-да, кўзларини қисиб осмонга термилди ва Олтинсойга қум бўрони ёпирилиб келаётганига узи-кесил ишонди.

Осмон тўқ-сарик булут билан қопланган эди. Булут шунча қуюқ ва шунча паст эдики, қуёш булутлар пардаси ичидан сап-сарик лагандай хираланиб кўринарди. Қаттиқ шамол еру кўкни қоплаган чанг-тўзонни олдига солиб қувлаб келарди.

Мана, йўлдан салгина нарида бўрон жарчиси пайдо бўлди. Осмон билан туташиб кетган қуюн ер бағрини қиртишлаб, хас-хашак борми, чанг-тўзон борми — ҳаммасини учириб, айлана-айлана тобора кўкка питиларди. Қўриққа туташган саҳронинг қумлари бўрон кучайган сари гўза эгатларига сувдай оқарди. Янгидан-янги қум оқимлари бунёд этиб, қудратли қуюн кўтариларди.

МТС директори бир меъёردа кетаётган мотоциклга яна газ берди. Мотоцикл шамолдай учиб, чанг-тўзон булутлари ичига кириб кетди. У фақат тракторчилар тўғрисида, бўрон заптига олса ҳам писанд қилмай, ер ҳайдаётган азаматлар тўғрисида ўйларди. Тракторчиларнинг чанг босган юзлари директорга яққол кўриниб турарди. Гўё улар директорга таъна қилаётгандай кўринарди: «Нега бизни бўрон билан яккама-якка қолдириб кетдинг. Ахир, биз чўлга беркинмачоқ ўйнаш учун эмас, ҳужум қилгани, жанг қилгани келган эдик-ку. Ахир, чўл меҳмонхона эмаслигини биласан-ку. Ахир, чўлда жазпрама иссиқ ҳам, шамол-тўполон ҳам, ёмғир ҳам, бўрон ҳам бўлиши мумкин, нега сен бу ҳолни олдиндан кўриб, ҳозирлик кўрмадинг? Нега давлатимиз юборган вагончаларни ололмай, бўшанглик қилдинг. Агарда сен ҳам бошқа раҳбарлар сингари қўл остингдаги кишиларга гамхўр бўлганингда эди, ўша вагончалардан келтирган бўлардинг, биз бўлса, бундай бўронларда вагончаларга кириб дам олардик, овқат ердик, ҳузур қилиб ухлардик. Энди нима дердик, директор, оғир кунда саросимага тушиб қолдинг».

У, Смирновни идорада эмас, сув ҳовузининг қирғоғи-

да учратди. Инженер, Погодин билан овоз чиқармай, совуққина кўришди-да, яна қутурган тўлқинларга тикилди. Тўлқинлар ҳайқирганича келиб қирғоққа уриларди-ю, яна орқага чекинарди. Гўё бир зум кучини йиғарди ва яна ҳайқириб, қирғоқларни ағдариб ташлагудай уриларди-да, яна оппоқ кўпиклар қолдириб, орқага чекинарди. Ҳовуз тепасида қушлар қийқаришиб учиб айланарди.

— Болта билан урганга ўхшайди!— деди Смирнов қовоғини солиб.— Майли, танти турамиз, тўғонни чин дил билан, чин виждон билан қурганмиз.

Погодин мотоциклини маҳкам ушлаб:

— Сенга худди шу виждондан етишмайдиганга ўхшайди,— деди.

Смирнов МТС директорига бурилиб, қизиқиш билан тикилди:

— Хўш, гапир, нима учун келдинг, чўл ҳукмрони!

— Қани юр-чи, салгина тинчроқ ерга борайлик. Бу ерда ётиб гаплашмасак, туриб гаплашиш қийин, қара, одамни гандираклатиб қўяди-я.

Улар олдинма-кетин юриб, идорага кирдилар. Смирнов Погодинни креслога таклиф қилди-ю, ўзи ҳам унинг ёнига стул келтириб ўтиргач, гапининг олдини олиб, сўз қотди:

— Жаҳлинг чиққанини кўриб турибман, директор, айт-чи, ким хафа қилди?

— Сен, Иван Никитич!.. Хафа қилганда ҳам, қаттиқ хафа қилдинг!..

— Мени саваламоқчимисан? Савалайвер, бунисига устасан-ку!

— Ҳазил қилма, ҳазилнинг вақtimi, ахир, Иван Никитич?

— Тезроқ айт-чи, нима бўпти? ..

Бироқ, МТС директори дардини айтиш учун асло шошилмасди. Ҳамма вақт шамол-тўполондай доврўқ солиб юрадиган Погодин жимгина ўтирарди. У ўздан-ўзи сиқилиб, эзилиб, қовоғидан қор ёғилиб турарди. Погодин қурилиш бошлиғи билан ҳеч қачон бунчалик кўнгилсизликка бориб етгани йўқ эди. У Смирновни ҳаммадан кўн эҳтиром қиларди. Унга суяниб, чин дилдан ишонарди. Айни пайтда, шундай ҳурматли кишини айблаш, унинг учун оғир туюларди.

— Иван Никитич,— деди у бўғиқ овоз билан. У, ойна-

га тикилиб, бўрон қутураётганини, кеч қоронғилиги чўкаётганини кузатиб турарди.— Сен қурилиш бошлиғи сифатида ишнинг бир меъёрда яхши бориши учун жавобгарсан. Шундай экан, ҳамма участкага ҳам, ҳамма ишга ҳам жавобгарсанми ёки йўқми?

— Ҳар биримиз ҳамма ишга жавобгармиз...

— Йўқ, йўқ, Иван Никитич, гапни чалғитма, гап фақат сенинг тўғрингда бораётир. Раҳбарлик ҳам сенда, жавобгарлик ҳам. Нима учун вагончалар келганини биздан яширдинг? Нима учун биттасини ҳам тракторчиларга бермадинг? Кимларга тақсим қилдинг?..

— Иван Борисович, вагончалар оз бўлса нима қилай?

— Тўғри, озлигига ишонаман, албатта. Нима учун ҳаммасини экскаваторчиларга бердинг? Жавоб бер! Нима учун мендан яширдинг? Тракторчилар бегонами?..

— Иван Борисович...

— Тўхта, Иван Никитич,— деди Погодин унинг ганини оғзидан юлиб олиб,— ҳаммамиз бир ишни бажараётимиз. Сен бошлиғимизсан. Жавоб бер, меники, сеники деган гапни ким ўйлаб чиқарди? Албатта, сен ўйлаб чиқардинг. Экскаваторчилар сенинг қарамоғингда бўлгани учун уларга муттасил ғамхўр бўласан-а, тракторчилар-чи, улар бегонами, улар чанг-тўзон ютсалар майлими?

Смирнов жимгина ўрнидан турди-ю, кабинет ичида юра бошлади. Погодин бўлса, тобора қизишиб, сўзида давом қиларди:

— Иван Никитич, сенда бундай одат йўқ эди-ку, қаердан олдинг? Демак, халқ мақолида айтганларидек, қуёш ҳам, ой ҳам сенга боқсин, шундайми? Ўзингга қарашли одамларни қайта-қайта таъмин қил, раҳмат устига раҳмат олавер, сен ҳам олижаноб, ишнинг ҳам яхши, мен бўлсам ёмон, ишим бўлса ундан ҳам ёмон. Шундайми, Иван Никитич? Агар биз, тракторчилар ерни очмасак, экскаваторчилар ишидан не фойда? Қўриқ очилмаса, капалдан не фойда? Шундай қилиб, сен Қодиров тегирмонига сув қуйган бўласан!.. Мана, қўққисдан бўрон кўтарилганини кўриб турибсан-ку...

— Бунча ваҳима солаверма, директор,— деди Смирнов деворга осиглиқ турган барометрга тикилиб,— бўрон ҳозир ўтиб кетади.

— Буниси ўтса, бошқаси бор-ку!

— Чидаймиз,— деди Смирнов салгина ишончсизлик билан,— тракторчилар баҳодир йигитлар, улар бундай бўронни биринчи марта кўраётганлари йўқ, асло қўрқмайдилар.

Погодин бу сўзларни эшитиб, норозилик маъносида бошини чайқади:

— Иван Никитич, кўриб турибманки, ўзинг ўзинга ишонмаяпсан. Шундай бўлса ҳам, ноҳақ эканлигинга иқрор бўлмайсан. Уяласан, шекилли.— Погодин бир зум жим қолди, кейин қаттиқ ишонч билан кескин гапирди:— Қийинчиликларни албатта енгамиз. Бироқ кейинги кунларда ана шу қийинчиликларга сажда қиладиган бўлиб қолдик. Ўз гуноҳимизни қийинчилик устига тўнкайверсак, инсофданми, ахир? Халқимизнинг қийинчиликларни мардонавор енгишига, олижаноб фазилатлари, ажойиб хислатларига ўрганиб қолганмиз. Шунинг учунми, бу қийинчиликларни озайтириш тўғрисида кам ўйлаймиз. Натижада бир иш икки бўлиб, яна қийналамиз. Ҳозир ҳам осон эмас-ку.

Смирнов бутун оғирлигини стулга ташлаб, салобат билан ўтирди-ю, қовоғини солиб, сўради:

— Гапинг тамом бўлдимми?

— Шунисини бажарсанг ҳам етар!

Ўотмадан келган Смирнов бу сўзларни эшитгач, оғирлашиб кетгандай бўлди. Елкасига оғир юк қўйилгандек туюлди.

— Ҳурматли Иван Борисович,— деди у жаҳл аралаш, саросимага тушганлигини яширишга уришиб,— ҳамма сўзингни чидам билан тинглаб, бирорта янгилик эшитмадим. Мен тарғиботингга муҳтож эмасман. Ҳаммасини беш напжамдек биламан. Вагончалар келса, энг олдин сенга юбораман, розимсан энди?

— Йўқ, келишини кутолмайман. Ҳозир берасан,— деди Погодин жиддий тусда, ўзига хос қатъият билан.

Смирновнинг ўз хатосига дарҳол иқрор бўлиши анча оғир туюлаётгани МТС директориغا сезилиб турарди. Смирнов бошини кўтариб, кескин жавоб берди:

— Ҳозир битта ҳам йўқ!

Погодин шовқин солиб кулди:

— Ёлгон гапиряпсан, Иван Никитич, ҳар аҳтимолга қарши, тишингда тишлаб, асраб қўйганинг бордир. Биламиз, сенга ўхшаш хасис раҳбар, албатта бир нечасини асраб қўяди.

Смирнов стол томонга ўтди-ю, унинг катта кўзини очиб, қандайдир қоғоз олди. Унга бир зум тикилиб турган, имзо чекди-ю, Погодинга узатди.

— Мана, ол, эрталаб станцияга одам юборгин.

— Одамни бугуноқ юбораман,— деди Погодин завқ билан ўрнидан туриб.

Смирнов ҳам ўрнидан турди.

— Буни фақат сендан қутулиш учун бердим, билиб қўй!

Погодин мийиғида кулиб қўйди.

— Тушунаман, Иван Никитич!

— Бошқа даъвога йўқдир, деб ўйлайман.

Погодин катта-катта қадам ташлаб, жиддий тусда Смирновга яқинлашди ва елкасига қўлини қўйиб, астагина гапирди:

— Иван Никитич, мен вагонча учун сендан хафа бўлганим йўқ... Вагончасиз ҳам куним ўтади, мен сени узоқ йиллардан бери биламан, сенсиз менга жуда қийин бўлишини билсанг эди... Қачонки бу вагончалар ҳақида эшитганимда...

— Ке, жим бўл, оларингни олдинг-ку.

— Мени тушундингми, Иван Никитич?

— Жим бўл дейман, тушундим.

Смирнов аллақачон мош-гуруч бўлган ва қулоғининг устига тушиб турган сочларини тузатди. Унинг юзига қон югуриб, нур кирган эди. Икки дўст бир-бирларининг елкаларига қўлларини қўйган ҳолда, эшикка қараб юрдилар.

Қурилиш бошлиғи эшикни очиши билан, бўрон билан кўтарилган қуруқ қум унинг юзларига тикандек қадалди. Шамол шунча заптига олган эдики, эшикнинг бир тоқасини унинг қўлидан суғуриб куч билан деворга урди-ю, деворнинг устки қавати бутунлай кўчиб тушди. Смирнов куч билан зўрға эшикни ёпди-да, ташқарида ҳайқираётган тўлқин овозига қулоқ солиб, бир зум жим қолди. Бўрон тобора кучайиб, оламга доврўқ солаётганини сезган Смирнов бошини чайқаб сўради:

— Шундай ҳавода кетмоқчимисан? Сабр қилсанг яхши бўларди.

— Қанча куттишимни ким билади дейсан? Куттиш ўлимдан ёмон, ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битгади, дейдилар. Иван Никитич, менга рухсат бер,

тезроқ етиб борсам, шунда кўнглим тинчиди. Ҳар ҳолда, бундай бўронда шийшонда бўлганим яхши.

— Майли, жўна, сафаринг беҳатар бўлсин.

Погодин дала шийшонига тезроқ етиш тилагида қишлоқни кесиб ўтадиган йўлдан айланиб юрмай, тўпнатўғри борадиган ёлғизоёқ йўлдан боришга қарор қилди. Илонизи бўлиб кетган ёлғизоёқ йўлни бўрон оқибатида қум босиб қолган эди. Бунинг устига, қоронғилик чўка бошлаган бир пайтда бу йўлдан юриш ҳаминша хатарли бўларди. Ҳамма томонда шамол-тўполон, чап-тўзон, қоронғилик. Погодин қинғир-қийшиқ, ингичка йўлни ҳам кўра олмай, қаерда кетаётганлигини ҳам билмай, мотоциклга тобора газ берарди. Унинг қалбида биргина фикр, биргина истақ ҳукмрон эди. Шунинг учун ҳам Погодин тишларини гижирлатиб «тезроқ-тезроқ» деган сўзни қайта-қайта такрор қиларди. «Ахир, мен қўриқ очаётган азаматларга керакман-ку, оҳ, уларга қанча қийин, қанча қийин, шундай экан, мен уларнинг ичида бўлишим шарт. Ахир, мен коммунистман-ку, ҳар ишда, ҳар қандай қийинчилик юзма-юз келганда, мен олдинда бўлишим шарт эмасми?! Оҳ, тезроқ, тезроқ етолсам эди... Майли, халқнинг ичида бўлиб, юксалиш сари бормасдан, фақат бировларнинг турткиси билан юришни севадиганлар текис йўлдан юраверсинлар, майли, халқни ҳужумга, жангга, ғалабага бошлаб кирмасдан, қуруқ қийинчиликни енгишга тарғиб қилувчилар текис йўлдан юраверсинлар, менинг ўрним жанг қайнаган ерда, ғалабанинг тақдири ҳал қилинадиган ерда, ҳаминша олдинги маррада! Оҳ, тезроқ етолсам эди!»

Мотоцикл тобора кучли силкиниб, санчиб кетарди-да, ҳозир йиқиладигандай, сипиб кетадигандай туюларди. Қумдан сақланиш учун тақилган кўзойнак ҳам фойда бермасди. Қум кўзларига санчиларди, руль ушлаган кўзларига тикандек қадаларди, қулоқларига кирарди, тишларига кириб гижирларди. Бутун чўлда бўрон ҳайқирарди.

Погодин бораётган ёлғизоёқ йўлнинг ўртасида чуқур жарлик бор эди. Кундуз кунни оғир мотоциклни бу жардан олиб чиқиш ҳеч қандай қийинчилик туғдирмасди. Бироқ, айни пайтда бу жарликнинг қаерда эканлигини чамалаш қийин.

У моторга газ берди. Аммо, шамол тезлигида учиб келган мотоцикл жарликка тушиб кетди-ю, ўнг томондаги

чуқурликка йиқилди. Чанг-тўзонга ботган Погодин чуқурликда қимирламай ётарди.

У кучини йиғиб, ўрнидан туришга интилган эди, тиззасининг кўзида қаттиқ оғриқ сезди-ю, яна йиқилиб тушди. Оз ўтгач, кучини ростлаб, туришга ҳаракат қилди ва тиззасида қизитилган игна санчилгандек оғриқ сезди. Оғриқ азоби тобора кучайиб борарди. У печа бор турмоқчи, йўлида давом қилмоқчи бўлиб ҳаракат қилса ҳам, кучли оғриқ имкон бермади. Шундагина у оёқ суяги шикаст еганини сезди. Нима қилсин! Овоз чиқарай деса, кучли бўрон ҳар қандай кучли овозни ҳам бир зумда ютиб юборарди. Демак, бақирини ҳам, чақирини ҳам фойдасиз!

Ғайрат ўтида ёниб келган Погодин қоп-қоронғи чўлда, чуқур жарда ёлғиз ўзи ётарди ва тўхтовсиз асабни-лашарди, чунки ўрнидан туриш учун қанча уринса ҳам, бефойда эди. Бўрон ҳамон ҳайқирарди. Кучли шамол хас-хашак, чанг-тўзонларни учуриб жарликка тикарди.

Учинчи боб

ҲАЯЖОНЛИ ТУН

Қум бўрони қутурган пайтда, поёнсиз чўллар чанг-тўзон билан қопланган пайтда уста Ҳазратқул қурилиш материалларини беркитиб, қурувчиларни Олтинсойга олиб кетган эди. Ҳалим бобо барча боғбонларга жавоб бергач, ўзи Ойқиз билан Лолага қўшилиб, тракторчиларнинг дала шийнонига жўнади. Қизлар кекса боғбонни Олтинсойга жўнатиш ниятида қанча ялиниб- ёлворсалар ҳам Ҳалим бобо асло унамади. Чунки қум бўрони кўтарилган хатарли пайтда сеvimли ниҳолларига яқин туришни истарди.

Бўрон тобора ҳайқуриб, чўллар ва далаларни, йўллар ва қишлоқларни кезиб юрарди. Ким қўринса юзига чанг солиб, ўткир тикандек қадаларди. Ҳаво хира қўринарди. Кучли шамол нимаики учраса — хас-хашакми, ўтин-чўпми, қум-тупроқми — ҳаммасини юлиб-юлқиб, осмонга олиб чиқарди. Ойқиз ваҳима солиб бўқирган шамолга термилар экан, далада, Олтинсойда айни пайтда нималар кечаётганини дили билан сезиб, ич-ичидан ачинарди. Эҳтимол, эндигина униб чиққан нимжон гўзалар кўчма

қум остида қолгандир, эҳтимол, кечагина ўтқазилган ёш ниҳоллар чанг-тўзон билан қоплангандир, эҳтимол, дала шийпонларининг омонат шифери қўпориб ташлангандир.

Ҳалим бобо, Ойқиз ва Лола йўлга чиққанларида шамол-тўполон авжида эди. Улар қўллари билан юзларини тўсиб, иситма тутгандай гандираклаб, кенг далада битта-битта юриб олдинга интилардилар. Кекса боғбон олдинга интилса ҳам, унинг юраги бўрон билан юзма-юз олишаётган кичик ниҳолларда эди. У, қўлларини кўзига пана қилиб, ёш ниҳолларига термилиб қўяр, уларга ичи ачиб, раҳми келарди. Аммо, чанг-тўзон шунча қуюқ эдики, ниҳоллар ҳам, боғ ҳам кўрпимасди.

Бўрон ҳайқириб турган пайтда, чанг-тўзонлар ҳуқмрон бўлган пайтда қандайдир таниш ва салобатли товуш эшитилди. Қудратли тракторларнинг ўзи кўрпимаса ҳам, авжига чиққан бўронни писанд қилмай, бир меъёрда ишлаб туриши билиниб турарди.

Дўстлар бўрон ҳайқирган пайтда, ҳориб-чарчаб, барча қийинчиликларни енгиб, тракторчиларнинг дала шийпонига етиб келдилар. Улар ишини навбатчига топшириб келган тракторчилар билан иссиқ саломлашгач, Йогондиннинг кичик кабинетга кирдилар. Бу ерда чанг-тўзонларни артиб, чувалашиб кетган фикрларни йиғиб, кечиктириб бўлмайдиган ишлар тўғрисида қатъий қарорга келиш мумкин эди.

Ҳалим бобо ҳам, Лола ҳам кабинетга киргач, ўзи билан ўзи овора бўлиб, жимгина хаёл сурардилар. Ойқиз бўлса, юзларининг чангини артиб, дераза олдига келди-ю, ташқарига тикилди. Унинг ўзи идорада бўлса ҳам, қалби ташқарида эди. Бўрон тобора заптига оларди. Кўчма қум чироқ шишасига тегиб, ерга йиқилган пашшадай деразага уриларди-да, яна ҳовуридан тушиб, ерга сачрарди. Ойқиз қизгин-сарик туман ичида дала шийпонига келиб кетаётган одамларни зўрға-зўрға кўрарди. Механизаторлар шамол-тўполонни ҳам писанд қилмай, юқори суръатни сақлаб қолиш учун кучларига зўр берардилар. Қўриқ ва бўзда ер ҳайдаш бир меъёрда давом этарди. Бу зўр меҳнат Ойқиз юрагида бир-биринга қарама-қарши бўлган икки хил туйғу яратди. Биринчидан, мардонаворлик намуналарини кўрсатган азаматларнинг жасорат ва садоқатига чин дилдан қойил бўлса, иккинчидан, ўзининг барча куч-қувватини умумхалқ бахтига бағишлаган қаҳрамонларга муносиб ғамхўрлик қилилмаганига, бўрон

ҳужумига муносиб зарба бериш учун ҳали ҳамма нарса тахт қилиб қўйилмаганига ачинди, хафа бўлиб, виждони азоб чекди. Ҳа, камчиликлар кўп. Камчиликларни тузатиб, ишни йўлга солиб юбориш учун Ойқиз, Смирнов, Погодин, Олимжон ҳали жуда кўп ишларни бажаришлари керак. Чўлда, ҳаво бузилган кезларда одамлар турадиган жой йўқ-ку, ҳали. Посёлка билан боғни бўрон ва гармселдан сақлаш учун кўп ишлар қилиш, ихота дархтзорлари ўтқозишни жадаллаштириш лозим.

Лекин бу ишлар Ойқизни чўчитмасди, балки у яна нималар қилиш кераклиги ва зарурлигини ўйларди.

У, хаёл денгизига чўмиб кетди: «Оҳ, Олимжон ака, ҳозир менга қанчалик кераклигингизни билсангиз эди, юрагимни тирнаб турган фикрларни тушуниб, самимий маслаҳатингиз, ширин сўзларингиз билан мадад берсангиз эди! Ахир, сиз ҳам улуғвор ишнинг жонкуярисиз-ку, ахир, сиз ҳам шу ишнинг рўёбга чиқиши учун мардонавор курашгансиз-ку. Ахир, сиз ўз ёрингизни севадиз-ку, Олимжон ака! Мана мен қилинмаган ишлар ва камчиликларни ўйлаб, одамларга яхши шароит яратиш соҳасидаги нуқсонларни ўйлаб, ўз-ўзимдан норози бўлаётirman. Ўқишдан бўлса, келдингиз, далани бўлса, кўрддингиз, ишлар билан танишдингиз, айтинг, қилинмаган ишларни очиқ айтинг, маслаҳат беринг, дарҳол тузатайлик. Оҳ, келганингизни ҳам ҳис қилолмайман, Олимжон ака! Қаердалигингизни ҳам билмайман, нима тўғрида ўйлаётганингизни ҳам билмайман. Фикр-истагингизни кимга айтаётганингизни ҳам билмайман».

Ҳар ҳолда, Олимжон кўндан кутилган ишга боши билан кўмилиб кетган эди. Ахир, неча-неча ойлар шаҳар ҳаётини кечириб, бригада ишини, эндигина униб чиққан гўзаларни, завқли меҳнатни қумсагандир. Эҳтимол, ана шу меҳнат шавқига кўмилиб, Ойқизни ҳам унутаёзгандир. Ойқиз эрининг банд эканлигини билса ҳам, хафа қилганлигини сира-сира унута олмасди. Наҳотки, Олимжон севимли Ойқизни унута олса!

У хаёл сураркан, кимнингдир қўли елкасига қўйилганини сезиб, дарҳол орқасига бурилди ва юзини юзига тўғрилаб турган Лолани кўрди. Ҳамиша ўйнаб-кулиб юрган Лола нима учундир хафа эди. Унинг ҳаминша нақш олмадек қизариб турган юмалоққина юзлари оқариб кетган эди.

— Ойқиз опа, Иван Борисович қаерда бўлса экан?

— Эҳтимол, чўлда бўлса... Ажаб эмаски, тракторчилари билан бирга бўлса... Кўриб турибсан-ку, улар бўронни ҳам писанд қилмай, ер очмоқдалар.

— Йўқ, у шийпонга жўпаган экан.

— Ким айтди? Қаердан билдинг?

— Билдим-да,— деди у, ранги ўчиб. Лола худди совқотган боладек Ойқизнинг пинжигга тикилиб, уни қучоқлар, ёлвориб, илтимос қиларди:— Жон опа, боринг, қаерда эканлигини суриштиринг... Кўнглим нотинч бўляпти...

Ойқиз унинг сўзларига тушунди шекилли, дарҳол кабибетдан чиқиб кетди. Катта ва кенг хонада чарчаган, чанг-тўзонга ботган тракторчилар ниманидир қизғин муҳокама қилардилар. Улар бир-бирларига ҳазил қилиб, аския айтишиб, самимий кулишардилар. Бир томонда қандайдир тортишув давом этса, иккинчи томонда домино авжيدا эди. Яна бировлар эса, деворга суяниб, бошини тиззасига қўйган ҳолда ухлардилар. Ойқиз бошини қўйи солиб ўтирган болага тикилди-ю, ёшгина экскаваторчи эканлигини таниди. У, шовқин-сурон ичида шундай ширин ухлардики, бундай уйқу ҳалол ишлаб чарчаган вақтдагина бўлиши мумкин.

Ойқиз МТС директорини сўроқлаб, бир неча тракторчига мурожаат қилди. Аммо, ҳаммалари бир оғиздан: «кўрмадим», деган жавобни бердилар. Ойқиз ҳайрон бўлиб, ташқарига чиқди. Эшик олдидаги айвонча шамолдан анча пана бўлса ҳам, Ойқиз ўзини очиқ денгизнинг аёвсиз тўлқинида қолган қайиқчада тургандай сезарди. Тўрт томонда бўрон ҳайқирарди, кучли шамол билан учиб келган қум юзларга чўғдек уриларди. Тахтадан қилинган уйнинг деворлари шамолдан қалтирарди. Кеч кириши билан кенг далада кучли тракторларнинг ўткир чироқлари порлади-ю, юракларга севинч бағишлади. Қўрпқ ва бўз ерларни очиш учун келган азаматлар бўрон кезиб юрган поёнсиз чўлнинг бирдан-бир хўжайини бўлиб қола бердилар.

— Ҳе, раисимизнинг ўзларига ўхшайди-ку,— деди Суванқул, айвончанинг устунига суяниб. У, деворнинг ёни билан келгани учун ҳам Ойқиз кўрмай қолган эди. Ойқиз дарҳол ёнига бурилди-ю, чарчаганлиги юзидан сезилиб турган тракторчини кўриб сўради:

— Салом, Суванқул ака! Ишларингиз қандай?

— Шабада билан ишларимиз кўнгилдагидай боришти, раис.

— Пахта бригадасидан кетганингизга афсус қилмадингизми?

Суванқул елкасини қисиб жавоб берди:

— Албатта менсиз бригадага қийинроқ бўлару, бироқ МТСдаги оғайниларга ёрдам керак-да. Погодин оғайним эртаю-кеч илтимос қилавергач, розилик бердим.

— Мақтанишга суягингиз йўқ-а,— деди Ойқиз кулги аралаш,— айтгандай, уни кўрмадингизми?

— Директорнимми? Смирновнинг олдига кетган бўлса ажаб эмас. Биласпизми, вагончалар масаласида қитиғига тегувдим... Бунинг учун директор катта «раҳмат» қолдириб, ўзи жўнаб кетди...

— Демак, у Смирновнинг олдида денг?.. Раҳмат сизга, Суванқул ака!

— Оҳо, «раҳмат» устига раҳмат!

Аммо, Ойқиз Суванқулнинг сўзларини эшитолмади. У, тракторчи билан шошилибгина хайрлашди-ю, тоқатсизлик билан кутаётган Лола томон кетди. Лола ҳамон дераза олдида хаёл сурарди. Ҳалим бобо бўлса, Лолага эътибор қилмай, бошини қуйи солиб мудрарди. Аммо у Ойқиз ичкарига кириши билан уйғониб кетди-ю, бошини кўтариб сўради:

— Ҳа, қизим, бўрон тинай дейдимми?

— Йўқ, бобожон, яна заптига оляпти.

Кекса боғбон афсус билан бошини чайқаб стулдан турди-да, безовта бўлиб деди:

— Оҳ, лаънати бўрон, ниҳолларимни синдириб кетмаса эди, қанч, бораёй, ўз кўзим билан кўрай, кўнглим нотинч бўляпти.

Ойқиз кекса боғбонни елкасидан ушлаб, меҳрибонлик билан жойига ўтқазди:

— Ўтиринг, Ҳалим бобо, бундай бўронда эшикка чиқиб бўладими? Ташқарига қаранг, қоронғи, ҳеч нарса кўриб бўлмайди, энди биратўла эрталаб кўрармиз.

Ҳалим бобо ўзининг ингичка панжалари билан Ойқизнинг қўлларини сийпалаб, оталарча эркалади ва қизни юпатиш тилагида кулиб қўйди:

— Парво қилма, қизим, бўрон ўткинчи гап,— деди Ҳалим бобо овозини пасайтириб,— бор, қизим, Лолага бор. Қара, бирор гап бурнига текканга ўхшайди...

Лола чиндан ҳам ранглари ўчиб, бошини қуйи солган ҳолда ўтирарди. У Ойқизни тоқатсизлик билан ку-

тарди. Ойқиз ғамгин Лоланинг елкасыга құлини құйиб, алоҳида меҳрибонлик билан гапирди:

— У, Смирновнинг олдида экан. Вагончалар олиш учун боришти.

— Опажон, келинг, телефон қиламиз!..

— Жиннимисан, Лола? Нега ваҳима қиласан?

— Узингиз-чи...

Лоланинг бир оғиз сўзи Ойқизни ўйлантириб қўйди. У салгина жилмайди-ю, катта-катта қадам ташлаб, телефон турган стол олдига борди. У телефонни қанча бура-са ҳам жавоб бўлмади.

— Бўрон телефон симни узганга ўхшайди. Лолахоп, ўзингни бос. У ё Смирновнинг олдида, ёки МТСда бўлса керак.

— Йўқ, опажон, соғ-саломат бўлса, бунча дом-дарак-сиз кетмасди.

— Хўш, Лола, нима демоқчисан?

Лола деразани кўрсатди:

— Бўронни кўряпсиз-ку, соғ-саломат бўлса, албатта шийпонда, тракторчилар пчида бўларди.

У ғамгин кўзларини ерга тикди, лаблари пирпираб, хўрсиниб қўйди ва сўзларини шивирлагандек тамом қилди:

— Унинг одатларини яхши биламан..

Ойқизнинг юрагида қандайдир ҳавас пайдо бўлди... Лоланинг кўзлари, Лоланинг юзлари, Лоланинг бутун вужуди меҳрибон ёрга бўлган битмас-туганмас севги билан, садоқат билан, ишонч билан нафас оларди. У, асл ёридан қанча узоқда бўлса ҳам, унинг меҳр тўла қарашларини кўриб тургандай, сезиб тургандай бўларди.

— Тўхта, сингилчам,— деди Ойқиз уни эркалаб,— ҳозир билай-чи, балки телефонни тузатиш имкони бордир.

У, энди бир қадам ташлаганда, эшик очилиб кетди-ю, Умурзоқ ота билан Олимжон кириб келди. Уларнинг кийимлари, юз-кўзлари чанг-тўзон билан қопланган эди. Олимжоннинг қалин ва қоқ-қора қошлари Умурзоқ ота-шиқидай оппоқ оқарган эди. Кўзлари эса, ўтдай чақнардди. У, чангини қоқиб, Ҳалим бобо ва Лола билан иссиқ кўришди. Умурзоқ отани стулга ўтиртиб, Ойқизнинг ёнига келди-да, айбига иқроп бўлган гуноҳкордек маъюслик билан гапирди:

— Кечир. мени, Ойқиз, ишга кўмилиб кетдим! Дала-

ларни кўрдим, ишлар билан танишдим, дўстлар билан учрашдим, анча соғиниб қолган эканман.

— Мени-чи, мени соғинмадингизми?— деди Ойқиз жиддий равишда. У бу сўзи билан ҳам таъна, ҳам талаб маъносини билдирди.

— Қанчалик севишимни билсанг эди, Ойқиз!— Олимжон қизлардек уялиб кетди.— Ҳа, айтгандай, тушликка чиқдингми, овқат қилдингми?

— Ҳа, овқатландим,— деди Ойқиз оч қорнига ютииб.— Қурувчилар билан бирга овқатландим.

— Яша, аъло иш қилисан, мени кутиб оч қолдинг, деб кўрқувдим...

— Ҳозир қаердан келдинглар?

— Даладан келяпмиз,— деди Олимжон.— Ғўзаларни бўрондан сақлаб қолишга уриндигу, билмадим, тағин...

— Бунчалик камтаринлик қилма, ўғлим!— меҳрибонлик билан луқма ташлади Умурзоқ ота.— Дарҳақиқат, анчагина иш қилдик,— ота Ойқизга қараб, завқланиб деди:— Олимжон чинакам қаҳрамон, қизим! Бўрон бошланиши билан кўплар уйларига бекиниб олдилар: бўрон заптига олиб турганда ишлаб бўлармиди, дедилар. Биз ҳам бошда бир оз чўчидик. Ғўзаларга офат келаётганини кўриб, нима қилишимизни билмай, саросимага ҳам тушиб қолдик. Олимжон бўлса, ўзини йўқотмади!

— Дадажон!— деди Олимжон ялинган оҳангда.— Жуда ошириб мақтаб юбордингиз... Асл қаҳрамон — колхозчилар-ку!

Умурзоқ ота куёвининг сўзини бўлди:

— Катталар бир нарсани билиб гапирди, ўғлим! Гапни бўлмай, қулоқ сол! Шундай қилиб, қизим, у кетмонини олди-да, сув очди, биз дарҳол фаҳмлаб олдик. Шамол-ку қумни у ёқдан-бу ёққа учирапти. Қумга нам тегса борми, уни шамол-бўрон кўтаролмай қолади. Фаҳмладигу, дарҳол кетмон олиб ишга киришдик. Оғирликка-ку, қизим, жуда оғир бўлди-я! Шамол оёқдан олади, қум бўрони кўз очирмайди, икки қадам нарида ҳеч нарса кўринмайди. Шундай бўлса ҳам, Олимжон ҳаммамизни бўронга қарши курашга бошлади. Биз командир кетидан жангга отланган солдатдай ундан қолишмай ишладик. Босмачиларга қарши курашиб юрган ёшлик чоғларим эсимга тушиб кетди, қизим!

Ойқиз дadasининг ҳикоясини зўр эътибор билан эшитарди.

— Кейин нима бўлди?

— Кейин фонарлар олиб келиб, бўйнимизга осиб олдик-да, яна бўрон билан олиша кетдик. Қарасак, бизни кўриб, бошқа бригададаги деҳқонлар ҳам далага чиқишибди. Бўроннинг энг хавфли ҳамласини қайтардик. Олимжон одамларнинг қаттиқ чарчаганини кўриб, далада бир неча сувчини қолдирди-да, бошқаларини қишлоққа юборди.

— Сизлар ҳам дам олишларингиз керак эди-ку. Нима учун қишлоққа бормай, бу ерга келдинглар?— деди Ойқиз.

— Сеннинг бу ерда эканлигингни билардим,— деди оҳишта Олимжон.

Ойқиз қанча хафа бўлса ҳам, кўнглидан тезгина чиқарарди. Эрталабки шабнам қуёш пессиғида дарҳол кўтарилгандай, хафалик ҳам Ойқиз дилидан дарҳол кўтарилиб кетди. Олимжон сеvimли Ойқизи ёнида эди. Унинг мулойим овозларида чексиз меҳрибонлик ва ғамхўрлик сезилиб турарди. Ойқиз бир минутга эрининг кўкрағига елкасини қўйиб, кечирганини билдирадиган маънода тикилди ва сўнгра, дадасига бурилиб, сўради:

— Дада, гўзани сақлаб қолиш мумкинми?

— Дарҳақиқат, бўрон кучли, ammo, деҳқонлар ундан ҳам кучли, қизим. Бўрон режаларимизни бузолмайди, тақдиримиз ҳам бўроннинг қўлида эмас. Ҳамма нарса меҳнатимизга боғлиқ, ҳалол ишлаб, мўл ҳосил етиштирамиз.

— Раҳмат, дада,— деди Ойқиз астагина. Кейин у деразага яқин келди-ю, бўронни кузата туриб, Лолаки эслади, ёнига ўгирилиб, умидворлик билан кўзларини мўлтллатиб турган қизга кўзи тушди.— Дада, Олимжон ака, Погодинни кўрмадингларми?

— Тўхта, тўхта, қизим,— деди Умурзоқ ота шошиб,— у мотоциклда кетган эди, шекилли?

— Кўриб эдингизми?— Лола қандай қилиб бу савол оғзидан чиқиб кетганини ҳам билмай қолди.

— Дарҳақиқат, пешин-пешинда олдимиздан бир мотоцикл учиб ўтган эди...

— Иван Борисовичнинг ўзи,— деди Лола қалтироқ товуш билан. У юзидаги саросималикни ҳеч ким сезмаслиги учун дарҳол дераза томонга бурилди.

Ойқиз дадасининг юзига термилиб сўради:

— Сўнгра, қайтиб келдими, дада?

— Йўқ, қизим...

Олимжон синглисига тикилди-да, дарҳол тушунди ва Ойқизни туртиб, жўрттага қаттиқ овоз билан гапирди.

— Тўғри, ё қишлоқда, ёки МТСда. Погодин учун хавотир қилмаса ҳам бўлади.

— Ҳеч ким хавотир қилаётгани йўқ,— деди Лола жаҳл аралаш. Унинг кўзларида ёш пайдо бўлди.

Бўрон зўрайди, тахтадан қилинган иморат қалтираб турарди. Шундай қилиб, тун бўйи ҳеч ким мизғимади. Умурзоқ ота билан Ҳалим бобо ўтирган стулларида саяпал мудраб олдилар.

Олимжон билан Ойқиз трактор овози келаётган томонга жўнадилар.

Тракторчилар бўрон билан ўчакишгандай кучларига зўр бериб ишлардилар, кўзларига, юзларига тикандек қадалган қумни ҳам, чанг-тўзонни ҳам писанд қилмасдан, тун бўйи ер ҳайдардилар. Шамол-тўполон зўрайган пайтларда ҳам баҳодирлар тишларини тишларига қўйиб, «ҳа, сен бизни қўрқитмоқчи бўлдинг, иродамизни синдириб ваҳимага солмоқчи бўлдинг, ишни ташлаб қишлоқларга қочишади, деб ўйладинг! Йўқ, ҳужум олдида асло чекинмаймиз, ҳайқириқларингдан, чанг-тўзонларингдан асло қўрқмаймиз! Аксинча, кучимизга куч, қувватимизга қувват қўшилди, пшимизнинг суръатини ошириб, сифатини яхшиладик, билиб қўй, лаънати бўрон», дея табиат офатларига қарши юзма-юз бориб қолиб келдилар. Томирларда қон қайнаб, кўзларда ўт чақнарди, мушак гўштлари пўлатдай қотиб кетган эди. Уларнинг продаси жангга кирган солдатларникидай қаттиқ ва қудратли эди.

Ойқиз қарши томондан келган шамол-тўполонни ёриб, ҳамон олдинга интиларди. Бўрон шунча кучли эдики, уни елкаларидан итариб, гандираклатгандай туюларди. Шунга қарамай, Ойқиз ўзини кучли, жасоратли, иродасини зўр сезиб, тракторчилар сингари бўронни ҳам писанд қилмай, оғир имтиҳондан шараф билан ўтарди.

Кутилмаган пайтда чанг-тўзонлар ичида салмоқли, кучли ва ёқимли ашула янгради. Ҳайқирган шамол бу овозни тўсмоқчи, бутунлай ютиб юбормоқчи бўлди-ю, аммо кучи етмади. Қоронғилик чўккан бир пайтда янграган овоз бўрон ҳайқириғидан кучлироқ эшитиларди. Ашулани қайсидир тракторчи куйларди. У сўзларини билмаса ҳам, овозининг борича, бутун юраги, севинч ва қувончини бағишлаб, ёқимли оҳангни такрор қиларди.

Куй Ойқиз юрагига жуда ёқиб тушди шекилли, ичида унга жўр бўлди. «Султонов билан Қодиров бу ашулани эшитса эди, райком бюросида бошқача гапирган бўларди. Улар бўронни енгиб, ер ҳайдаган тракторчини ҳам кўрмайдилар, ғайрат ва севинч тўла ашуласини ҳам эшитмайдилар. Кўз-қулоқлари қум билан тўлган», дея кўнглидан ўтказди.

У, дала шийпонига етиб келганида, телефон ишлаётгани тўғрисида хабар қилдилар. Бу пайтда Лоланинг ранги ўчиб, ниҳоятда асабийлашган эди. Кўзларида ёш ялтирарди, юзларида оқиб тушаётган кўз ёшларининг изи билиниб турарди. Ойқиз рўмолчасини олди-ю, кулгисини яшириб, Лоланинг юзларини меҳрибонлик билан артди.

— Хўш, Лолахон, ишларинг қалай?..

— Ойқиз опа,— деди Лола титроқ овоз билан.— Смирновга телефон қилдим. Иван Борисович аллақачон шийпонга жўнаган эмиш...

— Хўш, нима бўпти?

— Шийпонга ҳам келмади, МТСга ҳам бормапти...

Ойқиз келиши билан икки чол ҳам уйғониб кетдилар. Ҳалим бобо тобора тоқатсизланиб турган Лоланинг олдига келди-ю, оталарча эркалаб, лўнда-лўнда гапирди:

— Ҳа, қизим, ташвишинг ўринли, директор бирор фалокатга учраганга ўхшайди. Погодин ёш бўлса ҳам — ота, тракторчилар — фарзанди. Қайси ота ўз фарзандини севмайди? Касофат бўрон бош кўтарганда, у тракторчилар олдига шошилиши лозим эди. Тракторчини жопидан азиз кўриши бежиз эмас-да... Яқинроқ йўлдан, тўғрироқ йўлдан, хатарли йўлдан юрганмикин?..

— Опажон,— деди Лола ёлвориб,— юринг, қидирамиз?

— Шундай қоронғида-я!

— Оҳ, опажон, йўлни қор босса ҳам, дўл ёғса ҳам, Қизилқум осмонга кўтарилса ҳам барибир. Мен...— у, шошиб-пишиб, қизиққонлик билан гапирарди ва унинг ҳар бир сўзи муқаддас қасамдек туюларди. Лола тобора қайнаб турганда, Ойқиз аста-аста елкасини сийпалаб тўхтатди.

— Лола, ҳозир уни қидириш фойдасиз, ташқарини кўр. Пешонаннга чертиб кетса кўрмайсан. Қоп-қоронғи тун.

— Нима қиламиз?

— Сабр қил, сингилчам. Сабр қилсанг, гўрадан ҳалво битар, сабрсизлар ўз оёғидан кетар, деган мақол бежиз айтилмаган, Лола!

— Мақол эшитишга тоқатим йўқ!..

— Опанг ҳақ сўзни айтди, қизим,— деди Ҳалим бобо бошини кўтариб.— Тонг отишни кутмоқ керак. Нима бўлса ҳам сабр қил, тонг ёришдими, мен ҳам сизлар билан бораман. Ҳалим бобо аралашган иш битмай қолмайди, ишонавер, қизим. Ке, ўтир, озгина мизғиб ол.

— Ҳозир уйқу келармиди, бобожон!

Кекса боғбон афсус маъносида бошини чайқади:

— Олтинсойга дам олгани, куч йиққани келдинг, сен бўлсанг, уйқуни ҳам, тинчликни ҳам билмайсан. Бунинг устига, боғда ишлайсан. Оғир, жуда оғир, ишдан озод қилайми, қизим!

— Йўқ-йўқ, бобожон, ишсиз қолсам, ичим тарс ёрилгудай бўлаверади. Боғда ишласам, кунлар қандай ўтганини сезмай қоламан.

Ойқиз Погодиннинг қўққисдан ғойиб бўлгани тўғрисида ўйлаб, ваҳимага тушарди-ю, кулги аралаш бу ваҳимани яширишга интиларди. «Кунлар қандай ўтганини ҳам сезмай қоламан», деди Ойқиз Лоланинг сўзларини такрорлаб. «Лолажон, нима учун боғдан келмайсан? Нима учун кунлар қандай ўтганини сезмайсан? Кўзларингда севги ўтлари ёнади, чунки Иван Борисович ёнингда!» У Лоланинг елкасини сийпалаб, меҳр билан эркалади ва юпатиш ниятида гапирди:

— Тонг отишига оз қолди, сабр қил, синглим!

Чиндан ҳам тонг отишига сал вақт қолган эди. Аммо бу вақт ҳам Лола учун бир йилдай туюларди.

Бўрон тун бўйи давом этди.

Ўй-хаёл ва уйқусизлик оқибатида Лоланинг кўзлари қизариб кетди, қовоқлари ишииб, юзлари оқарди. У секингина Ойқизнинг пинжига кириб, эркалик билан сўради:

— Юра қолинг, Ойқиз опа!..

— Ҳозир, синглим, иккаламизга ҳам от келтиришни айтдим. Тракторчилар ҳам боришмоқчи. Улар ҳам директордан хавотирда, ташвишланишяпти.

Ёз эртаси нақадар пашъали. Шамол тинмаган бўлса ҳам, чанг-тўзон осмонни қоплаган бўлса ҳам (халқ буи-

дай бўронши биринчи бор кўраётгани йўқ!), чўл қандайдир зерикарли ва хира кўринса ҳам, ёқимсиз булутлар кун нурини тўсиб турса ҳам; тонг отди, кўнгилни ёритувчи, севинач-қувонч бағишловчи тонг отди, чанг-тўзон, булутлар ичидан бўлса ҳам кун кулиб турарди. Бу кун оламини ёритадиган, кундузни уйғотадиган кун!

Умурзоқ ота билан Олимжон далага жўнадилар. Олимжон кетиш олдидан Ойқизга мулоимгина тикилиб: «Керак бўлсам, хабар қил, дарҳол етиб келаман», — деди. Ҳалим бобо эса, қизларга бир қараб қўйди-да: «Йўл кўрсатиш менинг гарданимда, юринглар», — деди. Меҳрибон қизлар унга ялиниб-ёлвориб, овора бўлмаслигини илтимос қилганларидан сўнггина, рози бўлиб, ёш ниҳолларнинг олдига жўнади.

Ойқиз ва Лола от келishi билан йўлга чиқдилар. Улар чўлда пловизи шаклида тизилишиб бораётган, чарчаб, ҳолдан тойган бир гуруҳ эмгэсчиларни орқада қолдириб, ўтиб кетишди. Катта-кичик йўлларнинг ҳаммаси қум билан кўмилган эди. Илонизи бўлиб кетган ёлғизоёқ йўлда эса асар ҳам кўринмасди. Шундай бўлса ҳам Ойқиз катта йўлдан эмас, балки шийпондан ҳовузга борадиган тўппа-тўғри ёлғизоёқ йўлдан бошлади.

Кучли шамол ён томондан турарди. Қизлар юзларини қанча беркитсалар ҳам кўчма қумлар юзларига қадаларди. Орқада бораётган Лола кўзларини уқалаб, хитоб қилди:

— Опажон, кўзим ҳеч нарсани кўрмаяпти, тополмайдиганга ўхшаймиз!

Ойқиз ўзи билан ўзи овора бўлиб, Лолага ҳам жавоб беролмади. У ёш оққан кўзларини уқалаб, диққат билан йўл ахтарарди. Улар анча юргач, ниҳоят «Бешчуқур» деб атаган жарликка етиб келдилар. Отлар туёқларини тираб, майда-майда қадам ташлаб, жарликка тушишлари биланоқ, Лола қичқириб юборди:

— Ойқиз опа, мана. у!..

Погодин қумга аралашиб ерда ётарди. Унинг боши ва қўлларини кўзга яққол ташланарди. Директор оғир гавдасини кўтариш учун жон-жаҳди билан интилди-ю, яна юмшоқ қумга ағдарилиб тушди. Лола ирғиб отдан тушди-да, тўғри Погодинга қараб чопди. Қиз дарҳол унинг елкаси остидан қўлини юбориб, чанг босган лабларидан қаттиқ ўпди. Погодин салгина илжайиб, нимжон ва бўғиқ овоз билан шивирлади:

— Хеч нима бўлгани йўқ, Лола.

Погодин дармондан кетиб, кўзини юмди.

— Ойқиз опа!— деди Лола овозининг борича қичқириб,— тезроқ, ҳушпдан кетяпти!..

Уни чин дилдан ҳурмат қилган ва қадрдон дўсти бўлган Ойқиз бундай оғир пайтда ўзини босди, жиддий тусда, асло шошилмасдан унинг олдига борди-ю, тиз чўкиб, ўнг кўлини Погодиннинг тагидан юбориб, кўтаришига интилди. Погодин бўлса, оғригига чидамай, додлади. Ойқиз, Лоланинг ранги ўчиб кетганини кўргач, «отни келтир» дея имо қилди.

Лоланинг оёғи отга қараб юрарди-ю, бутун вужуди Погодинда эди. Ойқиз бутун кучини йиғиб, Погодинни сув ўйган чуқурлик қирғоғига судраб келди ва оғзига сув қўйди, у сўник кўзларини салгина очиб Ойқизга термилди ва ташаккур маъносидан нимадир деган эди, нпмжон овозини шамол олиб кетди.

— Нима бўлди сепга?— сўради Ойқиз раҳми келиб,— қаеринг оғрийди?

— Оёғим!

— Озгина чида, Иван Борисович!

Погодин розилик билдириб, бошини қимирлатди.

— Иложим қанча...

— Ўзингни бос!

Ойқиз Погодиннинг мадорсиз, шалпайиб тушган оғир гавдасини судраб, от ёнига келтирди ва Лоланинг ёрдамида эгарга ётқизди-да, ўзи орқасига ўтирди. У, Погодинни суяб турган ҳолда, Лолага тикилди-да, жиддий тусда буйруқ қилди:

— Қани отга мин, кўз ёшларингни арт, аҳволни оғирлигини кўриб турипсан-ку.

Лола бошини қимирлатиб, розилик билдирди. Ойқизнинг барча ҳаракатларини диққат билан кузатган Лола унинг жасорати ва мардлигига, чидам ва садоқатига қойил бўлди. Ойқиз бўлса, эгарнинг орқасига ўтираркан, бир қўли билан Погодинни, иккинчи қўли билан юганни ушлаган ҳолда оҳиста юраётган отни ўз ҳолига қўйиб борарди.

Уларни биринчи бўлиб Суванқул кўрди. У, битта-битта қадам ташлаб келаётган отлар олдига югуриб келди-да, қувончини ичига сиғдиролмай, қичқириб юборди:

— Тонишипти, тонишипти!

Аммо, Суванқул ҳам, тракторчилар ҳам Погодиннинг беҳуш ётганини кўриб, ташвишга тушишди.

— Тирикми ўзи?

— Нима бўлишти?

— Тирикликка-ку, тирик, лекин нима бўлганини ўзимиз ҳам билмаймиз. Ҳардан топдик. Бирон киши бориб, мотоциклни олиб келсин,— деди Ойқиз, отларни тўхтатмасдан, Бешчуқур томонни кўрсатиб.

Шошилганда ҳамиша шундай бўлади, вақт жуда секин ўтади! Улар бўронда тракторчилар шийпонидagi медпунктга етиб келгунча икки соат ўтдим ё бир соат ҳам бўлгани йўқми, буни ўзлари ҳам билишмасди.

Погодин қийналиб азоб чекса ҳам, медицина пунктига етиб боргунча оҳ тортмай, бир сўз айтмай, тишини тишига қўйиб борди. Қачонки унга биринчи ёрдам кўрсатилгач, салгина ўзига келди ва чиройи очилиб: «Аҳволим яхши, касалхонага бормаيمان, менинг ўрним қўриқ очиладиган жойда, тракторчилар ичида»,— деди. У шундай жиддий гапирдики, ҳеч ким эътироз билдиролмади.

Уни алоҳида хонадаги каравотга ётқиздилар. Касалнинг қаттиқ илтимоси ва талабига кўра, кабинетдаги телефонни каравот ёнига ўрнатдилар. Шу-шу бўлди-ю, Погодин кундан-кун даво олиб, тузала бошлади, кирган-чиққанлар билан шўх-шўх ҳазиллашиб, чин дилдан куладиган бўлди. У ётган хонада ҳамиша гап, сўз, суҳбат ҳукмрон эди. Лола каравот олдида тез-тез пайдо бўларди. У билан бирга Ҳалим бобо ҳам, Ойқиз ва Олимжон ҳам тез-тез келиб турардилар. Касал бу самимий дўстларнинг ширин-ширин суҳбатларига ўрганиб қолган эди. Ҳатто, бир кун ана шундай кўнгилли суҳбат қизиб турган бир пайтда, сеvimли Лолага маънодор тикилди-да: «Тузаланган куним тўй қиламиз»,— деди. Лола Ҳалим бобо билан Ойқиздан шунча уялдики, юзлари анордек қизариб кетди. Бироқ, у ҳам Ойқиз сингари чидамли, баҳодир ва мард ақалигини кўрсатди. Унинг олжаноб фазилатларини яхши билган Погодин ўзини ҳамиша бахтиёр ҳис қиларди ва сеvimли Лола билан ҳамиша фахрланарди.

Чин сеvim, бўладиган тўй, садоқатли дўстлар, фидокорона ишлар — буларнинг ҳаммаси директорнинг касалига малҳам бўлди-ю, тезроқ тузалишига имкон берди.

БЎРОН ИЗЛАРИ

Инки кундирки, қум бўрони кўз очирмайди. Бўрон дастидан ҳовуздаги сув ҳам баттарроқ тўлқинланиб қирғоқларга урилар, даҳшат солиб ҳайқирарди. Каналдаги сув тобора кўпайиб, қирғоқларини ювар, бу эса юмронқозиқ, чумолиларнинг илларига сув сизиб ўтгудай бўлса, ўпириб кетиш, оқибатда, далаларни сув босиш хавфини туғдирарди.

Ойқиз, далаларни сув босиш хавфи борлигини билди-ю, дарҳол Бойчибарни йўрғалатиб, Смирнов олдига борди. Улар тажрибакор миробларни йиғиб, биргаллашиб канални кўздан кечирдилар, қирғоқ бўйларини синчиклаб кўриб чиқдилар. Хавfli жойларга ётқизиш учун уюшқоқлик билан тош, шох-шабба ва янги кесилган новдалар келтирилди. Мироблар сув ювиб кетган қирғоқ бўйларини мустаҳкамлашга киришдилар. Улар қоронги тушганда ҳам фонарлар ёруғида ишни давом эттиришди.

Каналда иш тун бўйи давом этди. Эргалаб, бўрон тиниб, далани сув босиш хавфи ўтгач, Ойқиз мироблар ва Смирнов билан хайрлашди. Смирнов унга ўз кабинетида андаккина ухлаб, дам олишни таклиф этган эди, Ойқиз кўнмай, кетишга шошилди.

— Йўқ, Иван Никитич, уйқуга қўл тегмайди ҳозир. Колхозчилар ҳам уйқуни ўйлашаётгани йўқ.

— Лекин ҳозир Қодиров қаттиқ ухлаб ётибди, тушида шайтоннинг қозонида қовурилаётганимизни кўраётган бўлса керак.

— Ҳэзир Қодировнинг ташвиши бошқаларникидан ҳам кўп. Ўз колхози учун ачпилади-ку, у!— Ойқиз Смирновга тикилиб қаради-да, кулиб юборди.— Вой, Иван Никитич! Соқолларингиз ўсиб кетибди-ку! Кўзларингиз бўлса, юмилиб кетяпти!..

Смирнов қўлларини ёзиб, керишди:

— Қави энди ҳозир бирпас ухлаб олсанг, кейин соқолларни қирсангу бояги-боягидек осойишта яшай берсанг.

— Жуда яхши, Иван Никитич, ётиб, ухлаб олинг!

Смирнов қўлини силтади. Ойқиз билан хайрлашаркан, ёшларга хос тетиклик билан ҳовуз томонга юриб кетди.

Ойқиз кун бўйи чўлда қолиб кетди. У пахтакорлар

олдига, Погодиннинг дала шийнонига борди, Ҳалим бобо ҳузурида бўлди. Боғбон бўрон қўнориб кетган, илдиэлари ўргимчакка ўхшаб қолган ниҳолларни авайлаб ерга ўт-қазииш билан банд эди.

Икки кун тўхтовсиз давом этган кучли бўрон чўллар ва қишлоқларда, йўллар ва экинзорларда қўнглсиз из қолдириб кетди. Йўлларнинг икки четдаги ариқлар ва чуқурлар кўчма қум, хас-хашак билан тўлди, каналлар ва ариқлардан сел сингари лойқа сув келди. Кенг чўлда нимаики тиккайган бўлса — саксовулми, шувоқми, қо-вулми, юлғуни учигача қум билан кўмилди-ю, кичик-кичик қум теналари ҳосил бўлди. Бўрон кечагина ҳайдалган ерлар устига тўқ-сарик гилам тўшаб, эндигина униб чиққан нимжон гўзаларни тиканак тили билан ялаб, чапг-тўзон билан қоплади. Бу гўзалар йўл атрофидаги чапг босан ўтларни эслатарди.

Олтинсойликлар бундай кучли бўронларни биринчи марта кўраётганлари йўқ. Бироқ, ҳар гал бўронни тоғда ёки қишлоқда учратган бўлсалар, бу гал очиқ чўлда юз-ма-юз олишдилар.

Погодин дала шийнонда шанбалик ўтказиб, МТС ходимларининг ғайрати билан кенг ҳовлини хас-хашакдан, чапг-тўзон ва қумдан тозалади. Бўронда лат еган томлар, тахта деворлар ремонт қилинди. Ёнилги тўла бочкалар, тракторларнинг эҳтиёт қисмлари кўчма қум тагидан чиқарилди. Яқиндагина келтирилган вагончаларда тартиб ўрнатилди. Шундай қилиб, бўрон билан келган қийинчиликлар орқанда қолиб кетди. Зўр жасорат билан ҳужум бошлаган азаматлар табиатнинг даҳшатли кучи — бўрон устидан ғолиб келдилар ва қийин имтиҳондан шараф билан ўтдилар. Янги ер очишдек улуғ мақсадни дилга жо қилган баҳодирлар ҳеч қандай куч олдида чекинмай, балки барча тўсиқни енгиб, ҳаминша олға, нурли келажакка томон кмил нишонч билан борардилар.

Деҳқонлар ҳам худди ана шундай ҳис-туйғулар билан тўлиб-тошган эдилар. Улар Қизилқум билан тутаниб кетган чўлларда онда-сонда бўрон бўлиб туришини билардилар. Бироқ, улар бўрон заптига олганда, дала ишида қанча-қанча қийинчиликлар пайдо бўлганда бош эгмадилар, чекинмадилар. Бўрон вақтида ҳам, бўрон тўхтаганда ҳам битмас-туганмас ғайрат ва жасорат намуналарини кўрсатиб, табиат офатига қарши мардонавор курашдилар.

Бир иш кўнгилдагидек адо этилса, иккинчисини ба-
жариш анча енгиллашади. Шунинг учун ҳам айни пайт-
да ёш ғўзани бўрон зарбидан сақлаб, кўз қорачиғидай
асраб, меҳр билан парвариш қилиш лозим эди.

Бўрондан сўнг Олимжон бригадасидаги ишлар оза-
мади, балки яна кўпайди. Олимжоннинг ўзи бўлса, худди
Кўкбулоқни очган вақтдагидек ғайрат ва жасорат билан
тўлиб-тошган эди. У бригада аъзоларини йиғиб, отагини
сўзлади:

— Ғўзамизнинг бир тупини ҳам нобуд қилмай, ҳам-
масини кўз қорачиғидай асраймиз, меҳр-муҳаббат билан
парвариш қилиб, ҳаммага намуна кўрсатамиз.

Деҳқонлар бўрондан сўнг ғўзаларни диққат билан
кўздан кечирдилару дарҳол ўғит солиб, культивация қи-
либ, суғориш лозим, деган қарорга келдилар. Шунинг
учун ҳам культивация қилиб, жўяк оладиган универсал-
лар иши устидан алоҳида назорат ўрнатилди.

Колхозчи деҳқонлар кўчма қум билан тўлган ариқ-
ларни шошилиш равишда тозалардилар. Қум босган ғўза
ниҳолларини парвариш қилар, тагини юмшатиб, майин
тупроқ уярдилар. Бир вақтда жўяк олиб, қўшимча озиқ
берардилар ва сўнгра иштиёқ билан қондириб суғорар-
дилар. Бир неча чин барг чиқарган ёш ниҳолнинг тезроқ
ўсиб-улағайиши учун, мўл-кўл шона чиқариб, ҳосил тўп-
лаши учун, одамларга севинч бағишлаб оқ олтин ярати-
ши учун нимаики зарур бўлса, ҳаммасини ўз фурсатида
адо қилардилар.

Умурзоқ ота қадрдон кетмонини қўлдан қўймай, ишқ-
ҳавас билан ғўза чопарди. Унинг узундан-узун ва оппоқ
соқоли, ёқаси очиқ оппоқ яктаги, дўпписининг оппоқ жи-
якларини, офтобда қорайган кенг кўкрагини — ҳаммаси-ҳам-
маси чангга ботган эди. У шунча қизиқиш кетган эдики,
елкасига аста қўйилган қўлни ҳам сезмади. Олимжон ва
Ойқиз ғўзаларни бўрон зарбидан сақлаймиз, деб қасамёд
қилган экан, уларни шармандаи шармисор қилиш мум-
кинми, ахир!

Кекса пахтакор қадди-қоматини кўтариб, увушган ел-
каларини ёзди-ю, ёнида турган Қодировга тикилди. Қо-
диров кенг камарига бошмалдоғини олиб, қолган панжа-
ларини билан семиз қоринини чертган ҳолда ғўзаларга
қандайдир совуққонлик билан, норозилик билан терми-
ларди.

— Салом алайкум, ота,— деди у овозини чўзиб,— кўрдингизми, қизингизнинг қилиқлари нималарга олиб келди?

Умурзоқ ота Қодировга нохуш бир назар ташлаб, деди:

— Бунга қизимнинг ҳеч дахли йўқ, раис.

— Дахли йўқ, дейсизми? Бўлмаса кимнинг сўзига кириб одамлар пахтадан олиниб, кўриққа юборилди? Далачилик бригадаларини заифлаштириб қўйди. қизингиз. Сизга ачинаман, ота. Кўзларингиз хираланиб, билагингиздан куч кетганда, елкангиз букчайиб, белингиз қайишганда, оғир ишга буюрганлари тўғрими, ахир! Хатони ўзлари қилиб, тузатишни сиздан талаб қилсалар, инсофданми, ахир! Одамлар қоқ саҳарлаб далага чиққанингизни, чўлда тунашингизни, эртаю-кеч пайқалдан чпқмай, азоб чекканингизни гапирмоқдалар. Кекса одамни бунча чарчатиш инсофданми, ахир!..

Ота кўзларини қисиб, мазах қилгандек совуққина жавоб берди:

— Ичинг ачиб, ғамхўр бўлганинг учун раҳмат! Бизга раҳминг келмасин-да, ёрдамнинг тегсин. Ўзинг тажрибакор, ишбиларман бошлиқсан, ерни ҳам биласан, пахтани ҳам.

— Ёрдам беришдан қочмайман, ота. Қўлимдан келган ҳамма ишни қилишга ваъда бераман.

Умурзоқ ота бир зумда орқасига қайрилди-ю, қадрдон кетмонини баланд-баланд кўтариб гўза чоқди. Унинг юрагида ғазаб-нафрат билан бирга, Олтинсой деҳқонларининг улуғ ишни аъло бажаришларига бўлган қаттиқ ишонч ҳам барқ урарди. Қодиров ўзига-ўзи ниманидир айтиб, гудурлади-ю, жаҳли чиқиб, отига қараб кетди. У, бўрон кўтарилганидан мамнун эди, чунки кўриқ очиш масаласи муҳокама қилингандаёқ, ҳаммани бўрон билан кўрқитмоқчи бўлган эди. Раис учун бўрон яна битта иттифоқчи топилганлиги билан барабар эди. Шунинг учун ҳам бўрон қанча заптига олса, қанча ҳайқирса, Қодиров шунча хурсанд бўларди, ич-ичидан тантана қиларди. «Кўриқ очишни ўйлаб чиққанлар, таваккал қилиб чўлга чиққанлар мағлубиятга учрадилар, энди қилмишларига тавба қилиб, мени ҳам тишч қўядилар!»— деди у ўз-ўзини юпатиб.

Раис бир зум ўтмай ўзи ўйлаган фикрлардан чўчиб кетди: «Эҳ, аҳмоқ,— деди у ўз-ўзига,— нима учун хурсанд бўлдинг? Колхозчиларнинг қанча-қанча меҳнати

беҳуда кетганигами, ҳамиша сен билан нону қатиқ бўлган, ҳурмат-эҳтиромнинг жойига қўйган қадрдонларнинг бўрон зарбидан озор чекканлари учунми?» У ўз-ўзидан порози бўлиб, қовоғидан қор ёғилиб, отига минди ва пахтазорларни ёқалаб кетди. Йўл-ёўлакай колхозчи деҳқонларнинг бўрон қолдиқларини йўқ этиш ниятида ғайрат ва фидокорлик кўрсатиб ишлаётганларини кузатиб, яна рашк қилди, дилида қандайдир норозлиқ туйғуси уйғонди. У халқ жасорати ва ғайратига тушуна олмасди. «Қўлингиздан нима келарди,— деди у, колхозчиларга қараб,— ҳар бир туп гўза ёнида қумолидай қимирлаганингиз билан қўлингиздан нима келарди? Бутун чўл қум билан тўлса, гўза жўякларини кўмиб кетган бўлса, нима ҳам қила олардингиз?..» Ҳа, умумхалқ ғайрати раиснинг дилига севинч эмас, кўзига ёш келтираёзди. У хаёл сурарди. «Нима бўлганда ҳам,— деди у ўз-ўзига,— бўрон ўз вақтида бўлди... Мен ҳам, Султонов ҳам ҳақ бўлиб чиқдик. Энди ён-веримизга қараб қўрқмасак ҳам бўлади. Бутун куч гўза парваришига ташлансин! Мен раислик ҳуқуқим билан янги ер очишни ҳам, посёлка қурилишини ҳам тўхтатиб, барча одамларни гўза парваришига ташлайман. Қўриқ очиш — Ойқиз билан Смирновга керак. Обрўни қўриқ ерлардан сутдек соғиб олаётган ким? Ойқиз билан Смирновнинг ўзи эмасми? Ҳа, айтгандай, Погодин билан Олимжон ҳам шерик-ку. Шундай қилиб, масала пишди. Умурзоқова ва унинг дўстлари нешоналарини қашиганча қолаверадилар...»

Қодиров пахтаси ўт ичида қолган, одами етмаган бригадаларга борди. Қодиров бу бригадаларда интизом бўшлигини, бўрон вақтида айримлари уйда ўтирганлигини, бригада бошлиқлари ҳам раиснинг ўнг қўли бўлиб, мажлисларда қувватлаб чиқадиган кишилар эканлигини чуқур тушунарди. Раис бу бригадирларни кўпроқ мақтаб, улардан камроқ талаб қиларди, чунки уларни хафа қиладиган бўлса, бармоқ билан санарли дўстларни ҳам йўқотиши мумкин эди.

Раис Умурзоқ отага ўхшаш обрўли, тажрибакор пахтакорларни қўлга олиш ниятида озмунча югурмадими? Оқибати кўнгилсизлик билан тамом бўлса ҳам, ўзини йўқотмади. Энди Умурзоқ ота ҳам ёрдам сўрайди. Раис бўлса ҳар қачон ёрдам беришга тайёр, қўриқ очиш билан овора бўлиб юрганлардан бир нечасини берса, ёрдам шуда, ахир!

Пахта бригадаларини айланиб чиқди-ю, раис тўғри Олтинсойга келиб, Султоновга телефон қилди. Султонов раиснинг сўзларини қунт билан тинглаб, унинг барча фикрларини қувватлади:

— Қодиров, фикрларингизни қувватлайман. Пахта — бош вазифа. Пахта ҳали жуда оз бўлса ҳам, колхознинг шон-шарафи ва давлати. Пахта — нон, пул, янги уйлар демакдир. Давлаг ҳам пахта учун раҳмат дейди. Бу йил мўл ҳосил олсак, қўлимиз баланд бўлишини унутманг, азизим!

Султонов билан сўзлашиб бўлгач, раис ўзини анча енгил сизди. «Қандингни ур, Султонов,— деди у ичиди,— суйанган тоғим сендай баҳодир бўлганига шодман. Зар қадрини заргар билади. Фикримни дарҳол қувватлагани ақли расолигидан, донолигидан далолат беради. Ишон, қадрингга етаман, ўртоқ Султонов. Ҳа, айтгандай, пахта — бош вазифа. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши, дегандай, узоқдаги қўриқдан яқиндаги ғўзалар минг марта афзал. Ишга тажриба кўзи билан қараш керак. Бир сўм нақд пул, юз сўм насиядан қимматли эмасми! Демак, янги ердан одамларни ҳозир чақиртириб оламан, Смирнов ҳам, Ойқиз ҳам, Погодин ҳам, Олимжон ҳам оғзини очолмай қолиши турган гап».

У дарҳол отига миниб, уста Ҳазратқулнинг қурилиш бригадаси ишлаётган ерга жўнади. Қурувчилар эндигина тушликка чиқиб, кўм-кўк майсалар устига ёзилган гиламда чордана қуриб ўтирардилар. Дастурхон устидаси косалардан песиқ ва ёғлиқ шўрваннинг ҳовури чиқиб турарди. Раис келаётганини ҳаммадан олдин кўрган уста Ҳазратқул дарҳол ўридан турди-ю, унинг қаршисига чиқиб, дастурхонга таклиф қилди.

Кимки ўз ишидан рози бўлса-ю, шод бўлса, унинг иштаҳаси ҳам яхши бўлади. Қодиров чини косадаги шўрвани пча туриб, сўради:

— Ажойиб шўрва бўптими?

— Нон тўғранг,— деди уста,— нон тўғралган шўрвадан ширин овқат бўлмаса керак.

— Менга ўргатмасанг ҳам бўлади,— деди Қодиров хўмрайиб,— мен далага биринчи марта чиқаётганим йўқки, шўрваннинг ҳам мазасини билмасам. Ахир, дала шўрвасини озмунча ичганманми?

Уста Ҳазратқул мийиғида кулиб қўйди.

— Сиз шўрвани далада ичгансиз, бу ер чўл! Бу ерда

чарчашни ҳам билмайсиз, шўрвани ҳам икки косадан ичасиз ва ҳаминша ўзингизни бақувват сезасиз.

Қурувчилар зўр иштаҳа билан шўрва ичиб, раис ва бригадирнинг сўзларини қунт билан тингладилар. Қодиров шўрвани ичиб бўлгач, қошиқни косага ташлади-да, жаҳл билан ўрнидан туриб, уста Ҳазратқулга кесатди:

— Қўриқнинг шўрвасини ичганингиз етар, энди эски ернинг иловига умидвор бўлинг. Бугундан бошлаб ҳаммангиз гўза чопишга борасиз, қолганларингиз қишлоққа бориб, бўронда зарар кўрган биноларни ремонт қиласиз.

— Қурилиш нима бўлади?!

— Қурилиш менинг ишим эмас. Бу ишни мен бошлаганим йўқ, кимга керак бўлса, ўша ҳам есин. Ҳозир фақат гўза тўғрисида ўйлаганимиз маъқул.

Уста дарҳол ўрнидан туриб, раисга хўмрайди:

— Совуқ гапни қўйинг, раис! Кўрпиг, қанча-қанча ишларни бажариб қўйдик. Бизга бўрон ҳам тўсқинлик қилолмади. Цемент, оҳақ, ганч, миҳларимизни бўрондан, қумдан сақладик. Хумдонимизни кўринг, битди. Яқинда гишт пиширамиз. Энди нафасимизни ростлаб, қураминиз деганда, орқага чекин, ишни тўхтат, дейсиз. Ахир, бу совуқ гап эмасми? Қишлоқдаги биноларни тартибга солиш керакми, марҳамат, уни ҳам қиламиз, гўзани парвариш қилиб, бўрон оқибатларини тугатиш керакми, марҳамат, уни ҳам қиламиз! Аммо, қўриқдаги ишларни тўхтатишга ҳақингиз йўқ, раис!— У қурувчиларга ўгирилди-ю, қаттиқ овоз билан сўради:— Қадрдонларим, тўғрими ёки йўқми?

Қурувчилардан бири шошилмайгина ўрнидан туриб, уста Ҳазратқулга яқинлашди. Юзлари офтобда қорайиб кетган, пешаналарини ажин босган, қарашлари ўткир бу кекса қурувчи Қодировга мурожаат қилиб, деди:

— Бундай катта ишлар умумий йиғилишга қўйилди. Жамоат умумий йиғилишда бизга зўр ишни буюрди. Энди биз бу ишни ўлда-жўлда ташлаб кетмаймиз. Такрор айтайки, халқ буюрмагунча, бу ишдан кетмаймиз. Сен, раис, умумий йиғилиш қарорини бузма, ўзбошимчлик қилма, ҳа, бу ёмон оқибатларга олиб келади.

Қодиров ғазаб билан кўзларини қисиб, мазах қилганидек лабларини буриб, аччиқ кулги аралаш деди:

— Мана, тил бириктирганлигини кўриб турибман... «Уни ҳам қиламиз», «бунни ҳам қиламиз», «ташлаб кетмаймиз». Бу нима деган сўз? Кучга қараб юк кўтармоқ

даркор. Ҳа, сизлар учун раис нима, қўғирчоқми? Йўқ, йўқ, қадрдонларим, ҳозирча колхознинг раҳбари сиз эмас! Мен! Мен бўлсам, ҳамма нарса учун умумий йиғилиш чақиравермайман, билиб қўйинглар, маъқулми? Ҳозир шовқин-сурон кўтариб мпнинг ўтказиш вақти эмас, балки иш вақти. Оғиз кўпиртиргунча, иш қилинг. Иш учун мен жавобгар. Мен раисман, мен жавобгар! Ишга тажриба кўзи билан қараш лозим. Буйруғим шундай: кўч-қўронларингизни йиғинг-да, дарҳол далага, қишлоққа жўнанг. Жўнамас экансиз, бошқача гаплашишга мажбур бўламан. Менинг сўзим районнинг сўзи, райондаги олий мартабали раҳбарлар шундай қилишни маъқул кўрдилар. Райондаги олий мартабали раҳбарларнинг обрўсини туширишга йўл қўёлмайман!..

У шунча шошиб гапирдики, гўё сўзлари оғзига тикилиб қоларди. У, қурувчилар билан хайрлашмай, жаҳл ўтида жўнаб кетди.

Уста Ҳазратқул жаҳл билан энсасини қашийман деганда, қўли шляпасини учириб юборди, у шляпани ердан олишни ҳам унутиб, Бойчибарни йўрғалатиб келаётган Ойқизга пешвоз чиқди.

Бригада бошлигининг ҳасратини эшитган Ойқиз кулиб юборди.

— Эски гап яна такрорланди, денг? Парво қилманг, уста амаки, раис билан ўзим гаплашаман, бир хумордан чиқай.

Ун иккинчи боб

ТЕМИР ПРОДА

Ойқиз Қодировни Бекбўта бригадасида учратди. Раис Олтинсойга тўсатдан келиб қолган Жўрабоев билан суҳбат қиларди. Тош йўлда Жўрабоевнинг чанг босиб кетган эски «газиги» кўзга ташланарди. Қодиров билан Жўрабоевни колхозчилар ўраб олган эдилар.

Ҳамisha шундай бўларди. Жўрабоев бирон жойда машинасини тўхтатиб, колхоз раҳбарларидан биронтасини чақириши ҳамона, райком секретари келганини аллақасқдан билган халқ дарҳол уни ўраб оларди. Жўрабоев бўлса, ҳаммани суҳбатга жалб этишга интилар, баҳсни қизитиб юборар, ўзи ҳам қизгин баҳслашар, ақлли мас-

лаҳатлар берар, фикр олишар, нималар қилиш кераклигини айтиб берарди.

Ойқиз райком секретарини ўраб олган колхозчилар орасида Олимжонни, Умурзоқ отани, Бекбўтани, Каримни кўрди. Гафур ҳам шу ерда эди. Афтидан, у озгина вақтга бўлса ҳам баҳона топиб, ишни тўхтатиб қўйганидан мамнун эди.

Жўрабоев одатдагича кулранг кителини кийиб олган эди. Оёғидаги анча эскириб кетган хром этиги, сарғиш шапкаси чанг билан қопланган эди. Ойқиз у билан саломлашгач, таъна қилгандек гапирди:

— Бутун районни айланиб чиқдингиз, шекилли? Бизга бўлса ҳаммадан кейин келасиз...

— Сизларга келавермаганим учун шодман,— деди Жўрабоев севинч билан,— чунки сизлардан кўнглим тўқ. Кўнглим тўқ бўлгани учун ҳам кам келаман. Қолоқ колхозларга тез-тез борсам, фойдали деб ўйлайман.

— Бизнинг ишимиз ҳам бир текис бораётгани йўқ,— деди Қодиров қовоғини солиб.

Жўрабоев дарров раисга бурплди.

— Сўзларингиз ёдимда, ўртоқ Қодиров. Бироқ суҳбатдан бурун даламизни айланиб, гўзаларингизни кўриб чиқдим ва «Қизил юлдуз» колхозининг аъзолари бўрон оқибатларини йўқ этиш учун қаттиқ ҳужум қилаётганларини ўз кўзим билан кўрдим.

Қодиров ишонч билан жавоб берди:

— Эҳтимол, сиз илғор бригадаларни кўргансиз. Афсуски, ҳамма ерда бирдай эмас. Ҳали ер бағирлаб ётган гўзалар кўп. Кучимизни қолоқ гўзаларга ташламасак, ишимиз хароб бўлади.

Жўрабоев таажжуб ичида елкасини қисди.

— Эҳтимол, мен бўлиқ гўзаларни кўргандирман. Қолоқ гўзаларни бўлиқ гўзаларга тенглаштириш сизнинг вазифангиз, ўртоқ раис.

— Колхоз — катта рўзгор. Рўзгорнинг ҳамма гуноҳи раиснинг бўйнига. Бироқ гуноҳкорни қидириш вақти эмас, гўзани сақлаш тўғрисида бош қотирмоқ лозим.

— Лекин гўзани сиз айтган йўл билан сақлаб бўлмайди,— деди Ойқиз гапга аралашиб.— Ўртоқ Жўрабоев, ҳозиргина раис қурилиш бригадасига қўриқ ердан дарҳол кетиб, қишлоқда бўрондан лат еган иморатларни ремонт қилишни топширди. Қурувчилар, уни ҳам, буни ҳам қилаверамиз, десалар, қўриқ ҳам, посёлка ҳам ке-

ракмас, депти. Хўш, хато қилганингиздан кейин сиздан сўрамай, кимдан сўрайлик, ўртоқ Қодиров?

— Майли, хато қилдим, иқрорман,— деди Қодиров. Унинг кўзларида ўч-алам учқунлари ёнарди.— Бироқ, менинг гувоҳим иғнанинг учидай бўлса, сизнинг айбингиз туядай. Ғўзалар қум остида ётар экан, бу сизнинг айбингиз, ўртоқ Умурзоқова.

— Эҳтимол, бўрон учун ҳам мени айбдор қиларсиз?

— Ҳозир кулгининг вақти эмас,— деди Қодиров жиддий тусда. Унинг жаҳли чиқаётганини тобора газаби қайнаб, кескин гапирётганини ҳамма сезиб турарди.— Хатоларингиз энди ҳаммага равшан. Кўзи бор одам сиз қилган хатоларнинг ҳаммасини кўриб турибти. Битта бўрон кўтарилувдики, бутун ишингиз чок-чокидан сўқилиб кетди. Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши десам, тажанг бўласиз.

— Ўпкани ҳам, қуйруқни ҳам истамаймиз.

— Тўғри гапирдингиз, Ойқиз,— деди Бекбўта уни қувватлаб.

— Икки қўлингизни оғзингга тикма, Бекбўта, ҳаммаси бирдек зарур эмиш-а. Икки қуёни қувиб, бирига ҳам етолмайсан, ҳа.

— Қўриқдаги ишларни тўхтатиш хато,— деди Ойқиз,— одамлардан тўғри фойдаланиш тўғрисида ҳам ўйлайсизми, йўқми? Ахир, бир гектарга неча киши тўғри келади, айтинг-чи?

— Учтадан, хўш нима бўпти,— деди Қодиров қовоғидан қор ёғилиб.

— Тўрттадан, бештадан...— деди Карим раиснинг сўзларига тоқат қилолмади.

— Бекбўта ака, сизда-чи?

— Эл қатори, тўрттадан. Бизда куч ортиб-ошиб ётади, ғўзамиз ҳам яхши, ҳосил ҳам мўл-қўл бўлади. Бўрон вақтида ҳам ишимиз қизғин бўлди, фронтдагидек ишладик. Бўрон тўхтагач, ундан ҳам яхши ишляймиз,— деди Бекбўта билакларини шимариб.

— Тракторингиз қанча?— Карим шошиб сўради-ю, яна ўзи қизиққонлик билан жавоб берди.— Бутун бир колонна!

— Ҳар бирида оғайним Суванқулга ўхшаш алпомишлар ўтирипти,— деди Бекбўта кулги ичиди. Бригадирнинг кўтаринки руҳ билан қилган ҳазили мунозарага яқин бўлди.

Жўрабоев кулгисини тўхтага олмай, Қодировга мурожаат қилди:

— Эшитяпсизми, раис, халқнинг фикри бошқа-ку!

— Ўртоқ Жўрабоев, бугар ўз фойдаларини билмайдилар. Мен, мен бўлсам, ишга тажриба кўзи билан қарайман. Ахир, бўрен оқибатини йўқотиш осонми? Қанча қанча тер тўкиш зарур!

— Келинг, раис, бизга раҳм қилмасангиз ҳам бўлади,— деди Бекбўта яна суҳбатга аралашиб.— Сиз колхозчининг меҳнатига раҳм қиладиган бўлсангиз, ўтган йил кузда пахта терувчи машиналар ишига қаршилиқ қилмаган бўлардингиз!

— Пахтани босиб-янчиб, тўкиб-сочса, қаршилиқ қилмай бўладими?

— Нима учун менинг бригадамда ишлаган машиналар босиб-янчадди,— деди Олимжон жаҳл аралаш.— Ҳақиқатдан кўз юмиш танқид деб аталмайди.

— Ҳақиқатдан кўз юмган сенми, мен? Машинанинг камчиликлари тўғрисида газеталар ёзса ҳам сен ишкор қиласан, парторг?!

— Ёзган бўлса, камчиликларини тузатиш нияти билан ёзган, раис. Бор машинадан унумли фойдаланиш муҳим вазифа.

— Эҳ, парторг, парторг, қийинчиликни пулга соғиб оладиган экансан,— деди раис кўзларини қисиб.

— Биз ишдан қўрқадиган одамлардан эмас,— деди Бекбўта,— иш қийин бўлса майли-я, турмуш қийин бўлмасин. Мана, оқибатлари равшан, понимиз мўл-кўл бўлди. Орзу-ҳавасимизга эришяпмиз. Шундай экан, қанча зарур бўлса, шунча тер тўкишга ҳозирмиз, раис!

— Майли, ука, қўриқни ҳаг оч, носёлгани ҳам қур, бир бўрон келару ер билан яқсон элар!

— Қумларни мустаҳкамлаш учун саксовул экамиз,— эътироз билдирди Ойқиз.— Бўронни ва гармселни тўсиш учун ихота дарахлари экамиз. Ҳамма бир ёқадан бош чиқарса, тоғни ағдарishi мумкин. Сиз ҳам, ўртоқ Қодиров, гармсел ва бўронни тўсиш тўғрисида бош қотирсангиз фойдали бўларди.

— Ўртоқ Қодиров,— деди Жўрабоев, дона-дона гапириб,— спз қўриқ очишни қоралаш ниятда жуда кўп уринмоқдасиз. Келинг, сўзларингизни тарозига солайлик, пучми ёки тош босадими, дарров маълум бўлади. Биринчи даввоғиз — қўриқ ва бўз ерлар камҳосил. Хўш, раис,

нима учун ўтган ва аввалги йил очилган ерлар янги бўлишига қарамай, мўл ҳосил берди. Демак, бу даъвонгиз тасдиқланмади. Иккинчи даъвонгиз — қўриқ ва бўз ерлар Қизилқумга яқин, бўрон ва гармселнинг кони. Хўш, раис, бўрон билан гармсел қаерда йўқ? Ўтган ва аввалги йил очилган ерларда йўқми? Бор. Халқ ҳар замонда бир марта бўладиган бўронни ҳам, гармселни ҳам енгиб, мўл ҳосил етиштирди-ку. Учинчи даъвонгиз — одам етишмаслиги ва ғўзаларнинг қум остида қолганлиги тўғрисида жар солмоқдасиз. Бу қуруқ ваҳима, ўртоқ раис. Ўзингиз ўйланг, ҳар гектар ғўзага тўрттадан киши тўғри келади. Мирзачўлда эса, ҳар кишига икки-уч гектардан ғўза экилиб, доим мўл ҳосил оладилар. Биз Олтинсойда ҳам экин майдонларини кенгайтирмоқчимиз. Пахта ишининг асосий қисми машиналаштирилган ҳозирги пайтда экин майдонини кескин кўнайтириш, ақалли ҳар бир кишига икки-уч гектардан тўғри келадиган қилиш, Совет Ватанимизга берадиган оқ олтинимизни йилдан-йил кўнайтириш, пахта — катта оғамиз рус халқи билан, барча совет халқлари билан бузилмас дўстликимизнинг моддий ифодаси экан, уни йилдан-йил кўнайтириш ҳар бир пахтакорнинг муқаддас бурчи. Мана, ўртоқ Қодиров, даъволарингиз тасдиқ этилмади, қўриқ тўғрисида айтган сўзларингиз пуч-ёлғон. Ҳамма касал шундаки, сиз халқ кучига ишонмайсиз. Халқ қўриқ очишга ҳужум қилса, сиз орқага чекинасиз, тўсқин бўласиз. Ўртоқ раис, хатарли йўлдан кетаётирсиз, кўзингизни очинг, хатарли йўлдан қайтинг. Халқ ҳужуми — тўлқинли дарё, қудратли оқим йўлидаги ҳар қандай говни мажақлаб ташлайди, асло унутманг, ўртоқ раис!

Қодиров оёқларини кериб, камарини қаттиқ тижимлаб, хўмрайиб турарди. Унинг буткул туриши ўжарлигидан далолат берарди. У қайсарлик билан хаёл сурди: «Кўнглингга келгани бўлар экан! Ақли расолар тузган режа тегирмон тошидай бўйнимга тушди! Энди бутун жавобгарлигини елкамга юклайдилар. Оёғим салгина тойдимми, бас, бурнимни ерга ишқайдилар. Бригадирларга нима, оғиз кўпиртириб ваъда бераверадилар. Қуруқ ваъдаларнинг юки шилқ этиб устимга тушади-ю, ёмонотлик бўлавераман. Ўтган ва аввалги йили менга қарши озмунча чуқур қазидиларми?! Эгардан яргитиб юборишларига сал-сал қолувди... Ахир, бутун турмушим билан халқ устидан раҳбарлик қилиш лавозимига муяссар бўлганман.

Колхозни тузган ким?— Қодиров! Авайлаб ўстирган ким?— Қодиров! Юқори поғонага олиб чиққан ким?— Қодиров! Ҳа, Қодировга ишларинг тушмабди, сизлар дарахтнинг шохида бўлсаларинг, мен баргида юраман, йўлдан қайтадиган номард йўқ. Ойқиз, Олимжон, Жўрабоевлар йўлидан қайтсин. Жўрабоев билан Умурзоқова тўрт гапнинг бирида халқ-халқ, деб бақиргунча, юқорига назар ташласа, ёмон бўлмасди. Ҳаваскорларнинг режалари юқорида тасдиқ бўладими, рад этиладими, ким билсин! Ҳар ҳолда, Султонов, жўжани кузда санаймиз, деб дилмидаги гапни айтди».

Қодиров бошнинг кўтарди-да. елкасини қисди.

— Ўртоқ Жўрабоев, қўриқ очишга қаршилигим йўқ. Лекин марксизм-ленинизмнинг пажодчилари бўлган доҳийларимиз ҳам конкрет шароитни ҳисобга олиш тўғрисида таълим берадилар. Фикримча, ҳозир вақти эмас, мана холис кишидан сўрайлик, ҳой, Гафур, Гафур дейман!— Раис анча нарида ивирсиб юрган Гафурни чақирди:— Қани, ўртоқ Жўрабоевга айтиб бер-чи, бригадангиз ғўзаларни бўрон зараридан қутқаза оладими, йўқми?

Гафур олдинга бир қадам ташлади-да, ранги ўчган ҳолда совуққина плжайди:

— Ўртоқ Жўрабоев, биз тиришиб кўрамиз, албатта. Бироқ, кучимиз етинқирамас, деб ўйлайман. Бригадиримиз обрўли, муносиб одаму, кейинги вақтларда ёўли ишдан совиб кетди. Унга ҳам оғир албатта.

— Нима учун?..

— Хафа қилдилар-да, хафа қилдилар, ўртоқ Жўрабоев!.. Битгаю-битга қизи заҳар-заққум ичиряпти. Бечора дард-аламига чидамай, қўли ишдан совиб кетди, кўзига иш ҳам кўринмайди... Ўзларингиз биласизлар, яқиндагина пахтакор бўлдик. Ишнинг кўзини билмаймиз, тажрибамиз йўқ. Агар қўшимча куч берилмаса, ҳолимиз хароб бўлади, ғўзаларимизни қум балосидан қутқазиб бўлмайди!..

— Ёрдам қиламиз,— деди Карим, одатдагича қизиққонлик билан,— ғўзамизни қумдан қутқазиб, бутун бригадамиз билан ёрдамга келамиз!.. Муротали амакига ёрдам бериш учун доим тайёرمىз!

— Ўзингга аҳғиёт бўлсанг-чи, Карим,— деди Қодиров, жаҳл аралаш,— бўлар-бўлмасга кекирдагингни чўзаверасанми? Қолоқ бригада битта эмаски, ёрдам қилсанг.

Сен маҳмадона, бошқаларга ёрдам қиламан деб, қум остида кўмилиб кетарсан.

Раиснинг қўпол эътирозини эшитиб турган Бекбўта қони қайнаб кетди шекилли, ўзини тутолмай, кескин гапирди:

— Куч етмагани тўғрисида оғиз кўпиртириш осон, Айтинг-чи, раис, нима учун менда ҳамма ишга чиқиб, нормасини ҳалол, покиза бажаради? Нима учун мулла Сулаймонда кўплар ишга чиқмайди? Нима учун, у пшпкучини ташлаб, Рўзи полвоннинг худойисига боради? Эртаю-кеч бозор қилади? Айтинг-чи, гўзалар куч етмагани учун ёмонми ёки ишёқмасликданми? Нима учун Олимжоннинг бригадасида иш яхши? Нима учун Карим бўродан зўр чиқди? Нима учун менинг гўзаларим бўронни писанд қилмайди? Нима учун бошқалар қолоқ? Ҳа, оғайним, ана шундай, тилингиз калимага келмай қолади, раис. Маслаҳатим шуки, ишёқмасларни эркалатманг, худойи, зиёфатларни йўқотинг, ҳаммадан иш талаб қилинг, иш!

— Ҳой, Бекбўта, халқнинг урф-одатларига тил тегизма, ҳақорат қилма, ука,— деди Ғафур бўйинини чўзиб. Унинг жаҳли чиққанидан ранги ўчиб кетган эди.

Жўрабоев диққат билан унга тикилди-да, бошини қимирлатиб, жиддий тусда сўради:

— Халққа зарар келтирадиган бўлса, у қандай урф-одат экан?— У, Бекбўтага бурилди-да, мулла Сулаймон қаерда эканлигини сўради. Бекбўта жавоб бериш учун оғиз ўнгайлаганда, Карим шошилибгина жавоб берди:

— Мулла Сулаймон зиёфатда.

Қодиров дарҳол гапга аралашиб, дўстини ҳимоя қилди:

— Мулла Сулаймон ҳалол одам! Ғайратли бригадир. Ноҳақ ерга ураверма, Бекбўта!

— Ҳа, ғайрати зўр одам,— деди Бекбўта киноя билан,— чайқовчиликка эпчил, зиёфати канда эмас.

Бутун суҳбат давомида жимгина турган Умурзоқ ота ошпоқ соқолларини силаб, атрофига назар ташлади ва лўнда-лўнда қилиб гапирди:

— Дарҳақиқат, ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар дейдилар. Биз, чоллар ҳам, дангаса, ишёқмасларга қўшилиб, ўзингни булғама, деб насиҳат қилганмиз. Халқ хаял меҳнат қилиб топган нонига текинхўрлар шерик бўлишини истамайди. Дангаса бригадирларни эмас, бизни улардан ҳимоя қилишинг керак, раис.

— Ишнинг уддасидан чиқолмадимиз, дарров бўшатиб, ўрнига меҳнатсевар кишини қўйиш яхши,— деди Ойқиз дадасини қувватлаб,— раҳбарлик ишларига хотин-қизлардан қўйиш керак. Ахир, бригадирларингиз ичида битта ҳам хотин-қизлардан йўқ-ку!

— Бўлмаса нима қилай, йўқни йўндирайми?

— Нега йўқ экан, ажаб сўзларни айтасиз, ўртоқ Қодиров. Мисол учун, Меҳри-чи? Икки йилдан буён звено мажбуриятини орттириб бажаради. Меҳри нима учун бригадирликни уддалай олмас экан?

Жўрабоев дарҳол кизиқсиниб, сўради:

— Меҳриси ким у?

Карим шошибгина жавоб берди:

— Муротали амакнинг қизи! Комсомол, звено бошлиғи. Янги ер очилаётган йил ариза бериб келган.

— Қандай, Умурзоқ ота, бригадир бўлса уддасидан чиқа олармикин?

— Дарҳақиқат, Меҳри... ишни биладиган ғайратли қиз. Камгап, оғир, ҳеч кимга ҳақини юбормайдиганлардан. Ҳе, болам, нимасини сўрайсиз, Олтинсой яхши одамларга мўл!

Раис қовоғини солиб, ҳамон чанг босган этикларига термилар эди. У, бошини кўтариши биланоқ кўзи бошиқаларнинг кўзига қадалди-ю, саросимага тушиб қолди. У дона-дона гапирётган Жўрабоевнинг овозини эшитди.

— Сиз, ўртоқ раис, колхозчиларга ҳам ишонмас экансиз. Уларнинг юрагини яхшироқ билсангиз, сўзлари ва ҳаракатларига тушунсангиз эди, ишлаш ҳам, яшаш ҳам осон бўларди. Ҳозиргина сиз коммунистлар конкрет шароитни ҳисобга олишлари лозим, дедингиз. Тўғри, ҳисобга олишлари фойдали. Бироқ шароитни халқ бахтига хизмат қиладиган қилиб ўзгартириш керак эмасми?— Жўрабоев олдида турган азаматларни қучоқлаб оладигандек қулочини ёзди-ю, сўзида давом қилди:— Мана буларни кўринг, колхозингизда қандай олижаноб кишилар бор! Булар билан тоғни ағдариш мумкин, тоғни.— Жўрабоев бир зум тўхтади-да, ютиниб олгач, ҳавас билан сўзида давом қилди:— Демак, ҳаммаси равшан. Райком бюроси қўриқ очишга қарор қилди. Халқ ҳам умумий йиғилишда қўриқ очишга қарор қилдими— бунда улуғ ҳикмат бор. Партия халқ истагини қўллаб-қувватлайди. Тарих кўрмаган улуғ бирлик ана шундан иборатдир. Табиат ва жамиятни киши истиқболга хизмат қилдириш

нуктаи назаридан ўзгартирган ҳам ана шу бирликдир. Олтинсойликлар бошлаган ҳужум ҳам ана шу бирлик тавтанасидир.

Район партия комитети секретарининг ўтли сўзлари ҳар кимга ҳар қандай таъсир қилди. Ойқизнинг кўзларида ғайрат ва жасорат ўтлари чақнади. Олимжон куч билан камарини ғижимлади. Карим ва Бекбўта бир-бирига тикилиб, ич-ичидан маъқул этди. Умурзоқ ота қоматини кўтарди. Ғафур букрига ўхшаб, энкайган ҳолда хаёл дарёсига чўмди. Қодиров эса, энсаси қотган ҳолда жаҳли чиқиб, узоқ-узоқларга тикиларди. Унинг бу совуқ қарашида қандай маъно борлиги ҳаммага аён эди.

Бекбўта тирсагидан юқоригача шимарилган қўлини Каримнинг елкасига қўйиб, унинг диққатини ўзига қаратгач, қуёшдай кулиб турган юзларига самимий тикилди.

— Қандай, комсомол бригадир! Йигит-қизларинг қизартирмас деб ўйлайман?

— Биздан заррача хавотир қилинмасин!

— Биз, катталар ҳам гвардиячилардек, ишлаймиз. Қум тугул, тоғ ағдарилса ҳам чекинмаймиз!

Бекбўта билан Карим сўзлашаётган пайтда, ғўза ичидан бир неча колхозчилар чиқиб келди. Уларнинг ҳар бири Бекбўтанинг гвардиячилар тўғрисидаги сўзларини исбот қиларди, чунки уларнинг бутун куч-қудрати, темир иродаси ва сўнмас ғайрати юз-кўзидан сезилиб турарди. Жўрабоев кетмон билан чиниққан қўлларни сиқиб самимий кўришгач, бу азаматларнинг ҳар бири чиндан баҳодир гвардиячи эканлигига тан берди. Райком секретари Карим билан Бекбўтанинг ўтли сўзларидан, қўриқни бўйсундирган паҳлавонларнинг келишидан хурсанд бўлди ва Қодировга имлаб қўйди:

— Кўрдингизми, раис? Деҳқонлар ҳосил тўғрисида сиз билан биздан ҳам кўпроқ қайғурадилар! Бу азаматлар пахтанинг йилдан-йил кўпайишини, турмушимиз янада фаровон бўлишини истайдилар.

— Пахтанинг кўпайишини ким истамайди?

— Шундай экан, нима учун қўриқдаги одамларни бошқа ишларга буюрдингиз? Нима учун посёлка қурилишини тўхтатишга буйруқ бердингиз, ўртоқ Қодиров? Ҳозир посёлка сув билан ҳаводек зарур. Пахтани йилдан-йил кўпайтирмоқ учун одам керак, уй бўлмаса одам келармиди? Тоғлардаги колхозчилар ўз ихтиёрлари би-

лан бу иморатларга кўчиб келсалар, қўриқ ҳам очилади, экин ҳам ўстирилади, ҳосил ҳам мўл-кўл бўлади. Шунинг учун иморатларни тезроқ ва яхшироқ қуришни истаймиз. Шундагина одамлар бу уйларга ҳавас билан кўчиб келадилар. Шундагина одамлар қўриқ ва бўзларни гайраг ва жасорат билан очадилар. Демак, иморат қуришни тобора тезлатиш зарур. Ўртоқ Умурзоқова, янги ерда колхоз бозори қуришга маслаҳат бераман. Шундай қилсак, кўчиб келганлар истаган нарсасини топа олади.

— Жуда яхши,— деди Ойқиз райком секретарининг маслаҳатини қувватлаб,— одамлар кўчиб келгунча бозор ҳам очилади.

Жўрабоев колхозчиларга бирма-бир назар ташлаб, деди:

— Мана, ўртоқлар, оёқ устида, иш бошида умумий йиғилиш ҳам ўтказиб олдик. Мажлисимиз фойдали бўлди, деб ўйлайман. Шундай эмасми, ўртоқ Қодиров?

— Гаплар ҳам ачиб кетди. Энди ишга жўнаганимиз ҳам маъқул.

Жўрабоев бир нарсга эсига тушгандек, соатига қаради:

— Раис ҳам ҳақ. Бироқ, фойдали гаплар бўлди.

Жўрабоев кетиш олдидан ҳамма билан қўл бериб хайрлашди.

Қодиров унинг орқасидан гапириб қолди:

— Ҳақ сўзни айтиб, туғишганинга ёқмайсан. Қолоқ оригадаларнинг ғўзаси қум остида. Қўшимча куч бўлмаса, ҳосилга путур етади. Бу тўғрида айтавериб оғзим чарчади. Ҳар ҳолда, бўйнимдан соқит қилдим. Энди жавобини сизлар берасизлар.

— Жавоб беришга ҳозирмиз,— деди Ойқиз раиснинг сўзларини бўлиб.

— Ҳа, жавоб берасиз, албатта, жавоб берасиз.

У яна жанжал чиқиб кетишидан қўрқди шекилли, колхозчиларга бошини қимирлатиб хайрлашди-да, отига қараб жўнади. Гафур эпчиллик билан раиснинг отини етаклаб келди. Қодиров ташаккур маъносидан мулойимгина тикилиб, сўради:

— Алиқул қани?

— Канал бўйида. Овқатланаётгандир.

— Мен кетдим, сен ҳам етиб бор. Гаплашиб оламиз.

Қодиров отнинг ўнг биқинига қамчи босди. У, чўлга эмас, далага эмас, қолоқ бригадаларга эмас, канал бўйига жўнади.

Дўсти ва сирдоши Алиқулнинг олдига бориб, кўнгли ёзиш ҳозир раиснинг бирдан-бир тилаги эди.

Ун учинчи боб

АЛИҚУЛНИНГ САРГУЗАШТИ

Алиқул узоқ умрида бир эмас, бир неча қоқилиб, бир неча йиқилди. Аммо, ўта шум ва зийрак, эпчил ва қобиллатли бўлганидан ҳар сафар қадди-қоматини тиклаб, тўрт атрофга қаргадай кўз ташлаб, осон ва ширин турмуш қидиришда давом қиларди. У ёшлигида ҳам ширинликка ўч эди.

Унинг отасини Мусахон баззоз дер эдилар. Мусахон баззоз Олтинсой бозорида дўкон очиб, ипак газламалар билан савдо қиларди. Баззоз унча бой ҳам, унча камбағал ҳам эмасди. Ёлғиз фарзанди учун турмуш дарахтининг ширин-шакар ҳосилидан қанча уриб туширса ҳам, ҳеч ким ғов бўлолмасди. Баззозлик ҳунарида лочиндай олғир кишининг эрка фарзанди ўйинқароқликни ҳам қанда қилмасди, савдо-сотилда ҳам пишиқлик намунасини кўрсатиб ота қалбига умид ва севинч бағишларди. Биттаю-битта ўғил дадасининг ёнида тез-тез пайдо бўлиб, савдонинг ўзига хос хусусиятларини, фойда қонунларини, ҳисоб-китобни, ширин сўз ва эпчилликни қунт билан ўрганади. Ота севимли ўғлининг пишиқлигидап минг-миш марта рози бўларди, чунки кичкина баззоз дўконга кирдим, дарҳол юз-кўзи кулиб турарди. Унинг кулгиси, дўконни тўлдириб турган ранг-баранг шоҳи-атласларнинг гулидай очилиб, турли-туман товлаванига жуда монанд келарди. Алиқул харидорларнинг бирига новвот солинган чой, бирига чилим таклиф этиб, кўнглине юмпатишга жуда моҳир эди. Шоҳи-атласларни мақтаганда катталар ҳам қойил бўлар эдилар, чунки у, дадаси билган ширин сўзларнинг ҳаммасини такрор қиларди.

Кичкина баззоз жуда эпчил эди. Айниқса, харидорларнинг имконияти, одати ва тажрибасини билиб, ҳар бир кишига ўзига хос тош-тарози қўйишда жуда чаққон ва жуда пишиқ эди. Узоқ-узоқлардан келган деҳқонлар қандайдир тантана муносабати билан шоҳи-атлас олмоқчи бўлсалар, Алиқул баланд баҳони қўярди-да, кўзини мошдай очиб пул ундирарди. У, харидор билан савдолашган-

да сира-сира эринмасди. Харидорни рози қилгуича тийинма-тийин тушарди-ю, рози қилгач, чаққонлик билан ўлчаб берарди-да, енгил кулги билан афсус қиларди:

— Эҳ, аттанг, арзон кетди, менга ёқиб қолдингиз, амаки, бўлмаса, бунча арзон сотмасдим, майли, олаверинг, инсофли одамга ўхшайсиз.

У ана шундай ширин сўзларни эртадан-кечгача такрор қиларди. Такрор қилавериш ҳамманинг кўнглига зигир ёғидай урса ҳам, Алиқулга жуда-жуда ёқиб тушарди. Фойда келтирадиган бу ўйин ёш юракни тобора зўр куч билан забт этарди.

Болалигида у диний мактабда ўқиди. Бироқ, Алиқул дарсдан кўра савдога қизиқарди. Шунинг учун ҳам у зўр-базўр ҳафтнякни тамомлаб, ўқишни тўхтатди. Оқибатда, мактабдош ўртоқлари кичкина базознинг устидан куладиган бўлдилар. Бироқ, Алиқул бу кулгининг маъносини аксинча тушуниб, китоб ёдлашдан кўра, фойдани афзал билди. У, ҳужрада ўтирган вақтларида ҳам дўконни, турли-туман шоҳиларни, минг-минг қўллардан ўтиб келадиган пулни кўриб турарди. Пул оқимини Алиқулнинг ўзи бошқарарди. Бу оқим қанча кўпайса, унинг обрўси ҳам шунча орта боради. Шунинг учун ҳам Мусахон базоз пул ишининг мураккаб ва нозик масалалари тўғри келганда, дарҳол ўғлининг маслаҳатларига муҳтож бўларди.

Шундай қилиб, Алиқул ҳамма ишдан фойда олиш нияти билан яшади. Савдо-сотиқ жараёнида унинг фикри ҳам ўзгариб, ханжарнинг тиғидай ўткир бўлди, ўзини хилма-хил кўрсатишда ҳам моҳирлиги аниқланди. Харидор билан сўзлашганда унинг юзига тикилсангиз, гоҳ кулгига кўмилган, гоҳ жиддий тусда, гоҳ содда, гоҳ ғамгин ҳолда кўрасиз. Алиқул қанчаки ҳис-туйғуси бўлса, юрагининг энг теран жойларига яширин йўлини ҳам яхши биларди. У эшитишга ҳам, эсда сақлашга ҳам, солиштириб кўришга ҳам, баҳолашга ҳам моҳир эди. Шунинг учун ҳам таниш-билишлар ёш базознинг истеъдодига қойил қолардилар.

Бироқ, унинг пул билан ярқираб турган йўли мураккаб йўл эди. У, кўп ўтмай янги тузум, янги давлат, янги ҳаёт ва янги одамларга дуч келди. Мусахон билан Алиқулнинг савдо-сотиқ иши революциядан сўнг бирдан сиймаса ҳам, аста-секин сўниб борди. Базознинг дўкони ўн йил мобайнида очилиб-ёпилиб турди-ю, Олтинсойда кол-

хоз тузилгач, бутунлай ёшилиб қолди. Ўзи ҳам бир кечада ғойиб бўлди. Орадан анча ўтгач, кимдир уни Самарқанд ва Бухоро бозорларида учратгани ҳақида гапирди, яна бир печа вақт ўтгач, Бухорога шоҳи олиб бораётган пайтда юраги ёрилиб ўлганлиги ҳақида миш-миш тарқалди.

Бу вақт ичида Алиқул Олтинсойда қолган эди. Унинг нима иш қилиши, отаси билан алоқадорлиги тўғрисида ҳеч ким ҳеч нимани билмасди. Шу вақт ичида у ўтдан паст, сувдан тинч юриб ими-жиммида уйланди. Сўнгра, қаллиғи қиз туғиб берди. Унга Назокат деб ном бердилар. Алиқул ота-боболари истиқомат қилган уйларда яшай берди-ю, дўконни ташлаб, савдогарлик билан машғул бўлди. Ҳамма олтинсойликлар колхозга кирганларида ҳам Алиқул бозорма-бозор кезишда давом қиларди. Бироқ, бутун Иттифоқда бўлгани каби, Олтинсойда ҳам янги давр шамоли кўтарилган эдики, у эскилик чанг-тўзонларини қадам-бақадам сунуриб ташларди. Олтинсойликлар ҳамқишлоқ Алиқулнинг шубҳали ишлар билан банд эканлигини сеза бошладилар. Бу тўғрида халқ ичида турли-туман миш-мишлар кезиб юрарди. Шундай қилиб, ёш баззоз қариандош-уруғларининг зўри билан колхозга киришга мажбур бўлди. Унинг ҳаётида катта ўзгариш юз берса ҳам, характери эскича қола берди. Ўзи далада бўлса, кўнгли бозорда ва фойдада бўларди.

Коллектив хўжаликда ҳар бир кишининг тақдирини меҳнат билан ўлчанади. Бу ерда ширин сўз, юмшоқ муомала, қанд, чой ва чилимнинг бироргаси ҳам ўтмасди. Алиқул колхозда ҳам фойда учун ишлатган ҳунарини ишлатиб кўрмоқчи бўлди, турли-туман ёлғон-яшиқ билан жамоат меҳнатидан бўйин товлади, алдам-қалдамлик ишлатди. Бироқ, бу ҳунар энг олдин ўзига зарар келтирди. Меҳнати ҳам оз бўлди, даромади ҳам. Оқибатда, тез-тез таъна-танқид эшитадиган бўлди. Мажлисда уни «ишқмас» деб атадилар.

Узоқ туллар оромини йўқотган Алиқул кадрдон қинлоқдан бош олиб кетишга, бир йўла барча гап-сўзлардан қутулишга қарор қилди. Қарор қилди-ю, оқибатини ўйлаб, яна безовта бўлди. Ахир, бош олиб кетадиган бўлса, бир умр ёмонотлик бўлади-ку, эл олдида шармандан шармисор бўлади-ку, уят — ўлимдан қаттиқ дейдилар...

Баҳорнинг тўнғич кунларидан бирида умумий йиғилиш бўлди-ю, баҳорги дон экишни бошлаб юбориш тўғ-

рисиди қарор чиқди. Бу пайтда водийдаги ерлар анча исиб қолган эди. Аллақачон қорлар эриб, ерлар қуриб, баҳор ҳиди анқиб турарди. Тогда бўлса, эртаю-кеч изғирин эсиб турар, совуғи суяк-суякка ўтиб кетарди. Бироқ, олтинсойликлар аччиқ совуқни ҳам, изғирин шамолни ҳам писанд қилмай, ёнбағирларни ҳайдаб, дон сеппида давом қилардилар.

Албатта, умри дўконда ўтган Алиқул қўш ҳайдашдек назик ишнинг уддасидан чиқолмасди. Шунинг учун ҳам унга дон гашиш вазифаси юклатилган эди. Моҳир деҳқон Умурзоқ ота дон сепарди. Алиқул дон таширди. Бир кун изғирин анча кучайди. Бироқ, бу изғирин икки кишига икки хил таъсир қиларди. Умурзоқ ота юпқа жомакори устидан белини маҳкам боғлаган ҳолда совуқни писанд қилмай ишларди. Алиқул бўлса ички, устки тўн кийса ҳам, тиши тишига тегмай қалтирарди. У гоҳ қўлини қўлига ишқаларди, гоҳ тўхтамай чонарди, гоҳ ачишган елкаларини, юзларини сийналарди. Аммо, нима қилса ҳам жонини қўйгани жой тополмасди.

Умурзоқ ота навбатдаги қопчиқни бўшатгач, Алиқулни чақириб учун бурилди-ю, оғзини очганича жим қолди. Алиқулнинг қораси ҳам кўринмасди. Умурзоқ ота овозининг борича чақирса ҳам, шамол тегажаглик қилиб, унинг овозини бошқа томонларга олиб кетарди, нима қилишини билмай, жаҳли чиққан Умурзоқ ота ернинг у бошидан бу бошигача юриб, катта харсанг ёнига келди. Алиқул безгаги тутган кишидек қалтирарди. Унинг жунжиб, тўнига ўралиб туришини кўрган деҳқон раҳми келди шекилли, аста эгилиб юзларига тикилди. Алиқулнинг тиши тишига тегмасди, кўзларида ёш йилтирарди:

— Ҳа, қадрдон шерик, тобинг қочди шекилли?

— Бўлди, колхознингиз учун азоб чекканим етар,— деди Алиқул жаҳл ўтида қичқириб,— ахир, мен эшак эмаски, шундай совуқда ҳам дон ташисам, бўлди дедим, бўлди! Ҳозир кетаман!

Умурзоқ ота индамади. У орқасига қайрилди-ю, аравадаги буғдойни олишга жўнади. Аччиқ изғирин тобора зўрайиб борарди. Шунинг учун ҳам Алиқул харсанг панасидан чиқишга асло ботинолмасди. Анча ўтгач, Умурзоқ ота яна харсанг олдига келди-ю, Алиқулнинг инграб йиғлаганини эшитди. Ота яна қопчиқ кўтариб дон сеппида давом қила берди. Сўнгра, тоқати тоқ бўлди шекилли, яна харсанг олдига келди-ю, титраб-қалтираган

Алиқулга тикилиб, юраги тўла ғазабнинг ҳаммасини баён қилди:

— Бу дўкон эмас! Эринчоқлик, ишёқмаслик кетмайди. Дарҳақиқат касал бўлсанг, касалхонага бор, соғ бўлсанг меҳнат қил, чопиб-чопиб меҳнат қилсанг, исиб кетсан, Алиқул.

Алиқул бу сўзларни жавобсиз қолдирди, яна тўннга ўралиб қалтирай бошлади. Деҳқон бундан иссиқлик чиқишига ишончини йўқотгач, асабийлашган ҳолда қичқирди:

— Йўқол кўзимдан! Сенсиз ҳам дон экинш кўлимдан келади!

Умурзоқ ота дарров орқасига бурилди-ю, ҳайдалган ерга кириб кетди. Алиқул деҳқоннинг орқасидан тикилганча қола берди. У, ғазаб ва нафрат тўла кўзларини Умурзоқ отадан олмай ўрнидан турди-да, оғзига нима келса, ҳаммасини айтиб, деҳқонни ҳам, колхозни ҳам, ишни ҳам ҳақорат қилди-да, сўнгра қишлоққа йўл олди.

Шу-шу бўлди Алиқул ишга чиқмади, ўзини касалликка солиб, кўп вақт уйда ётгач, нима қилиш зарурлигини неча-неча бор ўйлаб, тарозига тортгач, қоронғи кечада кўч-кўронини ортиб, хотини ва қизи билан Олтинсойдан ғойиб бўлди.

Дўкон ва фойдани абадий йўқотгандан сўнг бошланган саросималик аста-аста кўтарилиб кетди. Бу пайт ичида Алиқул кўпгина азоб-уқубатни, шармандаи шармсорликни, уят ва таҳқирни кўрди ва энди бу азобдан қутулиш, ҳаёт боғининг бир еридан бўлмаса, иккинчи еридан тешиб чиқиш ниятига тушди.

У ҳамма ишга савдогарнинг кўзи билан қарарди. «Далада ишласам, чўнтагим ярим бўлмаслиги аниқ, чунки қанча ишласам, шунча оламан. Бу, нима, молни таннарихига сотиш билан баравар эмасми, фойда чиқмаган иш иш эмас. Омбор бўлса эди, магазин бўлса эди, ҳеч бўлмаганда бригадирлик мартабасига эришсам эди, пичоғим қуйруқ устида бўларди. Колхоз нонидан қанча етасам, шунча сипдириб олардим. Бироқ, бу орзуга бирдан етиш амримаҳол, олдинига далада ишласам, ишлаганда ҳам виждонан ишлаб, одамларнинг диққат-эътиборига сазовор бўлсам, шундагина раҳбарларнинг ишончига, қўшнилари-нинг ҳурматига, колхозчиларнинг эҳтиромига эришардим. Шундай қилиб, бир кун бўлмаса бир кун пешанам ярқираб, ёғлиқ ишга муяссар бўламан».

У, Олтинсойдан ғойиб бўлгач, Сирдарё яқинидаги колхозга кўчди. Бу вақтда Мирзачўлдаги барча колхозлар қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштирар ва шунинг учун ҳам қўшимча кучга, кўчиб келадиганларга муҳтож эдилар. Янги ердаги колхозлар асосан кўчма хўжаликлардан ташкил топган эди. Бу ерда бир неча олтинсойликлар, шу жумладан, Алиқулнинг қариндош-уруғларидан ҳам бор эдилар. Алиқул Олтинсойдан қочаркан, ана шу қариндош-уруғлар уйдан бошпана топишни, уларнинг ҳимоясида бирор кўнгли истаган ишга ўрнашишни умид қилиб, юрагининг тўрига тугиб қўйган эди. Бу ерга етиб келгач, ҳамма иш ўзи ўйлаганча бўлиб чиқди. Қариндошлари гоҳ раисга, гоҳ муовинга югуриб, Алиқулни колхоз чойхонасига жойлаштирдилар. Қишлоқ аҳолиси янги чойхоначинини ҳурмат ва эҳтиром билан қарши олди.

У янги ерда, янги ишда тантана қиларди. Чойхоначилик кичкина амал бўлса ҳам, катта амал сари ташланган қадам эди. Шунинг учун ҳам у бу қадамни мустақамлаш ниятида жонбозлик кўрсатиб ишларди. Ҳар ҳолда чойхона — пахта даласи эмас, қорни катта самовар — кетмон эмасди. Бу иш — ишонч ва обрў қозонишга хизмат қиладиган иш. Бу амалда туриб, барча сифатларни кўрсатиш мумкин. Раис билан ака-ука тутиниш ҳам эҳтимолдан узоқ эмас. Алиқулнинг ақл-фаросати билан ҳаммасига эришиш мумкин. Оқибати нима бўлади? Оқибати равшан! Алиқул ҳам катта мартабаларга эришадди, унинг қўлида ҳақ-ҳуқуқ бўлади, уйда ноз-неъмат, яна ҳурмат, эҳтиром, дўкон, пул, фойда...

У ана шундай орзулар билан тўлиб-тошган ҳолда қизғин ишни бошлаб юборди. Чойхона серқатнов йўл бўйида эди. Йўл эса кўнгина катта-кичик районларни бири-бири билан боғларди. Машиналар ҳам, от, туя, эшак минганлар ҳам, неча-неча пиёдалар ҳам кеча-кундуз қатнаб турарди. Илгари бу кўримсиз бинога жойлашган чойхона ҳаминша зерикарли эди. Супага тўшалган гиламлар йиртиқ, чойнак-пиёлалар кир, самовар эски бўлгани учун ҳам одам оз бўларди.

Бу ҳол Алиқул келгунча давом этди. Саҳрода янтоқ ҳам дарахт бўлиб кўринади, дегандай, бундай чойхонада ном чиқариш Алиқул учун осон туюларди. Бунинг устига, яқиндагина тузилган колхознинг клуби ҳам, бирорта ҳордиқ чиқарадиган жойи ҳам йўқ эди. Шундай

экан, чойхона — баҳра оладиган жой қилинса, ҳаминша одам билан тўлиб туриши шубҳасиз эди.

Бу аҳволни дарров пайқаб олган Алиқул ғайрат билан ишга киришди-ю, чойхонада тартиб ўрнатди. Бир неча кунда айвонча қурилди ва айвонча ичига ўчоқ соллиниб, қозон осилди. Эски бионинг деворлари сомонли лой билан қайта шувалиб ремонт қилинди, супалар ва каравотлардаги эски гиламлар ўрнига Олтинсойдан келтирилган янги гиламлар тўшалди. Чойнак-пиёлалар янгиланди, чиройли патнисларда эндигина тандирдан чиққан иссиқ кунжутли нон, оппоқ парварда бериладиган бўлди. Қозонларда ош қайнади, тандирларда нон ёпиларди, хумлар тўла сув, кўзалар тўла яхна тайёр эдики, жазирама иссиқда чанқаган кишилар ҳузур қилиб ичиши мумкин эди. Оз ўтмай чойхонадан музыка садолари эшитилди, ёқимли куй ва ашула ҳар бир дилга ором бағишларди. Шундай қилиб, ўчоқ ва тандирнинг, самовар ва чироқнинг ўти ярим кечагача ўчмасди. Чойхоначи эса унга илжайиб, бунга илжайиб, қоқ саҳаргача оёқ устида бўларди. Алиқулнинг ғайрати билан чойхона янги тузилган колхозга даромад ҳам келтирарди, клуб бўлиб ҳам хизмат қиларди. Колхоз раиси Алиқулнинг ишига узоқ-узоқдан разм солиб, кузатиб борарди. Алиқул ҳам ўзини содда ва уятчан кўрсатиб, раисни «қандай қилиб қўлга олиш» йўлларини қидирарди. Колхоз раиси умри етимликда ўтган ҳалол одам бўлса ҳам, узоқни кўролмасди.

У Алиқулнинг қобилиятли ташкилотчи эканлигига, айниқса, хўжалик ишларига моҳирлигига дарров ишонди. Пайт пойлаб юрган чойхоначи нима қилиб бўлса ҳам раисга яхши кўриниш, ишчанлиги ва эпчиллигини намойиш қилиш нияти билан яшарди.

Бир кун у раис келишини сезиб қолди. Чиндан ҳам раис узоқдан келган дўстларини чойхонага олиб чиқишга қарор қилган эди. Алиқул дарҳол бозорга жўнади, бўрдоқи қилинган ҳисори қўй келтириб, шу кунгек сўйдида, ёғлиқ гўштни тоғорага бостириб сирка сенди. «Шундай кабоб қилайки, оғизда эрийдиган бўлсин», деди у, тоғорадаги гўштга тикилиб. Меҳмонлар ҳам келди, кабобга ҳам уринилди. Раис узун сихдаги иссиқ кабобни бир парча ноннинг орасига қўйиб оларкан:

— Мана, халққа ғамхўрликни кимдан ўрганиш керак! — деди пажасидаги ёғни ялаб. Унинг кўзларига ти-

килиб турган Алиқул икки қўлини кўкрагига қўйган ҳолда меҳмонларга таъзим қилди.

— Халқдан аяйдиган нарсам йўқ!

Орадан бир неча кун ўтгач, Алиқул омбор мудирини қилиб тайинланди. Энди унинг «пичоғи чиндан ҳам қўйруқ устида» эди. Дили очнинг кўзи оч, дегандай, Алиқул халқ мулкига чангал солди, кўзини шира босиб, данғил-лама уй қурди.

Оқибатда, омбор мудирини устидан чақмоқ чақиб ўтди-да, барча сирлари фош этилди. Чунки янги сайланган раиснинг диди, кўзи ўткир чиқди. Алиқулнинг қўйруқ устида турган пичоғига дарров назар солди. Шу-шу бўлди-ю, омбор мудирини оғир касалга дучор бўлди. Унинг ҳузурига қариндош-уруғлари ва янги орттирган сирдошларигина келиб турарди. Кўпни кўрган хотини эса, кимни кўрса, эрининг овқатдан ва уйқудан қолганлиги тўғрисида гапириб, кўз ёши қиларди.

Қариндош-уруғлар омбор мудирининг ҳарорати тобора кучайиб, аҳволни оғирлаштираётганлиги тўғрисида гап тарқатдилар. Ревизия арча, буғдой етишмаганлигини аниқлаган пайтда, Алиқулнинг оғзига сув томизилаётгани тўғрисида миш-миш тарқатилди. Унинг сирдош оғайнлари қариндош-уруғлари билан бир қаторда бўзчининг моксидай бориб келардилар. Бирни дори-дармон учун юурса, иккинчиси «ўлим тўшағида» ётган касалнинг каравоти олдида турарди. «Оғзига сув томизилаётган» касалнинг ўзи эса вафодор дўстларига ташаккур билдириб, «юз сўм пулинг бўлмаса ҳам, юзта дўстнинг бўлсин», деган мақолни тақрор қиларди.

Шундай қилиб, касал қўзғатилмади. Омбордаги етишмовчилик Алиқулнинг янги солинган уйи билан учма-уч қопланиб, ўрнига бошқа киши тайинланди. Орадан икки ой ўтгач, касал ўлимдан ҳам, қамоқдан ҳам омон қолди. У, бошини белбоғи билан танғиб, юзини саксовулнинг чўпидай тириштириб, оҳу воҳ қилиб кўчага чиқадиган бўлди. У, қишлоқ кўчасида бир неча бор кўринди-да, сўнгра ном-нишонсиз ғойиб бўлди. Алиқулнинг ғойиб бўлгани тўғрисида янги миш-мишлар тарқалиб кетди, бировлар қамалгани тўғрисида, бировлар қандайдир камқувват колхозда ишлаётгани тўғрисида, қариндош-уруғлари эса, касални бедаво бўлганидан хотини Олтинсойга олиб кетганлиги тўғрисида гапирардилар.

Алиқул бўлса, кўч-кўронини ортиб, бир кечанинг ўзи-

даёқ Спирдарёнинг нариги томонидаги колхозга кўчган эди. Бу ерда ҳам таниш-билишлар топилдики, бу Алиқул учун кутилмаган бахт эди. Шундай қилиб, у биринчи вақтларда колхоз идорасида қоровул бўлиб ишлади. Оз вақт ичида раисга ҳам, муовинга ҳам маъқул келди, чунки Алиқул ҳамма ишга ҳозиржавоб эди. Чой деса чой, чилим деса чилим, от деса от оғзидан чиқар-чиқмас ҳозир қиларди. Раис кун бўйи далама-дала юриб, ҳориб-чарчаб, оч қолиб келганда чинни коса тўла ошни олдига қўйиб: «Марҳамат, ўз қўлим билан қилувдим», дея таъзим билан орқага чекинарди.

Аммо, иш кутилгандай бўлиб чиқмади. Бир кунни раис Алиқул келтирган паловни зўр иштаҳа билан еди-да, маънодор кўзларини сузиб, бошини чайқади. Бу — қоровулнинг қилмишидан қулишни ёки маъқул кўришми, ҳар қалай нима маънода эканлигини билиб бўлмасди.

Раис галифе шимининг чўнтагидан пул чиқарди-ю, санаб Алиқулга узатди.

— Раҳмат, қадрдон, чой учун ҳам, палов учун ҳам. Ўзингдан қолар гап йўқ, бировдан қарз бўлишни ёмон кўрадиган одамман. Мана, ол, харажатларингга етади, ўзим ҳисобладим, яъни сен соддингу мен олдим, сенга зарар келмайди, менинг бўлса виждоним пок. Дунёда пок виждон билан яшаш муқаддас иш, оғайним! Ҳа, хизматинг учун раҳмат.

Шу кеча Алиқул мизғимай чиқди...

Оз ўтмай колхоз тегирмонида бахтсизлик юз берди. Алиқул ўзи учун бахт келтириши мумкин бўлган бу бахтсизликдан моҳирлик билан фойдаланди. Тегирмон қишлоқдан салгина нарида эди. Нима бўлди-ю, Алиқул тегирмонга борадиган бўлиб қолди. Бундан хабардор бўлган раис Алиқулга мурожаат қилиб, донини ун қилиш учун ёрдам сўради. Раиснинг плтмосини жон-дил билан қабул этган Алиқул ғаллаи аравага юклаб, энди йўлга чиққанда ёмғир бошлади. Олдинга томчилаб турган ёмғир оз ўтмай жалага айланди. У, тегирмонга етгандан кийин-кечаклари бутунлай ивиган эди. Қоровул дон ортилган аравадан сакраб тушди-да, тегирмон эшигини таққиллатди. Ҳеч қандай жавоб чиқмагач, тўрт томонга тикилиб, баланд ариқ устида кимнидир кўрди. Номасълум киши колхоз қоровулيني таниди шекилли, жон талвасасида унга ташланди, Унинг ранги ўчиб, баданлари қал-

тирарди, тиши тишига тегмай, лаблари пирирарди. Алиқул ёмғирда ивиган ва ваҳимага тушган кишининг сўзларини зўрға-зўрға тушунди.

— Ёрдам қилинг, сув тошди, сел келди!

Бу одам яқиндагина тайин этилган тегирмончи бўлиб, сел келиши билан ваҳимага тушган эди. Тегирмончи Алиқулга ялиниб, ўз ишидан нолирди:

— Эҳ, бундай тегирмончи худо урсин! Қурилганга минг йил бўлса, эҳтимол. Илинб туришти, кучлироқ шамол турса, йиқилиб тушади... Сув нов остидан ювиб кетшти.

Бу пайтда сув шунча кучайган эдики, новни қўприб, тегирмончи босиб кетши хавфи туғилган эди. Алиқул жон-жаҳди билан югуриб борди-ю, сувни ташламага бошқариб, тегирмон томонига тахта бостирди. Сел суви ҳайқирган ҳолда чуқур ташламага тушиб кетди. Аллақачон ўзини йўқотиб, қалтироқ босган тегирмончи бир четда турарди. Алиқул эса, жамоат мулкни сел балосидан сақлашда жонбозлик кўрсатган бирор из қолдириши мумкинлигига қаттиқ ишонган ҳолда жасорат билан сувни бўғарди.

Қоровулнинг умиди пучга чиқмади. У, сел вақтида кўрсатган жасорати билан раиснинг кўзларида чақнаб турган ишончсизлик учқунларини дарҳол ўчирди-ю, тегирмончи билан ўрин алмашувга муяссар бўлди. Алиқул янги ишга ўтгач, яна «пичоғи қуйруқ устида» ўйнайдиган бўлди. Аччиқ тажрибалар эсидан чиқмагани учун ҳам, у ҳар бир қадамни билиб босишга интиларди.

Тегирмон бўйи жуда баҳаво эди. Арцқларнинг атрофлари гол-терақлар билан қопланган. Ташлама атрофлари эса, қалин қайрағочзор эди. Дарахтлар шунча кўп эдики, тиниқ сувнинг тангадек ерига ҳам қуёш тушмасди. Янги тегирмончи ана шундай соя-салқин, тинч-осойишта жойда ўз тақдиридан минг бор рози бўлиб ишларди.

Орадан бир йил ўтгач, тегирмондан сал нарига — қайрағочзорга бўйрадан айвонча қилинди-ю, жуда кўп товуқ, ўрдак келтирилди. Сув бўлса бор, дон бўлса деҳқончилик, тўкилган-сочилгани билан юз-юз товуқ, ўрдакни боқиш мумкин. Тегирмончининг хотини ҳисоб-китобда эпчилгина хотин эдики, ўрдак билан товуқнинг гўштидан ҳам, тухумидан ҳам фойда ундирарди.

Аmmo, бу ернинг раиси қаттиқ талабчан ва кескин одам чиқди. У, Алиқулнинг барча қилмишларини сезиб, дарҳол ишидан ҳайдади. Шу-шу бўлди-ю, Алиқул колхоздан колхозга кўчиб юрди. Бироқ, ҳар гал кўчганда молига мол, юкига юк қўшилганини кўриб, ич-ичидан мамнун бўларди. Бу вақт ичида, турли-туман ишни кўрди, турли-туман одамларга дуч келди, турли-туман тўлқинлардан омон чиқди-ю, фикру-зикри қийинчилик тошига чархланиб, тобора ўткирлашди. У, аста-аста кексаликка ён бермоқда эди, пешаналарига ажин тушди, соч-соқоли мош-гуруч бўлди, бўйи чўкиб, пастгина кўринса ҳам, оёқ-қўллари куч билан тўла эди.

У, тунги кўчишлардан бирида хотинидан жудо бўлди. Семиз ва ҳамиша юрак касалидан қийналиб юрган хотини арава устида юлдуз тўла осмонга термилиб жон берди. Ҳузур-ҳаловатига, гам-аламга ҳамиша шерик бўлган хотини ўлгач, Алиқул ёлғиз қизи билан қолди-ю, юрагининг барча меҳр-муҳаббатини Назокатхонга бағишлади.

Назокат ёшлигиданоқ жажжигина эди. Унинг бўйи ўсган сари, чиройига чирой қўшилди. Онаси дунёдан ўтган пайтда Назокатхон анча балоғатга етиб, кўзга кўришиб қолган эди. Отаси ҳам, онаси ҳам яккаю-ягона қизининг бу қадар гўзаллигидан беҳад қувонардилар. Унинг оқу қизил тиниқ юзлари, ҳамиша кулиб турган қоп-қора кўзлари, узундан-узун ва қалин кишиқлари ўзига ярашишлик эди. У, отаси билан тез-тез кўчиб юргани учун ҳам узиб-юлқиб, зўрға еттинчига борди-ю, ўқини тўхтатди, дадаси бўлса, қизининг чиройини ардоқлаб, далага ҳам чиқармади, ишга ҳам қўймади.

У, қизига атаб ниманки харид қилса, энг олдин Назокатнинг ҳусн-жамолини, бўлажак куёвнинг мартабаси улуғ бўлишини фикрдан ўтказарди. Эрка ўсган Назокат бўлса, меҳнат нима, турмуш нима, қийинчилик нималигини билмасди. Нагажада, юраги совуқ, фикри саёз бўлиб чиқди. Унинг самимий дўстлари ҳам йўқ эди. Шунинг учун ҳам у кўп вақт уйида ўзи билан ўзи гаплашиб, кийим-кечаги билангина овора бўларди, холос. Назокатнинг бирдан-бир машғулоти ва эрмаги дутор эдики, енгил-елпи куйларни чалиб, енгил-елпи қўшиқларни айтиб, зериккиш азобидан қугуларди. Алиқул бўлса, онда-сонда меҳмонлар келганда қизининг зеҳни тезлиги, фикри зўрлиги, уқуви кўплиги тўғрисида мақтаниб, исботи учун

датор чалдириб, ашула айттирарди. Бундай пайтларда эрка қиз буралиб-буралиб келарди-да, ноз билан сузилиб, даторга қўл юборарди. Унинг меҳнатсиз ва маъносиз турмуши ўзига бино қўйишдан, зеб беришдан, ноз-карашмаларидан яққол кўришиб турарди.

Натижада, арзанда қиз дадасининг орзу-умидларини пучга чиқариб, режаларини тилка-пора қилди. У, ҳовли-сига тез-тез келиб турадиган меҳмонлардан бири, севги китобининг ширин-ширин сўзларини ёддан билувчи, колхоз клубида ишловчи йигитга кўнгили қўйиб, тез-тез учрашадиган бўлди. Қачонки, эрка қиз неvara туқ-қач, Алиқул шармандаликдан хабардор бўлди. Назокатхон тавлаган йигит эса, бола-чақалик одам бўлиб чиқди.

Алиқул қовоғидан қор ёғилиб, нима қилишини билмасди. Бўлар иш бўлгач, қизни койиш фойдасиз эди. У фақат йиқилган бино ўрнига янги бино қуриш ҳақидагина ўйларди. Узоқ ўтмай рўзгорда бахтсизлик юз берди-ю, шунинг ўзи Алиқулга бахт олиб келди. Янги туғилган неvara бир неча кун нафас олгач, касалликка учраб, дунёдан ўтди. Энди юз берган шармандаликни ювиш учун қулайлик туғилди. Ота-бола яна кўчдилар. Шу-шу бўлди-ю, ёпиқлик қозон ёпиқлигича қолиб кетди.

Назокатхоннинг ҳуснига парвона бўлганлар нотаниш қишлоқда ҳам кўпайиб қолди. Алиқул парвоналар ҳаракатини алоҳида кузатиб, ўз тилагига етиш йўлини қидирарди. Назокатхон бўлса, ўзи қилган гуноҳлар изини дилдан ҳам, миясидан ҳам суғуриб ташлади-ю, яна ўйин-кулги, датор, ашулага берилди, ноз билан сузилган кўзлари кимларнидир қидирадиган бўлиб қолди. Ота бўлса эрка қизнинг бундай ҳис-туйғуларини зарур йўлга бошқариш учун қайғурарди.

Кунлар ариқдаги сув каби тез-тез оқарди. Алиқул туғилиб ўсган қишлоғини, қариндош-уруғлари, таниш-билишларини кўп-кўп ўйлайдиган, қумсаб соғинадиган бўлиб қолди. Ҳаёт йўли Олтинсойдан бошланган экан, ўша ерда тамом бўлишини истарди. Сўнгги йилларда у анча тургинди, шундай бўлса ҳам топган-таянганини тишида тишлаб сақлади. Энди киндик қони тўкилган қишлоққа ўрнашиб, ҳурмат-эҳтиром билан тинчгина яшаш бирдан-бир вияти эди.

Шундай қилиб, Алиқул Олтинсойга кўчди.

ЯНА ОЛТИНСОЙДА

Олтинсойдаги қариндош-уруғлар, таниш-билишлар Алиқулнинг гуноҳларини аллақачон унутиб юборганлари учун ҳам, унинг кўчиб келишидан севиндилар. Алиқул олдиниға яқин қариндошнингига келиб тушди-ю, ҳовлиға ҳам, узоқ кўришмаган қариндошларига ҳам кўнгиб кетди. У фурсат ўтиши билан аста-секин кўчаға чиқадиган, чойхонаға борадиган бўлди. Таниш-билишлар гап аралаш қаерларда бўлиб, қандай юмушлар қилганини сўраб қолсалар, Алиқул Мирзачўлда бўлганини, номи чиққан нахта устозлари билан бирга ишлаганини, улардан кўп-кўп тажриба ўрганиб, неча-неча мукофотлар олганини ҳикоя қиларди. Кўплар яқинда Мирзачўлдан кўчиб келган камган меҳмондан иш қутардилар. Оз ўтмай бу кутишниги натижаси чиқди.

Алиқул бир неча кун ҳордиқ чиқаргач, қишлоқ Советига — Ойқиз олдиға борди. Ёшгина раҳбар хотин билан танишиш, бахтли турмушнинг табриклан, кекса Умурзоқ отанинг соғлиғини сўраш Алиқулни қишлоқ Советига етаклаб келган бирдан-бир тилак эди. Ахир буларнинг ҳаммаси таниш-билишлик ва ҳамқишлоқлик бурчи эмасми?! Демак, у туғилиб ўсган қишлоғига келиб, тўнғич бурчини адо этди.

Қишлоқ Советининг раиси ҳамқишлоғини очик юз билан кутиб олди-ю, стул таклиф этди. У, меҳмоннинг ташқи кўринишиға назар ташлаб, жимгина ўтирарди. Алиқул кечирим сўраш маъносида илжайиб қўйди:

— Мана қизим, маҳаллий ташкилотимизға ўзимни танитиб қўяй, деб келдим. Ҳе, ҳе... Мени сиз танимайсиз, албатта. Мен бўлсам, сизни жуда яхши танишман, ҳе, ҳе... Эсимда бор, бир вақтлар мана шундай кичик эдингиз, — деди-да, қўлини ердан пикки қарич кўтариб, қизнинг бўйи қанча пастлигини кўрсатди. — Эрингиз Олимжонни ҳам эс-эс биламан. Ўзи ҳам ўта шўх эди, айтишларига қараганда, энди катта эмиш, иккалангиз ҳам кам бўлманг. Хўш, қизим, табрикларимни қабул қилинг, сиз учун ҳам, Олимжон учун ҳам ич-ичимдан хурсандман, илоҳи, кам бўлманглар.

Ойқиз Мирзачўлдан келган меҳмоннинг сўзларини бўлиб, ташаккур билдирди ва кулги аралаш деди:

— Дадам сизнинг тўғрингизда гапириб берувдилар.

— Ҳа, қизим, ундан буён қанча-қанча қорлар ёғди, қанча-қанча сувлар оқди, у вақтларда ёш эканмиз, фаросат оз экан, кўп-кўп камчиликлар ўтди. Сўнгра, кўзим очилиб, эсим кирди. Ақли расолар ичида яшаб, оқ-қорани танийдиган бўлдим. Мана шу қўлларим билан пахта ўстирдим, оқ олтин етиштирдим... Мирзачўлда кўп марта оғизга тушдим, мақтадилар... Кетай, қариндош-уруғлар олдига борай десам, қўймадилар. Бир томондан, ёш кетяпти, иккинчи томондан, одам киндик қони тўкилган ерларни ҳамиша қумсар экан. Шундай қилиб, қизим, туғилиб ўсган қишлоғимга иссиқ жой қидириб келдим, олтинсойлик дўстлар суянган тоғим бўлар деб, мадад ахтариб келдим! Қизим, сенинг ёрдамингга муҳтожман. Ҳа, умидим катта...

— Ҳалол кишиларга қишлоғимизнинг дарвозаси очиқ, амаки,— деди Ойқиз, унга тикилиб,— қишлоқ Советининг ҳам эшиги очиқ.

Алиқул ерга тикилган ҳолда жим қолди. У, қишлоқ Совети раисининг охириги сўзларини синчиқлаб текширарди. Сўнгра, у астагина бошини кўтарди-ю, Ойқизга тикилиб, мулойимлик билан гапирди:

— Ҳурматли дадангизнинг муносиб қизисиз, Ойқиз! Бир замонлар дадангиз мени ҳам тўғри йўлга солиш тилагида анча уринган. Мен бўлсам ўжарлик қилиб, ўз билганимни қилганман. Оқибатда, турмуш дарёси истаган томонга оқизди. Ақлим киргунча кўп-кўп азоб-уқубатларни ютдим.

Унинг кўзида ёш йилтиради. Алиқул кўз ёшларини артиб, Умурзоқ отанинг соғлиғини сўради.

Ойқиз Алиқулнинг сўзларидан мамнун бўлди-ю, мулойимлик билан сўради:

— Балки колхозимизда ишларсиз?

Алиқул бу саволга бошини қимирлатиб, розилик жавобини бергач, яна ерга тикилганича қолди.

— Жуда яхши, Алиқул амаки! Бизга пахтани биладиган тажрибакорлар жуда керак. Қодиров билан ўзим гаплашаман, сиз ариза ёзаверинг.

— Кам бўлманг, қизим. Ҳа, айтгандай, раисимизнинг кўринишлари қандай? Эси бор ўткир йигит эди, мажлис бўлдими, мени исканжасига оларди.

Ойқиз елкасини қисиб қўйди:

— Йиллар ўтиши билан одамлар ҳам ўзгариши мум-

кич, қанча-қанча қорлар ёғди, дедингиз-ку. Раисимиз ҳам оз-моз семирган. Алиқул амаки, сиз сира-сира хавотир қилманг, сизга тил тегизмайди. У ҳозир пахтакор тажрибакорларнинг қадрига етади.

Алиқул Ойқизининг маслаҳати билан раиснинг қабулида бўлди. У, раиснинг қаршисида ёзилиб-яйраб ўтираркан, унинг бебаҳо хизматлари тўғрисида мадҳия ўқирди.

— Сизнинг қанотингиз остида бўлсам, юким ерда қолмайди. Қудратли қанотингиз остида бирим икки бўлишни умид қилиб келдим,— деди у, раисга бўйинни чўзиб.

Алиқул пахтачилик бригадаларидан бирига сувчи қилиб юборилди.

Колхоздан колхозга, совхоздан совхозга кўчиб юриш ва айниқса Мирзачўлдаги ҳаёт Алиқулнинг ҳам кўзини очиб, кўи ишга ўргатган эди. Мирзачўл пахтакорларининг иш услуби, бой тажрибаларидан оз бўлса-да ўрганган эдики, бу ерда сувчи этиб тайинлангач, у ўз ҳамқишлоқларини хурсанд қилди. Бостириб суғориш усулини қоралаб, най усули билан суғоришни тавсия қилди. Оз ўтмай бошқа бригадаларнинг сувчилари тажрибакор сувчи ҳузурига келиб, най усулида суғоришни ўргандилар. Раис унга сувчини билгани учун ҳам ҳамиша эҳтиром қиларди. Алиқул ғўза жўякларига жылдиратиб оз-оздан сув қўйгазидек, раиснинг ҳам назат-нафсига оз-оздан таъсир кўрсатарди. Хушомадни ёқтирадиган, юракка дарров қўл соладиган сувчи, раиснинг дидига нима ёқса, фарқат шуни хамирдан қил суғургандай адо қиларди.

Сувчининг самимий дўстлари йўқ эди. У, дўст ортириш, улар билан борди-келди қилишга ҳам шошилмасди. Бироқ, у ўткир кўзи, сезгир диди билан колхоз ферма мудирин — бесўнақай, семиз, катта ва қўпол Рўзи полвонга, қолоқ бригаданинг бошлиғи — зиёфат ва савдо деса, жонини берадиган мулла Сулаймонга разм солиб юрди-ю, сўнгра, улар билан яқинлашиб қолди. Шу-шу бўлди-ю, улар билан бориш-келиш қиладиган, тез-тез чақириб зиёфат ейдиган бўлди.

У ҳамқишлоқлари билан юмшоққина саломлашарди. Таниш-билишлар ичига киргач, жимгина ўтирарди. Бу камган меҳмонга доир бирор гап чиқса, ё бошини қимирлатиб маъқул қиларди, ёки хаёл сурган ҳолда лабини буриб қўя қоларди. Алиқул фикрини ошкор айтиш зару-

рати туғилиб қолганда ҳам. ўзини тута биларди. Фикрини бир оғизгина сўз билан баён қиларди-да, жимгина ўтира берарди. У, мажлисларда сўзлашни ҳам ёқтирмасди. Бир чеккада жимгина ўтирарди-да, қунт билан тингларди. Бирор масалада тортишув юз берса-ю, суҳбат ичида Алиқул ҳам бўлса, у киши билмас чиқиб кетишга интиларди.

Най усулида суғоришни жорий қилган сувчининг шуҳрати унинг йўлини бульдозер каби текислади. Қачонки Алиқул сувчиликдан мироблик лавозимига кўтарилганда ҳам ҳеч ким ажабланмади, чунки у ўз фаолиятини амалий иш билан кўрсатди. Унинг қариндош-уруғлари, таниш-билишлари ҳам Мирзачўлда юриб, бутунлай ўзгариб кетганига ҳайрон бўлардилар. Аммо, Алиқулни эскидан билганлар ишончни йўқотиб, бошларини чайқаб, «тегирмонга тушса, тирик чиқадиган одам», дея кўнгилдан ўтказардилар. Алиқулни билмаганлар бўлса, янги миробни «ҳалол ва беозор», «қўзининг оғзидан чўп олмаган» киши деб ўйлардилар.

Янги мироб раиснинг дидига ёққан одам бўлиб чиқди. У, Алиқулникига тез-тез келадиган, ҳол-аҳвол сўрайдиган, маслаҳат қилиб мақтанадиган, ёмон кўрганидан нолийдиган бўлди. Шу билан бирга раис Назокатхоннинг юзларига чанқоқ кўзларини тикиб, дилрабо қўшиқларини тез-тез соғинадиган бўлди. Бир кун раис миробнинг уйига Султоновни бошлаб келди. Алиқулнинг қўйи мингга етиб, азиз меҳмонни ўтказгани жой тополмасди. Дарҳол дастурхон ёзилди-ю, қийма шўрва қилинди. Ундан сўнг қизил палов келтирилди. Меҳмонлар ширин ошини зўр иштаҳа билан еганларидан сўнг, бир лаганда шираси юзига урган узум, бир лаганда ҳиди аниқиб турган қовун келтирилди. Ясаниб олган Назокатхон бўлса, гоҳ Султоновга, гоҳ Қодировга кўз ташлаб, севимли ашулаларини ижро этарди.

Султонов зиёфатдан ҳам, ашуладан ҳам, уй эгасидан ҳам рози бўлиб, тишларининг оқини кўрсатиб, доимо куларди. У, Алиқулнинг меҳмондўстлиги ҳақида, барча сўз бойлигини ишга солиб, узундан-узоқ мадҳия ўқиди.

Қачонки куннинг иссиғи тушиб, кечқурунги шабада бошлангач, Султонов ғўзаларни кўриш истагини билдирди. Уй эгаси ва меҳмонлар чиройли қорабайир отларни эгарлаб миниб, далага жўнадилар. Дўстлар ғўзаларга кўз югуртириб, қуюқ суҳбат бошлаган эдилар. Улар Мурота-

нинг бригадасига етганларида, Султонов минган от таққа тўхтади. Султонов енгил кулгидан тўхтади-ю, хўрайган ҳолда, сувчиши қидириб қолди. Бу ерда гўзалар кўллатиб суғориларди. Алиқул Султоновнинг юзига бир тикилди-ю, унинг фикрини дарров билиб, иргиб отдан тушди. Сўнгра, уватга ўтириб, бир зумда этигини ечгач, тиззасигача сув кечиб, ариқни боғлади-да, маъдан ўғити солинадиган халтанинг қоғозидан келтириб ҳар бир жўякнинг бошига қўйиб чиқди. Сўнгра, озгина сувни очиб, барча жўякларга барабар тақсимлади. Оқибатда ҳамма жўякдаги сув бир меъёрда жилдираб оқди.

Алиқулнинг билими, тажрибаси ва ғайрати Султоновга жуда ёқиб қолди. У, миробнинг ҳунарига қойил қолганини билдириб, қўлларини кўтарган ҳолда кулги аралаш қичқириб юборди:

— Офарин, мироб! Офарин, азизим!— деди у тишларининг оқини кўрсатиб. Султонов эгарнинг қошнини ушлаб, Қодировга бурилди-ю, сўзида давом қилди:— Раис, бундай кишиларнинг қадрига етиш лозим! Раҳбарлик ишларига кўтариш керак, ҳа, нимадан қўрқасиз, колхозингиз яқиндагина пахтакор бўлди. Бундай пахта усталарига таянмай, кимга таянасиз? Менингча, бу мироб ҳосилотликка муносиб бўлуви мумкин.

Алиқул тажрибасиз сувчини ёнига чақириб, қандай суғориш зарурлигини тушунтиргач, қўл-оёғини ювди-да, этигини кийиб, отига минди.

— Офарин, мироб!— деди Султонов Алиқулни қайтадан мақтаб.

Алиқул унинг сўзини охиригача қунт билан эшитгач, камтарлик маъносида жавоб берди:

— Мақтайдиган иш қилганим йўқ, ўртоқ Султонов, Ўз ишига совуққонлик билан қараган сувчининг хатосини тузатдим, холос. Колхоз нонини ҳалол қилиб есин-да...

Шундай қилиб, Алиқул Султонов билан дастурхон устида бир неча учрашгач, ҳосилотлик лавозимига кўтарилди. Энди ҳосилот чўлда кам кўринса ҳам, унинг «Мирзачўлда ундай қилардик, Мирзачўлда бундай қилардик», деган жумласи ҳамма ерда эшитиларди. Ҳосилот ҳаммага сабоқ беришни, ҳаммага ўргатишни, айниқса мирзачўлликларнинг тажрибасига ўзининг «муносиб» ҳиссасини қўшиб тушунтиришни севарди. Алиқул тез кўтарилди, ҳосилотлик вазифасига кўтарилгач, барибир

севимли дўстларидан кечмади: ҳамма билан қўл бериб кўришарди. Юмшоқ муомала қиларди. Пахтакорлар ишини кулги билан маъқулларди. Ўргатиб насихат қилганда ҳам, саломлашиб, иш устида суҳбат қилганда ҳам, бир хилда илжайиб, бир хилда кўнгил оларди.

Ғақатгина бир иш — қўриқ ва бўз ерларни очиш Алиқулни чўчитиб, ўйлантириб қўйди. У янги ишдан, янги жавобгарликдан ҳамиша қўрқарди. Қачонки янги ер очиш умумий йиғилишда муҳокама қилинганда, Алиқул бир четда жимгина ўтириб, ими-жимиди чиқиб кетган эди. Кунларнинг бирида у раис билан учрашиб, Жўрабоев билан Ойқиздан норози эканлигини очиқ баён қилди.

Эҳтимол, Алиқул биринчи марта раис олдида юрагини очгандир. Бу табиий эди, чунки у бутун келажагини Қодиров билан Султоновнинг ҳаётига боғлаган эди. Султонов ёки Қодировга теккан таёқ олдинми, кейинми ўзига ҳам тегишини ич-ичидан сезарди. Шунинг учун ҳам Ойқиз ва унинг дўстлари томонидан қилинаётган зўр меҳнат, зўр ғайрат Қодировни ҳам, Алиқулни ҳам қаттиқ чўчитарди.

У, Ойқизнинг тавсияси билан қизини колхоз идорасига ишга ўрнатди. Шу билан бирга, Султоновни ҳам зиёфатга келадиган қилиб ўргатди.

Бўрон бошланиб, Олтинсой далаларини қум босганда, Алиқулнинг дили севинч билан тўлган эди.

Алиқул жанжал, тортишув оқибатларидан ҳамиша қўрқарди. Шунинг учун ҳам қайси масалада тортишув чиқадиغان бўлса, Алиқул дарҳол ғойиб бўларди. Унинг эски қадрдони Ғафур ўз жиянидан ўч олиш ниятида эканлигини айтганда, Алиқул бошини чайқаб, дарров эътироз билдирди:

— Қадрли дўстим, ёмон ўйни ўйлабсан, ўч олиш йўли хатарли йўл. Унутма, душманни пахта билан бўғизла, дейдилар. Эсингдан чиқмасин, дўстим!

Ун бешинчи боб

КАНАЛ БЎЙИДА

Раис район партия комитетининг секретари ва колхозчилар билан қаттиқ тўқнашгандан сўнг, юрагини ёзиш ниятида Алиқулнинг олдига йўл олди. У, ғўзаларни ора-

лаб канал қирғоғиға чиқди-да, ҳампша ҳордиқ чиқарадиган жойиға — сув бўйида қад кўтарган чайла томон жўнади. Кўм-кўк ажриқлар устиға қурилган чайлада зиёфат ҳам, ўйин-кулги ҳам тез-тез бўлиб турарди. Сув бўйида тез-тез бўладиган сўлим суҳбатлар раиснинг дилиға севинч ва ором бағишларди. Шунинг учун бўлса керак, у ҳар гал тушликка чиққанда қаерда бўлишидан қатъи назар, ана шу дилкаш ва ёқимли суҳбатларни қумсарди. Азондан тушгача югуриб-елгач, ёғлиқ дастурхон атрофида суҳбат қуриш раис учун одат бўлиб қолган эди.

Бу гал Қодиров узоқ ва жиддий ўйлади, ўйлай-ўйлай бошларига оғриқ кириб, пешаналари ёрилгудай бўлди. Юрагида бўлса қаҳру ғазаб, ғурур ва саросималик ўрин талашарди.

Раис Жўрабоев билан бўлган жиддий тортшувдан сўнг жуда қаттиқ асабийлашди ва ғазабланди. «Ойқиз, Олимжон, Бекбўта ва Каримлар обрўйимга чанг солмоқдалар, — дер эди у жаҳл ўтида ёниб. — Танқид деб таёқ билан урсалар, бошимга тўхмат тошини ёғдирсалар, индамай туриб бўладими? Дарахтнинг бўшини қурт ер, деб айтганларидай, буларга индамай турсам, елкамга миниб, бошимни емоқчилар! Йўқ, энди жим туrolмайман! Тоқатим тоқ бўлиб, бардошим тугади, пичоқ бўлса, суяк-суякларимга етди, ётиб қолгунча, отиб қол! Энди отиб қолганим бўлсин! Айниқса, бугунги сўзлар жон-жонимдан ўтиб кетди. Шармандай шармисор бўлдим, ҳаммаларни ҳужум қилдилар. Чолларга нима? Улар ҳам печа йил номи қатиқ бўлган раисларини ерга урдилар. Мен бўлсам, бўронда қолган чўпондай бўлдим. Ахир, бутун ҳаётим, меҳнатим ойдек равшан-ку! Колхозни қурган ким? Халқни бахтли-давлатли турмушга етаклаган ким? Ахир, Қодировнинг ўзи эмасми? Жўрабоев билан Ойқиз халқни бахтли турмушга чақирмоқдалар! Ахир, бахтли турмуш бундан ортиқ бўладими? Олтинсойликлар нони нонда, пули пулда, бой-бадавлат турсалар, илғари дон берган еримиз энди оқ олтин ҳам берса, яна нима етмайди? Ахир, кўрган кунимизга, олган ҳосилимиз ва даромадимизга минг бор шукур қилиб, узоқ-узоқ йиллар тинч-осойишта яшайверсак бўлмайми!»

Ахир, ишга тажриба кўзи билан қараш зарур-да. Мана, ҳозиргача ҳам тинчгина ишлар эдик-ку, хўжалигимиз йилдан-йил тикланиб, деҳқончилигимиз юксалмоқда эди-ку, ғаллакор эдик, мана пахтакор ҳам бўлдиқ, эртаю-

кеч тер тўкиб тажрибамиз ортди. Наҳотки, шуларнинг ҳаммаси ҳам озлик қилса? Йўқ! Ишбилармон «ташаббускорлар» бўлса, икки қўлини оғзига тикиб, доврўқ солишга шошиладилар. Икки йил бурун кўтарилган шовқин-сурон босилмасдан, яна қўриқ очиш тўғрисида жар солмоқдалар. Қўриқ очиш ҳазилакам ишми, ахир? Бу тошқин дарёга ўхшайди, шўнғиш осону чиқиш мушкул. Барибир, қўриқ очилганда ҳам ким яхши — Жўрабоев билан Ойқиз яхши бўлади-ю, бирор иш палағда бўлдики, ким ёмон — Қодиров ёмон бўлаверади. Шухрат — уларга, калтак менга тегади. Хомхаёл «азамат»лар пешанамга тамға босишга уста бўлиб қолдилар. Икки гапнинг бирида «Қодиров колхоз ўсишига тўсқин, фикрини моғор босган, ўзига бино қўйган, янгиликдан қўрқади» дейишади. Ахир, ёзни қиш, оқни қора десалар, тоқат қилиш мумкинми? Ахир, колхозни тузган одам унга тўсиқ бўлиши мумкинми? Бу учига чиққан адолатсизлик эмасми? Турмушимни колхоз йўлига тикдим, ҳузур-ҳаловатдан кечиб, азоб-уқубатини ютдим, тоғ-тоғ қийинчиликларни шердай енгиб, раҳбар бўлиш ҳуқуқига пешана тери тўкиб эришдим. Бас, ҳаққи-ҳуқуқимнинг поймол қилинишига асло йўқ қўймайман, ишга тажриба кўзи билан қараш керак!»

Канал қирғоғидаги чанг босган ўтлар устидан эричқоқлик билан бораётган от бирдан мункиб кетди-ю, икки олдинги оёғи билан чўккалаб қолди. Раис отнинг бўйнига урилиб, боши аралаш тупроққа йиқилди. От дарҳол ўрнидан гуриб, юганининг сувлуғини чайнаган ҳолда сувга интилди ва узун нафас билан шимирди. Қодиров қўққисдан мункиган отга термилиб, анчагача эс-ҳушини йиға олмай, қафтини ерга тираб гавдасини орқага ташлаган ҳолда, ранги ўчиб ўтирганича қолди. Сўнгра секинлик билан ўрнидан туриб, олдинига дўпписининг, кейинига гимнастёркасининг чанг-тўзонларини қоқиб, қўлидан отилиб кетган юлғун дастали қамчинини ахтарди. Ўтлар ичидан қамчинини топгач, у билан этигининг чангини қоқди-да, сув ичаётган отига яқинлашди. От эса, шунча чанқаган эдики, хўжайинининг келишини ҳам сезмай, сув шимирарди. Қодиров сувга тушиб турган юганга секин қўл юбориб, қаттиқ ушлагач, аламини отдан олиш ниятида унинг юзи-кўзи демай қамчилади. Раис бегуноҳ отни тўйгунча уриб хумордан чиққач, ирғиб эгарга минди-ю, отнинг терлаб турган қорнига қамчи босди, от олдинига бир чўчиб, сўнгра бир меъёрда йўрғалаб кетди.

Қачонки, саман йўрға майда қадам билан тез-тез юргач, раис салгина шаштидан тушди-да, кафтига бир отим нос олиб тилининг остига ташлади. От бир меъёрда йўрғаларди. Нос секин-аста таъсир кўрсатарди. Раис бўлса, ўй-хаёлга чўмиб, дўстлари ва нодўстлари билан қилган суҳбатини фикран давом эттирарди.

«...Эҳ, Бекбўта, Бекбўта! Сен ҳам ўз раисингга тош отдинг-а. Яхшиликка ёмонлик экан-да. Ахир, мен колхоз тузганимда, сен Олтинсой кўчаларида оёқ яланг чанг тўзғитиб юрардинг-ку! Унутдингми? Ахир, бева онанг бойлар эшигида бир парча нон гадоси бўлиб юрганда, биринчи бўлиб ёрдам қўлини чўзган ва колхозга киритган Қодиров эди-ку! Унутдингми? Ўзингни-чи, ўзингни ҳам бригадирликка кўтарган Қодиров эди-ку! Энди сен миннатдор бўлиш ўрнига, яхшиликка ёмонлик қилиб, менга чуқур қазиналар ёнида оёғимга тўғоноқ солмоқдасан. Эҳ, Бекбўта, ишга тажриба кўзи билан қара, ҳа, асло бировга чуқур қазима, ўзинг йиқиласан!

Биргина Ғафур садоқатли дўст чиқди. Ҳар ҳолда, тили қалимага келмай кўрқса ҳам, ўзини йўқотиб, ҳаё босса ҳам қўлтиғимдан кўтарди. Аммо, Ғафурдан нима фойда чиқарди? Ахир, у ўғрилиги учун жазо олиб, эндигина қамоқдан чиққан-ку. Яна бир-иккитаси қўлтиғимдан кўтариб чиққанда эди... Улар мени яккалаб, жиноят ботқоғига итармоқчи бўлдилар. Пўписа қилсак, кўриқ очишга рози бўлади, деб хаёл қилдилар. Йўқ, йўқ, мен барча ишга тажриба кўзи билан қарайман. Улар ҳўкиз болтадан тоймас дегандай, кичкина пўписа билан дор тагига йўргалаб борадиган аҳмоқлардан эмасман. Қил-ғиликни қилганлар жавобини ҳам берсинлар!»

Қодиров от устида нос кайфини суриб бораркан, бирдан юзи ёришиб кетди. Чайланинг олдида Алиқул, Рўзи полвон, мулла Сулаймон қўл қовуштириб турардилар. Назокатхон бўлса, дадасининг орқасида туриб, ширин табассум билан термиларди. Раис қадрдон дўстларига тикилиб, севишиб кетди, юрагида қандайдир куч сездди. Чўзиқ юзли, энгаги тўла соқол мулла Сулаймон раиснинг қўлтиғидан тираб туширди-да, отни ўтга қўйди. Қодиров чайлага бош суқиб, ноз-неъматлар тўла дастурхонга кўз югуртирди. Ёғлиқ яхна, барра бодринг, энди пишган помидор, пиёз, туз, қалампир, мурч, шу билан бирга ардоқлаб, сақланган нок ва анор ҳам мўл-кўл дастурхоннинг вийнати эди. Эндигина тандирдан чиққан жиззали нон-

нинг ҳиди димоғларга урарди. Раис, ярим нимта яхна Рўзи полвоннинг баракали хуржунидан чиққанига асло шубҳа қилмасди.

— Қайнонангиз роса севар экан, раис,— деди Рўзи полвон ҳазил аралаш,— овқатнинг устидан чиқдингиз. Қуюқ гаплар билан овора бўлиб, яхна ҳам етимча қолаёзди.

— Қизини шундай одамларга берган қайналар ёғ еб, шарбат ичсалар керак,— деди мулла Сулаймон Алиқулга кўзини қисиб.

— Қайнонангиз роса севар экан, раис,— деди Рўзи полвонга тикилиб, истар-истамас жавоб берди:

— Хотирингиз жам бўлсинким, қайнонанинг севгиси билан бахтли ҳам, бадавлат ҳам бўлолмайсиз.

Алиқул ингичка овоз билан гапга аралашди.

— Кам бўлманг, раисим, олтин сўзларни айтдингиз. Аммо, қасамёд қилиб айтаманки, қоринларимиз пиёзнинг пўстидай бўлиб кетди. Дастурхон аллақачон сизга мухтабир.

Ҳамма чайлага кириб, дастурхон атрофига ўтирди. Алиқул ёғлиқ яхнани жиззали ноннинг устига қўйиб тўғради. Мулла Сулаймон пиёз, помидор, бодрингни олдига олиб, чинни косани тўлдириб тўғради. Рўзи полвон салобат билан ўрнидан туриб, мийиғида илжайган ҳолда ариқ ёқасига борди ва қўлини сувга тиқиб, ниманидир ахтара бошлади. Оз ўтмай, сувдан шипша олди-ю, Алиқулга узатди. У яна мийиғида илжайиб қўйди-да, қўлини сувга тиқиб, олдинма-кейин икки ҳандалак олди ва ҳаммани қойил қилгандек дастурхон атрофига келиб ўтирди. Рўзи полвон қўлини белбоғига артиб, ҳазил аралаш мақтади:

— Бу хамирнинг учидан патир, ўз қўлим билан экан ҳандалакнинг тўнғич ҳосили. Ҳаммадан олдин пишириш учун барча ҳунарни ишлатганман. Мана, ёнига кошьяк тўрани қўйиб, тўнғич ҳосил билан дастурхонни безатдим. Махфий сўзим шуки, яна биттаси канал сувидан ичиб, семириб ётипти.

— Ҳандалакнинг бўйини қаранг-а, бай-бай!— деди Қодиров ҳандалакни ҳидлаб.

— Муздек турсин, деб сувга қўйдим. Халқнинг, қовун есанг саҳар е, саҳар емасанг заҳар е, дегани бежиз эмас-да. Қовунни саҳарда узсангиз, муздек туради, муздек қовунни есангиз, таъмига таъм, мазасига маза қў-

шилади. Сувга қўйганимнинг боиси ана шунда, раис. Биламиз-да, биламиз...

— Кам бўлманг, Рўзи полвон!— Алиқул чин юракдан мақтади,— ҳаммамизга ғамхўр бўлганингизга қойилман. Туяни миниб, узоқни кўзлайдиган дўстимиз бор-да!

Меҳмондўстлиги ҳамманинг мақтовига сазовор бўлган Рўзи полвон қулги аралаш шовқин солиб гапирди:

— Йўқ, дўстлар, фаросатимга ишониб, таваккал қилаверадиган одамман. Хут кирар-кирмай раис: «Топган-таянганим битта сизга етар»,— дедилар. Мен бўлсам, раиснинг ниятини дарров пайқадиму оғизларини пойлаб туравердим. Шундай қилиб, бу иш менга топширилди-ю, мол бозорига йўл олдим. Мол таниш ҳам катта ҳунар-да. Бир сиз кўзимга иссиқ кўринди-ю, таваккал қилиб харидор бўлдим. Уйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши битади, дейдилар. Таниш-билишлар, билмаган молнинг сиртидан ўтма, дедилар. Мен бўлсам, таваккал қилдим олдим! Мана энди туғиб берганига уч кун бўлди. Бир пақирдан сут берапти. Жониворнинг сути ҳам, турган-битгани қаймоқ! Қани, раис, суюнчи чўзинг!

Қодиров севиниб кетди-ю, меҳрибонлик билан Рўзи полвоннинг елкасига қоқди.

— Тилло одамсиз, тилло! Сиз учун ҳам, парвариш қилганингиз учун ҳам раҳмат, дўстим...

— Мана шу дастурхон сизнинг суюнчиси,— деди ферма мудирини ўз ишидан рози бўлиб. У бир уриб шиланинг оғзини очди ва пиёлаларга коньяк суза туриб, раисдан сўради:— Анча хафа кўринасиз, раис... Ҳазил қилиб куласизу юрагингиз қоронғи. Айтаверинг, бу ерда дўстларингиз ўтирипти.

Қодиров жавоб ўрнига коньякни бир қултум қилиб ютди-ю, иссиқ нон орасига яхна қўйиб оғзига солди ва яна коньяк сузди. Унинг ранги қизарган, кўзлари ғамгин кўринарди. Алиқул помидор, пиёз, бодринг тўғралган косани эпчиллик билан олиб, раисга тутди. Қодиров оғзидаги овқатини чайнаб, сўз бошлади:

— Хафа бўлмай иложинг қанча? Ҳозиргача майда хўрозчалар билан олишиб келган бўлсам, бугун Жўрабоевнинг ўзи билан олишдим. Яна ўша қўриқ масаласи кўндаланг бўлди. Бир оғиз эътироз билдирсанг, тимда-лаб ташлагудек бақирадилар.

— Ҳе, чумчуқдан қўрққан тариқ экмас, дейдилар,—

Алиқул ингичка овоз билан луқма ташлади,— сиз ҳам бўш келмагандирсиз, ахир?

— Тортишишга-ку тортишдим-а, кўплик қилишди-да, битта одам кўпни ишонтриши мушкул экан, оғайним!..

— Ўйламай сўзлаган, оғримай ўлар, деган мақом ўшалар тўғрисида айтилган,— деди Рўзи полвон қовонини солиб.

— Уларнинг яшагани яшагану бировга чуқур қазигани ёмон. Оҳ, оғзидан чиққан сўзларини эшитсаларинг эди... «Сиз, ишёқмасларга ён босасиз», дейди. Сизлар ишёқмас эмиш. Қолхозни тебратиб турганлар, менинг суянган тоғларим ишёқмасга чиқипти. Мулла Сулаймон, сизни бўлса роса чайнадилар. Худойига борган, ишни ташлаб бозорга кетган, ғўзасини ўт босган...

Мулла Сулаймон оғзини очган ҳолда қотиб қолди, қўлига олган яхна ҳам қола берди. Қошлари типпаник бўлиб, кўзлари қўйишқидек бақрайиб қолди.

Қодиров бўлса, ҳамсуҳбатларига тикилиб, сўзида давом этди. Унинг кўзлари ғазаб ўтида ёнарди.

— Ҳаммадан ҳам Ойқизнинг бақирганини кўрсангиз, ишёқмас бригадирларни ҳайдаб, ўрнига хотин-қизлардан қўйинг, дейди-я.

— Мисол учун, кимни таклиф қилди?— Алиқул қизиқсиниб сўради.

— Кимни бўларди, она сути оғзидан кетмаган Меҳрини! Карим билан Ойқиз шунча мақтадики, эшитсангиз кўнглингиз айниб кетади.

— Ҳа, Каримми?— сўради Назокатхон, бирор нарса ни билгандек,— доимо бирга-бирга юрганларини кўраман, ишқ йўлида шайдо бўптилар.

— Уларда шарм-ҳаё қолмади,— деди Алиқул нафрат билан,— халқ ичидаги турли-туман миш-мишларни айтмайсизми? Яна бригадирликка кўтармоқчи бўладилар. Мулла Сулаймондек ҳурматли деҳқон ўрнига енгил-елип қиз нима ҳам қила оларди,— у, Қодировга бурилди-ю, жиддий тусда сўради:— Сиз жимгина ўтиравердингизми, раис?

Қодиров яна қизариб кетди.

— Раисингизни билмас экансиз, Алиқул оғайним... Гап келганда отамни ҳам аямайдиган одамман. Улар ўшқирса, мен ҳам ўшқирдим. Асло паст келмадим. Дўстларимга тил тегизма, дедим.— Қодиров жаҳл ўтида ёниб, юрагида қанчаки фикри бўлса, ҳаммасини ошкор айтди:

— Дўстларимга отилган тош, менга отилган тош, обрў-йимни тўкишса чидаб туrolмайман, ўртоқ Жўрабоев, дедим, раис бўлганимга йигирма беш йил тўлаёттир. Энди мени ҳайдаб, ўрнимга ўз одамшигизни қўёлмайсиз. Менинг томирим минг йиллик чинорникпдай мустаҳкам, дедим! — Қодиров бошини қуйи солиб, бирдан жим бўлди.

Алиқул ярим шиёла коньякни бирданига ютди-ю (иккинчи шишанинг оғзи аллақачон очилган эди), раиснинг алоҳида жасоратига қойил бўлганини тантана билан баён қилди:

— Шерюрак одамгина Жўрабоев билан тортиша олади!

Назокатхон икки қўлини кўкрагига қўйиб, ҳаяжон билан деди:

— Сиз шерюрак одамсиз, раис амаки!..

Нима учундир бу кунги суҳбат зерикарли эди.

Олимжон велосипед миниб шамолдай учиб келганда, дўстлар ўртасида ғалати сукунат ҳукмрон эди. Олимжон бу жимликни билса ҳам, билмасликка солди-ю, раисни ташқарига чақирди.

— Ҳозир зиёфат вақти эмас-ку, раис!

— Эҳтимол, оч юриш тўғрисида маслаҳат берарсан... Муҳим масалалар ҳақида маслаҳат қилсак, айб бўптимми?

Олимжон Назокатхонни кўрсатиб имо қилди:

— Бу қиз-чи?

— Ҳурматли ҳосилотнинг арзанда қизи, дадасига овқат пиширган. Нима, айб бўптимми?

— Майли, шунчаки сирасини айтдим, мен бутунлай бошқа иш билан келувдим. «Биринчи Май» колхозининг аъзолари умумий йиғилишларида янги очилаётган қўриқ ерларга шу йилнинг ўзидаёқ сув келтириб, кечки экинлар, айниқса маккажўхори экиш тўғрисида қарор қабул қилганлар. Молларга ем бўладиган экинлар экишайтганини ўртоқ Жўрабоев билан бирга бориб, ўз кўзимиз билан кўрдик. «Биринчи Май» колхозининг азаматлари ажойиб ташаббус кўтарибдилар. Менга жуда ёқди, раис.

Ерга тикилиб турган Қодиров даргазаб бўлди ва ўзини тутолмай сўради:

— Муддао нима? Муддао? «Биринчи Май», «Биринчи Май»... Улар маккажўхори экса, менга нима?!

— Биз ҳам бу қимматли ташаббусни қўллаб-қувватласак...

Раис кўзларини катта-катта очиб, камарини гижимлаган ҳолда киноя қилди:

— Нима, қўлаб-қувватласак, дейсанми? Биров томдан ташласа, биз ҳам ташлайверар эканмиз-да. Йўқ, йўқ, ўртоқ секретарь, сен мени каллаварам деб ўйлама, ҳа. Қодиров ўз ақли билан ишлайдиган раис, мен бировларнинг ташаббуси, бировларнинг ақли билан ишлайдиган одам эмасман. Макка ҳам экмайман, жўхори ҳам экмайман. Эккан экинлар қум остида қолди-ю! Ҳой секретарь, шу ёғи ҳам оғзи-бурнимиздан чиқяпти. Майли, экканлар экиб, тикканлар тикаверсин, бошимизга қашигани қўл тегмайди-ю, қўшимча иш тегмагини қара-я!

Олимжон қизиққонлик билан тушунтиришга интилди:

— Чуқурроқ ўйлаб, яхшироқ тушунинг, раис. МТС очган қўриқларга маккажўхори эксак, жуда катта фойда оламиз. Ер бўлса, сув бўлса, одам бўлса, экмай нима қиламиз. Албатта, экамиз. Ўйланг, раис, одамлар чорвачиликдан миллион-миллион фойда олса, биз зарар кўрмақдамиз. Нима учун? Чунки сомонга қантарилган сигирнинг сути эчкиникидан ҳам оз. Одамлар ҳар бир сигирдан минг-минг литрлаб сут олса, биз икки-уч юз литрдан оламиз. Бунга ким айбли? Сиз билан мен! Одамлар ўра-ўра силос бостирсалар, бизда бир грамм ҳам йўқ. Одамлар юз-юз гектарлаб молга ем бўладиган экин эксалар, бизда бир гектар ҳам йўқ. Бунга ким айбли? Сиз билан мен! Қўшниларибиз бу хатони тузатиш ниятида қўриққа маккажўхори эксалар, томдан ташлайверсинлар, биз ташламаймиз, жонимиз ширин, деймиз. Йўқ, раис, кўзингизни очиб, оламни кўринг. Хатоларни тузатиш пайти келди.

— Сен ўйлаганча хомкалла эмасман, пахтаги эшломмай турганда, сутни ошираман, қўриқни очаман, маккажўхори экаман, деб вайсайверсанг, қўлимни қовуштириб ўтирмайман. Ҳа, билиб қўй! Ишга тажриба кўзи билан қара!

— Бу ишнинг турган-битгани фойда-ку, ахир. Ерни МТС очса, экинни трактор экса, культивацияни трактор қилса. Бунинг нима оғирлиги бор? Кичкинагина бригада тузсак...

— Хўш,— деди раис қовоғини уйиб,— сен ўйлайдиган, мен бажарадиган, сен қонун чиқарадиган, мен ижро этадиган бўлибман-да, шундайми, парторг?

Олимжон фойдали фикрни раисга тушунтира олмаганидан хафаланиб уҳ тортди.

— Сизга гап уқтириш ҳам қийин бўлиб қолди раис. Яна димоғингиз шишиб, аламингизни шишадан оляпсиз. Ахир, ўртоқ Жўрабоев таклиф қилса ҳам бормадингиз, борганингизда сиз ҳам ўз кўзингиз билан кўриб, фойдали эканлигига ишонган бўлардингиз. Биз ўз кўзимиз билан кўргач, бу ташаббусни қўллаб-қувватлаш тўғрисида маслаҳат қилдик.

— Биз деганинг нимаси? Кимлар билан маслаҳат қилдинг?

— Ким бўларди, ўртоқ Жўрабоев, қишлоқ Советининг раиси ва мен.

— Тўхта-тўхта, ачиган бошимни яна ачитма, қишлоқ Советининг раиси деганинг Ойқизми?

— Ҳа, Ойқиз, нима бўпти?

— Хотиним деб қўя қолсанг бўлмайдими?

Олимжон ҳайрон бўлиб, елкасини қисиб қўйди.

— Майли, раис, сиз айтганча бўлсин. Ўртоқ Жўрабоев, мен ва менинг хотиним чуқур ўйлаб, кенг муҳокама қилгач, очилган қўриқлардан шу йилнинг ўзидаёқ фойдаланиш тўғрисида келишиб олдик. Бу тўғрида партия мажлиси чақириб ўтирмаймиз, раис. Ганимат кунлар ўтиб кетмаслиги учун дарҳол бригадирлар, коммунистлар билан сўзлашдим. Ҳамма ҳам рози. Эндиги иш сизда, раис.

— Нимасини тағин бригадирлар билан маслаҳатлашиб юрибсан,— деди Қодиров,— маккажўхорини бригадир экмайди-ку.

— Барибир, бригадирлар колхоз ишлаб чиқаришининг юраги, улар билан маслаҳатлашиш зарарли эмас.

— Мени нима деб ўйлайсан-а? Сен учун пайкалдаги қўриқчиманми?

Олимжон Қодировнинг қайсарлигидан қанчалик хафа бўлса, унинг ҳолига шунчалик ачинарди. У ҳозир раисни фикридан қайтаришга уриниш беҳуда эканлигини биларди. Қайсарлик ва шухратпарастлик раиснинг кўзларини хира қилиб қўйган эдики, унга ҳамма нарса ҳам қинғир кўрина берарди.

— Ҳеч ким сизнинг ҳаққи-ҳуқуқингизни поймол қилаётгани йўқ,— деди Олимжон совуққонлик билан.— Бироқ, раислик ҳуқуқи билан бирга раислик вазифаси ҳам сизнинг гарданингизда эканини унутманг. Ҳозир вақт ганимат, маккажўхорининг ўз вақтида эклишини партия ташкилоти назорат қилади.

Олимжон чаққонлик билан велосипедига минди-ю, орқасига қараб, раисни огоҳлантирди:

— Айтганларим партия топшириғи эканлигини унутманг, раис!

Қодиров қовоғидан қор ёғилиб, дастурхон атрофига келиб ўтирди. Чайлада жимлик ва ғамгинлик ҳукм сурарди. Ҳамма раисни кутиб, лом демай ўтирарди. Раис жаҳл ичида қичқирди:

— Оғизларингга қатиқ пивтдиларингми, нега индамайсизлар? Раисларингни йиқитиб, лойга белаб тепаверсалар ҳам нафасларинг чиқмайди!

Алиқул кўрқиб-писиб йўталди-ю, гуноҳ қилган кишидек титраб-қалтираб деди:

— Жаҳоннинг филлари бир ерга йиғилганда ҳам сизни йиқитолмайди, раис. Бизга таянаверинг, спз учун жонимизни беришга тайёرمىз. Биз сизга, сиз бизга дегандай, раисим, ҳа-ҳа...

Шу пайтда чайланинг олдида Ғафур кўринди. Раис қадрдон дўстининг оёғидан бошигача кузатиб чиқди-ю, норозилик оҳангида гапирди:

— Звено дейман, сен ҳам кутишга мажбур қиладиган бўпсан-а.

Ғафур қулочини очиб таажжубланди:

— Худди бригадиримизнинг феълини билмайдиганга ўхшайсиз. Ишлатавериб, бурнимиздан тортса йиқиладиган қилди. Ғўзани бўрон оқибатларидан қутқазаман деб, кеча-кундуз жигибийрон. Ўшаларга яхши кўрпнай деб, тиришгани тиришган. Эрталаб туради-ю, қора кечгача ўзи ҳам тинмайди, бошқаларга ҳам тиним бермайди. Мана, раис, кечиккан бўлсам, бригадиримнинг гуноҳи билан кечикканман.

— Ке. ўтир, ўзингга гард юқтирмайдиган бўпсан.

— Гард юқтириб, қанча кўргиликлар кўрдим, раис, мана, қуруқ сўз қулоққа ёқмас, деганлар,— у чўнтагидан бир шиша арақ чиқариб, Рўзи полвонга тутди.

— Э, қандингни ур, азамат, ўзимизда бор эди-ку, овора бўпсан-да.

— Олаверинг, керак нарсанинг оғирлиги борми!— деди Алиқул эпчиллик билан шишани ола туриб.

Рўзи полвон бўлса, ҳандалакни сўйиб, меҳмонларнинг олдига қўйди-ю, ўз-ўзидан рози бўлиб деди:

— Сал-сал ичилса-ю, а, сўнгра ширин-шакар ҳандалак билан танишилса.

— Раис! Еш парторгимиз нима билан «хурсанд» қилди, айтиб берсангиз, ҳа, ҳа...

— Хурсанд қиладиган гап йўқ. Раисингизни уч пулга ҳам олмай қўйишди-ку!— У, худди душманини ражаиб ташлагандай, қўлидаги ҳандалакдан бир тишлаб олди-да, заҳарханда кулиб, сўзида давом этди.— Мен аҳмоқ бўлиб, ўзимни колхознинг хўжайини деб юрибман! Олдинда оққан сувнинг қадри йўқ, деганларидек, бизнинг ҳам қадр-қимматимиз қолмапти. Колхознинг хўжайинлари бригадирлар эмиш. Бригадир — колхознинг юраги, дейди парторг,— Қодиров жаҳл билан қўлини мушт қилди.— Хўш, мен кимман? Бригадир колхознинг юраги бўлса, мен кўричакми?— У, хўрлиги келиб, хўрсиниб қўйди ва аламзадалик билан қичқириб юборди:— Бунга тоқат қилиб бўладими, ахир?! Адолатсизлик кетма-кет бўлавергандан сўнг, қўлинг ишга борадими?!

Алиқул тилеғламалик билан ачинган бўлиб гапирди:

— Сизга раҳмимиз келади, раис. Олимжоннинг ҳам ништарли сўзлари юрагингизга ханжардай ботганини сезиб турибмиз.

— Ҳали бу ҳолва, Алиқул дўстим,— деди раис, зўрма-зўраки илжайиб,— сизга ҳам навбат келади, қараб туринг. Қўриқ очаман, деб жонингиз ҳалқумингизга келади.

Алиқулнинг ранги ўчгандек бўлди. Ҳўзлари қошқоқга тушган сичқоннинг кўзидек мўлтирарди.

— Кам бўлманг, раис! Нима учун менга навбат келсин?

— Ҳосилот бўлганингиздан кейин, бу йилнинг ҳосилига мен билан барабар жавобгарсиз.

Алиқул хаёлга чўмди. Сўнгра, бир нарса эсига тушгандек тирноғини тишлаб, мулла Сулаймонга тикилди:

— Сизнинг ғўзангиз тузалиб қолармикин?

— Одам етмаса, қандай тузалсин. Энг яхши одамларини қурилиш бригадасига олиб қўйишди-ку!

— Қолганлари бозор қилиб юришибди, денг.

— Йўғ-е... Ҳар ҳолда, чуқилаб ётибмиз-ку.

Алиқул салгина илжайиб қўйди.

— Кам бўлманг, дўстим. Жонбозлик кўрсатиб ишлаганингизни кўриб турибман. Ғўзани бўрон офатидан сақлаш тилагида кеча-кундуз ором олмайсиз. Деҳқонларингиз ҳам тилло одамлар, қачон қарасанг далада, қачон қарасанг меҳнатда. Бироқ, одам оз бўлгандан кейин, қўлимиз калта бўлар экан. Бирмунча ғўзалар қум остида нобуд

бўлса, иложимиз қанча? Кун ер намини сўриб олгандек, қўриқ ҳам кучимизни сўриб олмоқда. Шухратпарастлар туфайли юкимиз тобора оғирлашмоқда.

Ҳамма ҳосилотнинг сўзларини диққат билан тинглади-ю, ҳамманинг кўнглида турли-туман фикр кечарди. Мулла Сулаймон қўйнинг кўзига ўхшаш кўзларини ҳосилотга тикиб, мадад кутарди. Қодиров билан Ғафурнинг юзларида хафалик белгилари сезилиб турарди. Рўзи полвон бўлса, шум ҳосилотнинг асл мақсадини билишга интиларди.

Алиқул ҳаммани қойил қилгандек гердайиб ўтирар ва барча дўстларига кўз югуртириб, юрагида нималар кечаётганини билишга интиларди. У бир зум ўтгач, ишонч билан гапирди:

— Дўстларим... ана шундай деб ёзамиз!..

Рўзи полвон гап нима тўғрисида бораётганини биринчи бўлиб пайқайди ва қандайдир ишончсизлик билан илжайди:

— Қандингни ур, ҳосилот. Хўш, кимга ва қаерга ёзамиз?

— Кам бўлманг, ферма! Кимга ва қаерга бўларди?— деди Алиқул таажжубланиб.— Газетага ёзамиз. Район газетасига. Кўриб турибсизки, Ойқиз устидан шикоят ёзиш учун қўлимиздаги далиллар етарли. Бир оз бош қотирсак, яна бошқа далиллар ҳам топилиб қолар... Шундай қилиб, осмонда парвоз қилиб юрган Ойқизнинг қанотларини юлиб ташлаймиз... Ҳа, оғайниларим, матбуот бу кагта куч!

— Бизга ишонармикинлар?— деди Рўзи полвон хавотир қилгандай.

— Дарров ишонадиган қилиб ёзамиз. Ажаб эмаски, суянган тоғимиз ҳам қўллаб юборсалар. Ахир, Жўрабоев билан Ойқиздан ҳам чуқурроқ ўйлайдиган одам бор-ку!

— Султонов!— деди раис, ҳосилотнинг фикрини пайқаб.

— Топдингиз, раис, асло кам бўлманг! Зар қадрини заргар билади. Бу мақол Султонов тўғрисида айтилган, чунки у, гапга тушунадиган, одамни танийдиган, раисимизни бошига кўтариб эҳтиром қиладиган одам. У, бизникида ҳам ҳамини уйимизнинг тўрида, азиз меҳмонимиз. Оғир кунимизда ташлаб қўймайди бизни, оғайнилар...

— Ишга тажриба кўзи билан қараганининг қурбони бўлсанг! Ҳосилот менинг асл дўстим тўғрисида ҳақ сўз-

ларни айтди. Афсуски, бу жўжахўрозлар уни ҳам чўқиб турадилар,— деди Қодиров.

— У ҳар қандай жўжахўрозни писанд қиладиган одам эмас,— деди Рўзи полвон, Алиқулнинг ниятларини қувватлаб.— Уларнинг танқиди нима бўларди, пашша чақиб олганидек гап. Султонов районга хўжайин-ку, Жўрабобовдан чўчирмиди. Султонов райком бюросида ҳам Жўрабобов, Ойқизлар билан шердек олишипти, дейишади. Шунақанги раҳбарга жонингни фидо қилсанг арзийди.

— Кам бўлманг, дўстим! Ҳақ сўзни айтдингиз!— деди Алиқул.— Султонов катта одам, қўлдан ёрдам келадиган одам. Ранс, эртагаёқ районга жўнаганнингиз маъқул. Совға-салом масаласида ҳам хасис бўлманг. Хатимзани ҳам ола боринг. Ёрдам қўлини чўзишига ишончим комил!

— Ҳосилотнинг маслаҳати қайладек қуюқ кўринади,— деди Қодиров ўйланиб туриб,— хўш, хатга ким қўл қўйса маъқул?

— Қўл қўядиган мен-да, мен,— деди Ғафур бошини кўтариб.

— Йўқ, йўқ, оғайним,— эътироз билдирди Алиқул.— Ўзингиз мақташга арзигудек одамсиз-ку, лекин имзонигиз... ҳам... ҳалиги... Мулла Сулаймон қўл қўя қолсин, ғўзаларини қум босиб кетган, бригадаси ҳам қолоқ. Яна биров холис киши, бизнинг жанжалларимизга алоқаси бўлмаган киши қўл қўйса, жуда жойида бўларди...— У, Назоқатга мулойим боқди-да, қатъият ва талаб оҳангида қўшиб қўйди:— Қизим, сен ҳам шу хатга қўл қўйишинг керак...

— Вой, дадажон! Мен сизларнинг ишларингиздан мутлақо беҳабарман-ку!

— Қизим, сен колхоз идорасидасан. Идорада ҳамма иш маълум. Сен колхозда ишмалар бўлаётганини билмаслигинг мумкин эмас. Ҳа, дарвоқе, мулла Сулаймон, сиз бригадангиздаги ғўзаларни тузатиб бўлмаслигига кўзингиз етадимп?

— Бутун кучни ташлаб, кучаниб кўрсак...

— Ҳм... Кўп кучанаверманг, ёрилиб кетасиз. Барибир ҳеч ким сиздан миннатдор бўлмайди. Демак... бригадангиздаги ғўзалар сизга узоқ умр тилаб, жон фидо қилди, деяверинг... Ҳе-ҳе... Ғўзанинг нобуд бўлганига сиз эмас, Ойқиз айбдор. Ойқиз билан унинг ҳомийлари... Худди шуниси ёзиш керак.

— Дадажон! Ойқиз опа жуда меҳрибон, у менга ёмонлик қилмаган-ку...

— Ёмонлик қилмагани тағин яхши, қизим, гапингга ишонишлари осон бўлади. Сен Ойқизни ўйлама, ўзингнинг тақдирингни ўйла. Раисимиз бу хизматларингни унутмайди, сенга тиз чўкиб таъзим қилади. Ўртоқ Султонов ҳам миннатдор бўлади. Ўжарлик қилма, қизим.

Назокат савол назари билан Қодировга қаради. Раис оғир хўрсиниб, жавоб берди:

— Нима ҳам қила олардик, оппоқ қиз? Бу ҳовлиқ-мани тийиб қўймасак, бизга кун бермайди.

Назокат иккиланиб қолган эди. Бир томондан, Ойқизга раҳми келса, айни пайтда, дадаси билан Қодировнинг ҳам кўнглини олишни истарди. Тўғри, Қодиров анча ёшга бориб қолган, хотинли одам. Шуниси ҳам борки унинг хотини қариб қолган, кўримсиз бир аёл. Раис Назокатларникига тез-тез келиб турар, келганда ҳам қуруқ келмасди. Ҳар гал Назокатхонга кўз ёшидай тиниқ ёки лоладай қип-қизил мунчоқми, янги кўйлакми олиб келар, баъзида ийманибгина чўнтагидан қимматбаҳо атир чиқариб, унинг олдига қўярди, бутун уйга атир ҳиди анқиб кетарди... Бундай пайтларда Назокатхон ўзини тутиб туролмасди. У, чиройли тикилган кўйлакни кўрдими, шу онда боши айланиб, ҳушини йўқотиб қўярди... Назокатхон ўзининг озгина маошини ҳам кийим-кечак ва зебзийнатларга сарфлар, идорага ҳам байрамдагидек ясаиб келарди. Гўзаллик ҳам бамисоли осмондаги булут парчасидай гап: гоҳ сутдай оппоқ, гоҳ пушти, заррин тусга кириб, гоҳ садафдек товланиб, дилларга завқ бағишлайди, кўриб кўзинг тўймайди. Назокатхон ҳам бугун бир хил дўшни кийиб келса, эртасига бошқасини кияр, индинига гулдор дуррасини тағиб келарди... Унинг ҳусн-жамолига мафтун бўлган раис ҳар гал унга завқланиб боқар ва қизни ҳаяжонга солиб, кўнглини илитарди... Йўқ, у Қодировнинг совғаларидан кечолмайди. Дадасини хафа қилиш ҳам яхши эмас. Жаҳли чиққудай бўлса, унга эрк бермай қўяди. Назокатхон, иккиланган ҳолда яна Қодировга кўз қирини ташлади-да, бошини қуйи солиб, итоаткорона жавоб қилди:

— Майли, раис амаки... Нима десангиз, ҳаммасини ёзаман..

— Балли, қизим!— деди хурсанд бўлиб Алиқул,— тушуниб гурибман, қизим. Ойқиз сенга яхшилик қилди,

ишга жойлаштириб қўйди... Лекин сен фақат ҳақ гапни ёзасан-ку. Ҳақ гап, қизим,— деди Алиқул қўлларини кўкрагига қўйиб ва ясама камтаринлик билан,— ҳақ гап ҳамма нарсадан азиз!.. Ғафур, бир нарсa демоқчи-санми?

Фурсат кутиб турган Ғафур Алиқулнинг саволига савол билан жавоб қилди:

— Жўрабоев-чи, у нима бўлади?

— Жўрабоевми?..

— Ҳа. Ўзингиз ўйлаб кўринг, Алиқул, хатга фақат мулла Сулаймон билан Назокатхон қўл қўйсалар, унда Жўрабоевга тил тегизиб бўлармикин? Бунда каттароқ одамларнинг имзоси бўлиши керак.

— Менингча,— деди шошилмасдан Алиқул,— ҳозирча Жўрабоевга тегмайлик. Қишлоқ Советининг раиси бошқа гап, у...

— У нима деганингиз?— унинг сўзини бўлди Ғафур. — Униси нима-ю, буниси нима, барибир эмасми?

— Йўқ, йўқ, оғайним! Тоғдан кичик тошни итариб юборсанг шов-шувсиз туша беради... Каттароғини итарсанг, овози ҳаммаёқни тутиб кетади. Шов-шув кўтаришнинг нима кераги бор?

— Ахир, Жўрабоев Ойқизнинг суянган тоғи-ку! Жўрабоевнинг ўзини гарқ қилмасак, у Ойқизни ҳам сочидан тортиб чиқаради!..

— Ҳм... Ғафур, сиз сира бильярд ўйнаганмисиз?

— Ўзингиз билиб турибсиз-ку, бильярд ўйнайдиган ҳолим бормиди?

— Мен ўйнаганман... Жуда ғалати ўйин-да, ўзи, оғайпилар! Битта соққани урасану тўрга иккинчиси тушади... Жўрабоев Ойқизни қутқазиб қололмайди, Ойқиз ўзи билан бирга уни ҳам гарқ қилиб юборади. Унинг учун бадном бўлган ходимдан ҳам, унинг фикрларидан ҳам воз кечишдан бошқа йўл қолмайди.

Кун бўйи кўкда сайр этиб, қанчадан-қанча воқеаларнинг шоҳиди бўлган қуёш ҳам тоғларнинг орқасига шошиларди.

Қодиров бир керишди-ю, ўрнидан туриб, увушган оёқларини ёзишга тиришди. Раис туриши билан бошқалар ҳам қўзғалишга шошилдилар. Қодиров анча нарида ўтлаб турган отига тикилиб мулла Сулаймон билан Ғафурга дарҳол ишга етиб бориш тўғрисида топшириқ берди.

Дўстлар Алиқулнинг уйида учрашиш пиятини дилларига жо қилиб, тарқалишдилар.

Алиқул ҳаммани жўнатиб, кетишга шошилаётган раисни тўхтатди-ю, икки қўлини кўкрагига қўйиб қасамёд қилди:

— Асло кам бўлманг, раис! Сиз менга ишонаверинг, ҳамма сиздан юз ўгирса ҳам, Алиқул садоқатли дўстингиз бўлиб қолаверади!

Алиқул Қодировнинг олдида кичкина боладай кўри-нарни.

Ун олтинчи боб

СУЛТОНОВНИНГ «ФАЛСАФАСИ»

Қодиров уйқудан карахт бўлиб турди, юзлари, қовоқлари шишиб, кўзларининг остида халта пайдо бўлган эди, чунки у тун бўйи мижжа қоқмади. У ён-бу ёнига ағдарилиб безовталанди. Анҳор бўйида ичилган коньяк ўз кучини энди кўрсатаётгандек туюларди. Бошлари зирқираб оғирди, кўнгли айниб, лоҳас бўларди. Эрталаб у, районга жўнаш олдидан фермага борди-ю, яна ичкиликка дуч келди. Рўзи полвоннинг зўри билан икки пиёлани томоғининг тагига ташласа ҳам, бош оғриғи зўрайиб, кўнгли қоронғилигича қола берди. Раис тиришган пешаналарини уқалаб, нималарнидир ўйлашга интиларди-ю, аммо нимаикн ўйласа, фикридан кўтарила берар эди. Ахир, мураккаб ва масъулиятли ишга қадам қўйилар экан, оқибати тўғрисида ҳам ўйлаш керак-да. Раис қанча узоқ ўйласа ҳам фикри чуваланиб, ўйига етолмасди. Фақат анҳор бўйида айтилган мақолларгина бир зум эсига тушиб, яна фикридан ғойиб бўларди. Алиқул: «Чумчуқдан кўрққан тариқ экмас», дея чулдирарди, Рўзи полвон: «Юрган йўл босар», «бу танқид пашшаннинг чаққани, бир қашиш билан ўтиб кетади», деб, суянган тоғи бўлган раисни юпатишга интиларди. Назокатхон бўлса, кўзларини сузиб, ноз билан: «Сиз шерюрак одамсиз», деган сўзларини такрор қиларди. Шундай қилиб, раиснинг мияси асаларининг уясидек номаълум овозлар билан қайнарди. Бир-бирига қарама-қарши бўлган фикрлар ва сўзлар худди асаларидек бири кириб, бири чиқарди-ю, ҳамон

бир меъёрда гўнғиллаб: «суянган тоғимизсиз», «сиз учун жонимизни беришга тайёрмиз», «бизга таянаверинг, раис», деган сўзларини такрор қилардилар.

Районга борадиган катта тош йўлнинг чап томони тоғларга, ўнг томони поёнсиз қўриқларга туташиб кетарди. Раис атрофга термиларкан, беихтиёр ўйларди: «Мана, «Қизил юлдуз»нинг текис қўриқлари, мана, қўш-ни колхозларнинг бўлиқ ерлари — поёнсиз чўллар, мана, уфқларга туташиб кетган саҳро. Бу ерларни ўзлаштириш одам боласининг хаёлига ҳам келмаган... Чунки куч ҳам бас келмайди, сув ҳам... Бунинг устига, Қизилқумнинг ўтли нафаси ҳар қандай экинни куйдириши мумкин. Бирор мўъжиза бўлса-ю, кенг саҳрога пахта экилса! Барибир, тўкилиб-сочилиб, йўқ бўлиши турган гап. Ўтган йил икки юз гектарнинг ҳосилини йнғиб олгунча, она сутимиз оғзимизга келди-ю, бунча ҳосилни теришга ҳеч қандай куч бас келолмас. Албатта, Олимжон, техникадан унумли фойдаланамиз, қанча ер бўлса очиб, қанча ҳосил бўлса йнғиб оламиз, дейиши турган гап. Бироқ, ишга тажриба қўзи билан қараш керак, икки қўлни оғизга тиқиш инсофдан эмас. Шу давлатга қаноат қилганимиз маъқул. Ҳозир ҳам тузукмиз. Омборда донимиз, банкада пулпимиз бўлса, районда мақтасалар, колхозчиларнинг даромади ошиб, мотоцикл, велосипед олишга қурби етса, яна нима етмайди! Ойқиздан ҳам, Жўрабоевдан ҳам қўрқмай, иши-кучимни билиб қилсам, ким нима дерди менга...»

Раис бўйни ва чаккаларидан оқиб тушаётган терни артиб, отига қамчи босди. «Дастурхон устидаги суҳбат қайда-ю, идорадаги суҳбат қайда,— деди у ўзига-ўзи гап маъқуллаб,— Султонов тушликка чиққанда, дастурхон устида келишиб олиш кўнгилдагидек иш бўларди. Ҳар ҳолда, уйда, дастурхон устида бўлса, кулгисн ҳам, сўзи ҳам эркин бўлади. Айниқса, эгарнинг устига ташланган янги хуржундаги совға — эрталаб Рўзи полвон томонидан сўйилган қўчқорнинг ёғу гўшти ширин суҳбатга қайла бўлуви турган гап...» Хуржун тўла ёғу гўшт совға ҳам эмас, пора ҳам эмас, чунки Султонов совғани ҳам, порани ҳам ёқтирмайди. Шунинг учун ҳам раис Султоновнинг ўзига қарашли қўчқорни сўйдирган эди.

Шундай қилиб, ёғу гўштга тўла хуржун бу ҳовлига тез-тез келиб турарди ва ҳар гал Султоновга қарашли қўй сўйилганлиги тўғрисида қасамёд қилинарди. Раис

ҳар гал қўй сўйилганда, ўзини-ўзи юпатиб қўярди: «Султонов икки йил бурун уч қўйни фермага қўшган эди-ку, эҳтимол, ўзи ҳам унутгани йўқдир. Ҳа, бу иш қонунсиз бўлуви мумкин. Бироқ, катта мартаба эгаси ўз қўйини ўзи боқса инсофданми, ахир?! Менинг ҳам қўйларим колхоз қўйлари ичиде семириб юрибди-ку, эҳтимол, ўртоқ Султоновнинг уч қўйи ҳам аллақачон кабоб қилингандир. Бироқ, икки йил ичиде озмунча туғдим. Рўзи полвон қўли баракали одам, ўртоқ Султоновнинг ўзлари ҳам таиисалар керак. Ҳисоб-китобда чунон пухтаки, қирқ йилда ҳам адашмайди. Ўртоқ Султонов, хотирингиз жам бўлаверсин!..»

У гўшт, ёғ тўла хуржунга кўз қирини ташлаб, заҳар-ханда кулиб қўйди: «Жонининг ҳузуричи билган билан келишин ҳаммадан осон. Жўрабоев билан-чи? Аттанг, аттанг, турмушининг оқу қорасини билмаса, қийин эканда. Мендай раиснинг қадрига етмадингми, энди нима бўлса ўзингдан кўр! Ойқизга отилган найза сенга ҳам санчлади».

Самаи йўрға район марказига кириши билан, раиснинг кўнгли очилиб, юзлари ёришиб кетди. Миясига бири кириб, бир чиққан ариларнинг овози бир зум тингандай бўлди-ю, «Ҳал қилувчи курашлар олдинда,— деб қўйди ўз-ўзига,— кучни йиғиб, ишончини мустаҳкамлаш зарур».

От катта ва кенг йўлдан бир меъёрда йўргалаб борарди. Катта йўлга тош ётқизилиб, икки аτροφдаги йўлкалар асфальт қилинган эди. Яқиндагина оқлатилган деворларнинг орқасида япроқлари булутдай ҳурпайган дарахтлар кўриниб турарди. Қодиров тўғри район ижроия комитетига йўл олди.

Район ижроия комитетининг биноси кўм-кўк дарахтлар ичиде эди. Бинога олиб борадиган соя-салқин йўлкада қатор-қатор скамейкалар қўйилган бўлиб, иш билан қабулга келганлар шу ерда ўтирардилар. Султоновнинг қабулхонаси ҳам ҳамиша тозагина турарди. Бурчакка қўйилган доира столда ранг-баранг журналлар ётарди. Қабулга келиб, узоқ кутганлар газета-журнал ўқирдилар. Ўқишдан зерикканлар бўлса, ташқарига чиқиб, соя-салқин йўлкаларда юриб, қабулни кутардилар..

Қодиров бу даргоҳ ўзи учун ҳамиша очиқ эканлигидан мамнун эди. Ҳа, чиндан ҳам Қодиров бу даргоҳ учун эрка ўғил. Қабулхонадаги секретарь хотин ҳам иш билан келганларга: «Ўртоқ Султоновда мажлис...» дея, унинг

бандлигини писанда қилса, Қодировга илжайиб, кабинет эшигини кўрсатиб имларди.

Раис қабулхонага кириб келди-ю, юзларини артиб, секретарь билан иссиқ саломлашгач, қора чарм қопланган эшикни кўрсатиб сўради:

— Бормилар?

— Ўзларими?— секретарь Қодировга маъноли термилиб, қайтадан сўради,— уйларига кетдилар, бошлари оғрияпти...

— Ҳа, ҳа, бунча иш... Бошнинг оғриши турган гап.

— Докторлар, миянгиз чарчаган, депти... Қабулга келганларни кўринг, мунчаям кўп, нафас олгани қўймайдилар-а. Соғ ҳам касал бўлиши мумкин. Сиз уйларига бораверинг, хурсанд бўладилар!

Секретаринг ёқимли сўзларини тинглаб турган раис, дсворларга осилган ранг-баранг суратларга кўз югуртиргач, аста орқасига бурилди-ю, ташқарига чиқди.

Ижроком раисининг иштиёқ билан қурган ҳовлиси посёлканинг четида, кўчанинг охирида бўлиб, яқиндагина пишиқ гиштан кўтаришган девор билан ўраб олинган эди. Мустаҳкам ва бежирим девор шунча баланд эдики, ҳовлининг ичи пиёдага ҳам, отликқа ҳам, аравадан ҳам, туядан ҳам кўринмасди.

Ҳовлини ўраб олган девор Қодиров учун янгилик эди. Шунинг учун ҳам у, таниш ҳовлида оз муддат ичида юз берган ўзгаришларни кўриб, ҳайрон бўларди. У, катта дарвоза олдида тўхтади-ю, яқинда ўрнатилган кнопкани босди. Ҳовлидаги қўнғироқ икки-уч марта жиринглагач, Султоновнинг ёшигина хотини дарвозани уялибгина очди-ю, рўмолининг учи билан юзини тўсиб, бир зумда ғойиб бўлди.

Раис ҳовлига кирганда, Султонов янгидан қурилган чамбарак шийпон атрофидаги гулларни парварিশ қиларди. Султонов ўта гулсевар бўлиб, қаерда кўнглига ёқадиган гул кўрса, дарҳол ҳовлисига келтириб ўтқазарди. Гуллар ичида сайр қилиб юрган раис хуржун кўтарган меҳмонни очиқ юз билан кутиб олди.

— Салом алайкум, азизим! Келинг, келинг, хурсанд қилдингиз, ҳа, отни ҳу анави устунга боғланг. Хотин, ҳой хотин, раиснинг қўлидаги хуржушини ол, қўйимизни сўйиб келганга ўхшайдилар. Баракали одамсиз, азизим, ҳа, уч қўй-а, уч қўй, баракали қўлингизда йилдап-йил кўпаймоқда. Ол, тезроқ ол, хотин, шийпоннинг ости-

даги музхонага қўйсанг, жаннатда тургандай соя-салқинда суви-сели ўзи билан тураверади!..

Султоновнинг боши оғриши, чарчаши, ўзига хос касал эди. Шунинг учун бўлса керак, боши оғригани учун ишдан қайтиб келган раис ётиш ўрнига, гуллар ичида шод-хуррам сайр қиларди. Ҳазил қилиб, шўх-шўх куларди. Қодиров хуржунни топширгач, Султоновнинг ёнига келди-ю, икки қўлини бериб, самимий кўришди:

— Жаннат салқин бўладими, ўртоқ Султонов? — деб сўради у ҳазил аралаш.

— Ташқари темирдек қизиганда, соя-салқин жаннатдай бўлади, азизим. Ердаги жаннатни ўзимиз яратамизда, шундай эмасми?

Унинг уйи, ҳовлиси ҳам, сўзи, кўриниши ҳам, турмуш лаззатига фарқ бўлганидан, севинч-қувонч оқимида сузганидан, бой-бадавлат яшаганидан далолат берарди. Қодиров бу таниш ҳовлида бунёд этилган катта ўзгаришларга ҳавас билан термиларди. Султонов раиснинг кўзларига тикилди-ю, ўзида йўқ шод бўлиб илжайди:

— Кўрдингизми, раис! Ердаги жаннат мана шу ҳовлининг ўзи-да. Мана, шийпонни кўринг, гулларига қаранг, оламда битта десам, ишонаверинг.

Баланд ва ҳашаматли шийпон кўзларни қамаштирарди. Кўм-кўк ранг билан қуюқ қилиб бўялган шийпон баҳорни эслатарди. Иккинчи қавати пастгина бўлиб, чиройли, гулдор панжара билан ўраб олинган эдики, шунинг ўзи ҳам шийпоннинг ҳуснига ҳусн қўшарди. Шифтига эса, турли-туман гул кесилиб, ўртасидаги чиройли қандил бир туп атир гул очилиб тургандай кўринарди. Ҳовлида нимаикки бўлса, ҳаммаси Султоновнинг сахийлиги ва меҳмондўстлигини намойиш қиларди.

Султонов хўжаликнинг икки-чикирларини аъло даражада биладиган одам эди. Шийпон ҳам унинг дидига мос қилиб қурилди.

Ҳашаматли шийпоннинг биринчи қавати бетондан кўтарилган бўлиб, унда мева-чева, гўшт, ёғ, сабзавот сақланарди. Шийпондан сал наридаги ҳовузнинг айлана атрофи бетон билан шувалган эди. Дарахтнинг соя-салқинига қурилган ҳовузнинг тиниқ суви бетонда тургани учун ҳам муздай сақланарди.

— Ажойиб қурилганми, раис?.. Сиз турмушнинг мазасини яхши биладиган одамсиз. Райкомда бўлса, бу ишингиз чакки бўпти, кўрган-билганлар нима дейиши

мумкин?— деб таъна қилдилар. Кўрган-билганлар ким? Ифвогарларми? Барибир, раҳбар оғизга яқин бўлади. Қанча камтар бўлсанг ҳам, кўпнинг оғзида бўласан. Катта бўлдингми, тупроғинг тўзиқ бўлади, азизим. Эҳ, раис, қашшоқлик — қўрқоқлик меваси. Кечани кеча, кундузни кундуз демай тер тўкар эканмиз, турмушимиз ҳам фаровон бўлуви шарт. Отам раҳматлик йигирманчи йиллардаёқ муштумзўр-бойларни таъқиб этиб, қувган эди. Агар биз камтар яшайдиган бўлсак, ўша бойларнинг қолдиқлари кулмайdimи, айтинг-чи? Менинг турмушим тўқчилик намунасидир. Совет ҳокимияти оддий деҳқон боласига қанча давлат берганини менинг турмушимдан кўраверсинлар.— Султонов шийпоннинг гулига гурур билан термилгач, итоаткор раиснинг елкасига қоқиб, ишонч билан гапирди:— Ҳа, азизим, бунисидан ҳам бир шингил эшитинг. Яқинда туппа-тузук одам мени «феодал» деб атади. Ахир, коммунизмда ҳамма мендек турмуш кечиради-ку. Демак, ҳамма феодал бўлаверадими? Йўқ, албатта! Девор қурган бўлсам, ўз кучим билан, ўз пулим билан қурдим. Бир неча киши ҳашарга келган бўлса, нимаси ёмон? Районнинг энг улуғ раҳбари бўлиб, умрим халқ хизматида бўлса, икки-уч кишининг ҳашарга келиши гувоҳми? Ахир, ўзим ҳам тер тўкдим-ку, мана қўлларим қавариб чиқди. Ҳе, раис, қуруқ сўз қулоққа ёқмас, дейдилар. Қани, шийпонга чиқайлик! Ош ҳиди келяпти...

Султонов билан раис зинапоядан шийпонга кўтарилдилар. Хўжайин меҳмоннинг ўтиришини кутмасданоқ янги гилам устига тўшалган атлас кўрпачага ўтирди-ю, сўнгра парёстикқа ёнбошлаб, раисга жой кўрсатди:

— Кўрпачага марҳамат!— Султонов биров билан тортишаётгандай оҳангда сўзларди.

Қодиров гапининг боришига дарров тушунди-да, «райкомда танобини тортган бўлсалар, ажаб эмас, шунинг учун ҳам ўзини оқлаяпти», дея кўнглидан ўтказди. У, Султоновнинг сўзларини диққат-эътибор билан тингларди-да, раҳми келгандай бошини чайқарди.

— Гап ана шундай, азизим,— деди Султонов сўзида давом қилиб,— бундай яшаш ҳаммага ҳам муяссар бўлавермайди, албатта. Бироқ, раҳбарлик лавозими шундай яшашни талаб қилади. Раҳбар эканмизми, ҳамманинг кўзи бизда бўлади, меҳмонлар ҳам беҳисоб, областдан ҳам, марказдан ҳам, ҳамма жойдан муттасил келиб турадилар. Кўркам жой қаерда — меникида, ширин зиёфат

қаерда, албатта, менкида. Бундай уй, оғайним, районда ҳам, областда ҳам йўқ. Раҳбар келса-ю, анчайин кўримсиз уйда қабул қилсак, сўнгра, нима деган одам бўламиз. Албатта, жавоб битта: ўзинга ғамхўр бўлолмаган раҳбар халққа ғамхўр бўлолмайди! Азизим, раҳбарнинг обрўйи мустаҳкам пойдеворга эга бўлуви шарт! Ўзингиз ўйланг, Қодиров, халқ улуғ ишни ишониб топширган экан, бу тасодифий ҳолми, ахир? Йўқ, сира-сира тасодифий эмас. Қобилиятимиз ва салоҳиятимиз зўр бўлгани учун бизни танлаганлар! Кўпларнинг тақдирига пахтакорлик, инженерлик, ёзувчилик касби ёзилгандек, бизнинг тақдиримизга раҳбарлик ёзилган. Бу касб ҳаммага ҳам муяссар бўлавермайди, чунки раҳбарлик учун зарур қобилият ва фаросат ҳаммада топилавермайди, чунки бу, чуқурроқ қараганда, касб ҳам эмас, лавозим ҳам эмас, балки нодир истеъдоддир. Турмуш ана шу истеъдодли одамларга ҳамиша муҳтож. Биласизми, турмушда меҳнаткашлар ва уларнинг бошлиқлари бўлади. Бошлиқларни ҳам меҳнаткаш халқ яратади. Шундай қилиб, бошлиқ ҳамиша халқ олдида боради. Раҳбар бўлса-чи? Раҳбар буларнинг ҳаммасига йўл-йўриқ кўрсатиб, донолик билан раҳбарлик қилади. Раҳбар воқеани, ҳаракатни, одамларни ҳам ташқаридан, ҳам ичидан кўра оладиган бўлади. Мен-чи, мен оддий кишиларни кўрсам, ҳавасим келади, иши битдими — уйда, нимани истаса, шуни қилаверади. Менинг вақтим ҳеч ким томонидан белгиланмаган, ишим битса ҳам, жавобгарлик елкамда юк бўлиб тураверади. Кечаларни уйқусиз ўтказаман. Район тўғрисида ўйлайман, юзим шувут бўлмасин, дейман. Мажбуриятларни адо қилиш тўғрисида ўйлайман. Бирор кўнгилсиз сўз чиқдимми, уйқу ҳам йўқолади, яна ўй, яна хаёл... Ҳордиқ чиқариб меҳнат ва саломатликнинг узвий қисмидир. Олтин узукка ҳусн берган ҳам ҳақиқ эмасми, оғайним!

Раҳбарнинг узундан-узоқ сўзини тинглаб, Қодировни мудроқ босди. У уйқу босганини яширишга тиршиб, гоҳ шифтдаги қандилга, гоҳ янги олинган хоразм гиламига, гоҳ ойнага, гоҳ қатор-қатор китоб терилган гулдор этажеркага эринчаклик билан қараб қўярди. Албатта, саккиз қиррали чамбарак шийпоннинг барча бойлиги хўжайиннинг юқори маданиятини намоён қилиш учун мўлжалланган эди.

Султоновнинг ёшгина хотини шийпон олдида пайдо бўлди. Аллақачон қорни очган Қодиров уятчан келинни

кўрди-ю, енгилгина нафас олди, чунки ошни кута-кута тоқати тоқ бўлган эди. Султонов эшчиллик билан енгини шимарди-ю, раисга сўз қотди:

— Тайёрланинг, ўртоқ Қодиров! Ҳозир паловхон тўра келадилар.

Лаган гўла ош дастурхонга қўйилгач, Султонов келинга ҳазил қилди:

— Ошингиз ёғлиқ бўлса ҳам, томоғимизга тикилади, турп йўқми, помидор, пиёз, сузмани ҳам келтиринг.

Дастурхон усти бир зумда турли таом билан тўлди.

Султонов овқатни алоҳида бир лаззат билан роҳатланиб ерди. Овқатгина эмас, у ҳамма ишни алоҳида нашъа билан қиларди: ейиш-ичишми, ҳордиқ чиқаришми, нутқ сўзлаш, ходимларни телефонда ёхуд мажлисда койишми: уларга йўл-йўриқ бериш, ҳисобот ва маълумотлар ёзишми; боғда сайр қилиш, гул ўтқазиш, меҳмон кутиш, ов қилишми — буларнинг ҳаммасини у алоҳида завқ-нашъа билан қиларди. Ҳатто, биров билан баҳслашганда, ўзини оқлаганда, узр сўраганда ҳам, ҳар бир сўзини алоҳида завқ билан талаффуз этиб, ўзининг нотиклик санъатидан ҳузур қилар, мамнун бўларди.

Султонов турмушни севадиган киши эди. Тўғрироқ қилиб айтганда, турмушда ўзини севадиган киши эди. Мана шу севги туфайли у, партия топшириғини елкасига олди. Бироқ, бу вазифани ўтаб турган пайтда, фақат ўзи тўғрисида ўйларди, ўзи ва иши тўғрисида пайдо бўлган қарама-қаршиликни ҳам ўз фойдасига ҳал қилиш ниятида жафо чекарди. Унинг ўз «фалсафаси» ҳам бор: «Улуғ лавозимда туриш учун ишингни пардозлаб кўрсатиш ҳунарини ўрган», дер эди. Султонов анчадан буён ўзига яқин, ҳадди сиққан бирон кишисига ёрилиб, тўлиб-тошган юрагини сал бўшатиб олишни қумсаб юрарди. Мана ҳозир у, Қодировга кўнглининг тўрида асраб юрган ўз фалсафасини баён этаркан, енгил тортгандай бўлди. Албатта, ўзининг бу назарияси ва ички интилишини ҳаммадан, ҳатто, имкони бўлса, ўзидан ҳам яширишга тиришадиганда, бутун куч, бутун тажрибасини ўз-ўзини севишга ва нима қилиб бўлса-да, ўз-ўзини сақлаб қолишга зўр бериб сафарбар қиларди. «Ҳалол коммунист бўлсангу пастки ишларда қийналсанг, кеча-кундуз тер тўксангу сенга ишонмасалар — бундан не фойда? — дер эди у ўз-ўзига савол бериб. — Кун бўйи дала айлансам, 10—15 киши билан сўзлашиш мумкин, бир мажлис бўлса, қанча-

қанча киши райижроком раисининг оғзидан топшириқ олади, иш ҳам, олқиш ҳам сенга... Районнинг равнақи учун чарчамай курашиш шунинг ўзи-да, ахир.

Район партия комитетининг секретари «майда-чуйда, икир-чикирларни ҳам чуқур ўрганинг, қабул учун келганларга диққат-эътибор қилинг», деб нуқул таъкидлайди. Хўш, шундай ҳам қилай, ахир, бу диққат-эътиборим-йи қабулга келган кишидан бошқа қим билади? Ахир, майда-чуйдаларга сарф қиладиган вақтим борми, қўлим тегадими? Обком, обисполкомда сводка ва қарорларимизнигина кўрадилар, холос. Қабул қиламанми, йўқми, ким билиб борапти? Жўрабоев-чи? Обкомдан келган ходимлар билан тортишгани-тортишган. Обкомнинг қишлоқ хўжалик бўйича секретари Абдуллаев бўлса, Жўрабоев тўғрисида гап кетса, дарров пешанасини тирштириб: «Ўжар, ишида тартиб йўқ», деб нолийди. Абдуллаев билан тилим ва дилим бирлигига шодман. Мени раисликка кўтаришда ҳам ҳал қилувчи роль ўйнади, азамат.

Албатта, ишимизга баҳо берар эканлар, энг олдин кўрсаткичларимиз ва сўнгра, аҳволимизми ҳисобга оладилар. Аҳволимиз бўлса бир нав, тузук. Халқимиз фидокорлик кўрсатиб ишламоқда, райижроком билан райком жим тургани йўқ, албатта. Бироқ, қўриқ ва бўз ерларни очиш район ижроия комитетига ҳам қўшимча жавобгарлик юклади. Иш ва ташвиш кундан-кунга қўпаявергач, жавобгарлик юки ҳам ошаверади. Оқибатда улуғ лавозимдан ҳам совиб кетиш мумкин...» Гарчи, Султонов ишдан қўли совиб кетиши тўғрисида онда-сонда ўйласа ҳам, ич-ичидан бу фикрни бошдан-оёқ инкор қиларди, чунки бу Султоновнинг кўнглидаги лавозим бўлиб, турли-туман миш-мишларни йўқотишга ҳам, нотиқлик санъатини намойиш қилиб, ишчан ва қобилиятли эканлигини исбот қилишга ҳам хизмат қиларди.

Султонов гапга овора бўлиб, меҳмонни ошга қўстамай қўйганини эслади.

Раис пешанасидан оқиб тушаётган терни артиб, қуроқ билан безатилган ёстиққа ёнбошлаб, юзини шабадага бурди-ю, эринчоқлик билан жавоб берди.

— Йўғ-е, тўхтаг, ахир, ош егани келдимми, дардимни ҳам эшитинг-да.

— Албатта, ошни ҳам еймиз, дардни ҳам эштамиз, йўқки йўқ, иш битсин десангиз, паловхон тўра кутишлари мумкин, марҳамат!

— Қишлоқ Советининг раисидан норозимиз, бутун колхоз норози.

— Умурзоқоваданми?— сўради Султонов заҳарханда қилиб. У, қўли билан бўйнига уриб, сўзида давом қилди:— Мава, у менинг ҳам бўйнимга чиқиб олган. Хўш-хўш, гапиринг-чи.

— Жуда талтайиб, ҳовлиқиб кетди. Колхозни ўз рўзгорим, деб ўйласа керак. Бўлар-бўлмасга буйруқ қилади. Қўриқ очишдан бошқа ишни тан олмайди.

— Қайсарлик, ўта қайсарлик!

— Ундан фақат қўриқни эшитасиз. Гапнинг тўғриси шуки, қўриқ очиш колхозни зулукдай сўрмоқда. Бу йилги план ҳам барбод бўладиганга ўхшаб турипти.

— Нима учун, азизим!

— Барбод бўлиши турган гап. Бўрон қилғилиғини қилиб кетди.

— Яхши,— деди Султонов. Бироқ, беихтиёр оғзидан чиқиб кетган бу сўздан тили куйгандек, нафаси ичига тушиб кетди.

— Энди қўриқ очишга куч етармиди!

— Фикрингиз тўғри, Қодиров, бутун халқни бўрон оқибатларини бартараф қилишга сафарбар қилинг.

— Мен сафарбар қилдим у балога қолдим.

— Ойқиз Умурзоқоваданми?

— Ойқиздан ҳам, Жўрабоевдан ҳам.

— Наҳотки...

— Ғўзани қумдан сақлаш учун, далачилик бригадаларини мустаҳкамлаш зарур эди. Шунинг учун ҳам қурилишдаги ва қўриқдаги одамларни чақриб олдимда, ғўза парваришига юбордим. Оқибатда аридек талаб: «Халққа ишонмайсан, халқ қўриқни ҳам очади, ғўзани ҳам чопади», деб шовқин солдилар.

— Маҳмадоналик!

— Маҳмадоналик жонимга ҳам тегди. Ғўзалар қум остида ётса-ю, қўриқ очилиб, посёлка қурилса. Қуракда турмайдиган гаплар. Ойқиз буйруғини беқор қилди.

Ижроком раиси Қодировнинг сўзларини эшитиб, Ойқизнинг гуноҳини ифода қилувчи сўз қидирарди. У бундай сўзининг кучи ва қувватига катта аҳамият берарди, чунки одамнинг салбий сифатларини акс эттирувчи бир сўз унинг пешонасига тамға бўлиши мумкин эди. Ахир, ўзингиздан пастроқ лавозимда турган киши бундай пухта

асосланган ва чуқур ўйланган биргина сўзни инкор қилиш учун қанча-қанча гувоҳ-исбот кўрсатиши керак.

— Биласизми, Қодиров, бу нима деган гап? Бу ўзбошимчалик деган сўз. Умурзоқова ўзини ҳоким деб ўйлайди. Фикрига нима келса, қилаверади. Маслаҳат қилиш йўқ, муҳокама қилиш йўқ. Бошқанинг фикри асло уни қизиқтирмайди. Кўриқ масаласини эсланг, Умурзоқова мен билан ҳам ҳисоблашмади. Мен шонилмасдан ҳаммасини яна бир марта ўйлаб кўришни маслаҳат қилган эдим, у бўлса, тўғри Жўрабоевнинг олдига борди. Менинг қўл остимда ишласа-ю, Жўрабоевга бораверса, нима деган гап? Икки қўлини оғзига тикади-я! Бюрода Умурзоқованинг хаёлпарастликдан иборат фикрлари партия кўрсатмаларига тўғри келмаслигини огоҳлантирсам ҳам, барибир, райком қарор қабул қилди. Бажариш кимнинг бўйинига тушди? Бизга, ижроком ходимлари, колхоз раислари зиммасига юкланди. Ана шундай гаплар... Умурзоқова бўлса, ҳаммадан кўп шовқин солади. Унга қўйиб берсанг, маҳаллий Советларнинг иши етмагандек, янги ишларни ўйлаб топади... Демак, Ойқиз ўз айтганини қилди деми?— Султонов қўлларини ёзиб керишди-да, эснаб олди ва истехзо билан қўшиб қўйди:— Лапашангсизлар, раис, ҳа, лапашангсизлар! Шу қизчанг ҳам эплай олмайсизлар-а.

— Бу жувон бошимизга бало бўлди. Халқнинг ҳам жонига тегди. Истайдикки, қўриқ ҳозирнинг ўзидаёқ очила қолса!

— Раис, дейман, бундайларга қўйиб берсангиз, роса шовқин солади-я, ҳамма иш афсоналардагидек бўлишини истайди. Ўзингиз биласиз, афсоналардаги баҳодирлар тоғни ҳам осонлик билан ағдарадилар. Айтинг-чи, раис, наҳотки, колхозингизда гапга тушунадиган одамлар топилмайди?

Раис ҳайрон бўлди ва қандайдир ишончсизлик билан Султоновга тикилди-ю, гапнинг боришига дарров тушунди ва «фикримиз бир ердан чиқяпти», дея кўнглидан ўтказгач, кескин жавоб берди:

— Мени ўша гапга тушунадиган кишилар юбордилар. Активларимизнинг тоқати тоқ бўлиб, сабр косаси тўлди. Колхозни ўстирайликми ёки Ойқиз билан уришайликми? Нима қилишимизниям билмай қолдик. Тортишавериб, қўлимиз ишдан совиб кетди. Ғўзалар қаровсиз қолди.

Бардошимиз тугаб, маслаҳат қилдик ва ҳаммамиз бир фикрга келдик.

— Ҳаммамиз...

— Уртоқ Султонов, асло чўчиманг, активларимиз ҳалол одамлар. Умурзоқовани газетага ёзиш тўғрисида маслаҳат берганлар ҳам ўшалар. Мана, хат келтирдим...

Қодиров чўптагини кавлаб, тўрт букланган қоғозни чиқарди-да, диққат билан тикилиб турган Султоновга тутди.

— Ким ёзди?— Султонов жонланиб кетди-ю, севинч билан сўради:— Хат ҳам аллақачон тайёрланган экан-ку.

— Ёзишни ҳаммамиз ёздигу қўлни правление ходими Назокат Алиева билан бригада бошлиғи мулла Сулаймон қўйдилар, Шу бригаданинг рўзалари бўрондан айниқса кўп зарарланди. Пахтаси нобуд бўлди деяверинг!

— Нобуд бўлди дейсизми? Жуда...— Султонов гапининг охиридаги «соз» сўзини айтиб юборишига сал қолди, дарров ўзини тутиб, афсусланган ҳолда қўшиб қўйди:— Агтаг, эсиз-эсиз рўзалар-а. Айбдорлар жазосини торгадиган иш бўпти-да.

— Албатта!..

— Демак,— деди Султонов, хаёл суриб.— Хат авторларининг бири колхоз правленийесида ишлайди, иккинчиси, бўрондан зарар кўрган бригадир, денг. Ёмон эмас, жуда соз. Иккаласи ҳам ҳамма ишдан ўзлари воқиф бўлгандан кейин, уларга ишонмай, кимга ишониш керак.

Қодиров Султонов билан Алиқулнинг фикрлари бир-бирига мос келганидан мамнун эди.

Султонов овоз чиқариб мулоҳаза қиларди:

— Назокатхоннинг дадаси ҳам роса ўзини кўрсатяпти, чаканамас. Ажойиб ходим! Ҳм... Аммо, раис, яхши ўйлаб топибсизлар. Худо ҳақи, яхши фикр. Афсуски, бу фикр менинг хаёлимга келмапти. Қандай қилиб матбуотни унутиб қўйибмиз-а? Ана энди Умурзоқовангизнинг адабини бериб қўямиз! Шошманг-чи, ҳозир...

Султонов ўнг бошмалдоғини тишлаб ниманидир фикрдан ўтказди-ю, ўрнидан туриб, устунга осилган телефонга яқинлашди.

— Менга газета редакциясини беринг. Нима, қулоқларинг битиб қолдими? Редакцияни деяпман. Султонов гапиряпти. Ҳа-ҳа... Редакциями? Юсуфийни чақириб юборинг... Салом алайкум, азизим! Ҳа, менман, ким бўларди? Ҳой, дарров келинг. Жуда соз. Нима? Ҳа, ажойиб

бир мавзу бор... Дарров келинг, дарров, ош совимасин!

Естиқни тиззасига қўйиб, чордана қуриб ўтирган Қодиров гердайиб турган Султоновга тикилди-да, қоғозни кўрсатиб имлади:

— Ўқиб чиқинг-чи.

— Ҳозир, ҳозир, раис.

Султонов кўзойнагини бурнининг устига қўйиб, хатни ўқий бошлади. У, хатни ҳам ўзига хос завқ билан ўқир, кўзлари эса, ўқилган сатрларга бўлган муносабатини яққол ифодалаб, ёққан жойида сузилиб, ёқмаган жойида олайиб турарди. У, гоҳ норозилик билан қоп-қора қошларини чимириб қўяр, гоҳ ғалаба қилгандай қиқир-қиқир кулиб юбора, гоҳ «Офарин! Ҳиқилдоғидан бўғибсизлар!» деб завқланиб қичқириб юборарди. Хатни ўқиб бўлгач, жаҳл билан кўзларини қисиб, нималарнидир хаёлидан кечирди-да, кимгадир дўқ қилиб:

— Шошмай тур ҳали!..— деди-ю, сесканиб кетди ва кулиб, сўзни бошқа томонга бурди:— Бу газетачиларнинг худосидан дарак йўғ-а. Тағни бир оёғим редакцияда бўлса, иккинчи оёғим сизникида, дейди. Оёқлари ҳам, биласизми, раис, худди ёғоч оёқнинг ўзгинаси!

Чинни товоқ тўла ош келиб, иссиқ ошнинг ёқимли ҳиди бурунларига тегиб, яна иштаҳа келтирганда, Юсуфий кириб келди.

У теракдай новча эди. Қарашлари эса, қандайдир бепарво, маъносиз ва совуқ кўринарди. Бунинг устига, юзлари ориқ ва чўзиқ бўлиб, бурнининг устига илиб қўйган катта кўзойнаги башарасини тўсиб турарди. Унинг юққа ва қонсиз лаби кулгини билмасди. Ҳамиша чўткани эслатувчи типча-тик ва ўжар сочлари кулранг-сарғиш бўлиб, чанг-тўзон билан қоплангандай кўринарди. Юсуфий шунча ориқ эдики, эгнидаги кулранг пиджаги қовунполлиздаги қўриқчига илинган латтадай туюларди. Ингичка ва узун оёқлари этикнинг қўнжида жувознинг ўқидай айланиб турарди. Бир қарашда унинг ёшини ҳам, касбини ҳам, нималар тўғрисида ўйлаётганини ҳам билиб бўлмасди.

У, катта раҳбарлар ҳузурида ҳам ўзини мустақил тутарди. Юсуфий олдинига Султонов билан, сўнгра Қодиров билан совуққина кўришди-ю, кўрпачага ўтиргач, истар-истамас ҳазил қилди:

— Биз ҳам қайнанаси севадиганлардан бўламиз.

У таклифни қутмасданоқ, ошга ташланди ва лўнда-лўнда қилиб оғзига тиқди. Меҳмон шунча зўр пштаҳа билан олар эдики, ҳатто оғзидан ва қўлидан оққан ёғни ҳам сезмасди.

Султонов ошга ташланган меҳмон устидан ҳамиша ҳукмини ўтказиб юрган бўлса ҳам, унинг кўнглини юмшатиш ниятида ҳазил қилди:

— Ўртоқ Қодиров! Сиз бу кишини камтар ва юмшоқ, деб ўйласангиз, анча янглишган бўласиз. Тахаллуслари «Ўткир» бўлади. Қаранг, қанча ваҳимали, а, ручкасининг учи буткул заҳар, кимга ҳужум қилса, оғритмай ўлдиради. Мен ҳам қўрқиб, юрагим зириллаб тураман. Ҳа, тўғри гап шу...

Ўткир хиёл илжайган бўлди-ю, ошдан бошини кўтармади. У, Султоновнинг азиз меҳмонидек кутиб олинганидан мамнун эди. Лекин буни сездирмасликка уринарди.

Суҳбат борган сари қизиб борарди. Султонов об-ҳаво маълумотларидан, раҳбарларнинг саргузаштларидан, ўзининг эпчил ва ишчанлигидан гапирди. Қодиров бўлса, бўрон вақтида қанчалик чаққонлик кўрсатганини, халққа раҳбарлик қилиб, экинларни сақлаб қолиш учун курашганини ҳикоя қилди. Суҳбат Юсуфийнинг ҳам тилини қичитди-ю, у битта-иккита хатдан қандай фелъетонлар яратганини айтиб, анчагина мақтанди. Шундай қилиб, бир-бирларини мақтайдиган ҳикоялар бири бирига улашиб кета берди-ю, Қодиров келтирган хат тўғрисида бир оғиз ҳам гапирилмади. Албатта, Юсуфий муҳим иш билан чақирилганини сезиб турарди. Бу топшириқни бажариш Юсуфийнинг гарданида. Ошини егандан кейин, ишини ҳам шунга яраша бажо келтириш керак-да, ахир! Султонов суҳбат охирлагандан кейингина «муҳим иш» тўғрисида истар-истамас гап очди-ю, Назокатхон ва мулла Сулаймон қўл қўйган хатни берди.

— Мана, дўстим, танишинг!

Меҳмон қоғозга бир кўз югуртириб, тушуниб бўлмайдиган маънода гапирди:

— Имзолар шуми?

— Нима, озми?— сўради Қодиров нотинч бўлиб.

— Ишонарли қилиб ёзилгану, бироқ имзолар оз. Қулинг ўргилсин, мақола қилсам-чи?

— Истаганингни қилавер, дўстим,— деди Султонов эринчоқлик билан,— мана, колхозга бор, одамлар билан

гаплаш, фикрини бил. Ишончингга арзийдиган одамлар кўп. Мисол учун ҳосилот Алиқул ва бошқалар.

— Муротали билан суҳбат қилса бўлади,— деди раис Султоновга маънодор термилиб.

— Ҳа, Муротали билан суҳбат қилинг. У ким ўзи?

— Энг яхши бригадиримиз, Умурзоқовадан хафа. Кўриққа кўчишга тиш-тирноғи билан қарши.

— Жуда соз, жуда соз,— деди Султонов хотиржам бўлиб, у салгина ўйлаб, Юсуфийга хитоб қилди:— Сенга ўргатишининг ҳожати йўқ. Кўзинг билан кўр, қулоғинг билан эшит. Мана, Қодиров кўмак беради. Бу ишлардан қутулгач, чўлга кийик овига чиқамиз, кийик кўпми, раис?

— Ҳа, овга чиқиб қуруқ қайтган йўқ. Жайронлар тўлиб-тошиб ётипти.

— Жуда соз. Тўйиб-тўйиб ов қиламиз. Энди, дўстлар, озгина мизғиб олиш зарур. Кечқурунги ишлар бошимдан ошиб ётипти.

Бу ҳаммага маъқул тушди. Султонов кечқурун Қодировни кузатаркан, унинг елкасига қўлини қўйиб, мақтанчоқлик билан деди:

— Кўрдингизми, ҳаммаси ими-жиммида бўляпти. Мен бор эканман, ҳеч нарсани ўйламанг. Хотирингиз жам бўлсин!

Қодировнинг юрагини гўлгула босди. У хўрсиниб қўйди:

— Қилаётган ишимиз қандай бўларкин, ўзи-а?

— Э, дўстим, қилгуликни қилиб қўйдингизу энди чўчпяспизми? Йўқ, бунақаси кетмайди... Орқага қайтиш йўқ...

Ун еттинчи боб

МЕҲРИ ВА КАРИМ

Ез фасли... Дам олиш куни кечқурун пойтахт санъаткорлари томонидан катта концерт қўйилиши лозим эди. Олтинсой ёшлари бу севинчли хабарни эшитиб, ўзларида йўқ шод бўлдилар. Шодланмай бўладими? Олтинсойликлар келадиган артистларнинг деярли ҳаммаларини радиодан эшитиб билсалар ҳам, ўзлари билан камдан-кам таниш эдилар. Олимжон қишлоқ Советига кириб келганда, Ойқиз халқ қувончи ҳақида ўз таассуротларини айтиб берди:

— Мана, ўртоқ парторг, концерт колхозчиларимиз учун жуда катта воқеа бўлмоқда. Санъатга бўлган буюк интилишни қаранг. Афсуски биз бундай ишларга эътиборсиз қараймиз.

— Баъзан шундай ҳам бўладики, санъат усталари бой-бадавлат колхозларга тез-тез борадилару райондан узоқ бўлган, айниқса камҳосил бўлган колхозларга камдан-кам келадилар. Санъат мукофот учун бериладиган буюм эмас, балки тарбия қиладиган, кучга куч, севинчга севинч қўшадиган қуролдир.

— Тўғри айтасиз, жоним,— деди Ойқиз, икки кафтини эрининг қўлига қўйиб.— Ашула, рақс, пьеса — ҳаммани хурсанд қилади! Дадамни айтмайсизми, кейинги кунлари ўзини қўйгани жой тополмай, бетоқат бўлиб, артистлар келишини кутиб ётипти,— Ойқиз ўйланиб қолди.— Сезяпсизми, кейинги вақтларда дадам анча озиб, ўзини олдириб қўйди-я...

— Иш кўп-да, Ойқиз. Ҳозир ҳамманинг ҳам иши кўп. Ойқиз бир зум жим қолди-да, сўнгра полиш биланми ё гина қилибми, гапирди:

— Шу туфайли биз ҳам жуда кам бирга бўляпмиз, дейсиз-да.

Олимжон салгина хўмрайди:

— Биз полисак ярашмайди, Ойқиз. Биз ўз хоҳишимиз билан зиммаюзга кўпчиликнинг ташвишини олганмиз. Вақт йўқ, бир минут ҳам ишдан бўшай олмаймиз, деб полисак, бўлмайди.

— Қайдам...— деди оҳистагина Ойқиз.

Бугун Олтинсойда байрам тантанаси ҳукм сурарди. Ҳамма кўчалар, майдонлар, муҳташам бинолар ва дарахтлар ранг-баранг плакатлар, шиорлар билан, расмлар ва юксалиш йўлини ёрқин кўрсатувчи диаграммалар билан ясатилган эди. Бугунги концерт ҳам очиқ майдонда ўтиши лозим эди. Шунинг учун ҳам комсомол ёшлар қишлоқнинг ўртасидаги кенг майдонни сув сепиб тозаладилар, ҳаммага етадиган скамейкалар келтирдилар.

Олтинсойликлар қишлоқда ҳам, далада ҳам кечқурун бўладиган зўр концертни муҳокама қилардилар. Ҳамманинг дилида ғайрат ўти ёнарди. Ҳамманинг кўзида севинч чақнарди.

Фақатгина Меҳри ғамгин эди. Кеч кириши билан у ранги ўчиб кетган ёски кўйлагига тикиларкан, нима қилишини билмай, тоқатсизланарди. Ҳозир унинг дили-

да биргина фикр — Қатортолга бориш, ювиниш ва сочларини яхшилаб ўриб, Қаримга ёқиб ташлашган зангор кўйлагини кийиб келиш фикри ҳукмрон эди. Аммо, Қатортолга бориш анча узоқ. Қаноти йўқки, учиб борса, машинаси ёки мотоцикли йўқки, миниб борса. Яқин ўртада Погодин бўлганда, мотоциклда олиб боришга кўндирган бўларди. У бўлса, қўриқдан бери келмайди, учқур мотоцикл завқини фақат Лола суряпти. Оҳ, Қаримнинг ҳам мотоцикли бўлса, қандай яхши бўларди.

Меҳри қалин, чиройли қошларини кериб, дадасига тикилди. Дадаси эса пинагини бузмай гўзалар ичида ивирсиб юрарди.

Нима учувдир Муротали кеч киришига қарамай, ишдан чиққиси келмасди. Қўшни бригадаларнинг одамлари аллақачон кетиб бўлдилар. Муротали ҳам одамларга жавоб берганига анча бўлди. Кенг далада Муроталининг ўзи ва Меҳригина қолди. Энди Қатортолга боришдан ҳам маъно йўқ эди, чунки борган билан кенгаш ва концертга улгуриш асло мумкин бўлмасди. Муротали ариқ тўла сувга тикилиб, қизининг хафалигини ва тоқатсизланганини аллақачон сезган эди. Шундай катта кенгаш ва концертга эски кийим билан бориш мумкинми, ахир! Бироқ, кекса бригадир қизининг хафалигини ўйлаб, ўзининг ҳақ эканлигини кўнглидан ўтказди: «Майли, — деди у ўз-ўзига, — иш кийимида бораверсин, иш кийими — фахрли кийим. Концертда ҳам ўзимизга ўхшаш одамлар бўлади, менга ва Меҳрига ўхшаш меҳнаткашлар бўлади. Қатортолнинг узоқлигини ҳамма билади». Иш кўпайган кезларда ҳам у, Олтинсойда — қариндошлариникида ётиб қоларди. Бўрон кўтарилган кунларда ҳам, бўрондан кейин ҳам Олтинсойда тунаб қоларди. Бечора ўрик ҳам кўп кунлардан буён чанқаб ётибди. Эртагаёқ суғориш зарур, суғориш... Майли, эски кийимида борса, ҳеч ким қувмайди. Концерт тамом бўлгач, тўғри қишлоққа жўнаймиз, узоқ бўлса нима, оёғимиз бор. Уйқу оз бўлса, ҳеч зарари йўқ, ози ҳамиша ширин бўлади.

Муротали қип-қизарган уфққа термилди. Кун аллақачон тоғларнинг орқасига бош қўйган эди. «Ҳали вақт бор», деди бригадир ўз-ўзига. У, боғланган қулоқларни қайта кузатгани кетди. Кечаси сув уриб, гўзаларни босса, қанча зарар! Ҳаммасини ўз кўзи билан кўриб, тўла қаноат ҳосил қилгач, сўнгра хотиржам бўлиб, қизи билан Олтинсойга жўнаши мумкин.

У қаддини тиклаб, қизини чақирди:

— Меҳри!

Меҳри эшитмасликка солиб ишида давом қиларди.

— Ҳой, Меҳри, қизим!

Меҳри яна эшитмагандай бўлиб, кетмонини баланд-баланд кўтариб ташларди.

Муротали афсус маъносида бошини чайқади:

«Ҳа, қизи тушмагур. Нафасини ҳам чиқармайди-я. Аччиғи ҳам бурнининг учида... Ҳар ҳолда, олдинроқ жавоб берганда, Меҳри Қатортолга ҳам борарди, ювиниб, кийиниб Олтинсойга ҳам келарди. Ахир, бундай қилиш инсофдан эмас-да. Бригадада ҳамма бирдай, шунинг учун ҳам, бригадирми ёки унинг қизими, барибир, эл қатори туриши, эл қатори меҳнат қилиши, эл қатори ишдан чиқиши лозим. Ахир, Меҳрига олдинроқ жавоб берадиган бўлса, бошқаларнинг кўнглига келмайдими? Демак, бошқаларга ҳам жавоб бериш зарурияти туғиларди. Наҳотки, Меҳри шу ҳақиқатни ҳам тушунолмаса. Нуқул жаҳли чиқиб аччиқ қилади, чақирсанг ҳам жавоб бермайди. Шунчалар ҳам ўжар бўладими, бу қиз кимга ўхшаган бўлди?..»

Бригадир ариқ бўйига борди-да, уни кўргач, ариқ ёқалаб катта канал томон юрди. Оз ўтмай, у тепаликнинг орқасига ўтиб кетди...

Меҳри бўлса, дадаси кўринмай кетгач, кетмон урпани секинлаштириб, гоҳ йўл томонга, гоҳ Қаримнинг бригадаси томонга тикилди: «Қарим Олтинсойда бўлса керак... Дадам бўлмаганда эди, дарҳол ёнимда ҳозир бўларди. Дадам уни кўрдими, жони ҳалқумига тикилиб, дарров жаҳли чиқади. Кўчишга ёзилганим учун Қарим айблими? Йўқ, албатта. Халқдан узоқда, ишдан узоқда, турмушдан узоқда бўлган кичкина қишлоқда яшаш жонимга теккач, ўз ихтиёрим билан ариза берганман. Мана, бугун, ҳамма ювиниб, кийиниб, ўйнаб-кулиб кенгашга чиқса, мен... Эҳтимол, Қарим билан бир-биримизга кўнгли қўйганимизни очиқ эътироф қилганимиз дадамга ёқмас-а? Ахир, эски замонлар ўтиб кетган-ку, у вақтларда қизнинг тақдирини ва ихтиёри ўз қўлида бўлмасди. Ҳамма ихтиёр отада бўларди-ю, у кимни кўрсатса, ўша куёв бўлаверарди. Озод севги шоирларнинг ғазалларида, қўшиқлардагина бўларди, холос. Ота-оналар ҳам озод севгининг нималигини билмай, ўз болаларини эски урф-

одат руҳида тарбия қилардилар. Шундай бўлса ҳам, овоз севги гунча очиб, чаман-чаман гуллайверарди. Ҳазирама иссиқ куйдирса ҳам, раҳмсиз бўрон спидирса ҳам, қаҳратон совуқ япроқларига чанг солса ҳам, барибир, овоз севги одам боласининг дилида гуллаб-яшнайверарди, гунчасига гунча, гулига гул қўшилаверарди. Севишганлар яширинча учрашиб, кўз ёши билан ажралишардилар. Ҳозирги давр овоз севгининг даври! Шундай бўлса ҳам, кексалар эски урф-одатлардан тезда қутула олмас эканлар. Мана, дадам — янгича ишлайди-ю, эскича яшашни истайди. Ҳар ҳолда, биттаю-битта арзанда қизини севмаган кишига бермас, унинг бахти учун қайғуриши керак-ку. Оҳ, овоз севги қандай яхши! Аста-секин қуёш нурига чўмилиб, чиройига чирой қўшиб ёришадиган тонга ўхшайди. Тонг отишини эски урф-одатларга бўйсундириш мумкинми, ахир? Дадам бўлса, мендан норози бўлиб, «бутун қишлоққа шарманда қилдинг», дейди. Ахир, севиш шармандаликми? Севгилим билан учрашсам, эркалик қилиб кўзларига тикилсам, юрагим тўла ҳис-туйғуларимни баён этсам, ёшлик яратган ноёб севгининг лаззатига кўмилиб суҳбат қилсам, бахт эмасми?! Пайт келадики, иккимиз қўл ушлашган ҳолда дадамнинг қаршисида пайдо бўламузу бир умр дўстона ҳаёт қуришга руҳсат сўраймиз! Эҳтимол, дадамни чўчитган нарса шу бўлса, мен Карим билан кетадиган бўлсам, дадам ёлғиз қолади-ку, кекса деҳқон ёлғизликка қандай чидасин? Ахир, мен кўзининг оқу қораси бўлсам, менсиз умри қандай ўтаркин?..»

Меҳри ғўза чопишдан тўхтади-ю, кетмон дастасига суянган ҳолда узоқ-узоқларга термилди. Унинг чарчагани ва хафалиги кўзларидан сезилиб турарди. Меҳри дадасига аччиб, оғир ва узоқ нафас олди. Дадаси кўнгилчан, раҳмдил одам, эҳтимол, унга ҳам осон эмасдир. Киндик қони тўкилган уйни ташлаб чўлга кўчиш осонми, ахир? Дарахтни ҳам жойидан қўзғатиш қанча оғир... Бу ерда дарахт эмас, биттаю-битта қиз дадасини ташлаб кетмоқчи... Йўқ, йўқ, буларнинг ҳаммаси беҳуда ўйлар... Ҳали у, Каримга қатъий ваъда бергани йўқ. Барибир, Карим билан турмуш қурганларида ҳам, ҳеч қачон дадасидан ажралмайди, уни ҳам ўзи билан олиб кетади. Янги посёлкада бирга турадилар. Лекин, отаси кўнгилчан бўлса ҳам, ўжарлиги ёмон. Мана, у тепаликнинг орқасига ўтиб, ғойиб бўлди. Чўлда ёлғиз қолган биттаю битта қизини



ҳам унутди. Ёшгина Меҳри дадасининг ўжарлиги туфайли эски кийимда борса, одамлар нима дейди. Дугоналари гулдай ясаиб келсалар, уларнинг ичиди Меҳри бир туп шувоқдай кўринмайдами, ахир!

Меҳрининг кўзларида нам кўринди. У жаҳл аралаш кетмонни кўтариб, куч билан ерга урди. Яна, яна... Қиз аламини кетмондан оларди.

Унинг қулоқлари остида мотоциклнинг таниш овози эшитилди. Бу овоз олдинига кучайиб, зўрайиб эшитилди-да, сўнгра бирдан тўхтади. Ўт босган уватнинг нариги томонидан Каримнинг овози эшитилди:

— Меҳри, кетдик!

Меҳри кетмонини қўйди-ю, мотоцикл тўхтаган томонга югурди. Карим оёқларини ерга тегизиб, мотоциклнинг эгари устида талтайиб ўтирарди. У ҳам кийинишга улгуролмаган эди. Қоломенкадан тикилган костюми, чуфт дўпписи, анча эскирган хром этиги оппоқ чанг эди. Юзида бўлса, болаларниқига ўхшаш севинч ва ғурур сезилиб турарди.

— Ўтир, Меҳри, кетдик!

— Қаерга, Карим?

— Қаерга бўларди, Қатортолга. Ишдан чиқишим билан тикилсам, далада кўриндинг. Ахир, кийиниб келишинг керак-ку!

— Раҳмат, сенга, Карим, мотоциклни кимдан олдинг?

— МТСга чошиб бордим у Иван Борисовичдан рухсат сўрадим. Биласан-ку, Иван Борисовичнинг ошиғи олчи, мотоциклсиз ҳам ишини битириб қўйган. Мана, бизнинг ишимиз мотоциклсиз битмайдиганга ўхшайди. Бу биз учун ҳаёт-мамот масаласидир.

— Раҳмат, сенга, Карим, катта раҳмат!

— Фақат раҳмат учун келганим йўқ!

— Менинг ташаккурим сенга етмайдами?

— Йўқ, Меҳри, мен комсомолман, қўлга киритилган ютуқлар билан хотиржам бўлолмайман!

Меҳри хавфсизрагандай орқасига ўтирилиб, дадаси қаердалигини билишга интилди. Аммо, кекса бригадир дараксиз эди. Меҳри шошибгина энгашди-да, Каримнинг юзидан бир ўпиб, орқасига бурилди. Карим бўлса, қипқизариб, ташаккур маъносида қизга тикилиб қўйди. Ҳар ҳолда, у йигит, ҳар қандай пайтда ҳам ўзини тута билиши лозим.

У Меҳрига тикилиб деди:

— Меҳри! Шамолдай учиб келганим бу катта мукофотга арзийди.

Меҳри бир қадам орқага чекинди-да, кулги аралаш:

— Карим, сен комсомолсан. Ўтгандаги хизматлар билан яшаш мумкин эмаслигини билишинг керак,— деди.

— Меҳри!..

— Тўхта, Карим, кетмонни олиб келай.

У, гўза қатор ораларида турган кетмонига етмасданоқ, тепалик орқасидан Муротали кўринди. Меҳри бир зум тўхтади-да, яна тепалик томон тикилди. Агар дадасининг келишини кутадиган бўлса, Қатортолга бориш амримаҳол эди. Барибир, дадасининг газабидан қутулиш қийин. У бир зум ўйлаб қолди. Муротали узоқ-узоқда туриб қўлини кўтарди. Меҳри кўзини чирт юмди-ю, яна очди ва кетмонни кўтариб, мотоцикл томон югурди. У қизариб-бўзариб Каримнинг орқасига ўтирди.

— Кетдик, Карим, тезроқ ҳайда!

Карим ҳайрон бўлди ва Меҳрига тикилди:

— Муротали амаки қоладими? Сендан ҳам, мендан ҳам кўнгли қоладиган бўлди.

— Ҳайда, Карим, ҳаммасига дадамнинг ўзи айбли!

Карим қўлини оғзига карнай қилиб, бўйинини чўзган ҳолда қичқирди:

— Ҳо, о, Муротали амаки! Биз Қатортолга кетдик. Тезда қайтамиз, тез...

Карим билан Меҳри ғира-шира қоронғилик чўка бошлагани учун ҳам Муроталининг газаб тўла юзларини кўролмадилар. Мотоцикл шамолдай учиб кетди.

Ун саккизинчи боб

МУРОТАЛИНИНГ ҲАҚИҚАТИ

Улуғ байрамни эслатувчи зўр тантана — катта коцерт ҳар бир юракда севинчли из қолдирди. Қуёш эртасига ҳам ана шу севинчни қайта эслатиб, лоларанг уфқдан табассум қилиб чиқди. Ҳаво ойнадай тиниқ эди. Кечагина бўрон олиб келган табиат, эндиликда ана шу бўрон қолдириб кетган изларни бекитишга интилаётгандай туюларди. Мусаффо осмонда сузиб юрган қуёш, салсал эсиб турган тоғ шабадасига қўшилиб, меҳнат элпини меҳрибонлик билан эркаларди.

Муротали жуда хафа кўринарди. Шабада ҳам, тоза ҳаво ҳам унинг кўнглини очолмасди. У ерга тикилиб, хаёл суларди. Юрагида қанчалик хафалик бўлса, ҳаммаси юзида акс этарди. Меҳри ҳам дадасидан салгина нарида ғўза чопарди. Унинг ҳам дили тўла ўй-хаёл эди. Меҳри бошини кўтармай кетмон чопаркан, ўзини айбли сезиб, онда-сонда дадасига кўз қирини ташлаб қўярди. Кеча кечқурун ҳам, бугун эрталаб ҳам ота-бола гаплашмадилар. Кенгаш ва концертда ёнма-ён ўтирсалар ҳам, бир-бирларига индашмадилар. Кечаси концертдан қайтишда ҳам, эрталаб ипоуштада ҳам, ишга келишда ҳам, ёнма-ён ишласалар ҳам, бир-бирларига лом демасдилар. Колхозчилар бригадирнинг дили хуфтон эканлигини аллақачон сезган эдилар. Ҳамма хафадек кўринарди.

Муротали ўжарлиги ва қайсарлиги билан бошқалардан ажралиб турарди. Шунинг учун ҳам колхозчилар ҳаминша ундан чўчиб турардилар ва шу билан бирга, ўз бригадирларини чин дилдан севардилар. Бригадир тажаранг бўлса ҳам, ўжар бўлса ҳам, одамларга нисбатан ҳаминша адолатли ва покиза эди. У, таъсири зўр раҳбарлар олдида хушомад ҳам қилмасди, кишиларнинг характерида учрайдиган айрим камчиликлардан ҳам фойдаланмасди. У виждони пок, юраги очиқ ва шарткесар эдики, кимдан ва нимадан норози бўлса, юз-кўзига қарамай, кескин айтарди. Бригадада ҳам барчага барабар эди. Ҳаминша интизом бўлишини, бу интизомга ҳамма бирдай бўйсунишини талаб қиларди. Муротали иш ёқмасларга беаёв эди, ҳатто Ғафур дўсти бўлса ҳам, унинг ялқовлигини сира-сира кечирмасди. Ўзи ҳам эртадан кечгача ишдан чиқмасди. Колхозчи деҳқонлар билан ёнма-ён ишларди. У чиндан ҳам меҳнатсевар ва меҳнатнинг кўзини билладиган деҳқон эди. Шунинг учун ҳам у ишнинг юқори сифатини кўрсатиб, кетмон чопганда, сув тутганда, пахта терганда ёки бошқа ишни адо қилганда, ҳаммининг ғайрати ва ҳаваси келарди, тажрибакор деҳқоннинг иш санъатига ҳамма қойил бўларди.

Колхозчи деҳқонлар кекса бригадирни чин дилдан севиб, оталаридай эҳтиром қилардилар. Агар бригада аъзолари ичида унинг одатларини ёқтирмаган киши бўлса, фақат Ғафурнинг ўзигина бўлиши мумкин эди. Бироқ, у ҳам юрагидаги ҳис-туйғу ва фикрларини ҳаммадан яшира олишининг улдасидан чиқадиган одам эди.

Мана, ҳозир ҳам Ғафурнинг юзи бригадирнинг ғами-

га шериклигини ифода қилса-да, юрагининг тўрида хурсандчилик яшириниб ётарди.

Муротали севимли кетмони билан ёввойи ўтларни чопиб, эгат оралаб уватга етганини сезмай қолди. У ҳам ғўза чопарди, ҳам ўз-ўзи билан баҳслашарди. Юраги қизини гуноҳкор қилса, ақли албатта, оқларди. Қизига бўлган ғазабини юраги оқласа, ақли қораларди.

У, уватнинг устига чиқиб, поёнсиз пахтазорни кўздан кечирди. Кўзи янги посёлка қурилишига тушди-ю, ҳайрон бўлди. У янги қурилишни томоша қилишга сира-сира қизиқмасди, чунки янги посёлкага «ҳамма кўчса ҳам, мен киндик қоним тўкилган ерда қолавераман», деган фикрни юрагининг тўрига тугиб олган эди.

Бироқ, посёлка қурилишига кўзи тушди-ю, азамат қурувчиларнинг ғайратига тан берди. Уларнинг ҳаммасини фикран мақтади. Ахир, яқиндагина бу чўлда битта палатка оқариб кўринарди. Муротали ҳам ана шу палатка кўтарилган кунни — баланд бўйли уста Ҳазратқул биринчи марта шу палатка атрофида пайдо бўлган кунни эслади. Мана, энди палаткадан асар ҳам кўринмайди. Орадан оз ўтмай, палатка тикилган ерларда қатор-қатор оппоқ уйлар қад кўтарди. Бир хилдаги бу чиройли уйлар пионерларга ўхшаб қатор-қатор тизилганки, бир қарашда кўзни қамаштирарди. Кекса бригадир посёлка қурпландиган жойдан анча узоқда бўлса ҳам, пишиқ гиштдан қилинган деворларни, шифер билан ёпилган томларни, каттадан-катта деразаларни равшан кўрарди. «Уйларнинг хоналари ёп-ёруғ бўлиши лозим,— деди у ўз-ўзига,— ёзда чанг, қишда изғирин киролмайди. Таги тахтадан, заҳи йўқ... чиройли... Бироқ, Қатортолдан кетмайман, у ердаги ҳар бир тош, ҳар бир дарахт, тиккайиб турган ҳар бир туш шuvoқ ҳам таниш ва қадрли, чунки узоқ умрнинг яхши-ёмон кунларини эслатиб турибди, оқ сут берган она, пешана тери билан боққан отанинг қабри ҳам ўша ерда...

Меҳри ҳали ёш, кекса отанинг юрагини билмайди, тушунмайди. Ойқиз-чи, у ҳам ёш, кекса Муроталининг фикру-зикрини билишдан узоқ. Бу ёшлар биздек кексаларни тинч қўйсалар эди. Йўқ, улар ўзлари учун ҳам, бировлар учун ҳам ўйлайдилар. Ахир, ўз ақлимиз ўзимизга етади-ку. Ойқиз билан Меҳрига ким қўйибди... Ҳа, Қарим-чи? Кекса одамнинг иззатини сақлаш ўрнига, бугун бўлмаса, эртага қайната бўладиган чолни тарғиб қилишдан чарчамайди. Меҳрини йўлдан оздирган ҳам Ка-

рим-да, ота-бола ўргасига совуқлик солган ҳам Карим-да! Кеча кўзимни бақрайтириб, қизимни Қатортолга олиб кетди, ўзининг ҳам зигирча уяти қолмапти. Ёшлар ўзбошимча бўлиб кетмоқдалар, кексалардан ҳайиқмайдилар, ҳа, сира-сира ҳайиқмайдилар...»

Бригадир ҳозирги ёшларнинг, айниқса Каримнинг барча гуноҳларини санаб улгурмасданоқ, унинг ёнида Каримнинг ўзи пайдо бўлди. Муротали ёш бригадирнинг келишидан бутунлай хабарсиз қолгани учун ҳам ҳайрон бўлди.

— Муротали амаки, сизга келдим!

У Каримнинг юзига бир тикилди-да, кетмон чопишида давом эта берди.

— Муротали амаки, гапим бор!

— Нима керак сенга?— деди Муротали бошини кўтармай. Кекса бригадирнинг биргина саволиданоқ унинг жаҳли чиқаётганини билиш мумкин эди.

Карим қип-қизариб, ўнғайсизланди. У шартта орқага қайрилиб кетишини ҳам ёки яна бир марта мурожаат қилишини ҳам билмасди. Карим ўзини ер ёрилса, ерга ниргудек сизди.

— Кеча Қатортолга борганимиз учун хафа бўлманг, Муротали амаки, Меҳри кийиниб келишга улгурмасди. Ахир, овозимнинг борича чақирсам ҳам эшитмадингиз-ку!

— Сен нима учун ишни ташлаб келдинг? Ўжар чол олдида гавба қилиш учунми? Бошқа вақт топилмадимми? Бўлар иш бўлди, энди тавбанг кимга керак?

— Йўқ, йўқ, Муротали амаки, фақат кечирим сўраш учун эмас, сиздан ўргангани келдим. Ахир, иккаламиз ҳам қўшни бўлсак, бригадир бўлсак, тўғри эмасми?

— Бу фикрни ўйлаб топганингга балли-эй,— деди Муротали жиддий тусда.

Бироқ, Карим кекса бригадирнинг заҳарханда билан мазах қилганини эшитмасликка солди-ю, сўзида давом қилди:

— Суюнчи беринг, амаки, ғўзамиз гуллади. Биринчи парвариш вақтида кўпроқ қўшимча озуқа бериш жуда фойдали экан. Кеча эрталаб мусобақадош дўстларимиз ҳам кўрдилар ва мақтаб, дафтарларига ёзиб олдилар. Меҳмонларнинг сўзларини сизга айтиб қўяй деб келдим, амаки.

— Хўш...— деди Муротали қош чимириб.— Менга ўргатгани келдим дегин...

— Йўқ, йўқ, амаки. Фақат қўшимча озиқлантиришнинг фойдасини айтгани келувдим,

— Бу тажрибангни сир тутаверсанг бўларди. Ҳар бир эшикка бурнингни суқаверасанми?

Карим кекса бригадирнинг жаҳли чиқиб, нафрат билан гапирганлигини тушунмагандай, ўз тажрибасини чуқурроқ тушунтиришга интиларди:

— Бир-биримизга ёрдам қилувимиз керак, Муротали амаки, мен ўз бригадамдаги тажрибани айтдим, агар сиз ҳам қўшимча озуқани кўпроқ берсангиз, ҳосилингиз кўпаяди. Мен ҳам орқада қолмасликка, сиз билан барабар юришга ҳаракат қиламан. Шундай қилсак, ҳосил ҳам мўл бўлади, колхозимиз ҳам...

Муротали Каримнинг сўзларини қанча эшитса, шунча асабийлашарди. Оғзидан она сути анқиб турса-ю, кекса деҳқонга иш ўргатса?

Лекин ёш бўлса ҳам фойдали гап гапиряпти. Кеча район кенгашида ҳам Жўрабоев фақат унинг бригадасини намуна қилиб кўрсатди. Мусобақадорлар ҳам унинг бригадасида узоқ бўлдилар. Карим ғўзаларини кўрсатиб, нималарнидир узоқ ҳикоя қилганини Муротали ўз кўзи билан кўрган эди. Барибир, ҳар қандай жўжа тумшугини баланд кўтариб, «кел, кекса бўлсанг ҳам ишга ўргатиб қўяй» дейдиган бўлса, Муротали тоқат қиладиганлардан эмас. «Ҳозиргача сен жўжаларсиз ишимни билиб қилдимми, энди ҳам билиб қиларман, ахир!»

Муротали қалин қошларини йиғиб, ғазаби қайнаса ҳам, ўзини босиб жиддий тусда гапирди:

— Ҳурматли комсомол бригадир, мен биринчи марта кетмон ушлаб деҳқончилик қилганимда, сен туғилганинг йўқ эди. Билиб қўй, мен эскича усул билан ҳам сендан кўп ҳосил оламан. Эшитдингми? Қани, жўна, одамларнинг кутиб қолди!

Салгина нарида тортишувни эшитиб турган Меҳри кутилмаганда гапга аралашди, у қадди-қоматини кўтарди-ю, кўзи тўла ёш, дадасига термилиб, қичқириб юборди:

— Нега ҳақорат қиласиз, дада! У сизга нима ёмонлик қилди? Олдингизга яхши ният билан келди-ку!

Аламга чидолмай турган Муротали жаҳл ўтида кетмонини ерга урди.

— Жим бўл, қизим! Сепсиз ҳам маслаҳатгўйлар бошимдан ошиб кетди. Ҳой, бригадир, нима учун бақрайиб турибсан, жўна дедим-ку!

Карим ҳар нарсага кўнгли бузиладиган, дарҳол йўлдан қайтадиган йиғит эмасди. У кетиш олдида Меҳрига тикилди. Бу қараш — ёрдам кутиш маъносида эмас, балки «қаттиқ бўл, Меҳри, асло руҳинг тушмасин», деган маънодаги қараш эди. Меҳри бу қарашнинг маъносига дарров тушунди-да. «меддан хотиржам бўлавер, Карим, дадам ўжару биз ундан ҳам ўжарроқмиз. Ғўзани озиқлантиришни зором бўйича бошлаймиз. Биз нима истасак, албатта, шу бўлади», деган маънода бошини қимирлатди.

Кекса пахтакор ёшлар ўртасида бўлиб ўтган бу гапни англагани ҳам йўқ, қандай хайрлашишганини кўргани ҳам йўқ. У, ғўза қатор ораларини эқалаб, келган йўлдан орқага қайтарди. Аммо, сз ўтмай, унинг қаршисида ориқдан-ориқ, узундан-узун, катта кўзойнак тақиб, қўлида кичкинагина блокнот ушлаган одам пайдо бўлди-ю, яна шундан қолдирди.

— Бригадир Муротали сиз бўласизми?— нотаниш одам кекса пахтакорнинг кўзларига тикилди.

— Тўғри, мен Муроталиман. Сиз ким бўласиз?

— Мен газета идорасидан бўламан. Район газетасидан. Менинг номимни эшитган бўлувингиз керак. Мен — Юсуфийман, тахаллусим Ўткир.

Муротали ҳайрон бўлди, чунки у район газетасини ҳар замонда қўлга олса ҳам бирорта мухбирнинг номини билмасди.

— Тахаллус Ўткир, номинг ғалатими, ўғлим? Бундай исмни эшитганим йўқ...

Юсуфий «тахаллус» деган сўзнинг исм эмаслигини тушунтиришга ҳам уринмади, кекса пахтакорнинг адашганлигига ҳам ажабланмади. У жиддий тусда бригадирга мурожаат қилди:

— Бригадир, икки оғиз сўз бор.

— Мен шудаман-ку, ўғлим.

— Кечадан қолган иш борми. Иш бўлса бўлар...— Мухбир у ён-бу ёнига қараб, ўтиришга жой қидирарди.— Қаш, бирор жой топиладими?

— Ҳу аяа, ҳовуз бўйига юринг,— деди бригадир. У, мухбирни кутмасданоқ ҳовуз бўйига йўл олди. Атрофла-

рига қалин қилиб тол кўчати ўтқазилган бундай ҳовуз ҳамма дала шийпонларида бор эди.

Бригадирнинг қовоғидан қор ёғилар эди. Бунинг устига бу ориқ одамнинг совуқдан-совуқ сўзлари дард устига чипқон бўлди. Мухбирнинг ўзи ҳам, сўзи ҳам Муроталига ёқмади. Улар олдинма-кетин юриб, ҳовуз бўйига бордилару худди уришганлардек бир-бирларига қарамай скамейкага ўтирдилар.

Мухбир дафтарига бир тикилиб олгач, худди терговчига ўхшаб, талаб оҳангида қуруққина гапирди:

— Сизга бир печа савол олиб келдим. Айтишларига қараганда, бу ерда қум бўрони кўтарилган. Бўрон келтирган зарар кўпми, каттами?

Муротали қандайдир ўнғайсизлик сизди ва мухбирнинг юзига шубҳа билан тикилди, бу саволлар қандай мақсад билан берилаётгани тўғрисида бир зум ўйлаб тургач, совуққонлик билан жавоб берди:

— Бўрон бўлгани ҳам тўғри, зарар етказгани ҳам тўғри. Бироқ ўтиб кетган гап. Гапнинг пухтаси шуки, ғўзаларимизни ҳам тузатиб олди, ҳосил ҳам мўл бўлди. Ҳосил масаласи ҳам сизни қизиқтирадим, ўғлим?

Дафтар устида юриб турган қалам бирдан тўхтади-ю, Юсуфийнинг қўлида осилиб қолди.

— Мени ҳаммаси қизиқтиради, бригадир! Қишлоқ Совети раиси ўртоқ Умурзоқованинг хатти-ҳаракати кўпроқ қизиқтиради. Ахир, дала бригадаларидаги одамлар Ойқизнинг зўри билан қўриқ очишга ва посёлка қуришга сафарбар қилинганлар-ку, шундай эмасми?

Муротали хавотирланиб қолди. Блокнот олиб юрган мухбир бригадирдан нима истайди. Нима учун бу саволни бергач, диққат билан кўзларига тикилиб турибди?..

— Гапнинг пухтаси шуки, Ойқизнинг гуноҳи йўқ! Бундай топшириқ бериш унинг қўлидан келмайди. Қўриқ очишга биз ўзимиз қарор қилганмиз, бутун колхозчилар қарор қилган...

— Бунинг оқибатида дала бригадалари кучсизланиб қолди-ку, сизнинг бригадангизда ҳам куч етишмаса керак?

Муротали рўпарадаги пахтазорни қўли билан кўрсатди:

— Мапа, кўрдингми, Тахаллус Ўткир! Ҳаммасини менинг бригадамдаги азаматлар ўстирганлар. Бригада кучсизланди, деган гап — қуш-қуруқ туҳмат. Гапнинг

пуктаси шуки, дала бригадаларидан битта ҳам одам олингани йўқ. Ҳа, қўриқ ҳақида сўрадинг, бир йилдан кейин кўр, шу азаматлар қўриқда қандай пахтазор яратганини кўриб, ақлинг шошади. Қани, Тахаллус Ўткир, ёз, мен ўз деҳқонларим тўғрисида гаширавераман, сен бўлса ёзавер. Бу деҳқонларнинг ҳар бири ҳақида китоб ёзиш мумкин. Сен уларнинг пахта учун қандай курашганларини ўз кўзинг билан кўрсанг эди. Бўрон оқибатларини йўқ этиш учун курашганларини кўрсанг эди. Гапнинг пуктаси шуки, бу азаматлар бўрон билан шердай олишиб енгиб чиқди!

Юсуфийнинг қалами қимирламай қолди.

— Бригадир, балки Умурзоқовани мақтаб ёзишимни истарсиз?

— Ойқиздан фақат яхшилик кўрдик. Бизни қўриққа келтирган ҳам, катта хазинани кўрсатган ҳам Ойқиз-да.

— Ҳа, сизнинг қўлингиз билан посёлка қураётган ҳам, тоғли колхозчиларни зўрлаб кўчирмоқчи бўлган ҳам Ойқизнинг ўзи-да. Арзон обрў учун курашини ана шундай бошланади, бригадир. Яқинда сиз ҳам янги уйга кўчарсиз? Табрик қилишга келармиз!

Бригадирнинг лаблари оқариб кетди:

— Гапнинг пуктаси шуки, янги қишлоққа оёғимни ҳам босмайман. Ҳеч ким ота-боболарим яшаган ҳовлидан кўчиролмайди. Ахир, Умурзоқованинг ҳақи борми, Тахаллус Ўткир?

— Ким билсин, Умурзоқова мажбуран кўчиради, деган овозалар бор. Сиз уни беҳуда қувватлайсиз, бригадир. Ҳа, айтгандай, мулла Сулаймоннинг ғўзалари нобуд бўпти-ку, билсангиз керак. Эртага бошқа ғўзалар ҳам гармселдан қовжираб қолади...

— Мен раиснинг ўрнида бўлсам, бу ишёқмасларни аллақачон бригадирликдан қувган бўлардим. Ойқиз тўғри маслаҳат берса ҳам, раис пинагини бузмайди.

Юсуфий афсус билан илжайди.

— Сиз билан тил топиш мушкул экан. Гоҳ Умурзоқовани мақтайсиз, гоҳ ерга урасиз. Ким дўст, ким душманлигини ажратишдан ожиз экансиз.

Муротали бир зум жим қолди-ю, сўнгра салобат билан бошини кўтариб, мухбирга тикилди ва астагина ўрнидан туриб, қироат билан гапирди:

— Гапнинг пуктаси шуки, турмуш мени кўп нарса-ларга ўргатди, Тахаллус Ўткир. Ҳаммадан олдин ҳақ

сўзлашга ўргатди. Миш-мишлар ҳам, кўнгил қолиш ҳам чангга ўхшаган нарса, дарров кўзингга киради. Бироқ, менинг кўзим узоқ умрни кўрган ўткир кўз. Кўзойнагинг бўлса ҳам, сендан яхши кўришга қурбим етади. Майли, ёз, Муротали чол, ҳеч қачон чўлда қурилган қишлоққа кўчмайди, деб ёз, ҳа, Ойқиз тўғрисида мана бундай ёз: «У ҳамма ишни халқ билан бамаслаҳат қилади. Шунинг учун ҳам халқ бу қизни яхши кўради, ҳурмат қилади!» Гапнинг пухтаси шу! Хайр, менга рухсат. Ишдан қўйма, мухбир!

Мухбирнинг ҳафсаласи пир бўлди шекилли, дафтари-ни ёпди.

— Мен ҳам кетдим. Умурзоқованинг қаердан топсам бўлади?

Муроталининг жаҳли чиқди ва мухбирнинг саволига кескин жавоб берди:

— Ҳой, Тахаллус Ўткир, бирор ерга кетса, менга айтиб кетардими? Ғалати одам экансан-ку, қўриқдан қидир. Бироқ, эсингдан чиқарма: Ойқизни хафа қилишга қўймаймиз. Мабодо, Ойқизни хафа қилсанг, бизни хафа қилган бўласан! Ҳа, унутма, Тахаллус Ўткир, гапнинг пухтаси шу.

Муротали тажанинг бўлди-ю, катта-катта қадам ташлаб дала шийпони томон кетди. Юсуфий унинг орқасидан ҳайрат билан тикилиб турди-да, сўнгра кўзойнагини артиб, ариқ ёқалаб қўриқ ерлар томон кетди.

Ун тўққизинчи боб

СОЯ

Ойқиз терлаб-пишиб келганда, дала шийпони одам билан лиқ тўла эди. Бировлар ювинса, яна бировлар соқол оларди. Ювиниб, кийиниб олганлар эса, фурсатни ўтказмай ошхонага жўнардилар. Ошхона узундан-узун шийпонда бўлиб, атрофлари фанер билан ўралган эди. Ошхонанинг уч томонида катта-катта деразалари бўлиб, зал ҳамиша ёруғ ва фэйзли эди.

Қишлоқ Советининг раиси тракторчилар билан суҳбатлашаркан, ориққина экскаваторчига кўзи тушди. Эскидан таниш ва юлдузи иссиқ экскаваторчининг сочи кун нурида ялтирарди, кўзларида ғайрат ўти чақнаб, ишга шошиларди. Ойқиз унга яқинлашгач, «жажжигина бола»

дея кўнглидан ўтказди ва ҳол-аҳвол сўради. Бола сал чўчигандай қошларини чимирди, «енгил-елпи болача» дея назари илмаганлар эсига тушиб кетди-ю, ўзини жиддий тутишга интилиб, катта ваъда қилди:

— Ўртоқ раис, менга топширилган участка битай деб қолди. Йиртиқ-ямоғини бир кунда адо қиламан. Канал тайёр. Эндиги иш сизда. Сувни очинг! Марҳамат!

Ойқизнинг ёнида турган Погодни тоқатсизланиб сўради:

— Сифати қандай?

— Оҳо,— деди бола ўзини тутолмай. Унинг юзлари ёришиб, юраги гурур билан тўлди:— Экскаваторим жуда ақлли. Ҳамма ишни бекаму кўст адо қилади. Қазиган каналимни томоша қилинг, қирғоқлари ойнадай силлиқ, таги тахтадай текис, дамбалари метиндай, ўзи равон. «Қостромич»имдан розиман, ўртоқ раис. Марҳамат, ишимнинг сифатини бир кўринг!

— Кўрдим, кўрдим,— деди Ойқиз уни хотиржам қилиб,— «Қостромич»ингга катта раҳмат айт!

Механизаторлар билан қилинган самимий суҳбат Ойқиз қалбини севиш билан тўлғазди, чунки қўриқ очишдек шарафли ва масъулиятли ишнинг тақдирини ҳал қилаётган механизаторлар даҳшатли бўрондан кучли келдилар. Чўлга бошланган ҳужум тобора кучайиб, қўриқ чапгалидан узиб олинаётган ернинг миқдори кун сайин ортиб борарди.

Нонушта қилмай далага чиққан Ойқизнинг роса пешинга етганда, қорни очди. Буни дарҳол сезган Погодни ошхонага таклиф этди. Ойқиз заррача эътироз билдирмай, ариқчада қўлини ювиб, ошхонага кирди.

Ошхона ташқарига нисбатан анча салқин эди. Механизаторлар бир-бирларига тегажаклик қилиб кулги, ҳазил аралаш овқатланар эдилар.

Ойқиз МТС директори билан бир столга ўтирди-да, терлаб-пишиб овқатланаётган Суванқулга кўзи тушди. Суванқул қанча ғайрат ва жасорат билан қўриқ очган бўлса, шунча зўр иштаҳа билан овқатланиб, аллақачон иккинчи косани бўшатган эди. Ойқиз овқатни ичиб бўлгач, Суванқулга ҳазил қилди:

— Кеча Бекбўтанинг олдига борувдим. Сизга салом топширди. Кўришмаганимга бир ҳафта бўлди-ю, худди бир йилдай сезиляпти, деди.

Суванқул бошини кўтариб жавоб қилди:

— Ўртоқ раис, бир йил сезилгани тўғри. Бир кун кўрмаса, юраги диққинафас бўларди. Мана, бир ҳафта бир кундек ўтиб кетди. Ахир, ўзингиздан қолар гап йўқ, битта майизни икки бўлиб еган дўстлармиз-да! Бекбўта-ку, Бекбўта-я, мен ҳам соғинаёздим, ўртоқ раис!

— Бекбўта ҳам соғинган. Ўртоғим этганини кийганча бир фасл ўтиб кетарди, менсиз ҳоли не кечяпти, деб сўради.

— Эҳ, бечора дўстим! Ҳамиша ўзи қолиб, меининг гаимни ейди. Яқиндаги бўрон ориқ-тирриқ дўстимни минг чақирим учиритти, деб эшитдим. Чумчуқ семирса ботмон келмас, деганлари тўғри экан-да.

— Дўст бўлса, Суванқул билан Бекбўтадай бўлсин,— деди Погодин қойил бўлиб,— бир-бирисиз нафас олишни истамайди. Лекин бир-бирига тўғри бўлдими, хўроздай олишади. Айниқса, сен, Суванқул, узоқда бўлсанг ҳам, Бекбўтани тинч қўймайсан.

— Ҳе, Бекбўта менга таъсин қилмасин,— Суванқул салмоқ билан гапирди.— Ўзини қанча парвариш қилса ҳам Суванқул бўлмайди.

— Дўстлигини айрилиқ чиниқтиради,— деди Погодин Ойқизга, буларнинг дўстлиги ҳақида гап бошлаб. Унинг товуши юмшоққина товланиб эшитиларди.

Погодин Лолага кўнгил қўйгандан бери, анча мулоким бўлиб қолган эди. Ходимлари бирон хато қилиб қўйгудек бўлса-ку, уларга нисбатан илгаригидек мурасасиз эди-я, аммо бирон кишига тапбеҳ бериш лозим бўлиб қолганда, раҳмдиллик қилиб, ётқи билан гапирарди, бундай пайтларда у ходимнинг ўз осойишини бузганидан, овозини баланд қилиб гапиришга мажбур этганидан афсусланарди, шу пайтда Лола севадиган ёқимтой, уятчан, ўз бахтидан роҳатланиб юрган Погодинга ўхшамай қолганига ачинарди.

Погодин овқатни еб бўлгач, косани суриб қўйди ва оғзини рўмолчаси билан артиб, деди:

— Ўртоқ раис, энди қовунхўрлик қиламиз. Қумнинг ўртасига қовун экувдим, бирда-ярим пишипти. Ҳали кўрганингиз йўқдир.

— Кўрганим йўғу, аммо оммавий чиқишдан анча бурун экканлигингизни эшитувдим. Ерни кўрсатиб, мақтаганингиз ёдимда.

— Унда ерини кўрувдингиз, энди ҳосилини кўринг. Қовун битса шундай бптар-да!

— Иван Борисович, анча мақтанадиган бўлсиз-а! — деди Ойқиз самимий кулиб, — ҳурматли раиснинг таъсири ўтяти, шекилли.

МТС директори қовоғини солиб, ерга тикилди, камарини ёғимлаб тажанг бўлди-да, Қодировга тақлид қилиб, гапирди:

— Бу меннинг қовуним, ўртоқ Умурзоқова! — У кўкрагига мушти билан уриб, алоҳида писанда қилгач, сўзида давом этди: — Ўз қўлим билан экиб, ўз қўлим билан кўкартирдим. МТС ходимларининг фаровонлиги учун деб, ҳузур-ҳаловатдан кечиб тер тўкканман! Ишга тажриба кўзи билан қараймиз-да. Улуғ ташаббусимни қишлоқ Совети раисининг ўзлари маъқуллаб, мақтадилар!

Ойқиз ҳам унга тақлид қилиб, сўради:

— Полиз майдонини кенгайтирамизми, ўртоқ Погодин? Кўриқдаги одамлар кундан-кунга кўпаймоқда. Ҳаманинг ҳам қовун егиси келади.

— Қовунни кўп экиш? — Погодин ҳайрон бўлиб сўради. У қошларини чимириб, жаҳли чиққандай бўлди ва кескин жавоб берди: — Бу хомхаёл, ишга тажриба кўзи билан қаранг, шу ҳам йўқ эди-ку. Қумдаги қовун халқининг етти ухлаб, тушнга ҳам кирмагану сиз бўлса, кўпроқ экишни умид қиласиз.

— Узоқдаги қуйруқдан яқиндаги ўпка яхши, — деди Ойқиз, жумлани якунлаб ва қаттиқ кулиб юборди. — Ҳазилнинг ози яхши, қани, қовунни кўрсатинг!

Дўстлар Смирновдан жанжал қилиб олинган кўм-кўк вагончаларни айланиб ўтдилару шийпондан сал нарида оқаётган ариқча бўйлаб, ниҳоллар томон юрдилар. Ҳалим бобонинг чарчамас шогирди Лоланинг ташаббуси билан экилган бу ниҳоллар қулф уриб ўсарди. Ҳар ҳолда, Лоланинг меҳнати беҳуда кетмади. Бу меҳнати учун қиз Иван Борисович билан тез-тез кўришишга ҳам муяссар бўлди.

Қовун пайкалининг жўякларида, пушталарида яқинда бўлиб ўтган бўроннинг изи билиниб турарди. Погодин жўяк ичидан юриб, чанг-тўзон билан қопланган палакларни авайлаб, аста-секин қумдан тозалар эди. У, қовун палакни ардоқлаб, қумларини туширар экан, бошини чайқаб афсус қилди:

— Кўрдингизми, Ойқиз? Бир ҳовуч ердаги поллиз ҳам лаънати бўрондан соғ қолмади. Бу қум балоси билан

ҳар кун олишаман. Бирпас қўлим бўшаса, пайкалга кираману қовун палакларини қумдан тозалайман.

Қум денгизининг ўртасида бунёд этилган ва қўм-қўк оролни эслатиб турган полиз — Иван Борисовичнинг ғурури ва севинчи эди, чунки қовун-тарвузни эккан ҳам, меҳр билан парвариш қилган ҳам директорнинг ўзи эди. Бўрон қанча зўрайса, директорнинг полизга бўлган меҳри ундан ҳам зўраяр эди. Яратиш жараёни қанча мушкул бўлса, яратилган маҳсулот шунча ноёб ва шунча қадрли бўлади.

Ойқиз ариқ бўйида туриб, қовун-тарвузга термиларди. Погодин бўлса, жўяк ичидан юриб, япроқларни қумдан тозалаб, ниманидир ахтарарди. Пуштага ёзилган палаклар ичида болаларнинг коптоғи сингари қовун-тарвузлар кўриниб турарди. Гарчи, ҳали қовун пишиғига анча вақт бўлишига қарамай, полиз ичидан асал ҳиди анқиб турарди.

Иван Борисович бир туп қовун палаги олдида тўхтади-да, япроқлар ичида ниманидир кўриб, ўзида йўқ севиниб кетди ва дарҳол Ойқизни чақирди.

— Ойқиз, буни кўринг!

Ойқиз жўяк ичидан тез-тез юриб, Погодинга яқинлашди. Директор бўлса, қовун палакни кўрсатиб имларди ва қўлини белига қўйиб ғолибона турарди. Ойқиз секин энгашиб палакни очди-ю, сарғайиб пишган чиройли қовунни кўрди. Погодин дарров узиб, чангини арди ва қуёш нурида олтиндай товланиб турган қовунни Ойқизга узатди.

— Бўронга қасд қилиб пишган қовунни кўринг!

Ойқиз ҳиди анқиб турган қовунни директорнинг қўлидан олиб, чиройли ҳуснига завқ билан термилди. Қовун кичкина бўлса ҳам тошдай оғир эди.

— Мана, ваъда қилган совғам. Қани, сув бўйига кетдик, қўриқнинг тўнғич ҳосилини баҳам кўрайлик!

Дўстлар эрта пишган қовун тўғрисида баҳслашиб, сув бўйига етганларини ҳам сезмай қолдилар. Ойқиз шинамгина ва ярашғилик этикчаси билан ўтнинг чангини қоқиб, ажриқ устига ўтирди. Иван Борисович бўлса, этигининг қўнжига қўлини юбориб, пичоғини олди ва қовунни уч коса қилиб, бирини Ойқизга узатди. Ойқиз зўр иштаҳа билан қовун еди.

— Қандай, ширинми? — сўради Погодин тоқатсизланиб.

Ойқиз жавоб ўрнига бошипи қимирлатиб, қўриқнинг тўнғич ҳосили нақадар ширин эканлигини, айниқса, нон билан қўшиб еганда, нақадар мазали бўлишини ифода этди.

Қумнинг қовуни сермағиз ва сершира бўлади, роса пишдимми, асалдай ҳиди бутун пайкални қоплаб олади. Погодин қумда пишган ширин қовунни еб, нимадир эсимга тушди ва ўрнидан туриб, қовун пайкалининг қулоғи олдига борди-да, қўли билан жўякларга сув очди. Директор жўякларга оқаятган сувга термиллиб, хаёлга чўмди. Сув шўх-шўх оқарди, чанг босган жўяклар, қақраган томирлар ҳаёт сувини чанқоқлик билан шимирарди.

Иван Борисович ниманидир ўйлаб, сувга термилган ҳолда жимгина ўтирар, Ойқиз унинг хаёлини бузмасликка интиларди. Ниҳоят, директор «ух» тортиб ўрнидан турди ва семимли Лоланинг қўли билан ўтқазилган ниҳоллар томон юрди. Боғдаги ниҳоллар орқасидан кўм-кўк пахтазорлар яққол кўриниб турарди. У, боғ устидан пахтазорларга термилар экан, шийпонга қараб келаятган узуп ва ингичка одамга кўзи тушди ва «Ўткир» деди ўз-ўзига.

— Меҳмон келаятганга ўхшайди,— деди у Ойқизга яқинлашиб. Директор елкасини қисиб таажжубланди ва сўзида давом қилди:

— Хосиятсиз одам, нима иш билан келяпти? Шу одамга дуч келгунча, олдимдан қора мушук кесиб ўтса рози эдим.

Ўткир боғни айланиб ўтди-да, Ойқиз билан Погодин томон юрди. Ажриқ устида ўтирган Ойқиз астагина ўрнидан турди.

— Салом, ўртоқ Юсуфий!

— Салом,— деди Погодин истар-истамас.

— Ваалайкум салом,— Юсуфий совуққонлик билан жавоб берди. У, Ойқиз томон бурилиб, ер остидан тикилди ва қўпол овоз билан сўради:

— Вақтингизни олсам майлими, ўртоқ Умурзоқова? Қани, жой кўрсатинг, қулайроқ жой топилар?..

— Мана, шу ернинг ўзи-чи?— деди Ойқиз қирғоқдаги ажриқни кўрсатиб,— хўш, бу ернинг нимаси ёмон, ўртоқ Юсуфий?

— Сув бўйи суҳбатга қулай бўлади,— деди Погодин киноя қилгандай. Юсуфий дафтар, қаламини оларкан, Иван Борисовичга ер остидан кўз қирини ташлаб қўйди-да, сўнгра Ойқизга тикилиб, жимгина ўтирди.

— Марҳамат, қовун енг, — деди Ойқиз самимийлик билан, — Иван Борисович ўз қўли билан ўстирган, олинг, биз очаетган қўриқнинг тўғрич ҳосили.

— Қовунхўрликка келганим йўқ, — деди меҳмон асабийлашиб. Юсуфий ўта асабий ва тажанг бўлса ҳам овози бир хилда қуруқ ва нимжон эди.

Меҳмон икки қўлини қўлтигига қўйиб, бир зум кутгач, салгина тоқатсизланди ва директорнинг оёғидан белигача тикилиб, қотиб қолди. Бу қараш «кетасанми, йўқми, наҳотки халал бераётганингни сезмасанг», деган маънони ифода қиларди. Иван Борисович бу истакни дарҳол тушунса ҳам, жўрттага ҳеч нарсани билмагандай жимгина тура берди. Телефонга чақирилгани тўғрисида хабар келгандагина ноилож шийпонга жўнади.

Директорнинг кетиши Юсуфийнинг кўнглидаги иш бўлди. У, ажриқ устига бафуржа ўтириб, дафтарини очди-ю, сўроқ қилишга киришди. Ойқиз бўлса, нима учун сўроқ қилинаётганини ҳам, бундан кутилган мақсадни ҳам тушунолмай хайрон бўларди. Бунинг устига, Юсуфий томонидан берилган саволлар бири тоғдан, бири боғдан бўлиб, асло бир-бирига қовушмасди. Юсуфий ўзи ўйлаб қўйган ва Султонов билан Қодировдай олий мартабали кишилар томонидан кўрсатилган гуноҳларга далил топиш ниятида узиб-юлқиб савол бергач, «ўртоқ Умурзоқованинг сўзидан маълум бўлишича... ўртоқ Умурзоқова иқрор бўлаётирки...» деб ёзди. Ойқиз мухбирнинг саволларига жавоб қайтариб, янги ер очишда юз берган қийинчиликлар, қўриқнинг хусусиятлари, бўрон ва гармселлар тўғрисида очиқ-ойдиқ ҳикоя қилгач, янги ернинг улугвор аҳамияти, семиз ва серҳосиллиги тўғрисида сўт очганда, Юсуфий дарҳол тўхтатиб, гапни бошқа мавзуга бурди.

Ойқиз мухбирнинг хатти-ҳаракатига тушуна олмай, елкасини қисиб таажжубланди ва янги саволга ҳам истар-истамас жавоб қайтарди. Аммо, унинг юрагида бутунлай бошқа фикрлар ҳукмрон эди: қўриқда экин битмайди, деган даъволарнинг хатолигини турмуш ҳам, илмий-текширишлар ҳам исбот қилди-ку, Ойқизнинг таклифи билан Ҳалим бобо томонидан яратилган боғнинг ичига экилган ғўзалар чаман-чаман гулга кирди-ку, олтинсойликлар бўрон устидан ғолиб келдилар-ку, наҳотки, шундай зўр меҳнат, шундай қаҳрамонлар газета ходимини қизиктирмаса?! Ҳа, Ойқиз янги ернинг улугвор аҳа-

мияти тўғрисида, янги ер очаётган азаматларнинг ғайрати ва жасорати тўғрисида севинч-қувончларга тўлиб ҳикоя қилмоқчи эди. Бироқ, Юсуфий қайсарлик қилиб, эшитишни истамасди,

— Марҳамат, жавоб беринг-чи,— деди Юсуфий дафтаридан кўз узмай,— нима учун қишлоқ Советида бўлмай, кечаю-кундуз чўлда юрасиз? Қўриқ очиш сизнинг ишигиз эмас-ку!

Ойқиз жилмайиб қўйди:

— Халқ мени умид ва ишонч билан сайлаб қўйибди. Ҳамманинг умиди ва ишончи шуки, поёнсиз ерлар халқ бахтига хизмат қилсин. Агар ана шу катта ишга муносиб ҳисса қўшар эканман, халқ ишончини оқлаган бўламан. Мен халқ фарзандиман. Халққа хизмат қилишдан ҳам катта бахт бўлиши мумкинми, ахир?!

— Тушунаман, албатта тушунаман,— деди Юсуфий Ойқизнинг сўзларини бўлиб.— Айтишларига қараганда, сиз, ғўза парваришида банд бўлган колхозчиларни қўриқ очиш ва посёлка қуришга жўнатган эмишсиз.

— Ғўза парваришидан бир киши ҳам олингани йўқ. Қўриқ очиш, посёлка қуриш масаласига келганда, буни колхозчиларнинг ўзлари умумий йиғилишларида ҳал қилганлар.

— Айтинг-чи, айти пайтда, ғўза ўстириш муҳими, қўриқ очиб, посёлка қуришми?

— Иккаласини бир-бирига қарама-қарши қўйиш хаҳо, ўртоқ Юсуфий. Ғўза парвариши ҳам муҳим, шунинг учун ҳам ҳар гектарига тўрттадан одам қўйганмиз. Посёлка қуриш ҳам муҳим, чунки қанча кўп одам кўчиб келса, пахтада ишлайдиганлар шунча кўпайган бўлади.

— Эшитишимга қараганда,— деди Юсуфий дафтарига тикилиб,— мулла Сулаймоннинг бригадасида анча ғўза қум остида нобуд бўлганмиш? Нима учун бу ҳақшқатдан кўз юмасиз?

Ойқизнинг кўзлари хираланиб кетди-ю, овозини пайсайтириб жавоб берди:

— Ҳа, бу бригаданинг ишларидан норозимиз. Сиз ҳам, ўртоқ Юсуфий, ана шундай бригадаларнинг қолақлик сабабларини текшириб кўрсангиз ёмон бўлмасди. Колхоз ҳам раҳмат дерди.

Мухбирнинг миясида бутунлай бошқа фикрлар кезиб юрарди. У, дафтарини ёпиб, ўрнидан турди ва бирор нарса эсига тушгандек Ойқиздан сўради:

— Партия ташкилотининг секретари Олимжон эрингизми?

— Ҳа, бунинг янги ер очингга нима алоқаси бор?

— Ҳаммаси бир-бирига алоқадор, диалектика шундай таълим беради,— деди Юсуфий гердаиб,— айтинг-чи, у ҳам қўриқ очингга тарафдорми?

— Қолхоздаги барча коммунистлар биз тузган тадбирларни ёқлаб овоз берганлар. Мана, шу тадбирларнинг авторларидан бири Погодин келаётир. У тўла-тўкис айтиб бериши мумкин.

Юсуфий дарҳол ёнига бурилди. Чиндан ҳам Погодин келарди. Мухбир биллагига тақилган соатини бурнининг тагига келтириб, бир зум тикилгач, шошиб-шошиб гапирди:

— Бахтга қарши вақтим йўқ, ишим шошилиш, Погодин билан бошқа вақтда сўзлашарман. Сизга раҳмат, ўртоқ Умурзоқова, чигал масалаларни ечишга кўмак этдингиз,— у одатдагидек совуққонлик ва эринчоқлик билан хайрлашди-ю, директорнинг келишини кутмай, ариқнинг нариги томонига ўтиб кетди. Унинг қадам ташлаши шудгорда юрган лайлакни эслатарди.

Ойқиз унинг орқасидан тикилиб қолди. Мухбир билан бўлган кўнгилсиз суҳбат Ойқизга жуда қаттиқ таъсир этди. Бу совуқдан-совуқ суҳбат тамом бўлишига яқин, унинг юраги бирданга сесканиб кетди-ю, улуг ишни қоралашга бўлган интилишни сизди. Ойқиз фақат фикр алмашини билан, тортишиб, мунозара қилиш йўли билангина ўзини ва улуг ишни ҳимоя қилиши мумкин эди. Бироқ, мухбир фикр алмашини у ёқда турсин, гапиришга ҳам қўймади. Унинг совуқ саволи қанча қисқа бўлса, Ойқизнинг самимий жавоби ҳам шунча чала бўлди.

Погодин севинчли хабар келтирди: янги пахта терини машиналари олинган эди. Юзлари қувонч билан ёришиб кетган Погодин Ойқизни ҳам хурсанд қилмоқчи эди-ю, унинг юзига термилиб ҳайрон бўлди. Ойқиз маънос ва хафа кўринарди. Погодин Юсуфийнинг соясига бир назар ташлаб, сўнгра Ойқиздан сўради:

— Нима иши бор экан?

— Виласизми, Иван Борисович,— деди Ойқиз хаёли суриб,— бу ерда сир борга ўхшаб қолди. У фақат қўриқ очини тўғрисида, бўрон тўғрисида сўради. Чамамда, мени гуноҳкор қилмоқчи. Газета ходими эмас, терговчига ўх-

шайди. Ўзи ҳам аллақачон «жиноят составини» билган-дек сўроқ қилди.

— Ҳа, Ойқиз, бир балоси бўлмаса шудгорда қўйруқ на қилур. Бирор спр бўлса, ажаб эмас.

— Эҳтимол, янглишарману,— деди Ойқиз Погоднининг кўзига термилиб,— бу мухбир ҳамма билан ҳам терговчидек гаплашса керак.

— Бу «Ўткир» хосиятсиз одам. Кўпдан биламан,— Погоднин Ойқизга яқинлашиб, самимий огоҳлантирди,— ҳар ҳолда, эҳтпёт бўлинг, Ойқиз. Бирор кўнгилсиз гап чиқармоқчи бўлса, хабар қилинг, ҳаммамиз ёнингизда бўламиз. Олимжонни ҳам хабардор қилинг.

— Ҳа, Олимжон акам билан ҳар замонда бир кўришамиз,— Ойқиз бу сўзни ич-ичидан афсус қилгандай айтди. У сеvimли ёрини турли-туман гап-сўздан соқит қилишга интиларди:— Ўзингиз биласиз, Олимжон акам ҳам бригадир, ҳам парторг, бунинг устига, ўқияпти ҳам. Яна телеграмма келди. Чақиряптилар.

— Ҳаммамиз ҳам серишмиз,— деди Погоднин салмоқ билан. Бироқ, Ойқизнинг кўнгли бузилганини сезгач, гапини бошқа мавзуга буришга интилди:— Бу «Ўткир» деган сурат сизни хафа қилди. Кўриб турибман-ку: Аммо, Ойқиз, сиз асло қўрқманг демоқчиман. Ҳақиқат сиз билан экан, нима ҳам қила олар эди. Ҳа, кўриқдан сўради, дедингиз,— Погоднин ҳайдалган ерга бурилди-ю, икки қўлини кўтариб сўзида давом қилди:— Мана, кўринг! Кечаги кўриқ, сув кутяпти, экин кутяпти, меҳнатсевар кишиларни кутяпти! Минг-минг йиллар офтобда куйиб ётиш — кўриқнинг жон-жонига теккан. Ойқиз, нимаки тирик бўлса, яшашни истайди. Ер ҳам тирик-да! Тирик бўлса-ю, нафас олмаса, экин битмаса — бу қандай тириклик, ахир! Кўриқ ва бўз ерлар ҳосил кони бўлсин! Пахтами, буғдойми, гулми, дарахтми — ҳаммасининг томирига ризқи-рўз берсин! Поёнсиз кўриқлар одам боласининг қудратли қўли билан гулистон бўлсин! Халқимизнинг бахти бўлган ҳосил копини, чаман-чаман гулистонларни ўз қўлимиз билан яратамиз, Ойқиз!

Погоднин яқиндагина қазилган ариқ бўйида мағрур турарди. Унинг бу туриши чўлга ҳужум бошлаган азаматларнинг кучи, жасоратидан далолат берарди. Погоднин узоқларга термиди, танга ором берувчи чўл шабадаси офтобда чиниққан, кўкрагини сийпалаб ўтарди, яқиндагина очилган поёнсиз кўриқ тиниқ осмонга туташиб ётарди...

Т У Ҳ М А Т

Юсуфий Ойқиз билан сўзлашиб, барча саволларига жавоб олгач, яна Алиқулникига келди. Бу ердаги суҳбат ва зиёфат кечгача давом қилди. Суҳбат ким ҳақида ва нима ҳақида борганлиги қоронғи. Бироқ, район газетасида босилиб чиққан мақоланинг бирор ерида ҳам ҳосилотнинг номи кўрсатилмаган эди. Албатта, бу бежиз эмас, эҳтимол, ҳосилотнинг шахсий илтимоси ҳисобга олингандир.

Мақолага жуда дабдабали сарлавҳа қўйилган эди. «Учига чиққан маъмуриятчи» деган сарлавҳа остидаги мақоланинг ўткир тиғи Ойқизга қаратилган бўлса ҳам, унда қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш бутунлай қораланган ва обрўсизлантирилган эди. Юсуфий Назокатхон ва мулла Сулаймон ёзган хатга асосланиб, Ойқиз, Муротали ва Қодиров билан бўлган суҳбатни далил келтириб, Ойқиз, Смирнов ва Погодинларнинг ташаббуси билан қўриқ ерларга бошланган ҳужум «қалтис ва зарарли бўлгани учун ҳам амалда барбод бўлган»лигини исботлашга интиларди. «Бир вақтлар, — деб ёзганди Юсуфий, — қўриқ очиш ташаббусини кўтариб чиққанларга бу ишнинг иқтисодий зарари ва келажаги йўқлиги алоҳида кўрсатилган эди. Аммо, улар ҳавойи рақамларни пеш қилиб, ўзларни тузган тадбирларни қабул қилдиришга муваффақ бўлдилар ва бу билан колхозчиларнинг фикрларини чалғитиб, диққат-эътиборларини асосий ишлардан, айниқса, гўза парваришидек ҳаёт-мамот ишидан четга тортдилар. Албатта, янги ер очишнинг зўр аҳамиятларини инкор қилиш кулгили бўлурди. Бу тадбир жуда қийин ва масъулиятли бўлгани учун ҳам халқ мақолида уқтириб айтилганидек «қирқ марта ўлчаб, бир марта кесиб зарур» эди. Арзон обрў, текин шуҳрат орқасидан қувган «новаторларимиз» Қизилқумда пахта ўстиришни хаёл қилибдилар. Натижада, Қизилқум пахта бериш ўрнига, пешона тери билан ўстирилган гўзаларни ютиб юборди. Умурзоқова ва унинг ҳайбаракаллагилари «иккинчи фронт» очиб ном чиқармоқчи эдилар. Оқибатда, кучлар бўлиниб, ишлар ўлда-жўлда қолиб, жамоат ишига путур етди. Бир йўла икки қуён қувганлар, бирига ҳам етолмай, шармандан шармисор бўлдилар. Шундай қилиб, шабадани ҳавас

қилганлар бўрон олдилар, бўрон бўлганда ҳам қум бўроникчи, «Ўизил юлдуз» колхозининг анча гўзасини кўмиб, ер билан яқсон қилди. Албатта, масъулиятнинг асосий қисми Умурзоқованинг гарданига тушади. Чунки бундай мураккаб вазиятда, доно раҳбарлик эмас, балки ҳаддидан ошган маъмуриятчилик қилди ва кучларни бўлиб, жамоат ишини издан чиқарди».

Шундан кейин, мақола автори, Олимжонга ташланади: «Колхоз партия ташкилотининг раҳбари ҳаддидан ошган хотинини тийиб қўймади. Қишлоқ Советининг раиси — хотини колхоз ички ишларига ноўрин аралашганда, қайтариш ўрнига, қувватлаб чиқди». Мақола қандай дабдаба билан бошланган бўлса, шундай дабдаба билан яқунланарди: «Юқорида зикр этилган далиллар анчайин қамчилик бўлмай, катта жиноятдир. Жиноят бўлганда ҳам, жазо талаб қиладиган жиноятдир».

Қўриқ ва бўз ерлар очишнинг оташин тарафдорларидан биргина киши «афв қилинди». Бу — Жўрабоев эди. Мухбир уни «фош қилишга» журъат этмади.

Ойқиз мақола чиққан газетани кечга яқин олди. У, олдинга иш билан келганларни қабул қилди. Сўнгра, уста Ҳазратқул билан қурилиш суръатларини тезлаштириш ва сифатини яхшилаш тўғрисида суҳбат қилди. Шундай қилиб, бутун кун қизғин ишлар, муҳим учрашувлар, фойдали суҳбатлар, турли-туман ўй-хаёллар билан ўтди. Кечқурун даладан қайтиб, газетани қўлга олгач, ўзи тўғрисида ёзилган мақолани ўқиганда ҳам кун бўйи қилинган зўр меҳнат завқи билан тўлиб-тошган эди. Ойқиз мақолани ўқиди-ю, унча эътибор қилмади, чунки унинг покиза қалби, фидокорона меҳнати, тоза виждони, нузли орзулари, олижаноб интилиши — бутун фазилати мақола далилларини инкор қиларди. Бу — қўққисдан урилган ханжар эди. Ойқиз ханжар тўғрисида ўйларкан, Погдиннинг сўзлари эсига тушиб кетди. Погдин биринчи учрашувдаёқ мухбирни «хосиятсиз одам, аҳтиёт бўлиш лозим», деган эди. Демак, МТС директори ҳақ, турмушнинг ҳамма иқир-чикирларини билади, одамларни танийди, қалбидаги ўйини кўздан кўради. Ойқиз бўлса-чи, ёш, тажрибасиз, ҳар кимга ҳам ишона берадиган қиз. Ҳар ҳолда Ойқиз ҳам ҳақ, ишонмасдан иш битармиди? Ҳаётнинг қонуни одамларга ишонинч эмасми? Фақат сезгирлик зарур, ишонч ва сезгирлик зарур!

У, газетани столга қўйиб, хаёлга чўмди. Нима қилиш

керак? Мақолага қандай муносабатда бўлиш лозим? Ахир, буткул тухмат-ку! Ойқиз бутун ҳаётини Олтинсой халқининг бахтига бағишласа-ю, уни ботқоққа итарсалар. Барибир, ифлос қўл билан отилган балчиқ тоза кишига асло юқмайди. Юқса-чи, майли, Ойқиз обрўсидан ҳам, мансабидан ҳам қўрқмайди. Халқ учун фойда келадиган бўлса, ҳар қандай зарбага ҳозир.

Ойқиз газетани қайтиб қўлига олди-ю, бу гал диққат-эътибор билан ўқиди. Юсуфий ҳар бир сатрда Ойқиз номини тилга оларди. Мақолани қайта-қайта ўқиб, маъносини муҳокама қилгач, танқиднинг ўткир тиғи шахсан ўзига эмас, балки қўриқ очишга қаратилганини сезиб қолди. Бу тухмат Ойқизнинг тақдирига таъсир қилолмаслиги аён. Аммо, янги ер тақдирига, колхоз тақдирига жуда ёмон таъсир қилуви мумкин эди. Демак, қўриқ очишнинг душманлари ўзларининг чирик мақсадлари йўлида партия матбуотидан фойдаланишга журъат қилганлар. Даъволарини небот қилиш учун далил тополмай, энди фиққу фасод йўлига, тухмат-иғво йўлига, қўриқни қоралаш йўлига қадам босганлар. Қўриқ очиш ташаббускорларини битта-битта уриш, шарманда қилиш ва қўрқитиш йўлига кирганлар. Яхши, ҳужумга ҳужум билан жавоб бериш — тўғри. Ойқиз ўзини эмас, балки халқ ишини — янги ер очишни, Смирнов, Олимжон, Ҳалим бобо, Погодин, Карим, Бекбўта ва Меҳриларнинг ташаббуси билан кўтарилган улур ишни ҳимоя қилишга онт ичди, чунки областда Юсуфийнинг бирор сўзига ишонсалар ҳам, кўпгина колхозчиларга қийин бўлиши мумкин.

Хаёл денгизига чўмган Ойқизнинг тобора асабийлашаётгани сезилиб турарди. У, газетани қўйиб, камзулчасининг икки чўнтагига қўлларини солган ҳолда кабинет ичида бориб-келарди. Ҳар томонлама ўйлаш зарур. Қизиққонлик — кучсизлик белгиси. Ҳаммасига чидаш, бардош қилиш лозим. Ана шундай мураккаб пайтда ҳар бир қадамни билиб босиш Ойқизнинг бирдан-бир тилаги эди, чунки Юсуфий ҳам ёлғиз эмас, эҳтимол, унинг орқасида таъсири зўр одамлар бордир, балки Султонов бордир, балки Қодиров шайланиб тургандир. Ахир, иккаласи ҳам мағлубиятга учраган эдилар-ку, нима далил келтирган бўлсалар, ҳаммасининг ҳам пуч эканлиги кўрсатилган ва тушунтирилган эди-ку. Наҳотки, юракларининг тўрида кек сақлаган бўлсалар! Наҳотки, хатарли сўқмоқдан бораётганларини сезмасалар! Ахир, мақсадлари нима?

Тинч — осойишта давр суришти? Раҳбарликни истаганча сунистеъмом қилишти? Янги ер ташвишидан қутулишти? Ҳалол кишиларни қўрқитишти? Халқдан ажралиб, халққа раҳбар бўлишти? Мақсад шуми?

Мана, Қодиров ким?.. Наҳотки, Ойқиз шунча вақт ичида Қодировни чуқур билмаса. Қодировни ҳар томонлама билиш пайти келди, чунки унга муносабат масаласи энди узил-кесил кун тартибига қўйилиши мумкин: ёрдам қилишти ёки ишдан ҳайдашти? Тушунтиришти ёки олишти? Нима учун Қодиров Ойқизни қўролмади? Ойқизнинг гуноҳи йўқ-ку, аксинча, у ранга ишонарди, қўлидан келганча кўмак берарди, зарур ерда ҳимоя қиларди. Шундай экан, бунча кўролмасликнинг боиси нима? Бунинг боиси битта — қўриқ очиб тадбирларидан порозилик. Ахир, халқнинг умид-орзуларига қарши бўлган одам қандай қилиб халққа раҳбар бўлсин! Ахир, халқ поёнсиз ерларни гулистон қиламиз деса-ю, раҳбар йўқ деса, бундан ҳам катта фожиа бўлиши мумкинми?

Балки бўлиб ўтаётган воқеалар чуқур ва мураккабдир? Арқонни узун ташлаб, сабр қилиш фойдалидир?

Кеч кирди. Қуёш ғарб ёстигига бош қўйди. Кўктоғнинг сояси водийда қувишиб юрган сояларни босиб ўтди. Узоқ-узоқларда, тоғларнинг этагидан ўтадиган йўлда қатор-қатор туя карвонлари ўрмалаётгандай кўринарди.

Ойқиз чироқни ёқиб, қишлоқ Советининг харитаси олдига келди. Зангор ранга бўялган пахтазорлар ичидан катта-кичик каналлар, ариқлар ўтарди. Олтинсой тоғлари оч-гўқ сариқ бўлиб кўриниб турарди. Қишлоқ Советига қарашли қишлоқлар эса, квадрат шаклида қишқизил бўялган эди. Фақат қўриқ ва бўз ерлар рангсиз ва белгисиз кўрсатилган. «Қўриқ ва бўз ерларгина дор бўлиб турибди»,— деди Ойқиз пахтазор билан чўл чегараларига бармоғини юбориб.— Харитада оқариб турган дор бўлмаслиги шарт, мен шунинг учун ҳам катта ишни ҳимоя қилганим бўлсин...» У «сабр қилиш ва ҳар томонлама ўйлаш зарур» деган сўзларини такрор қилди-ю, кўзи столда турган телефонга тушди. «Жўрабоевга телефон қилайми? Йўқ, сабр қилиш яхши...» деди у, ўз-ўзига тасалли бериб.

Ойқиз кўп ишлаб, узоқ ўйлади ва ҳовлига кеч қайтди. Олимжон шаҳарда, Умурзоқ ота бўлса, аллақачон уйқуга кетиб, оғир-оғир нафас оларди. Ойқиз дадасининг каравоти олдига келиб, юзларига узоқ термилди. Чолнинг

ранглари сарғайиб, кўзларининг остида халтача пайдо бўлган эди. Умурзоқ ота кўпдан буён юрак касалидан озор чекарди. Унинг аҳволи кундан-кун оғирлашгани учун ҳам Ойқиз ишга юбормай, мажбуран ётқизиб қўйган эди. Умрида касаллик кўрмаган чол тезроқ тузалишга интиларди ва тиббий ходимлар кўришига норозилик билдириб, Ойқиз нима деса, шуни қиларди.

Ойқиз дадасининг уйқусини бузмай, ўз хонасига кириб кетди. Умурзоқ ота аста кўзини очиб бошини кўтарди-да, қизининг орқасидан термилиб қолди. Отанинг бу қарашидан меҳрибонлик ва хафалик сезилиб турарди, чунки ота газета мақоласидан хабардор эди...

Ишғирма биринчи боб

БИЗНИНГ КУЧЛИ ҚУРОЛИМИЗ

Ойқиз ширин ухлаб, кеч уйғонди. Уйғонди-ю, дарҳол бошини кўтарди ва кўзларини уқалаб, ташқарига тикилди. Анчагина кўтарилган қуёш деразадан кулиб турарди. У тезгина кийиниб, дадаси ётган хонага кирди. Умурзоқ ота аллақачон туриб, кўрпа-ёстиғини бежиримгина йиғиб, ҳовлига чиқиб кетган эди. «Наҳотки, ишга кетган бўлса,— деди Ойқиз ўзига-ўзи,— ахир, уйдан чиқини ҳам мумкин эмас-ку, ётиш, дам олиш, даволаниши зарур-ку».

Унинг юраги тобора ҳовлиқарди. Дадасининг касал қанчалик оғирлигини яхши билган Ойқиз нима қилишини билмасди. У, лабини тишлаб, ҳовлига чиқди-ю, ишга кетмоқчи бўлса, дарҳол тўхтатишни кўнглидан ўтказди. Бироқ, эшикка чиқди-ю, кўнгли тинчланди. Дадаси ариқ бўйида ювинарди. У, касал азобидан, оғриқ зўридан бўлса керак, оҳиста ҳаракат қиларди. Зўрға эгилиб, ариқ сувидан оларди-да, юзларини, бўйинларини ва кўкракларини юварди. Ота орқасида кимдир келаётганини сезди-ю, салгина бурилиб, қизини кўрди ва меҳрибонлик билан саломлашди:

— Салом алайкум, қизим! Кўнглинг тинч бўлганига хурсандман! Дарҳақиқат, виждони пок бўлган кишигина ширин ухлайди!— Умурзоқ ота ҳаминша оғзини тўлдириб, лўнда-лўнда гапирарди. Ойқиз дадасининг сўзларини эшитгач, «ҳаммасини билса керак» дея кўнглидан ўтказди.

— Дадажон, нега турдингиз?

Умурзоқ ота юзлари, бўйинлари ва кўкракларини сочиқ билан арта туриб, қизига жилмайди. Чол ҳар бир ҳаракатида тетик ва бақувват эканлигини бўрттириб кўрсатишга интиларди.

— Дарҳақиқат, қизим, анча қариб қолдим. Қолган умрда ўрмалаб эмас, кўкрак кериб юрмоқчиман. Қани, юр, қизим, чой ичамиз, дарҳақиқат, самовар қайнаганига анча бўлди.

— Нонуштадан сўнг дам оласизми?

Ота қизига тикилди-ю, бошини чайқади:

— Йўқ, қизим, дам оладиган вақт эмас.

— Ахир, касалсиз-ку, қаранг, қўлларингиз қалтираяпти!

— Бу касалдан эмас! Юрагим нотинч, қизим, сендан хавотирман.

— Мендан хавотир бўлмай қўя қолинг.

Умурзоқ ота қизини эшитмай, сўзида давом қилди:

— Дарҳақиқат, ҳамма гап-сўзни ўз қулогим билан эшитдим. Қўшнилари Карим келтирган газетани кўрсатдилар. Бу газетани ёстиғимнинг остига қўйиб, тун бўйи мижжа қоқмадим, юрагимни ўтдай куйдирди, қизим!

— Газетадан хафа бўлманг, дада, ахир, касалсиз, хафаланиш мумкин эмас-ку.

Умурзоқ ота айвон ёнида тўхтаб, унга жавоб қилди:

— Қизим, фақат тоғларгина ҳар қандай шамол-бўронда ҳам бамайлихотир тураверади. Тоғнинг қалби тош, Ойқиз. Бизнинг қалбимиз бўлса гулдек, салгина шамолдан ҳам титраб, ҳаяжонга келади. Одам тошдан қаттиқ, гулдан возиқ, деган мақол бежиз эмас, қизим.

Ойқиз отасининг бардошига қойил бўларди. Чол юрагида асабийлашса ҳам, қийналиб, азоб чекса ҳам, ҳаммаша оғир ва салобатли эди. Гўё умрининг охирида олижаноб фазилатлари — темир иродасини, чидам-бардошини, доно ақлини бирдан-бир қизига қолдириб кетмоқчидай. Унинг қарашлари ҳам: «Тетик бўл, қизим, ишимиз ҳақ, виждонимиз пок, тақдир юборган қийинчиликларни босиб-янчиб, мураккаб имтиҳонлардан муносиб ўтамиз. Ишонаман сенга, қизим...» дегандай туюларди.

Ойқиз дадасини тезроқ ётишга кўндириш учун интиларди. Умурзоқ ота эса, қизининг сўзларини эшитмагандек, дамланган чойнакни келтирди ва пиёлани артиб,

чойни қайтарди. У асло шошилмасди. Пиёлага чой сузиб қизига тутди-ю, сўнгра ўзига сузиб, энди оғзига яқинлаштирганда, кўзлари хираланиб, юзларига қандайдир соя тушаётганини сизди. Ота қанча дармондан кетса, ўзини шувча тетикликка соларди. У, қизининг юзларига меҳрибонлик билан тикилди:

— Дарҳақиқат, қизим, туҳмат сўз — заҳарли найза. Сендан хавотирдаман, қизгинам... Сен ўзингни кучли, ақлли, деб ўйлайсан. Аммо, дарҳақиқат, менинг учун сен ҳали ҳам кичкина, шўх, ўйинқароқ Ойқизсан. Шунинг учун ҳам заҳарланган найза сенга отилган экан, кўкрагинг қалқон бўлсин. Ахир, кичкина ва гуноҳсиз қизимни мен ёқламасам, ким ёқлайди?

Умурзоқ отанинг сўзлари меҳрибонлик, раҳмдиллик ва шу билан бирга, баҳодирлик туйғулари билан тўлиб-тошган эди.

Ойқизнинг юраги орзиқиб кетди. Унинг қалбида дадасига бўлган чуқур миннатдорлик ва чексиз меҳрибонлик билан бирга, ачиниш ҳислари ҳукмрон эди. Қариб қолган, бетоб дадаси ўзини ёш чоғидагидек дадил ва тетик тутар, дармонсизликни тан олмай, қоматини ростлаб мағрур турарди.

— Дадажон,— деди Ойқиз ёлвориб,— асло ташвиш қилманг. Ўзимни-ўзим ҳимоя қилишга кучим етади. Туҳмат менга қилинган, ўзим зарба беришим тўғри.

— Дарҳақиқат, сенга отилган тош менга отилган тошдир,— деди Умурзоқ ота қизига эътироз билдириб,— ичи кир одамлар фақат сенга эмас, ҳаммамизга қарши бош кўтарганлар, бизнинг орзу-умидимизга, бахт-саодатимизга қасд қилганлар. Дарҳақиқат, мен покиза қизимни, халқимнинг бахт-саодатини ҳимоя қиламан. Мен айтдим, сен эшитдинг. Кетмонимни келтир!

Ойқиз дадасининг туҳмат-бўхтонларга қарши исён кўтарганини кўриб, ич-ичидан хурсанд бўлса-да, унинг ташвиш тортиб безовта бўлишини, ишга чиқиб уринишини асло истамасди.

— Дадажон, тўхтаг! Қасалсиз, бир ўзингиз нима қила олар эдингиз!

— Ёлғиз оққан ирмоқ ҳам фойда келтиради, қизим, ахир, оқиб-оқиб дарёга қўшилади-ку. Мен ёлғиз эмас. Дарҳақиқат, звеном бор, менинг участкамда одамлар ҳам кўп, иш ҳам қизғин. Дарҳақиқат, ғўзаларимиз гулга кирди, Ойқиз...

— Ахир, бир неча кун ором олсангиз, звенонгиз остин-устун бўлмас.

Умурзоқ ота асабийлашиб гапира бошлади:

— Уйда қолар эканман, ором бўлмайди. Ор-номус ўлимдан қаттиқ. Қачонки, ор-номусга тегадиган гап бўлса, қўлга қурол олинади. Дарҳақиқат, бизнинг қуролимиз битта, у ҳам бўлса, меҳнатимиз. Тухматчилар халқни бўронга бошлаб борган Ойқиз, деб жар солмоқдалар. Биз бўрондан кучли эканлигимизни исбот қиламиз. Тухматчилар ғўза нобуд бўлди, деб жар солмоқдалар. Биз бўлсак, ҳамма ғўзаларни бўрон офатидан сақлаб қолдик. Мен ўз звеномда Олтинсой кўрмаган даражада мўл ҳосил етиштираман. Улар ғўза ўстиришга ва қўриқ очишга куч етмайди, деб жар солмоқдалар. Эҳтимол, Олтинсойда дангасалар ва ишёқмасларгина яшаганда, кучимиз етмаслиги мумкин эди. Дарҳақиқат, олтинсойликлар — ҳалол меҳнат билан нон ейдиган азаматлар, улар яхши-ёмонни, фойда-зарарни жуда танийдиган, камтарин, ақлли, меҳнатсевар кишилардир. Қани, Ойқиз, кетмонни бер, далага кетдим!

Ота охириги сўзларини буйруқ маъносида айтди. Гарчи, меҳрибонлик қилиб, юмшоқ овоз билан гапирса-да, бу сўзлар ғайрат билан тўла юракнинг бирдан-бир қарори эди. Ойқиз бўшанглик қилгани, дадасини кўндиролмагани учун ўз-ўзидан норози бўлди-ю, кетмонни бериб, дарвозагача кузатиб борди ва орқасидан термилиб қолди.

Умурзоқ ота катта ва дадил қадамлар ташлаб юрарди. Дадасининг орқасидан узоқ тикилиб турган Ойқиз: «Қишлоқ Советига тезгина кириб чиқаману дарҳол даданинг олдига жўнайман, — деди ўз-ўзига, — мен кўндиролмадим, бошқалар кўндирар. Оҳ... нима учун олдимда Олимжон йўқ? Қачон керак бўлса, узоқда бўлади...»

Умурзоқ ота ғўзаларига етай деганда, дармондан кетиб, юришини секинлаштирди. Звенода иш қизгин борарди, чаққон «универсал» ғўза қатор ораларида сузиб юрарди. Культиваторнинг ўткир тишлари сув билан қотган ерларни ғажиб, юмшатиб борарди. Азамат пахтакорлар эса ғўзаларнинг тагини кетмон билан юмшатиб, меҳр-муҳаббат билан парвариш қилардилар. Бир томонда култивация, иккинчи томонда чопиқ, учинчи томонда ўғит солиш, суғориш. Демак, ғўза парваришидаги барча ишлар бир-бирига боғлаб олиб борилмоқда.

Ғўзалар аллақачон гулга кирган эди. Шохлар тўла

оқу қизил гуллар кундан-кун кўпайиб бораётгани сезилиб турарди. Шона ва гуллар шунча мўл эдики, гўё бу ерларда сира-сира бўрон бўлмаганга ўхшарди: «Азаматлар, ғайрати ичига сиғмай ишламоқдалар,— Умурзоқ ота пахтакорларга ҳавас билан тикилди.— Агар биз ноҳақ бўлсак, колхозчилар шунча ғайрат билан ишлар эдими? Халқ ҳамisha ҳақдир». Колхозчилар Умурзоқ отага тикилиб узоқ-узоқларда бўлсалар ҳам, самимий саломлашдилар. Ота «ишлайверинг, азаматлар», деган маънода қўлларини кўтарди. У колхозчилар ҳам Ойқиз спигарни ором олишга қисташларини билиб, бир чеккада ғўза чопарди ва «дарҳақиқат, соғ-саломатман», дея кўнглидан ўтказарди. Бироқ, отанинг чап елкаси оғриб турарди. Бошлари айланиб, кўзлари тиниб, оғир-оғир нафас оларди. «Кўрпада ётиш соғ кишини ҳам лоҳас қилади,— деди ота ўз-ўзига,— касалнинг давоси меҳнатдир».

У, катта участканинг бир четида ғўза чопарди. Гарчи, касал бўлса-да, унинг қўллари бақувват, ғайрати зўр эди. Ҳар бир ҳаракати эса «мўл ҳосил учун кураш йўлларини ўргатишга қурбим етади» деган маънони ифода қиларди.

Қуёш кўкка интилиб, табассум қиларди. Умурзоқ ота ғўза остини юмшатиб, ҳавас билан кетмон чопарди ва бир меъёрда ишлаб, қуёш томон борарди. Қулф урган ғўзаларнинг бўлиқ япроқлари кекса деҳқоннинг оёқларига тегиб, оҳиста силкинарди. Тўнғич шохларда пайдо бўлган гуллар ғўза остидан тикилиб, меҳрибон чолга илжайиб қўярди. У онда-сонда тўхтаб, ғўза остидаги ёввойи ўтларни зерикмай суғурарди. Айниқса, ғумай кўриндими, ота ўткир кетмони билан опноқ томирларини кавлаб олмай, олға жилмасди. Умурзоқ ота аста-секин дармондан кетаётганини ўзи ҳам сезиб турарди, кетмон чопиш тобора оғирлашарди, пешаналаридан тер қуйиларди. Кўйлақлари бўлса, сувга ботириб олгандек ивиган эди. Кекса деҳқон қадди-қоматини ростлаб, зангор денгизда сузиб юрган тракторларга ҳавас билан кўз ташлади... «Эҳ, кетмоннинг ҳам шу оғир меҳнатини машиналар зиммасига юкласак эди...»

— Салом алайкум,— деди кимдир Умурзоқ отанинг орқа томонидан келиб.

Умурзоқ ота кўққисдан эшитилган овоздан сесканиб кетди ва ёнига бурилиши биланоқ, Ғафурга кўзи тушди. Ғафур ҳаво дим бўлишига қарамай, пахталик тўн кийиб олган эди. Кўзларида макр ва қаллоблик кўринарди.

Қоп-қора ва ингичка мўйлови худди зулукка ўхшарди. У икки қўлини кўкрагига қўйиб, айёрлик билан саломини такрор қилди:

— Салом алайкум, қариндош!

— Ваалайкум салом,— деди Умурзоқ ота истар-истамас.

— Тобингиз қочипти, деб эшитдим.

— Қадрдон Ғафур, сенга қолса, касал бўлишимни истардинг-а?

— Йўқ, йўқ,— деди Ғафур, майингина таъна қилиб,— бегуноҳ қариндошингизни хафа қилгани қандай кўнглингиз бўлди? Ахир, мўйсафидсиз, қизингиз бошлаган йўлдан юрмапг.

— Нима, эввонгдаги одамлар тушлукка чиқипти-ми?— деди Умурзоқ ота.

Ғафур узоқ нафас олди:

— Иш тэмем бўлармиди? Қизингизнинг каромати билан турмада ўтириб, соғлигимдан ажралдим... Салинласам, суякларим зирқирайди.— Ғафур суякларини уқалади. Умурзоқ ота эса, ўзининг беморлигини билдирмасликка интилиб, кетмонга қўл юборди.— Мана, касаллигимга қарамай, мадорим етгунча ишлайман. Ҳа, қариндош, чопиқ қилиб турувдим, сизга кўзим тушиб қолди-ю, ке, эски қадрдоним билан ҳасратлашиб, ҳол-аҳволини, соғ-саломатлигини сўрай дедиму келавердим.— У, Умурзоқ отанинг юзига тикилиб, яна маккорлик қилди:— Эҳ, бечора қариндошим, ранглрингиз ўчиб, озиб қонсиз, қандай қилиб қизингиз шу ҳолда ишга қўйди?

— Дарҳақиқат, мен бола эмасман!

— Бола деганим йўқ, қариндош. Шунчаки беморсиз, қизингиз қараб турса яхши бўларди, дедим-да. Ақлли, фаросатли, гапга кирадиган қиз бўлганда, дадасига гам-хўр бўларди.

— Ишингга бор, Ғафур, жаҳлимни чиқарма.

Умурзоқ ота газаб ўтида ёнарди. Унинг кўзлари хираланиб, лаблари пирпирарди. Бироқ, у қанча қийналиб, азоб чекса ҳам асло билдирмасликка интиларди. Ғафур бўлса, кекса деҳқоннинг азоб-уқубатига эътибор қилмай, қўйинини кавлаб, эзилиб, сарғайиб кетган газетани чиқарди-ю, отага тутди.

— Хабарингиз йўқдир?

Умурзоқ ота индамади. Ғафур газетани яна қўйинига солиб, ваҳарханда қилди:

— Ҳм... хабардор экансиз-да. Ана шундай бўлади, қариндош. Келар давр, қизингиз ўз тоғасини шарманда қилган эди, энди ўзи шарманда бўлди. Худога шукур, адолати зўр.

— Ким ёзган бўлса, ўша шарманда!— деди Умурзоқ ота, ўтдай ёниб — Қизим дангасаларни тинч қўймапти, ишёқмасларни турткилаб турипти. Шунинг учун ҳам унга тухмат қилишади. Дарҳақиқат, бу танқид ўғри ва дангасаларга ёққан бўлса, ҳаммаси ёлгон, ҳаммаси бўҳтон!

— Ўғри ва дангаса ким бўлди?

— Ўзинг биласан-ку.

Ғафур узоқ ва оғир нафас олди:

— Сизни худо кечирсин, Умурзоқ ота. Менинг хафалигим йўқ. Сиз мени хафа қилсангиз ҳам, хафалигим йўқ. Ахир, сизга ёмонлик раво кўрдими? Йўқ! Барибир, томингизга қор ёғса, ўзим курайман. Маслаҳатим шуки, қизингизни тийиб қўйинг. Йўқса, сизни шармандан шармисор қилади. Кўряпсиз-ку, ҳақ жойга қарор топади, ноҳақ жазосини олади. Сизга раҳмим келади, мўйсафид, рангингизга қаранг...

Умурзоқ ота ғазаб билан кетмонни кўтарди-ю, Ғафурни ургудек бўлди ва олдинга бир қадам ташлаб, шилқ этиб йиқилиб тушди, нимжон овоз билан қичқириб юборди:

— Йўқол, дедим, йўқол, тулки! Колхозимизда сендай ифлосларга нон йўқ. Тулки оловдан қўрқади, олов эса, бизнинг дилимиз. Олов... тоза... ёруғ... машғал!

Ғафур бу сўзларни эшитмади ва юрагини бўшатиб ўч олгани учун шод бўлиб, ўз бригадасига йўл олди.

У кетгач, Умурзоқ ота аста ўрнидан туришга, чопиқни давом қилдиришга интилиб кўрди. Аммо, кучли оғриқ қимирлашга имкон бермади. У, ҳаво етмаганини, нафас олиш тобора оғирлашаётганини сизди-ю, оғзини катта очиб, тўйиб нафас олишга интилди. Аммо оғриқ кучайиб, нафас ололмай, азоб чекарди. Ота жон талвасасида кетмонга суяниб турмоқчи бўлди-ю, қўллари бўшашиб, кўкрагига келиб тушди. Колхозчилар югуришиб келганларида, Умурзоқ ота жонсиз эди. У, чап қўли билан садоқатли кетмонни ушлаб, чамандек гуллаган гўзалар устида тўхтаб турган қуёшга тикилган ҳолда ётарди.

МАНГУЛИК

Бутун Олтинсой кекса деҳқон билан хайрлашарди. Тоғлардаги ва чўллардаги қишлоқлардан узлуксиз келиб турган меҳнаткашлар Умурзоқ ота тобути ёнида мотам тутардилар, юраклари тўла ҳурмат-аҳтиромни, севги-садоқатни ифода қилиб, меҳрибон устоз ва азиз дўст билан видолашардилар. Кекса деҳқонни таниган-билганлар сон-саноқсиз эди.

Ҳаво жазирама иссиқ, узоқ далаларда, еру кўкда жимлик ҳукм сурарди. Осмон билан ўпишган чўққиларнинг оппоқ қори қуёш тизда ялтираб турарди. Қишининг фикру зикрини банд қилувчи оппоқ булутлар тоғлар устига тўпланиб, жимгина сузардилар. Шамол таққа тўхтагандек, япроқлар қотиб қолгандек туюларди. Бутун Олтинсой мотам тутарди.

Ғабристонга борадиган йўл анча узоқ бўлувига қарамай, тобуг қўлма-кўл слаб бориларди. Мотам маросимига келгачлар чин дўст олдидаги сўнгги бурчларини адо қилиш ниятида тобутни бири қўйиб, бири кўтаршишга интиларди.

Ойқиз билан Олимжон ҳаммадан олдинда ёнма-ён борадилар. Олимжоннинг юзлари қайғу-аламни, Ойқиз олдида гуноҳкор эканлигини ифода қиларди. Барибир, Олтинсойда бўлганда ҳам, Ойқизнинг ёнида турганда ҳам, содир бўлган воқеани қайтарини қўлидан келмасди. Шундай бўлса ҳам, у қайта-қайта ўйларди, юрагининг тўрида қандайдир чигил бор экинчи, ўзи ҳам тушуна олмасди. Ҳар ҳолда, Олтинсойда бўлганда, Ойқиз чеккан ғам-ғуссага шерик бўларди, сеvimли Ойқизни ўз вақтида юпатиб, далда берарди. Олимжон бўлса оғир пайтда Ойқизни ёлғиз қолдирди... Ғам келдимиз, эшигининг оч, деганлари шу экан-да... Қанча-қанча кулфат бир йўла келиб, фақат бир кишининг бошига ағдарилди. Қум бўрони, лаънати туҳмат, дадасининг ўлими... Ахир, ёлғизлик ўлимдан оғир-ку. Юракни ларзага келтирувчи қайғу-алам дўлдай ёғиб турганда, бир киши нима ҳам қила олар эди? Одам одамга дармон дегандай, Олимжон Ойқиз ёнида бўлганда, ғам-аламига шерик бўлганда, унга дармон бўлиши табиий эди. Бироқ Олимжон узоқда, Ойқиз ёлғиз эди. Сон-саноқсиз иш, турли-туман ташвиш шундай

қунда Олимжонни Ойқиздан узоқлаштирди. Ҳатто, Юсуфийнинг мақоласини ўқиганда ҳам шопилинч равишда Ойқиз олдига етиб келишнинг уддасидан чиқолмади. Қачонки, бўлар иш бўлгач, кўза сийгач, мана энди Ойқиз билан ёнма-ён бормоқда. Энди нима ҳам қила олар эди? Кечикди! Кечикканда ҳам бир умр эсидан чиқмайдиган бўлиб кечикди. Олимжон ўзи билан шундай суҳбат қилгач, Ойқизнинг юзига термилди. Ойқиз бошини кўтариб, тобутга тикилиб борарди. Унинг кўзлари ич-ичига кириб кетган, ранглари ўчган эди. Фақат мунчоқ-мунчоқ кўз ёшлари юзларини юварди. Ойқизнинг юришлари ўзиникига ўхшамасди, бир меъёрда, ишонч билан юрмай, дармондан кетаётган бемордай зўр-базўр борарди. Хотинининг юришини диққат билан кузатиб бораётган Олимжон аста бориб тирсагидан ушлади ва суяб юришни кўнглидан ўтказди. Ойқиз эса, аста қўлини бўшатиб, салгина четлашиб юрди.

Кўмиш маросимига келганлар ичида Ҳўрабоев билан Султонов ҳам бор эди. Умурзоқ ота районнинг ифтихори бўлган деҳқон эди. Султонов бундай таниқлик кишининг кўмиш маросимига иштирок этиш билан алоҳида «халқпарвар» эканлиги, районда нимаики иш қилинса, ҳаммасида ижроком раисининг маълум роли борлигини бўртириб кўрсатишга интиларди. Султонов нимаики ишга қўл урмасин, ишчанлик қобилиятини халқ кўришини истарди. Ҳатто, тобутни кўтарганда ҳам, бу «садоқат»ини ҳамма кўришига эришди.

Ҳамиша Султоновнинг пинжига тикилган Алиқул чипдан ҳам мотам тутарди. Юзларида қайғу излари яққол кўришиб турарди. Кексалар оламдан ўтса, кексалар ҳаммадан кўп қайғурадиплар, бу қайғу — жуда қаттиқ ва оғир бўлади. Умурзоқ отанинг бевақт ўлими — Алиқулни ҳам жон талвасасига солди. У ваҳимага тушиб, ўй-хаёлга чўмди: ёши қайтиб, кучдан қолаётганини, ака-ука, опасингиллари йўқлигини, қавм-қариндошларнинг узоқлигини, ажал деган балонинг беаёвлигини, бир кун бўлмаса бир кун эшикни тақиллатиб келишини кўнглидан ўтказиб, қайғу чекарди, хўрлиги келиб, кўзларига ёш оларди. Ҳосилот кичкина, чаққон бўлса ҳам, қайғу билан жиддий ва салобатли кўринарди. Ҳар замонда эчкининг соқолидек ингичка ва сийрак соқолини силаб, ич-ичидан йиғларди.

Раис бўлса, раислик салобатини аллақачон йўқотган,

гоҳ орқада қолиб кетарди, гоҳ олдинга ўтарди. Ёқасиннинг тугмаларини ечиб, белбоғ сингари катта рўмолчаси билан кечагина қирилган бошидан оқиб тушаётган терни тез-тез артар, ўзи билан ўзи овора эди. Қодиров узоқ йиллар мобайнида қанча-қанча уришиб, кўнгил қолдиликка борган бўлса ҳам, Умурзоқ отани чин кўнгилдан эҳтиром қилар ва табиийки, барча дўстлар қатори чин юракдан ачишиб, мотам тутарди.

Ғафур гоҳ раиснинг, гоҳ ҳосилотнинг пинжиги тиқиларди ва кимга тўғри келса, «уҳ» тортиб, «аттанг» айтарди, «куйдириб кетган қариндошим», дея фарёд қиларди.

Жўрабоев бўлса, Умурзоқ ота босиб ўтган қаҳрамонлик ва баҳодирлик йўлини, меҳнатсеварлик ва одампарварлик йўлини, садоқат ва покизалик йўлини эсларди. У ерга тикилиб, қайғулар экан, ўз-ўзига «қандай асил одам оламдан ўтди», дея афсус қиларди. Ҳа, Умурзоқ ота чин инсон эди! Район партия комитетининг секретари колхоз тузилган йиллари — Умурзоқ ота биринчи бўлиб ариза берган ва Олтинсой деҳқонларига шахсий намуна кўрсатган йиллари эсларди. Шунингдек, Олтинсойда сув таққислиги ҳукм сурган йилларда Умурзоқ ота пахта ўстириш орзуси билан яшаганлиги, ҳатто бир парча ерга чигит экиб, мўл ҳосил олганлиги кўз олдидан бирма-бир ўтиб турарди. Кейинги йилларда-чи? Қўриқлар очилиб, Олтинсой чўллари пахтазор бўлгач, Умурзоқ ота қанча-қанча севинди! Ғайрати ичига сиғмай, қандай жасорат билан тер тўқди! Қанчаики тажриба, қанчаики янгилик бўлса, чол ҳаммасини чаққонлик билан ўрганиб, ҳаммадан юқори ҳосил олди. Мана, энди лаънати ажал, номард ўлим ана шундай улуғ одамни абадий йўқ этиб, орамиздан юлиб кетди! Қабристон тоғ билан қишлоқ ўртасида. Олтинсойни тоғ қишлоқлари билан боғлайдиган йўлдан анча четда эди. Унинг тўрт томони девор билан ўралган бўлиб, сон-саноқсиз теналар устига қўйилган бирда-ярим оқ мрамор ва турли-туман тошлар кўзга ташланарди. Қабристон тоғ ёнбағрида бўлгани учун ҳам қақраган саҳрони эслатарди.

Умурзоқ отанинг жасадини ҳам ана шу ерга кўмдилар. Жўрабоев қабр устида ҳаяжон билан, тутилиб-тутилиб гапирди, сўнгра тобут қабрга туширилди... Тобут тушириляётганда Ойқизнинг боши айланиб, кўзи тингандай бўлди. Аммо, Жўрабоев билан Олимжоннинг жиддий

ва ўткир қарашига дуч келиб, иродасини йиғиб олди-ю, дадасинини қабрига тупроқ ташлади. Кўзларидан оқиб тушаётган мунчоқ-мунчоқ ёш, қабрга ташланган тупроқни суғорарди. Бир зумда кўмилган қабрининг усти қишлоқлардан келтирилган ранг-баранг гулчамбарлар билан тўлиб кетди. Кўмиш маросими тамом бўлгач, ҳамма тарқалди. Умурзоқ ота билан сўнгги бор хайрлашган меҳнаткашлар, унинг нурли хотирасини асло унутмай, дилларида абадий сақлашга онт ичиб, жўнаб кетдилар. Энди у, халқ дилида яшарди, яшаганда ҳам садоқатли дўст, доно устоз, самимий маслаҳатгўй бўлиб қайтадан ҳаёт кечирарди.

Кунлар ўтар, ойлар ўтар, деҳқонлар кузги шудгорни ўз вақтида ва сифатли ўтказиш тўғрисида гапирганда, Умурзоқ ота севган халқ мақолини далил келтирар:

— Ер ҳайдасанг куз ҳайда, куз ҳайдамасанг юз ҳайда!

Ойлар ўтар, йиллар ўтар, ёш пахтакорлар мўл ҳосил йўлларини ўрганар эканлар, Умурзоқ ота айтган ҳикматли сўзларни эҳтиром билан эсларлар:

— Меҳнатга танти бўл! Сен пахтани алдасанг, пахта сени алдайди!

Йиллар ўтар, Ҳалим бобо Ойқиз билан суҳбат қурганда, янгидан-янги пахтазорларга севинч билан термилиб, Умурзоқ ота билан сўнгги учрашувини ҳикоя қилар:

— Сабр қилсанг, гўрадан ҳалво битар, сабрсизлар ўз оёғидан кетар. Дарҳақиқат, ҳикматли мақол, дер эди дўстим, боғимда ўсган гўзаларни кўриб. Сабр қилсанг, бутун чўл пахтазор бўлганини кўрасан, Ойқизим ҳақ, беҳуда гапирмайди. Невараларимиз Қизилқумни ҳам пахта қонига айлантирадилар! Мана, қизим, сенинг даданг, менинг дўстим айтган ҳикматли сўзлар. Бу сўзлар юрак-юрақдан чиққан сўзларки, бунда халқ орзусининг мағзи бордир. Ҳа, қизим, даданг улуг одам эди! Ғайрати ичига сиғмасдан, саҳро бургутидек сезгир ва жасоратли эди. Юрагини айтмайсанми! Ўзи мўйсафид бўлса ҳам, юраги навқирон эди. Унутилмас дўстим, неварга кўришни умид қиларди...

Умурзоқ отага ўхшаш одамлар оламдан ўтсалар ҳам, узоқ умр кўрадилар. Дўстга қувонч, душманга қўрқинч солиб, узоқ-узоқ яшайдилар.

Э Р Т А Л А Б

Ойқиз дадаси ўлган кунларда ўзини қуюқ туман ичида юргандек ҳис қиларди... Ҳамиша нима биландир банд бўларди. Гоҳ марҳумни кийинтириш, тобутни ясантириш учун қўшнилар билан бирга мато таянларди, гоҳ узлуксиз келиб турган таниш-билиш меҳмонларга овқат пиширарди, гоҳ сеvimли дўстлари Лола ва Меҳри билан нималаридир муҳокама қиларди, гоҳ дадасининг қабри қарда бўлажаги тўғрисида хаёл суларди. Шундай қилиб, Ойқиз бевақт ўлим яратган сон-саноқсиз ғамгин ташвишлар оқимиға ғарқ бўлган эди!.. Агарда ундан дадаси ўлган кунларда қандай иш қилгани, нима билан машғул бўлгани сўралса, лом дея олмаслиги тайин эди, чунки катта қайғу фикру зикрини қотириб, ҳис-туйғуларини музлатиб қўйгандек туюларди.

Қабристондан қайтиб келгач, Ойқиз уйига кирди-ю, дераза олдиға тўшалган кўрпачаға ўтириб, ҳовлидаги олмаларға, ҳовуз бўйидаги тол-терақларға, қулф уриб ўсаётган гуллар ва райҳонларға узоқ-узоқ тикилди: «Тол-терақларни ўтқазиб, ишқ билан кўкартирган ҳам — дадам, олмаларни севиб парвариш қилган ҳам — дадам, мана шу кулиб турган гулларни ҳавас ва ишқибозлик билан ўстирган ҳам дадамнинг ўзи...» Мана, энди у абадий кўз юмди, аммо кенг ҳовлида нимаики кўринса, ҳаммаси ҳам Умурзоқ отанинг тириклигидан далолат берарди, гўё азиз ва меҳрибон Умурзоқ ота энди янгидан умр кечираётгандай, толлар, терақлар, олмалар ва гуллар билан бирга яшаётгандай туюларди. Ойқиз юлдузи иссиқ ҳовлиға термилар экан, ошноқ сурпдан қўйлак кийган дадаси ариқ бўйида ювинаётганини кўз олдиға келтирди. Мана, шўх-шўх оқаетган булоқ сувлари, азиз деҳқон абадий кўз юмса-да, ҳаётбахш қўшиқларини айтиб, жилдираб оқмоқда, гўё ариқ тўла сув сеvimли деҳқонни чақираётгандай, ҳар кун саҳарда такрор бўладиган дўстона учрашувини қумсаётгандай туюларди...

Катта ва кенг ҳовли одам билан лиқ тўла эди. Бировлар келиб, бировлар кетарди, таниш-билишлар, қариндош-уруғлар, дўст-биродарлар узлуксиз келиб турардилар. Ҳовлининг бир томонида самовар қайнарди, овқат пишарди, яна бир томонида эса, келган-кетганлар чуқур

ҳасрат билан аста-секин гаплашиб, чой ичардилар. Хизмат қилаётган қўни-қўшни, қариндош-уруғлар ҳам оёқ учида жимгина бориб-келардилар. Ойқиз гапу сўзни ҳам, келиш-кетишни ҳам эшитмасди, сезмасди. Дўстлари, яқинлари эса бир-бирлари билан келишиб қўйгандай, ёлғиз ўтирган ва хаёл дарёсига чўмган Ойқизга халақит бермасликка интилардилар.

Олимжон унинг олдига кирганда ғира-шира қоронғилик тушган эди.

— Ойқиз, ёт, ухла!

Ойқиз қўққисдан эшитилган овоздан чўчиб, сесканиб кетди ва ҳайрон бўлиб, эрига тикилди:

— Нима?

— Жуда чарчадинг, пича ухлаб, дам олсанг бўларди...

— Яхши,— деди Ойқиз ва сал ўйлашиб, кескин жавоб берди:— Ухлагим келмайди...

Олимжон астагина унинг ёнига ўтириб, меҳрибонлик билан ўзига тортди:

— Бунча ўзингни қийнама, Ойқиз...

Ойқиз эрининг қўлларини елкасидан олиб, юмшоқлик билан олтимос қилди:

— Мени холи қўйинг, жоним...

— Ойқизим, дам олсанг бўларди.

— Тинч қўйинг, тегманг, ўпкам тўлиб келяпти...

Олимжон нима қилишини билмай, ўрнидан туриб, эшик томон юрди ва эшикка қўлини қўйиб, хотинига ўғирилди. Ойқиз эса, ёлғиз бўлишни, фақат, фақат ўй-хаёли, қайғу-алами билан ёлғиз қолишни истарди. Олимжон хотинига тикилиб тураркан, пч-ичидан раҳм қиларди, қандай қилиб юпатишни билмасди. У маъюслик ва ғамгинлик билан ҳовлига чиқди-да, супадаги меҳмонлар пчида ўтириб, Умурзоқ ота тўғрисида қайғули қиссалар эшитди. Ҳамманинг оғзида Умурзоқ ота эди...

Энди у хотинини нотинч қилмасликка қарор қилди, майли, ўз-ўзи билан ёлғиз бўлсин, продаси мустаҳкам, ўзи кучли, ҳар қандай қайғуни енга олади, деди у ичиди. Кеча оғиб кетди, суҳбат давом қиларди. Кекса деҳқон қиссаси айтган билан адо бўлмасди. Олимжон узоқ ўтириб, мудраб кетаётганини, ҳориб-чарчаганини сездиди, меҳмонлардан узр сўраб, уйига кириб кетди.

Кеч ётиб, эрта турган Олимжон кўзларини уқалаб, Ойқизни қидирди. Ойқиз эса саҳар-саҳардаёқ уйдан чиқиб кетган эди. Олимжон ҳайрон бўлиб, нима қилишини,

кимдан сўрашини, қаердан қидиришини билмай турганда, Умурзоқ отанинг стол устида ётган фотосуратига кўви тушди. Ота ўтган йил Тошкентда, пахтакорлар қурултойига борганда бор бўйи суратга тушган ва Олтинсойга келгач, рамкага солиб, ўз хонасига осиб қўйган эди. Мана, бошида янги чуст дўпписи, қора лас тўни ичидан шавкатли меҳнати учун мукофотга олган чиройли костюми кўриниб турарди. Оёғида эса, Ойқиз совға қилган маҳси-калиш ялтираб кўринарди. Қора рангда оппоқ ва узун соқоли, пуроний юзи, кулиб турган ўтли кўзлари — бутун олижаноблиги яққол кўзга ташланарди. Эҳтимолки, Ойқиз фотосуратни кечаси олиб, унга термилган ҳолда юм-юм йиғлаган ва қайтадан ўз жойига осиб қўйишни унутиб, ҳовлига чиққандир.

Олимжон суратни авайлабгина олди-ю, деворга осиб қўйгач, яна Ойқизни ахтара бошлади. Қани, у? Наҳотки, қоқ сахарлаб ишга кетса... Олимжон чойнакни ушлаб кўрди. Чойнак совуқ. Демак, нонушта ҳам қилмай кетипти. Ахир, кечадан буён овқатлангани йўқ-ку, бу ҳолда дармон қоладими? Олимжон ваҳимага тушиб, қишлоқ Совети томон йўл олди...

Ойқиз тун бўйи мижжа қоқмай, йиглаб чиқди. Фақат тонг ёриша бошлаганда, аста ўрнидан турди-ю, камзулчасини кийиб, Олимжонни ҳам, меҳмонларни ҳам уйғотиб юбормаслик учун оёқ учида эшикка чиқди. У ҳозир ёлғиз бўлишни истарди.

Ойқиз узоқ кечани уйқусиз ўтказиб, тонг-сахарда Шпринбулоқ томон йўл олди.

Олтинсой қишлоғи тонг уйқусида мудрарди. Ёз ойларида кўпгина деҳқонлар дала шийпонларида тунаб қолардилар. Уйларига кетганлар ҳам ширин уйқуда эдилар. «Ҳамма ерда жимлик, ҳамма уйқуда», — деди Ойқиз ўз-ўзига.

Бироқ ҳамма ерда ҳаёт нафаси сезилиб турарди. Ҳатто, Ойқизнинг ўзи ҳам ана шу ҳаёт қучоғига отилиб борарди. Мана, япроқларнинг бир-бирига тегиб шивирлаши, кўчанинг икки томонидаги бежирим ариқларда оқаяётган сувнинг ёқимли овози эшитилмоқда. Мана, тонг ёришиб, тоғлар, бинолар ва турли-туман дарахтлар тобора равшан кўринмоқда. У, кейинги йилларда Олтинсой қишлоғида қад кўтарган янги ва чиройли уйлар, эски ҳовлилар, тонг шабадасида эркалаб бир-бирига сирли эртақ айтаётган дарахтлар, боғлар олдидан борарди ва

қадрдон қишлоғи нурли тонг билан учрашаётганини ҳис этиб, олға интиларди.

Олтинсой ажойиб гўзал қишлоқ! Кундуз кунлари жазирама иссиқ бўлади. Кечқурунлари эса кун бўйи қизиган қум, тош, туфроқ иссиқ нафас чиқаргани учун ҳаво дим. Эрта азонда бўлса, тоғ шабадаси туриб, тинч-осойишта ухлаган қишлоқни меҳр билан аллалар, ишқ билан эркалар, шудринг билан тўйган гуллар ва чечаклар ҳидини димоғларга урарди. Олтинсой тонги нақадар гўзал!..

Ойқизнинг юзларига қон югурди, оқи оқ, қизил қизил нақш олмадай кўринарди.

У, қишлоқ чўлга тутшиб кетадиган ерда, тоғдан келадиган йўл қишлоқдан чиқадиган йўлни кесиб ўтган жойга етганда, қишлоқнинг энг чеккасидаги уйдан Ғафур чиқиб келаётганини кўрди. У ҳам тун бўйи ухламай, жияни билан яккама-якка сўзлашишга қарор қилгани сезилиб турарди. Тулки изини яширишга уринарди...

— Салом, жиян! Саҳарда йўл бўлсин?

Ойқиз таққа тўхтади, истар-истамас Ғафурга бурлиб, диққат билан тикилди ва ич-ичидан асабийлашди. Унинг бутун қиёфаси Ойқиз учун совуқ ва бегона эди. Шунинг учун ҳам юзма-юз бўлдими, танаси жимирлаб кетгандай бўларди. Бу гал ҳам худди шундай бўлди, кўзи Ғафурга тушиши биланоқ нотинчланди. Ойқиз ҳалигача Умурзоқ отанинг Ғафур билан сўнгги марта учрашганидан хабарсиз эди.

— Ҳа, жиян, мунчалик тоғанга заҳар сочмасанг, салом беришни ҳам истамайсан-а. Уриш-жанжалимиз эскириб кетса ҳам, эсингдан чиқмас экап-да. Ахир, қариндош-уруғ ҳам шундай бўладими? Бирда-ярим кўнгил қоларлик гап ўтса ўтгандир, қорлар ёғди, излар босилди. Вассалом. Ҳаммасини унут, жияним. Мана, бошингга қайғу тушди. Сенинг қайғунг — менинг қайғум.

Ҳар қачон қўпол ва ўжар, совуқ ва камгап бўлган Ғафур айни пайтда жиянига дарду ҳасрат қилиб, чарчамасди. Ойқиз бўлса, нима дейишини билмай, сўзларини эшитмай, асл мақсади нима эканлигини биллишга ошиқарди. Эҳтимол, тухмат мақолада бунинг ҳам қўли бордир?

Ғафур тўхтамай сўзларди:

— Бошимизга оғир кулфат тушди, жияним! Ке, ўтган ишга салавот. Ҳаммасини унутганимиз маъқул. Мендан яқин қавм-қариндошинг йўқ — бас, шундай экан,

менга шон, бир умр паноҳинг бўлай, хизматингни қилай...

— Мен хон эмасман, хизматчига муҳтожлигим йўқ!

— Мунчаям ўжар бўлмасанг, жиян? Мен юрагимни очиб келсам, кўнрагимдан тепасан-а.

Ойқиз унга диққат билан тикилди, пешонаси тиришиб, кўзлари бир нуқтага қадалган эди...

— Оҳ, юрагингизни билолсам эди, тоға...— деди Ойқиз ўйлашиб туриб.

— Ҳадеб хафа қилаверма, жиян! Юрагим қайғу-ҳасрат билан тўла, биргина тилагим бор — отанг ўрнида ота бўлсам...

«Отанг ўрнида ота бўлсам...» — бу сўз Ойқизнинг юрагига қиличдай қадалди. У, жаҳлдан титраб, юзига нимадир соя солгандай бўлди.

Ғафур шунча қўрқдики, баданлари қалтираб, тулки юраги қинидан чиқаёзди. Унинг кичкина ва макр тўла кўзлари қопқонга тушган тулкининг кўзларидек мўлтираб, орқага чекинарди. Ғафур шунча қўрққан эдики, Ойқизнинг ўткир қараши ҳозир ҳиқилдоғидан бўғиб, жағига туширадигандай сезиларди. У ўз жиянидан тамагир бўлгани учун эмас, балки уни чалғитмоқ ниятида, кўзини бўяб, алдамоқ ниятида келган эди. Бироқ, бу учрашув чирик виждон устига ёшилган ҳийла-найранг пардасини тилка-пора қилди. Ойқиз бир сўз ҳам айтмай. ўз йўлига равона бўлди ва оз ўтмай Ғафурни ҳам, кўнгилсиз учрашувни ҳам унутди. Ғафур бўлса, жиянининг орқасидан тикилганича, ёғочдай қотиб, муздек совиб қола берди. Унинг кўзларида қайғу эмас, ғазаб ва нафрат, ўч ва алам учқунлари чақнарди.

Шпринбулоқ бўйига етгач, Ойқиз қайнаб чиқаётган тиниқ сувга термилиб, сўнгра тош устига ўтирди ва энгагига қўлини қўйиб, хаёлга чўмди...

Юрагида нима бор? Нима учун Ойқиз қоқ саҳарда ўрнидан туриб, булоқ бўйига келди? Зериккани учунми? Ёки саҳарнинг мусаффо ҳавосидан шимириб, кўнгил очиб учунми?.. У беҳад чарчаганини сезиб турарди. Ахир, чарчамай бўладими? Дадасининг ғамидан, қариндошлар ва дўстларнинг юпатишидан, кейинги кунлар ташвишидан — ҳаммасидан, ҳаммасидан чарчаган эди. Булоқ бўйида ҳаминша тинчлик ҳукм сурарди. Бу тинчлик — табиий, жонли юракни иситадиган, ҳаётбахш тинчлик эди. Ойқиз яқиндагина мана шу ерда, навқирон

чинорнинг остида Олимпжон билан учрашиб, ноёб севгинини тўнғич ҳис-туйғуларини изҳор қилган ёшлик чоқларини эслади. Ўша вақтларда ҳам қайнаб чиққан сувнинг жилдираб оқиши, япроқларнинг шивирлаши, булоқ остидаги тошларнинг қимираши — ҳаммаси-ҳаммаси дилга ором бағишларди. Ёшлик йилларида эсида қолган бу таниш овозлар мана ҳозир янгидан эшитиларди, таниш ва ёқимли, чиройли ва қадрдон бўлгани учун ҳам завқ уйғотиб, плҳом берарди. Мана, узоқ-узоқлардан яна бир таниш оҳанг эшитилмоқда. Майини ва ёқимли оҳангки, қулоқларга етиши биланоқ кишининг фикру зикрини банд этади. Бу — тоғлардан тушиб келаётган туяларнинг ёлғиз қўнғироғи. Охириги туянинг бўйинига илинган биттагина қўнғироқ тонг жимлигида тиниқ жаранларди ва карвон келаётганидан хабар қиларди. Туячилар эса, қўнғироқ оҳангига жўр бўлиб, севги қўшиқларини куйлар эдилар. Бир зум ўтмай, янгидан-янги овозлар эшитилди. Туянинг қўнғироғи ҳам, туячининг ашуласи ҳам, қурт-қумурсқаларнинг сайрашлари ҳам тингандай бўлди-ю, қишлоқдан чиққан товушлар тобора равшан эшитилди. Бу — уйғониш овози эди. Қайсидир дарвоза тарақлаб очилди, араваларнинг тош кўчаларда ғичирлаб юргани эшитилди. Хўрозлар ҳаммани уйғотишга интилгандай завқ билан қичқирардилар...

Қишлоқ уйғонмоқда.

Умурзоқ ота тирик бўлганда, ҳаммадан олдин уйғонган бўларди. Уйғонарди-ю, севимли қизининг ширин уйқусини бузмаслик учун оёқ учпада юриб, ариқ бўйинга келарди ва муздек сувга ювинарди. Сўнгра, дўстона оила дастурхон атрофига йигилиб, нонушта билан бирга ўтган кунлар тўғрисида эмас, балки келгуси кунлар тўғрисида самимий суҳбат бошлардилар.

«...Дада!.. Дадажон, ниманики ўйласам, кўз олдимда сизни кўраман, сиз ҳаммага бирдек дўст, бирдек меҳрибон, бирдек сахий эдингиз, юрагингиз қандай ўтли, қандай ғайратли, қандай кенг, қандай баҳодир эди, дадажон!..»

Умурзоқ ота ўзи тўғрисида гапиришни асло ёқтирмасди. Бир кун Жўрабоев Ойқиз билан суҳбат қилганда, колхоз тузилган вақтларда юз берган воқеани ҳикоя қилиб берди... Колхоз энди тетапоя бўлаётган кунларда душман хуруж қилди, жамоат мулкига ўт қўйдилар, уруғлик ғаллани ўғирладилар, турли-туман миш-мишлар

тарқатдилар. Ана шундай оғир ва мураккаб пайтда Қодиров билан Умурзоқ ота ўз атрофига камбағал деҳқонларни жипслаштириб, душманга қарши ҳужум бошлади. Жон талвасасида қолган душман Умурзоқ отани тузоққа тушириш йўлига ўтди. Алдади, катта-катта ваъдалар берди. Умурзоқ ота тоғдай мустаҳкам тургач, уни қўрқитиш йўлига ўтдилар. Хат ёзиб, фалон вақтда, фалон жойда сўймоқчи экапликларини билдирдилар. Бироқ, Умурзоқ ота ёв ивосидан, дўқидан асло қўрқмай, қаттиқ турди, камбағаллар билан бирга қадрдон колхозни кўкрак кериб сақлади ва мустаҳкамлади. Коммунистлар бошчилигида барча душман тор-мор бўлди.

Умурзоқ ота ўз фарзандлари Алпшер билан Темурни ҳам қўрқмас, жасур, мард қилиб тарбиялади. Ўғиллари ҳам дадасининг юзини ерга қаратмадилар. Фашистларни қириб, қахрамонлик намуналарини кўрсатиб, ҳалок бўлдилар. Ака-укалар қандай чиройли, қандай ақлли, қандай ростгўй ва камтарин, меҳрибон ва меҳнатсевар эдилар... Ойқиз ғалаба эълон қилинган кунни, радиода гапирган дикторнинг овозини ҳали-ҳали эслайди. Қишлоқнинг барча аҳолиси кўчаларга, майдонларга чиқди. Олтинсой кўчалари одам билан лиқ тўлди. Чинакам байрам, катта тантана, ҳамманинг юзида севинч, кулги. Ҳовлиларда қўйлар сўйилди, гулханлар ёқилди, ҳамма ерда ботмони қозонлар осилиб, байрам зиёфати бошланди, ҳамма ўйнарди, ҳамма куйларди, ҳамма бир-бирини қучоқлаб, бир-бирини ўнарди. Кимки қорахат олган бўлса, ўз ғамини яшириб, умумхалқ байрамга чиққан халойиқнинг кўнглини бузмаслик ниятида уйда ўтирарди. Ойқиз ҳам уйдан чиқмаган, эл қувончига қувонган ва яқиндагина келган қорахатларни олдига қўйиб, юм-юм йиғлаган эди.

Умурзоқ ота ғалаба кунни тоғда эди. Умумхалқ байрами бўлаётганини юраги сезган бўлса керак, кеч бўлганда кириб келди. Кириб келди-ю, йиғлаб ўтирган қизини кўриб, қовоғини солди ва оёғини остонага қўйиб, бир зум тикилиб тургач, Ойқизга яқинлашди ва елкасига қўлини қўйиб, буйруқ маъносида гапирди:

— Дарҳақиқат, йиғлаш ярамайди! Тур, кийин, байрамга чиқамиз. Халқ билан бирга бўлишимиз лозим. Эл ичда бўлсак, қайғумизни ҳамма тушунди...

Ота қизининг қўлидан ушлаб кўчага чиқди. Кўчага чиқишлари биланоқ, ғалаба севинчи билан тўлиб-тошган халқ тўлақинига кириб кетдилар. Ойқизнинг юраги ёриш-

гандай бўлди. Қайғу ҳиссига гурур ҳисси қўшилиб кетди. Олтинсойликлар Алишер билан Темур хотирасини эҳтиром билан эслардилар.

«Дадажон, оиламизнинг нури, ҳовлимизнинг кўрки бўлган меҳрибон ойим вафот қилганларида мени қандай юпатган эдингиз! Ўзингизни бўлса, ҳалол меҳнат билан, одамларнинг севгиси ва одамларга бўлган севгингиз билан юпатган эдингиз!.. Меҳнатни сев, қизим,— дея таълим берардингиз,— кишини кучли қиладиган ҳам, доно қиладиган ҳам меҳнат. Ҳақиқатни сев, қизим, ҳақиқат билан орзу-умидингга етасан. Халқни сев, қизим, ҳаммаша халқ билан бўлсанг, суянган тоғинг бўлади, қизгинам! Дадажон, бу сўзларингиз қалбимда, шууримда абадий сақланади. Ўзингиз-чи, дадажон? Умр бўйи халқ билан бўлдингиз, сиз одамларга ёрдам қилдингиз, одамлар сизга. Сиз ростгўй ва тоза эдингиз, шунинг учун ҳам умр бўйи ҳалол ва фидокорона меҳнат қилдингиз. Буни ҳеч ким, ҳеч қачон унутмайди!..»

Ойқиз астагина бошини кўтарди. Унинг кўзлари булоқ бўйларини безаган ранг-баранг чечакларга тушди. Бу чечаклар булоқ намига қанча яқин бўлса, шунча қалин, шунча бўлиқ, шунча сергул эди. Азамат булоқ ушбу чечакларнинг қанча-қанча авлодига ризқ рўз берган, қанча-қанча авлодини ҳаёт суви билан сугорган. Апрель ойларида бутун чўл қип-қизил лолалар билан ясанарди, май кприши билан чиройли ва нозик гунафшалар очиларди-ю, бутун чўл зангор бахмал кийиб ясанарди. Чечаклар ер нами ва қуёш нурини шимриб, чиройига чирой қўшиб, юракларни севинч-қувонч билан тўлдирарди. Кичкина булоқ бўлса, кеча-кундуз ором билмай, тошлар-тўсиқларни писанд қилмай, ҳаёт яратиш учун қайнаб чиқарди. Булоқнинг умри беҳисоб. Кўп-кўп йиллар қайнаб туриши табиийдир. Барибир, қуриб қолса ҳам, халқ бу ерни миннатдорчилик билан эслайди ва шундай қилиб, Ширинбулоқ номин абадий яшайди...

«...Халқнинг хотираси мустаҳкам ва олижанобдир. Сиз, дадажон, халқ хотирасида абадий яшайсиз. Қизингиз ҳам сизнинг хотирангизни спра-спра унутмайди ва бир умр сизга муносиб бўлишга интилади, сиз умид қилган ва кўролмай кетган неварангизга олижаноб ҳаётингиз тўғрисида бир умр ҳикоя айтади...»

Унинг кўзларига ёш келди. Ўғил кўриш тўғрисидаги ўз фикридан ўзи уялгандек бўлди. Унинг вужудида

Умурзоқ отанинг меросхўри, кичкина ҳаётнинг ўтли нафаси сезилиб турарди. Сўнгги вақтларда унинг боши айланиб, кўнгли айниб турарди. Мана, ҳозир ҳам худди дармони қуриб, бўшашиб кетаётгандай бўлди-ю, тошни ушлаб энгашди. Кичкина жон умр кўраётганидан хабар бердики, Ойқиз бир зум бўшашса ҳам, қувониб кетди. «Оҳ, дадажон, дадажон, салгина яшаганингизда, орзунгизга эришган бўлардингиз!..»

Умурзоқ ота невара кўриш орзуси билан яшарди. Ойқиз билан Олимжоннинг тўйлари бўлгач, атайлаб шаҳарга бориб, турли-туман ўйинчоқлар келтирган эди. Энди Умурзоқ ота бу ўйинчоқларни ўз қўли билан тақдим қилолмайди. Ойқиз дадасининг сўзларини эслади: «Бизнинг қалбимиз гулдай нозик, салгина шабада турса, қалтирайверади...» «Мана, дадажон, совуқ шамол турди-ю, юрагингиз ўтини бутунлай ўчирди. Киши юрагини қандай қилиб совуқ шамолдан сақлаш мумкин?» Шу пайт Ойқиз Гафур билан бўлган суҳбатни, газетада қўққисдан чиққан мақолани, ўтган-кетган воқеаларни эслади. Нима учун дадаси ҳақидаги фикрлар кўнгилсиз воқеалар билан чуваланиб кетди. Буларнинг ҳаммасини тасодифий деб бўладими?..

Сабр қил, Ойқиз! Фикрларнинг ҳар қачонгидек равшан бўлсин, бўлиб ўтган воқеаларнинг нимадан бошланиб, қандай фожиа билан тамом бўлганлигини билиш жуда муҳим ва жуда зарур...

Ҳа, касал дадангни уйдан чиқариб юборганинг учун ўзингни-ўзинг кечиролмайсан. Ҳар қачон киши зўр қайғу чекканда, ўзини-ўзи гуноҳкор қилади-ю, энди битаётган ярасини қайтадан янгилайди. Бироқ, ўзинг ўйла: дадангни тўхтатиш қўлингдан келармиди? Ўзининг ҳақ эканлигини исбот қилиш эҳтироби билан тўлиб-тошган кишини қайтариш мумкинми? Умурзоқ ота ўзига, сенга, барча олтинсойликларга равшан бўлган ҳақ ишни ким учун, нима учун ҳимоя қилишга отланганини чуқурроқ ўйла, Ойқиз...

Янги ер очиш плани мавжуд эди. Бу планининг душманлари ҳам бор эди. Қум бўрони ҳам турди. Газетада мақола ҳам чиқди. Буларнинг ҳаммаси қаттиқ кураш эди. Сен, Ойқиз, кураш нима эканлигини яхши биласан! Кураш турли-туман кишилар ва турли-туман фикрларнинг қарама-қарши учрашувигина эмас, балки шу билан бирга тақдирлар жангидирки, фронт лўниясини бизнинг қалби-

миздан ўтади... Армия жанг қилади, бир-бирига қарама-қарши ғоялар лагери жанг қилади, оқибатда ҳалокат ҳам бўлади, азоб-уқубат ҳам бўлади, ўсиш-улғайиш ҳам бўлади. Демак, кишининг қалби темир эмас, атрофда юз бераётган курашга фарқсиз қараб тура олмайди. Ҳаммасини билиб, ҳаммасини сезиб туради. Ҳар қандай курашда ҳам ана шундай бўлади, Ойқиз...

Сен қўриқ ва бўз ерлар учун курашаётганингда, уйингда фожиа юз берди... Буларнинг ўзаро алоқаси йўқ, деб ўйлайсанми? Алоқаси бор, Ойқиз!.. Шунинг учун ҳам сен Ғафур, Юсуфий, Султоновлар тўғрисида беҳуда ўйлаганинг йўқ. Булар эсингга тушиб кетиши тасодифий эмас, аҳтимол, сенга ҳужум қилаётганларни гижгижлаб турган ҳам шулардир.

Мана, сен панжаларингни мушт қилиб, чақир тошга тираб, нафрат ўтида ёнган ҳолда «жаллодлар» деясану ўз фикрингдан ўзинг чўчийсан... Қўлларинг билан кўзларингни беқитиб, қўрқинчли фикрларни улоқтириб ташлайсан...

Бироқ, шунинг билки, Ойқиз, даданг чинакам ва оғир жангда мардонавор курашиб ўлди. Унинг хотираси учун энди бу жангни сен давом қилдирасан. Энди сенинг қалбинг ҳам, фикринг ҳам қайралган, усталлик билан шафқатсиз жанг қиласану ғолиб келасан, Ойқиз. Бу ғалаба — деҳқонларга бахт ва давлат келтиради. Яна шунинг билки, Ойқиз, сен қанча жасорат билан курашсанг ҳам, бир ўзинг ғалабага етолмайсан. Ўзинг ҳам биласан-ку! Шундай экан, нега одамлардан қочиб келдинг? Нега ёлғизликдан ором қидирдинг? Одамларсиз сен Қизилқум саҳросига тушган бир томчи ёмғирсан-ку. Балки дўстларинг сени қидираётгандир. Балки сенсиз ғалаба тадбирларини қўраётгандирлар. Аҳтимол, сенинг ҳам маслаҳатинг, фикринг керакдир. Олтинсойликлар қўл қовуштириб ўтирадиганлардан эмаслигини ўзинг ҳам биласан-ку! Қани, айт-чи, нима учун хилват ахтариб келдинг? Нега керак? Ўйлаб кўр, Ойқиз. Тетик бўл. Халқ билан бўлсанг, меҳнат ва кураш тўлқинларида сузсанг, қайғу-аламингдан асар қолмайди. Ахир, даданг ҳам «халқ билан бўл» дея таълим берарди-ку. Тур, Ойқиз, элга бор, сенинг қайғунг — элнинг қайғуси, элнинг ғалабаси — сенинг ғалабанг!

Ойқиз ўрнидан турди: У ҳамиша эл билан бирга, Погодин ва Қарим, Смирнов ва Бекбўта, Ҳалим бобо ва

Меҳри билан бирга бўлади. Олдин Жўрабоевга боргани маъқул. Афсуски, мақола чиққандаёқ, Жўрабоевга телефон қилмади, ахир, Жўрабоев партия раҳбари ва катта оға-ку. Ундан шошилиш чора кўришни талаб қилса, фикрини баён этиб, маслаҳатини эшитса, қандай яхши бўларди.

Ширинбулоқнинг тиниқ ва муздек сувига юзини ювган Ойқиз, катта мақсадни дилга жо қилиб, йўлга чиқди.

Иигирма тўртинчи боб

ХАЛҚ ИРОДАСИ

Худди шу кунни Ҳалим бобо ҳам эрта уйғонди ва янги қишлоқ олдидаги боғига йўл олди. Ҳалим бобо қадрдон дўсти вафот қилгач, ич-ичидан қайғуриб, бир неча кун мотам тутди, ишлар-ташвишларга кўмилиб, боғига ҳам боролмади. Энди у, бажарилмаган ишларни бажариш, ёш ниҳолларни парвариш қилиш нияти билан далага ошиқарди.

Кўриқ ва бўз ерларда қурилган янги қишлоқнинг кенг ва равон кўчаларида бораркан, фикру зикри оппоқ ва чиройли, бир хил ва бежирим биноларда эди. Қишлоқнинг кўчаларига, клуб ва қишлоқ Совети атрофларига, колхозчиларнинг ҳовлиларига ўтқазилган ёш ниҳолларни кўриб, ўзида йўқ шод бўлди. Ҳалим бобо ана шу ниҳолларни ўтқазиб ва ўстиришга, янги қишлоқ аҳолисига аталган боғни бунёд қилишга муносиб ҳисса қўшган эди.

Янги боғ бўрон устидан ғолиб келди. Олма ва ўрик, нок ва шафтоли ниҳоллари меҳнатсевар боғbonларнинг меҳр-муҳаббатидан ризқ олиб, кўм-кўк япроқларга кўмилди. Фақат эртанги япроқлардагина кучли бўроннинг қум тешиб ўтган излари сезилиб турарди.

Кўриқ ва бўз ерларда яратилган боғнинг ниҳоллари сербарг ва серновда бўлсалар ҳам, таналари ёш ва ингичка эди. Шунинг учун ҳам кекса боғbon ернинг умри беҳуда ўтмаслиги учун ниҳолларнинг ораларига қовуш, тарвуз, сабзи, ниёз, помидор, карам, ҳатто райҳон-жамбиллар эккан эди. Боғнинг чеккасига, бир гектарга етар-етмас жойга чигит экилган эди. Бир вақтларда кўриқ ва бўз ерларнинг семиз ва серҳосил экапелигига ишонмаган-

лар Ойқиз ва Смирновга ҳужум бошлаганларида, Ҳалим бобо қаттиқ ғазабланган ва қўриқнинг серҳосиллигини исбот қилиш ниятида чигит эккан эди. Боғбон ниҳолларни ҳам, ғўзаларни ҳам жон-дил билан парвариш қилди. Оқибатда ниҳолларнинг ҳаммаси кўкарди, ғўзалар бўлса, ҳаммадан кеч экилганига, бўрон зарбидан лат еганига қарамай, илгарп очилган ерлардаги ғўзалардан қолишмай ўсди. Шиғил-шиғил шона чиқариб, чаман-чаман гуллади. Яқиндагина Умурзоқ ота катта боғда сўнгги марта бўлганда, бирда-ярим гуллаган ғўзаларни кўриб, қалби тўла қувончини таптанали равишда изҳор қилган эди.

— Кўрдингми, чол! Қойил, қойил!..

— Янги ерни камҳосил деганлар кўрсин,— деган эди Ҳалим бобо кулги аралаш.

Боғбон Умурзоқ отанинг юзига термилиб: «Бу тажриба участкаси, масъулияти оғир»,— деди ва бирга парвариш қилишни таклиф қилди. Шу-шу бўлди-ю, Умурзоқ ота, ёш келса ишга, қари келса ошга, ҳали мен ёшман, деди-да, тўнини ечиб, ғўза суғоришга киришиб кетди. Ғўза — кекса деҳқоннинг ғурури ҳам, сурури ҳам эди. Шу йил очилган қўриқдаги ғўзалар Ойқизнинг ҳақ эвавлигини исбот қилиб ўсарди.

Ғўзалар мисли кўрилмаган даражада серҳосил эди. Ҳалим бобо бир неча кун кўрмагани учун ҳайрон бўлди ва тобора қизиқсиниб, пайкалнинг ичига кириб кетганини ҳам сезмай қолди. У, бўлиқ ғўзаларни оралаб, ўз меҳнатининг тўнғич самараларидан мамнун бўлди ва «гулни кўпниларга кўрсатиб, хотиржам қилай» деган фикр хаёлига келди. Ҳалим бобо бир тупни суғуриб олди-да, Бекбўта ва Каримга, айниқса Муроталига кўрсатиб улардан суюнчи олишга қарор қилди. Муротали Умурзоқ отадан сўнг энг тажрибали деҳқон эди.

Лола ҳалигача дом-дараксиз. Эҳтимол, Ойқизнинг олдидадир. Эҳтимол, МТС дала шийпони олдадаги боғдadir. Ҳалим бобо севимли шогирдини кутмай, суғуриб олинган бир туп ғўзани кўтарган ҳолда Муротали томон жўнадди...

МТС директори Погодин ғўзаларни культивация қилаётган тракторчиларнинг ишини кўриш, бригадирлар ва механизаторлар билан маслаҳатлашиш ниятида Муротали бригадаси томон йўл олди. У, дала шийпонига олиб чиқадиган йўлни чангитиб бораркан, пиёда келаётган

Суванқулга дуч келди. Пахлавон тракторчи ишини навбатчига тошширгач, қадрдон дўсти Бекбўта билан тўрт огиз аския қилиб, ҳол-аҳвол сўрашмоқ учун келарди. Дўстлар яқинда, Умурзоқ отани кўмиш маросимида учрашган бўлсалар ҳам, унда аския ва қулгиннинг вақти эмасди. Улар даҳанаки жанг қилиб, аския айгишни қумсаб қолган эдилар. Погодин мотоциклга тормоз бериб, таққа тўхтади:

— Ўтир, Суванқул, қаёққа десанг олиб бораман.

Суванқул мотоциклга танқидий назар ташлаб, сўнгра йўғон овоз билан жавоб берди:

— Директор, машинангга раҳм қил!

— Мотоциклинг сендай полвон учун қурбон бўлса, майли!..

— Ундай бўлса, менга раҳм қил.

— Нега?

Тракторчининг юзлари ёришиб кетди. У салгина илжайди-да, директорга тушунтирди:

— Минадиган бўлсам, машинанг мени эмас, мен машинангни кўтараман. Чил-чил синишини биламан-да, огайним.

Погодин ҳазилга ҳазил билан жавоб қилди ва мотоциклни кўздан кечириб, моторига ўт берди.

— Ке, тақдиримни снаб кўрпшга фўрсат йўқ. Кетдим, етиб ол!..

Мотоцикл кийикдай учиб кетди. Суванқул эса қудратли қадамлар ташлаб Бекбўта томон борарди. Шундай қилиб, Ойқиз Ширинбулоқ бўйида ўз қайғуси билан ёлғиз ўтирганда, унинг дўстлари Муротали, Бекбўта ва Каримлар дала шийпонига йиғилган эдилар.

Муротали билан Меҳри одатдагидек ҳаммадан олдин келган эдилар. Муротали ҳар қачон қизига: «Бригада мени эмас, мен бригадани кутиб олишим лозим», дерди.

Дала шийпони кўм-кўк пахтазор ўртасидаги оролга ўхшаб турарди. Унинг ярми алоҳида қилиб ажратилган, бу ерда болалар яслиси очилганди. Қолган ярми очиқ айвон бўлиб, бу ерда колхозчилар дам олар, овқатланар эдилар. Дала шийпони турли-туман шпорлар, диаграммалар ва расмлар билан қип-қизил қилиб безатилган, бир томондаги шкаф ва столларда хилма-хил китоблар, газета-журналлар турарди. Бинонинг орқа томонида чиройли ҳовуз бор эди, унинг тўрт атрофи ёш бўлса ҳам соя бериб турган толлар билан ўралган, бинонинг бир

ёнида пахта қуригадиган майдонча бўлиб, усти асфальт қилинган эди. Иккинчи томонида эса, ранг-баранг гуллар қулф урган. Ана шу гулзор олдидаги тахтага янги келтирилган газеталар илиб қўйиларди. Ҳозир ушбу тахтада Ўткирнинг мақоласи чиққан ва анча эскириб, сарғайиб кетган газета илиб қўйилган эди. Меҳри ўзидан-ўзи қизиқсинди-ю, тахтада турган газетани ўқий бошлади. У қанча ўқиса, шунча асабийлашарди, қошлари чимирилиб, нешоналари тиришарди, кўзларида ғазаб ёнарди.

Кетмон эговлаётган Муротали, қизининг юрагида нималар кечаётганини пайқамас эди. Меҳри газетани ўқиб бўлгач, кўз ёшларини зўрға тўхтатиб, дадасига бурилди.

— Уят эмасми, дада?

Муротали эговни қўйиб, ҳайрон бўлди:

— Худога шукур, уят бўладиган иш қилганим йўқ.

Бригадир кейинги кунларда гапгин ва хаёлчан юрарди. Ҳозир эса, қизига тикилиб турди-да, мулойимгина жавоб берди.

Меҳри дадасининг жавобини эшитиб, ўт бўлиб ёнди:

— Уят, шармандалик, Ойқизда нима ўчингиз бор, бировга мақтаб, бировга ёмонлайсиз?

— Ҳой қизим, нималар деб валжираяпсан?

Меҳри бармоғини лабига қўйиб, ич-ичидан таажжубланди ва «Ойқизга тош отган дадам экану туя кўрдингми йўқ, деб қўлини орқасига яширгани нимаси», дея кўнглидан ўтказди.

— Ойқизга тухмат қилишдан ҳам тоймас экансиз!

Муроталининг сабр-тоқати тугаб, жаҳли чиқди ва қўлидаги кетмонни баланд кўтариб ерга урди-да, овозининг борича қичқирди:

— Мунча чийиллайсан? Илон чақдимми?

— Тухмат ва бўҳтон илоннинг захридан бешбаттар! — Меҳри газетани кўрсатиб, дадасидан жиддий сўради: — Ўткирга нима деганингизни биласизми, йўқми? Сиз ҳам, Ўткир ҳам ойна этак билан ёполмайсиз.

Муротали газетадан беҳабар бўлгани учун ҳам ҳайрон бўлди ва елкасини қисиб, истар-истамас жавоб берди:

— Нима деганим эсимда, янги қишлоққа кўчиш у ёқда турсин, қадамимни босмайман, дедим, гапнинг пухтаси шу. Бу сўзни сенга ҳам, Ўткирга ҳам, халққа ҳам айтганман. Майли, ямоқ бўлса ҳам эски тўн афзал...

— Ахир, Ойқиз сизни мажбур қилгани йўқ-ку!

— Мажбур қилгани йўқ, мажбур қилиш ҳам қўлидан келмайди. Ўткирга ҳам худди шундай деганман. Гапнинг пухтаси шу.

— Ўткирга ҳам шундай дегансиз,— деди Меҳри дада-сига истеҳзо қилиб,— бу нима, нима ёзилганини ўқиб кўрсангиз, сочингиз типпа-тик бўларди! Келинг, мен ўқий, сиз эшитинг: «Умурзоқованинг хатти-ҳаракати учига чиққан маъмуриятчилик бўлгани учун ҳам олтинсойликлар норозилик билдирмоқдалар. Ном қозонган бригадир Муротали: «Ойқиз ота-боболаримиз яшаган ердан қувмоқда, тирикчилик учун мутлақо ноқулай чўлларга кўчирмоқда. Яқинда кўтарилган қум бўрони ғўзаларни йўқ этишига сал қолди» деб, шикоят қилди. Камгап бригадирнинг ўткир сўзлари Умурзоқованинг хатти-ҳаракати устидан чиқарилган ҳукмдир. Кимки ўз манфаатини халқ манфаатидан устун қўйса, Ойқиздай фош бўлиб, қақшатғич зарбага учрайди».

Муротали ўзига-ўзи ишонмай қолди... У, кўзларини катта-катта очиб, тахтага яқинлашди ва Меҳри ўқиган сўзларга диққат билан тикилди. Дала шийпонида ота-боладан ташқари, анчагина колхозчилар бўлиб, Бекбўта, Қарим, Погодин, Ҳалим бобо, Суванқул ҳам шу ерда эдилар. Муротали газетани ўқиб, орқага ўгирилганда, ҳамқишлоқлари бир нарсани сўраётгандай тикилиб турардилар. Бу қарашда қандайдир ишончсизлик ва шубҳа сезиларди. Меҳри аста бошини эгиб, қайғули маънода ширлади:

— Шармандалик шунча бўлар, дада!..

Бригадир нима дейишини билмай, саросимага тушди. Қизи ниманки деган бўлса, унингча, ҳаммаси адолатсизлик эди. Лекин Муротали ўзини йўқотиб даражасида эсанкираб қолди, чунки у Ойқизнинг ашаддий душмани қилиб тасвирланган эди. Мухбир бригадирнинг оғзидан чиққан барча сўзларни далил келтириб, қўриқ очини ва Ойқизга қаттиқ ҳужум қилган эди. Бригадирнинг юзи шувут бўлиб, тили калмага келмай турганда, Қарим кўзига чалинди.

— Қарим, газетани ўқидингми?

Қарим бошини қимирлатиб, ўқиганини ва бригадирга хайрихоҳ экаплигини билдирди. Қаримнинг бу ҳаракатидан салгина руҳланган Муротали ёлворгандай сўради:

— Ёзилган сўзларга ишонасанми, Қарим? Наҳотки, мен инкюзламачи бўлсам!

— Муротали амаки,— деди Карим жиддий тусда,—
Ўткирнинг биронта сўзига ишонмайман.

Муротали енгил нафас олиб, сўзида давом қилди:

— Бақришим мумкин, тортишмоғим мумкин, лекин алдаш қўлимдан келмайди. Гапнинг пухтаси шу. Бўҳтон — илсининг заҳридан бешбаттар. Қизимнинг гапи — пухта гап. Халойиқ, ўжарлигим бор. Эсингдами, Карим, фойдали маслаҳат берганинда, сени ҳайдаб юборганман. Очиғини айтиб қўя қолай, ўшанда ҳайдашга ҳайдаб юбордим, барибир, ғўза парваришида маслаҳатингга амал қилганман. Буни бўйнимга олишга номус қилмайман. Гапнинг пухтаси шу. Кўпчилик олдида қайта-қайта айтаман: Карим пахта ўстиришни яхши билади, унинг маслаҳатларига қулоқ солиш айб эмас!

Муротали ҳаяжон билан гапирарди. Энди у, илгариги қайсар, минғир-минғир Муроталига сира ўхшамасди, у ўзини оқлашга уринарди... У, пок виждонли киши эди ва ўз шаънига иснод келтирадиган бирон иш қилмаганини тушунтиришни истарди.

— Карим, эшитдингми? Қадрдонларим эшитдингларми? Қарилликми, тажангликми, қайсарликми — нима десаларинг ҳам розиман, аммо бунисига асти чидолмайман. Ота-боболарим ҳақи, виждоним ҳақи қасам ичиб айтаманки, ўша Тахаллус Ўткир тухматчи!

Бригадирнинг охириги сўзлари говур-ғувур, шовқин-суронга кўмилиб кетди. Давранинг ўртасида Ғафур пайдо бўлди ва афсус билан бошини чайқаб, Муроталига истеҳзо қилди:

— Эҳ, қадрдон дўстим, гуноҳни ўзинг қиласану бировнинг елкасига ағдарасан.— Ғафур колхозчиларга ўғирилди ва кўкрагига уриб, қизиққонлик билан сўзлади:— Ўртоқлар, менинг учун ҳақиқат ҳар қандай дўстликдан устун туради! Бошимга қилич келса ҳам, ҳақиқатни дейман. Ҳақиқат шуки, ҳурматли бригадиримиз ҳурматли Юсуфий билан иссиқ учрашган. Бир-бирининг пинжига тикилиб, шивир-шивир қилганини ҳамма билади, мен ҳам кўрганман. Худо ҳақи, кўрганман.

— Келгани тўғри...

— Аҳа,— деди Ғафур таптана билан.— Нима деган бўлсанг дегансан. Лафзинг ҳалол бўлса кўрқма, айт. Бахтсиз жиянимга тухмат қилдингми, бўйинингга ол! Гувоҳ-исботнинг йўқ-ку...

— Ахир, нима ҳақида гаплашганимизни эшитгансан-

ку, Гафур,— деди ожизона бир ҳолатда Муротали.— Тухматчи мен эмас, Тахаллус Ўткир тухматчи.

Гафур мийиғида заҳарханда кулиб қўйди.

— Тўғри, нималар ҳақида гаплашганларингни ҳеч ким эшитмаган. Виждонинг покми, нопокми, бунисини ким билади, дейсан. Менинг гапимга хафа бўлма, дўстим, ахир, гувоҳ-исботинг бўлмагандан кейин...

Гафур сўзини тамом қилолмади. Ўртага Погодин чиқди. У, Муроталига самимий кулиб қўйди-да, деҳқонларга қараб гапирди:

— Муротали амаки гувоҳ-исботга муҳтож эмас, тоза одам, таниқлик одам, чин юракдан ишонамиз унга. Юсуфий ўзи истаган фикрларни Муротали амаки номидан ёзганига ҳам ишонамиз.

— Йўқ, йўқ, директор,— деди Гафур овозининг бори-ча қичқириб,— сен газетата тухмат қилма, ҳа...

— Газетани ҳурмат қиламиз. Партия матбуоти — халқ овози, бизнинг овозимиз. Шунинг учун ҳам редакцияга суқлиб кирган, совет журналисти шаънига иснод келтирадиган тухматчиларни фош қилиш бизнинг бурчимиздир.

— Ҳа, директор, Юсуфий баъзи бировларнинг гижинига тегадиган гапларни ёзгани учун шундай деясан...

— Менимча, Юсуфийнинг қўйинини пуч ёнғоққа тўлгазганлар бор. Ойқиз билан гаплашганида, бу масала ҳақида ўзи нотўғри тушунчада эканлиги яққол сезилиб турди. Менинг билан-ку, гаплашишни истамади ҳам. У, бировларнинг ноғорасига ўйнапти, дўстларим. Барча ишимизни қоралаб, қўриқ ва бўз ерларни очишимизга, чўлда нузли ҳаёт яратишимизга ғов бўлмоқчи.

— Яша, огайним,— деди Бекбўта одамлар ичида туриб,— гапнинг мағзини айтдинг. Ўткир Ойқизни ишонга олиб, бизга ўқ узди.

— Ойқиз ҳаммаша биз билан, умум иши учун жон кўйдирипти!

— У бизга яхшилик истайди!

— Ўткир кўзини юмиб ёзган!

— Ойқизга тил тегизгани қўймаймиз!

Карим одатдагидек қизиққонлик билан скамейканинг устига чиқди ва қўлини кўтариб, тез-тез гапирди:

— Ҳаммангиз Ўткир, Ўткир дейсиз. Эҳтимол, бу тухматда раисимизнинг иштироки бордир. Ўйлаб қаранг: янги ерга ким қарши? Раис! Янги қишлоққа ким қарши? Раис! Бўрон билан қўрқитмоқчи бўлган ким? Раис!

— Эҳтимол, Ўткирнинг қўлтиғидан кўтарган ҳам раис бўлса...

— Раис ваҳима солишни билади, холос...

— Чўлларни гулистон қилган мирзачўлликлар ва фарғоналиклардан нимамиз кам?

— Ҳо, Бекбўта,— Суванқулнинг йўғон овози эшитилди,— Фарғона чўлларига борганингни айт, Қодировга ҳам тушунтириб қўй!

— Оғайним, Марказий Фарғонага бошланган ҳужумни ҳаммага айтганман. Азамат колхозчилар ва механизаторлар чўлларни гулистон қилмоқдалар. Яқинда ботқоқлик, қамишзор бўлган, ёввойи чўчқалар юрган ерларда боғлар, мевазорлар, пахтазорлар бунёд қилинган.

— Ёввойи чўчқалар баҳодир Бекбўтанинг ўтакасини ёргандир,— деди Суванқул салмоқ билан. Кулги кўтарилди.

— Эсларингда борми,— деди Карим сўзида давом қилиб,— ўртоқ Жўрабоев Мирзачўлни ўзлаштираётган азаматлар ҳақида гапириб берган эди: тошкентлик, қашқадарёлик ва сурхондарёлик, фарғоналик ва самарқандлик колхозчилар Мирзачўлга келиб, қақраб ётган чўл-биёбонларда яшил пахтазорлар, боғ-роғлар бунёд қилинган. Уларнинг ҳаётини айтмайсизми? Қўрсангиз, ҳавасингиз келади. Шундай экан, чўлларни гулистон қилган ўша мирзачўлликлар ва фарғоналиклардан нимамиз кам?! Мирзачўлда бор машиналар бизда ҳам бор, Мирзачўлда бор механизаторлар бизда ҳам бор, азамат колхозчиларимиз бўлса, мирзачўлликлардан қолишмайди. Хўш, модомики шундай экан, нимадан қўрқамиз?

Халқ Карим айтган оташин сўзларни чин дилдан маъқуллади ва унинг саволига бир оғиздан жавоб берди:

— Биз эмас, раис қўрқоқ!

— Қодиров билан Ўткир халқ кучига ишонмайди!

Погодин қизгин муҳокамага аралашди:

— Сабр қилинг, дўстлар! Сиз раисни қўрқоқ дедингиз. Менингча, ҳам қўрқоқ, ҳам қолоқ. Мисол: илгари машиналарда фойдалан десак, еримиз оз, картамиз кичик, дерди. Гапига қулоқ солмай тракторларни далага чиқарсак, чумчуқни тўп билан отиш ақлдав эмас, деб ҳаммасини қайтарар эди. Энди янги ер очайлик десак, куч оз дейди. Ғўзани квадрат-уялаб экайлик десак, ота-бобомизни кетмон боққан, бизни ҳам кетмон боқади, дейди. Мана, раиснинг қиёфаси. Ахир, еринг оз бўлса қўриқ оч, кучинг оз

бўлса, машинани ишлат. Раис унга ҳам, бунга ҳам кўнмайди. Қўрқоқлик ва қолоқлик бундан ортиқ бўладими? Дўстлар! Қўриқ ва бўз ерларни тезроқ очайлик. Оғир ишларнинг ҳаммасини машина устига юклайлик. Агар биз машинадан унумли фойдалансак, кучимиз ортиб-ошиб кетади. Ҳосил ҳам, даромад ҳам бир неча бор кўпаяди, харажат ҳам, қийинчилик ҳам озаяди. Машина оғиримизни енгил қиладиган дўстимиздир. Кетмон нима? Ота-боболаримиз бир парча ерни омов билан ҳайдаб, қўл билан экиб, кетмон билан парвариш қиларди. Оқибатда, кам ҳосил олиб, қорни тўйиб овқат емасди, эғни бутун бўлмасди. Биз бўлсак, партиямиз ёрдамида поёнсиз далаларни трактор билан ҳайдаб, трактор билан экиб, трактор билан парвариш қиламиз. Квадрат-уялаб экилган ерда трактор ҳар бир тулғуза остини юмшатади, дори сепиб, жўяк олади. Натижада мисли кўрилмаган мўл ҳосил етиштирамиз. Мўл ҳосил — мўл даромад! Ўртоқ Қодиров бу фойдани сира тушунмайди. Раис билан кетмон ажралмайдиган дўст.

Дўстона кулги кўтарилди:

— Иккаласининг ҳам вақти ўтяпти.

— Раис янгиликни кўрмайди.

— Кўзини шира босган!

— Ҳой оғайни,— деди Суванқул Бекбўтага қараб,— ширанинг давоси қуёш, ёнимда, иссиққина офтобда ишласа, шираси ҳам кўтарилиб кетади.

Яна кулги кўтарилди. Бекбўта ҳазил аралаш айтилган гапга жиддий жавоб берди:

— Гапинг тўғри, оғайним, раислик нони тикилиб қоляпти, колхозчилик нонига ўтса, инсофдан бўларди.

— Маслаҳатли ош ачимайди,— деди Погдин донадона қилиб,— чуқур ўйласак яхши бўларди.

Доймо жим турган Ҳалим бобо директорнинг сўзларини бўлиб, гапга аралашди.

— Ҳой болам, колхозчилар бир йўлдан юрсалару раис бошқа йўлдан юрадиган бўлса, ўйлаб ўтиришнинг ҳожати борми? Болагинам, бизнинг йўлимиз битта — меҳнат ва бахт йўли — партия ва халқ йўли. Раис бўлса, бир вақтлар кўкрагига уриб қасам ичган эди. Энди гуноҳини ҳам, қасамини ҳам унутди. Менга қолса, ёнимга чақирардим уч маслаҳат берардим. Биринчидан, туяни миниб узоқни кўр, иккинчидан, колхозчи юрган йўлдан юр, колхозчисиз раис — сувсиз балиқ, учинчидан, ёлғиз от-

нинг чанги чиқмас, чанги чиқса донги чиқмас. Ҳамиша халқ ичида бўл. Охирги маслаҳатим шуки, кучинг етган иш сўраб, раислиқни урдасидан чиқадиганга бер...

— Яшанг, Ҳалим бобо...

— Раҳмат, Ҳалим бобо, доно сўзларни айтдингиз!

Иван Борисович колхозчиларнинг ва Ҳалим бобонинг оташин сўзларини эшитиб, ич-ичидан мамнун бўлди. Улар қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштиришда, Ойқизни ёқлаб, Қодировни қоралаганда, туҳматчига жазо талаб қилиб, жамоат ишини ҳимоя қилганда, деярли ҳамма масалада яқдил эдилар. Шовқин-сурон тўхтагач, Погодин лўнда-лўнда гапирди:

— Раиснинг масаласини ҳал этишга фурсат бор. Кейинчалик ўйлаб кўрарсизлар. Ҳозир мақола тўғрисида бир фикрга келишимиз лозим. Менимча, бу туҳмат!

— Газетага тузатиш берамиз.

— Парторгимиз райкомга борсин. Жўрабоевга халқ фикрини айтсин. Мақоладан порозимиз!

— Олимжон қаерда?

— Ҳў, ғўзаларнинг ичида. Сира-сира тиним билмайди.

— Юринглар, Олимжоннинг олдига!

— Ҳаммамиз-а?— деди кулиб Погодин.— Икки-уч киши бориб, Олимжонга қароримизни айтсин. Бошқалар ишга! Кун алламаҳал бўлипти-я.

Муротали кунга боқди. Кун анча кўтарилган, ўтдай қиздирарди. У, бригадасининг аъзоларига яқинлашиб, илтимос қилди:

— Директорнинг гапи тўғри, қани кетдик.

— Олимжонга қим боради?

— Бекбўта!

— Карим!

— Иван Борисович!

— Ҳалим бобо!

— Муротали амаки!

— Йўқ, йўқ, мен сира ҳам боролмайман,— Муротали қаттиқ эътироз билдирди,— Бекбўта борсин, партия аъзоси, директор билан Ҳалим бобо ҳам борса, пухта бўлади. Жўрабоевга айтинлар. Тахаллус Ўткирнинг танобини тортиб, тузатиш берсин.

— Тузатиш беришни талаб қиламиз!

— Мана тузатиш,— деди Ҳалим бобо яқтаги ичидан

бир туپ ғўзани чиқариб. У, ғўзани юқори кўтарган ҳолда қувонч билан гапирди:— Бу яқинда очилган қўриқнинг тўнғич ғўзаси!

Погодиннинг юзлари ёришиб, қалби қувонч билан тўлди ва дарҳол Ҳалим бобонинг ёнига бориб, ғўзага тикилган ҳолда гурур билан гапирди:

— Битта қалдирғоч келиши билан баҳор бўлмайди. Бироқ битта қалдирғоч ҳам баҳорнинг жарчиси бўла олади. Ҳалим бобо келтирган бир туپ ғўза — қўриқнинг семизлиги ва серҳосиллигидан далолат бериб турипти. Ана шу бир туپ ғўзани Олимжонга берамиз. Олимжон Жўрабоевга кўрсатсин. Бу — ҳаммадан зўр тузатиш бўлиб, ҳақ эканлигимизни исботлайди. Кўм-кўк пахтазоримиз ҳақ эканлигимизни исботлайди!

Бекбўта ўнг қўлини кўтариб, зўр ишонч билан хитоб қилди:

— Олтинсойликларнинг қудратли, мардонавор меҳнати энг яхши тузатишдир.

Колхозчилар бир зумда тарқалиб, қизғин меҳнатга киришдилар. Погодин, Карим билан Муроталини бир четга чақириб, нималарнидир маслаҳат қилди. Бекбўта бўлса, вақтсиз келган меҳмонни — Суванқулни қидириб, газета осилган тахтанинг олдидан топди ва ҳазил қилиб, елкасига бир урди. Ҳар бир сўзни ҳижжаалаб ўқибган Суванқул кўққисдан муштлаган киши Бекбўта эканлигини сезиб, пинагини ҳам бузмай ўгирилди.

— Асабинг жуда чарчапти, оғайним,— деди Бекбўта тегажаклик қилиб,— қўл тегизиб бўлмайди-я, юрагинг овчи қувган қуённикидай титрайди...

Яқин-атрофдаги колхозчилар Бекбўтанинг ҳазилини эшитиб, дўстона кулишди.

— Чумчуқ пир этса, лабингга учуқ чиқадиган полвонсан. Тойчадек асовлигингни илгаридан биламан. Менга таъсир қилганингни қара-я. Елкангга қўл қўйсам, баданинг дир-дир титрайди-ю, тракторчи бўлганингга ҳайронман.

Суванқулнинг жавоби ҳамиша тахт эди:

— Оғайним, қўлингни елкамга қўйганинг пашша қўнган билан баравар.

— Мен бор, ғам ема. Қўриқ очип қийин бўлса, ўзимга айт, юкингни енгил қиламан.

— Раҳмат, оғайним, юкнинг оғирини сендай нор кўтармаса, ким кўтара оларди!

— Ҳа, оғайним, бир ойлик йўлингни бир кунда босиб ўтаман.

— Ҳа, сен нима-ю, пулемёт нима. Сайраганинг-сайраган. Бир ойлик йўлни бир кунда босишингга шубҳа қилсам-да, бир ойлик гапни бир кунда гапиришингга ишончим комил!

— Сен-чи, оғайним, тўрт оғиз гапирганингча ёз ўтиб, куз келади.

Дўстлар аскияни яна ҳам узоқ давом қилдиришлари мумкин эди. Аммо, иш қистов бўлиб, колхозчилар аллақачон ғўзанинг ичига кириб кетдилар. Бунинг устига, Погодин билан Бекбўта Олимжонни топшишлари, халқнинг талабини билдиришлари лозим эди. Бекбўта кетмиш олди-дан дўстига яқинлашди ва мулоимлик билан сўради:

— Кутасанми, тезда келаман!

— Сенга ўхшаган дангаса бўлганимда, пашшамни қўрмай ўтираверардим.

Яна кулги кўтарилди. Суванқул аския сўнггида га-лаба қилганига мағрурланиб, ҳамма билан иссиқ хайр-лашгач, МТС шийпонига қараб жўнади. Погодин, Бек-бўта, Ҳалим бобо ва Карим Олимжоннинг бригадаси томон кетдилар. Дўстлар парторгни шийпон олдида учра-тиб, колхозчилар талабини бирма-бир айтдилар.

Олимжон лабини тишлаб, хаёл суриб қолди.

— Ўйчининг ўйи битгунча, таваккалчининг иши би-тади. Мана, мотоцикл, ўтир, районга жўна.

— Биласанми, Иван Борисович...

— Билишни ҳам истамайман.

— Демак, мен Ойқизни ҳимоя қилишим керакми?

— Албатта! Унга туҳмат қилганлар. Колхозчилар дарғазаб бўлмоқдалар. Сен партия раҳбари сифатида колхозчилар номидан мақоланинг текширилишини, туҳ-матчиларнинг жазоланишини талаб қилишинг лозим.

Олимжон нима қилишини билмасди.

— Шундайку-я, у қишлоқ Советининг ранси бўлиши билан бирга, менинг хотиним.

Ҳалим бобо ўзини тутолмай гапга аралашди:

— Хотин — турмушингда юз берган барча аччиқ-чу-чунингга шерик, чин дўст! Чин дўст учун ўзингни ўтга ҳам, сувга ҳам ташлашинг лозим!

Кекса боғбоннинг самимий сўзлари ҳам таъна, ҳам таъбеҳ эди.

— Кейин ўша Юсуфийнинг ўзиёқ «Қизил юлдуз»

колхози партия ташкилотининг секретари ўз хотинига «оқловчи» бўлиб чиқибди, деб ёзар,— деди Олимжон.

— Майли, ёзаверсин!— Погодиннинг жаҳли чиқди.— Халқ унга эмас, сенга ишонади. Мақоланинг турган-битгани тухмат-ку!

— Нега бақирасан! Гап мақоланинг тухмат бўлишидагина эмас-ку!

— Гап худди шундай! Бошқа мулоҳазаларга ўрин йўқ. Ойқизни «оқловчи» сифатида эмас, дўст сифатида, коммунист сифатида ҳимоя қилишинг керак. Тухмат ўқи отилдими, у кимга қаратилган бўлмасин, барибир, коммунист унга бефарқ қараб туролмайди.

— Бусиз ҳам мени оилачиликда айбладилар.

— Ким айблади? Партиями? Ўртоқларингми? Айблаган тухматчи бўлса-ю, ундан чўчисанг-а? Бундан чиқдики, менга тухмат қилсалар ҳам қочар экансан-да,— Погодин йўгон овозини чўзиб, жаҳл билан гапирарди,— дўстини ҳимоя қиляпти дейишларидан шунча қўрқасанми? Дўстлик бу ажойиб ва улуғ бир туйғудир. Дўстинг ноҳақ бўлса, унга дўстлик юзасидан тапбеҳ бер, ҳақ бўлса, унинг томонини олиб, шердек олиш! Тўғрими, Ҳалим бобо?

— Сўзларинг тўғри, ўғлим,— деди Ҳалим бобо чин кўнгилдан насиҳат қилиб,— бир донишманддан «олтиндан ҳам қиммат нарса борми?» деб сўраганларида, донишманд «дўстлик» деб жавоб берган. «Пўлатдан ҳам мустаҳкам нарса борми?» деб сўраганларида, у яна «дўстлик» деб жавоб қайтарган. «Бўрондан ҳам кучли нарса борми?» деганларида, «дўстлик бўрондан ҳам кучлидир!» деб хитоб қилган. Шундай бўлгандан кейин, дўстлар учун астойдил курашмоқ лозим.

— Шуни ҳам билки, Олимжон,— деди Погодин,— мақола фақат Ойқизга қарши қаратилган эмас. Бунинг сен чуқурроқ, атрофлича ўйлаб кўр!

Олимжон чин дўст томонидан айтилган сўзларнинг туб маъносига чуқур тушуниб, рози бўлди. Агар тухматга писбатан хотиржам бўлса, коммунистлар, дўстлар нима дейишлари мумкин? Улар дала шийонига етиб келганларида, Погодин Олимжонни бир чеккага чақириб, уқтирди:

— Кечир, оилавий ишингга аралашмоқдаман.

— Нима?

— Ойқизга эътибор қилмайдиган бўлиб қолдинг!

Қулар бўйи кўрмасанг ҳам, эсинга тушмайди. Бечора зерикиб, эзилиб юради. Ҳозир қаерда, биласанми?

— Тун бўйи йиғлаб чиқди. Эрталаб қарасам, йўқ. Қишлоқ Советида ҳам йўқ.

— Беғам-эй, тун бўйи хуррак отдим, де.

— Қаттиқ чарчаган эдим...

— Мен бўлсам, сира-сира ухлай олмасдим. У йиғлайди, сен ухлайсан, чиқиб кетади, сен билмайсан. Қулар бўйи қидирса, қорангни кўрсатмайсан. Эҳ, мен уйланай, хотин билан дўст бўлиш йўллари кўрсатиб қўяман.

— Иш-чи, иш нима бўлади?

— Иш минг марта осон ва қизиқарли бўлади.

— Сеп, Иван Борисович, Лолани деб, қўриқни ҳам унутадиганга ўхшайсан.

— Нима, Ойқизни севмайсанми?

— Йўқ-эй... — деди Олимжон бир хил бўлиб, — иш кўп, иш... Ишга шўнғиб кетганингдан кейин, ҳамма нарсани унутиб юборасан, киши.

— Шундай дегин... Бундан чиқди, шахсий ишларинг билан жамоат ишини бирга қўшиб олиб боролмас экансан-да. Доклад қилганингда, ҳойнаҳой, севги билан иш узвий боғланган бўлиши керак, деб даъват этиб, булбулдай сайрасанг керак-а. Гапга анча чечансан.

— Шошма, шошма, Иван Борисович! Айтайлик, сен Лолага соат роса пккида учрашамиз, деб ваъда бердинг-а? Шу орада лоп этиб зарур бир ишинг чиқиб қолди. Хўш, унда нима қиласан? Ишингни ташлаб қайлигинг олдига югурасанми?

— Йўқ. Ишни тезроқ тамомлайман-да, югуриб эмас, учиб бораман! Ахир, Ойқизнинг ҳам иши сеникидан кам эмас. Лекин у сенинг билан кўришишга ҳам, йўғингда сени соғиниб эсга олишга ҳам вақт топади.

Олимжон жим қолди. Улар дала шийпонига етиб келишгач, Олимжон шошилиб мотоциклга ўтирди-да, районга — Жўрабоев олдига жўнади.

Йигирма бешинчи боб

ОЙҚИЗНИНГ ДИЛИ ЁРИШДИ

Войчибар ўтдай ёниб, шамолдай учиб, бир ярим соат деганда район марказига етиб келди. Ойқиз район партия

комитетига ўз вақтида етиб келганидан мамнун бўлди, чунки Жўрабоев ҳали чиқиб кетишга улгурмаган эди.

У, район партия комитети секретарининг қабулхонасига кириши биланоқ, Султоновга дуч келди. Султонов одатдагидек чиройли ва янги портфелини қўлтиқлаб, Жўрабоевнинг кабинетидан ўқдай отилиб чиққанда саросимага тушгани ва хафалиги сезилиб турарди. Бироқ у, Ойқизни кўриши биланоқ плжайди, лаби плжайса ҳам, юзидаги саросималик ва ғамгинлик кўпайса, кўпайдики, асло озаймади. Шундай бўлса ҳам, Султонов ҳаммиша кўзни чалғитишга одат қилгани учун бу гал ҳам найранг ишлатиб, ўзини хайрихоҳ кўрсатишга интилди.

— Ҳа, Умурзоқова, салом алайкум!

Ойқиз бошини салгинга қимирлатиб, истар-истамас саломлашди ва секретарининг кабинетига кириб кетиш учун шошилганда, Султонов тирсагидан ушлаб тўхтатди:

— Мунча шошилмасанг, Жўрабоев қочиб кетаётгани йўқ-ку. Ҳамиша ишда. Ҳа, айтгандай, сен билан суҳбатлашмоқчи эдим. Муҳим масалалар бор.

— Мен Жўрабоев билан суҳбатлашмоқчиман!

— Тиканга ўхшайсан, Умурзоқова. Майли, сендап хафа бўлиш гуноҳ. Рўзгорингда кўнгилсизлик бўлди.

— Кўнгилсизлик?..— деди Ойқиз, унинг сўзини такрорлаб. Сўроқ маъносидан такрор қилинган биргина сўз, дили тўла қаҳр-ғазабини яққол пфода қилди.

— Кечир, Умурзоқова, қайғу-аламинга шерикман. Ҳаммининг юраги мотамда. Кўмиш маросимини ўз кўзинг билан кўрдинг, район раҳбарларинг бутунисича иштирок қилди!..

Султонов тилёгламалик билан тобут кўтарганини писанда қилди. Ойқиз унинг сўзларини эшитган сарин тобора асабийлашиб, бу одамга шундай нафрат ва ғазаб билан тикпидики, жони чиқаёзган Султонов бир қадам чекинишга мажбур бўлди. Ранглари ўчиб, қўллари титраб, ўзини йўқотишга сал қолди. Юзидаги қалбаки табассум ўрнида саросималик ва нафрат пайдо бўлди. Султонов дарҳол ўзини тутиб, қовоғини солган ҳолда буйруқ қилди:

— Мен ижроком раиси эканман, қўл остимда ким ишлашидан қатъи назар, ҳаммасидан интизом ва ҳисобот талаб қилишга мажбурман. Сен бўлсанг, ёшлик қилясан, ўз ишинг ўлда-жўлда қолиб, бировларнинг ишини қилмоқдасан. Шунинг учун ҳам муҳим насиҳатларим

бор. Жўрабоевдан чиққач, тўғри менга бор, ижрокомда бўламан.

Султонов қўлтиғидаги портфелини қаттиқроқ қисиб, эшикни тақиллатиб ёнди-да, жаҳл билан чиқиб кетди. Ойқиз эса, асаби қайнаб, тишини тишига қўйиб, Жўрабоевнинг кабинетига кирди. Жўрабоев ранглари ўчиб кетган Ойқиз билан иссиқ кўришди. Ўтиришга жой кўрсатиб, меҳрибонлик билан мурожаат қилди:

— Келганингга хурсандман, Ойқиз. Қийинлигини ҳам, оғирлигини ҳам билиб турибман. Барибир, келишингни кутган эдим. Энди бафуржа суҳбатлашиб, маслаҳатлашиб олсак, кўнгилдагидек бўларди.

— Ҳа...

— Келганингга хурсандман, Ойқиз,— деди Жўрабоев ўз сўзини қайта такрорлаб.— Юсуфийнинг мақоласи ҳақида ўз фикримни айтайми? Истайсанми?

— Маслаҳатингиз учун келдим... Бироқ, мени эмас, ҳақиқатни ёқланг. Мен ҳимоя қидриб келганим йўқ.

— Ҳимоя қидириб... Беҳуда сўз. Уруш йилларида душман фронтимизнинг бирор жойидан ёриб ўтмоқчи бўлса, ҳужумни ҳаммамиз бирга қайтарардик. Бу бировни ёқлаш эмас, балки ўзаро ҳамкорлик, биродарлик, яқдиллик, дейилади, Кел, бўлган воқеалар билан бирмабир таништирай. Райком мақолани муҳокама қилди, қўриқ очиб соҳасида қилинаётган ишларни, сенинг ҳаракатларингни қизғин маъқуллади. Яқинда менинг мақолам чиқади. Тухматчиларга муносиб жавоб берилади.— Жўрабоев бир зум ўйланиб, сўзида давом қилди:— Ҳар ҳолда, менга қоронғи. Қандай қилиб, шундай мақола муҳаррирсиз чиқиб кетади? Далили йўғу хулосаси ваҳима. Кимга ва нимага таянар эканлар?

— Мен ҳам тушунолмайман. Қўлларида далил бўлмаса ҳам, қайсарлик қиладилар.

— Ҳам қайсарлик, ҳам сурбетлик. Улар кучсиз эканликларини сезмоқдалар. Эҳтимол, сўнгги хуруж бўлса, ахир, ўйлаб кўр, ҳамма ҳийла-найрангни ишлатиб, истакларига етолмадилар. Энди чекинай десалар, вақт ўтган. Улар ҳўкиз болтадан тоймас дегандай, сурбетларча тухмат, фитна йўлига ўтдилар.

Ўрта бўйли, бежиримгина кийинган Жўрабоев, сочлари оқариб кетган бўлса ҳам, ёшлар сингари эпчил ва чаққон, хушчақчақ ва райратли эди. Гапирганда ҳам, эшитганда ҳам кенг кабинет ичида бориб-келишни, эта-

жерка тўла китобларга бир зум термплишни, суҳбат қилаётган киши ёнида озгина ўтиришни — доимо ҳаракатда бўлишни истарди. Унинг қоп-қора, ўткир кўзлари, қотмагина юзидаги ғайрат ва жонлилик, ҳамма сўзга, ҳамма ишга диққат-эътибори, чуқур ўйлаб, пишиқ ишлашидан далолат берарди.

— Юсуфий кимни мисол келтиради,— Жўрабоев ўйлаб-ўйлаб сўзида давом қилди,— мулла Сулаймон дегани ким бўлади? Ҳа, ишни ташлаб, бозорма-бозор юрадиган бригадирми?

— Ўшанинг ўзи. Ҳамма ишдан бўшатишни талаб қилса ҳам, Қодиров тил тегизгани қўймайди.

— Бу табиий, мулла Сулаймон колхозчилар учун иш-ёқмас, Қодиров учун иттифоқчи, унинг иттифоқчилари бармоқ билан санарли даражада оз. Уларни кўз қорачиғидай сақламас экан, ҳоли хароб бўлишини билди. Назокат дегани ҳосилотнинг қизи-да. Правление аъзолари бир оғиздан солиб, «ҳисоб-китобни билмайди», дейдилар. Уни ким ишга тавсия қилди?

Ойқиз қизариб кетди:

— Мен тавсия қилган эдим.

— Мана, заҳарли плонни қўлтиғингда ардоқлаб сақлаган ўзинг экану...

— Қабулга келиб, кўз ёши қилган эди.

— Шунча кўнгилчанмисан? Эҳ, Ойқиз, Ойқиз. Бировни ишга тавсия қилар экансан, кўз ёшларига эмас, иш қобилиятига қарагин. Уни қабулдан бурун ҳам билар эдингми?

— Ёмон қиз бўлмаса керак. Кўнгилчан, хушчақчақ, одамга қўшилиб кетадиган очикқина қиз. Нима учун бу фитнага аралашиб кетганига тушунолмаيمان.

— «Тушуна олмадим» деганинг етмайди, Ойқиз. Чуқурроқ билишинг керак эди. Назокат Алиқулнинг қизи, ота-боланинг ўтмиши қоронғи...

— Ўтмиши кимга керак. Алиқул тажрибали деҳқон, виждонан ишляпти.

— Ортиқча ишонадиган одатинг бор, Ойқиз.

— Билмадим.

— Юсуфий билач нима тўғрида гаплашдинг? Нима учун «терговчидек сўроқ қилса» ҳам райкомга билдирмадинг?

— ...

— Мухбирнинг кимлигини билиб, заррача ташвиш

ҳам қилмапсан,— Жўрабоев бошини чайқаб, танбеҳ қилди.— Жуда соддасан, Ойқиз. Кўриб турибманки, ҳаммасига ўзинг гуноҳдор. Билтасига эътибор қилмайсан, иккинчисига сезгир бўлмайсан, учинчисига ҳаддан ташқари ишонаверасан...

Ойқиз чуқур ўйлаб, ҳайрон бўлди. Жўрабоев Ойқизнинг қайғусига шерик бўлса ҳам, хатоларини ипидан игнасигача таҳлил қилиб, қаттиқ уришди, самимий таъқид қилиб, чуқур тушунтирди, чин кўнгилдан насихат қилиб, астойдил огоҳлантирди. Жўрабоев қанча уришса, Ойқиз шунча енгиллик сизди, юзлари ёришиб, юраги бўшади, кучига куч, ишончига ишонч қўшилди. Одатдагидек, қоп-қора кўзларида ва чиройли юзларида ғайрат ва жасорат учқунлари ярқираб кетди.

— Назокат ўз билгидан ёзган эмас, денг...

— Албатта Юсуфий ҳам топшириқ билан ёзган.

— Мақолани ташкил этган ким деб ўйлайсиз?

— Юсуфийнинг қаламини тебратган ким, дегин. Ўзинг ўйла, Ойқиз, мақола кимга фойда? Қўриқ очиниға қарши чиққан ким? Султонов билан Қодиров эмасми? Ишончим комилки, мақолани уюштирганлар ҳам шуларнинг ўзи!

— Султонов олдингизда эди-я.

— Ҳа, мақоланинг айрим жойларини қувватлашга уришди. «Қишлоқ Совети райком бўлмаса, райижроком бўлмаса, правление бўлмаса, ишлаб чиқарган масалаларига аралашиб нима қилади? Ўзига хос ишларни қилсин. Ойқиз бўлса, ҳаддан ошиб кетди, ҳамма ишга бурнини суқяпти. Юсуфийга раҳматки, жойига ўтқазиб қўйди», дейди.

— Демак, меннинг вазифам ариза кўриш билан дарахт ўтқазини экан-да?

— Сенми?.. Райижрокомнинг ишларидан анча қисмини райком ва бошқа ташкилотлар устига юклаб қўйиш Султоновнинг асл мақсади. Шунинг учун сени ҳам чегаралаб қўймоқчи. Султонов сенга таъна қилади-ю, бироқ ўзини ўйлайди. Иш кам бўлса-ю, шухрат кўп бўлса... Мана, асил мақсади қаерда. Аммо, халқимиз асил фарзандларини маҳаллий Советларга сайлаб, жуда катта ҳурмат, ишонч билдиради ва ўзининг хизматкори, деб билади. Халқ хизматкори куч-қувватини, ғайрат-жасоратини, билим-тажрибасини, бутун ҳаётини халқ ишига бағишлаган чин ватанпарвардир.

— Нима учундир Султонов муҳим масалада мен билан суҳбатлашмоқчи...

— Бор, гаплаш. Лекин сира-сира бўш келмай, тетик бўл! Эҳтимол, сўз хазинасидаги барча силлиқ сўзларни топиб, насихатгўйлик қилар, эҳтимол, мақола тўғрисида эртақ айтиб, бошингни ачитар, эҳтимол, редакцияга телефон қилиб, «чора кўрдик» дер, эҳтимол, ҳамма ишларга аралашсан деб, норозилик билдирар, ким билсин, қандай ўйи бор. Султонов сингари одамлар жуда нозик ва қалтис бўладилар. Ҳар қачон ҳалол ва жиддий курашга бел боғласанг, фитна ва ғийбат ботқоғига тортадилар. Майли, Ойқиз, бор, гаплаш, сўнгра, телефон қил. Тулки ўз изини яширишга уринар экан, билишимиз лозим.

Жўрабоев деразага ўтириб, папирос чекди... Оғзидан чиққан тутун ингичка лентадай буралиб, ҳовлига чиқиб кетди. Район партия комитетининг кенг ҳовлиси қалин олмазор эди. Жўрабоев деразадан эгилиб, битта олмани узиб олди-ю, бир тишлаб, юзларини буриштирди.

Ойқиз район партия комитетининг секретари айтган самимий сўзларни ўз-ўзи билан муҳокама қиларди.

— Фақат бир нарсага тушунолмайман,— деди у хаёлчан кўзларини харитага тикиб,— нима учун кўриқ очилдан кўрқадилар? Нима учун ўсишимизга гов бўлиб, оқни қора, ҳақни ноҳақ, дейдилар?

— Тинч-осойишта, кайф-сафо суриб яшашни истайдилар,— деди Жўрабоев Ойқизнинг ёнига ўтириб,— агар кўриқ очилса, иш кўпаяди, иш кўпайгач, жавобгарлик ошади. Ҳозир зўр-базўр илиниб турган мансабпарастлар иш кўпайиб, жавобгарлик ошгач, мураккаб ишни уdda қилолмай, ҳар қадамда туртилиб йиқилаверадилар. Халқ, олға қараб қилаётган ҳаракатимизга гов бўладиган раҳбарни эгардан туширади-ю, ўрнига ишчан, қобилиятли, ҳалол кишини сайлаб, комил ишонч билан олға кетаверади. Демак, халқ учун яшаганлар ана шу қудратли ҳаракатнинг қалби бўлсалар, ўзи учун яшаганлар бу ҳаракатга гов бўладилар. Ишонч билан айтаманки, Султонов билан Қодировлар ҳам ўзи учун яшаб, ўсишимизга гов бўлмоқдалар.

— Қодировнинг колхоз учун қилган хизматлари кўп, ҳозир ҳам биринчилик учун югуриб-еляпти.

— Ҳозирги гуноҳларни ўтгандаги хизматлар билан оқлаш хато бўларди. Тўғри, Қодиров бир вақтлар яхши ишлаган. Анча-мунча хизматлари ҳам бор. Аммо, кейин-

ги йилларда айниб қолганлиги ҳам ҳақиқат. Ҳозир Қодиров жамоат хўжалигининг тараққиёти учун эмас, ўзининг шон-шарафи учун, иззат-обрўси учун курашмоқда. Энди у, халқ кучига ишонмайди. Овозини эшитмайди, орзу-умидларини билмайди, чунки аллақачон халқдан ажралиб қолган. Уни ишламайди, дейиш хато бўларди. Ишлайди, бироқ ўзи учун, ранслик мансабида қолниш учун ишлайди. Қодировнинг фожиаси нимадан иборат эканлигини биласанми, Ойқиз, йўқ, билмайсан. Раис келинги йилларда ғайрати совиб, фикри эскириб, мақсади чегараланиб, нафси кучайиб, ўзига бино қўйиб, фақат шуҳрат орқасидан қувадиган бўлиб қолди. Ахир, бундан ҳам катта фожиа бўлиши мумкинми?! Ҳа, сен биринчилик учун курашяпти, дединг. Мана, унинг ишларини таҳлил қилайлик. Қодиров баҳор чиқмай, планини ожайтириш учун югуради. Суянган тоғи Султонов бўлса, турлитуман сабабларни рўкач қилиб, илтимосини қондиради. Шундай қилиб, кузда биринчилик кимда кетди, Қодировда кетди бўлади-ю, қисқартирилган план осонлик билан, ҳатто бир-икки процент ошиғи билан ҳам бажарилади. План адо қилинган, танқиддан ҳам, тавбеҳдан ҳам қутулади. Тили бир қарич бўлиб, «ундоқ қилдим, мундоқ қилдим, қойил қилдим!» дея кўкрагига уради. Мақтанниш учун асос борми? Бор! Ўтган йили аввалги йилдан кўп ҳосил олдими? Олди! Бу йил ўтган йилгидан кўпроқ ҳосил оладими? Олади! Хўш, яна нима керак? «Қизил юлдуз» колхози тажрибакор раиснинг доно раҳбарлиги остида йилдан йил планини бажариб, ғалабадан ғалабага бормоқда. Мана, Ойқиз, Қодиров ўз ишини ана шундай қилиб кўрсатишга интилмоқда. Ахир, шу ҳам биринчиликми? Шу ҳам курашми? Қисқартирилган планини зигирча ошириб бажарса ёки ўтган йилдан бир килограмм ортиқроқ маҳсулот берса, бас, Қодировнинг ошиғи олчи, дўпписи яримта. Шунинг учун, у экин майдонларини кенгайтиришга, тоғлардаги ва чўллардаги колхозчиларни кўчиришга, имкониятларини ишга солишга тиш-тирноғи билан қарши. Агар у халқ учун яшаганда эди, қўриқни очиб, экин майдонларини кенгайтириб, техникадан унумли фойдаланиб, меҳнатни тўғри уюштириб, мўл-кўл ҳосил оларди. Колхоз чинакам юксалиш йўлига кирарди. Йўқ, Қодировга тинчлик-осойишталик, кайф-сафо, иззат-ҳурмат, шон-шуҳрат бўлса, бас. Бир вақтлар менга оғир атлетика билан шуғулланувчи полвон ҳақида ҳикоя қи-

лишган эди,— деди кулиб райком секретари.— Анча ҳийлакор одам экан ўзи! У ҳар йил янги рекорд қўйиб, ўтган йили ўзи қўйган рекордни йил сайин ошириб борар экан. Қанчадан-қанча мақтовлар эшитар, газеталарга суратлари босилиб чиқар, мукофотлар олиб турар экан. Ҳийласи қаерда денг. Ўз рекордидан бирданига ўн килограмм оширишга қурби етса ҳам, у ҳар йили бир килограммдан ошириб борар экан. У, ўз фойдасини кўзлаб, кучини тежаб-тергаб сарфлаб юрган. Шундай қилиш ҳам тинч ва беозор, ҳам сердаромад бўлган. Қодиров менга ана шу полвоини эслатади. Бундай қараганда, мақташга арзигудек ишлайди-ю, аслида жонини койитгиси келмайди. Колхознинг ўсшига гов бўлгани мана шу-да, Ойқиз!

— Ҳамма гап қўрқоқликда.

— Мана сен қўрқмайсан-ку, Погодин, Смирнов, Олимпон қўрқмайди-ку. Гап шундаки, у, мансабдан тушиш соатлари яқинлашаётганини сезиб турипти.

— Мени ҳеч ким қўрқитолмайди. Янги ернинг ғалабасига қаттиқ ишонаман. Бу йўлда қанча зарба бўлса, устимга олишга ҳозирман. Ишонаман, Тошкентда ҳам бизни қўллаб-қувватлашади!

— Мен ҳам ишонаман, Ойқиз. Қўйинчиликлар бўлишига кўзим етиб турса ҳам, қаттиқ ишонаман. Ҳаётимиз улуғ ва қудратли оқим. Ҳамиша тўлқин уриб оқади. Порлоқ келажак томон қимил ишонч билан сузмоқдамиз. Жанг оловларида чиниққан партиямиз — доно етакчи. Яқинда мен қўриқ очаётган азаматлар билан сўзлашдим. Бу суҳбат кучимга куч, ишончимга ишонч, ғайратимга ғайрат қўшди. Халқимиз доно, меҳнаткаш, садоқатли!.. Ҳукуматимиз ва Марказий Комитет ҳам янги ерларни ўзлаштиришга даъват этганда худди халқнинг кайфиятини, орзуларини, имкониятларини ҳисобга олганлар. Қодировлар, Султоновлар бўлса, майли, Сибирда, Қозонистонда, Олтойда қўриқ очишса, очаверишсин, дейдилар. Марказий Комитет чақириғининг бизга дахли йўқ, барибир катталар бизни тилга олмайди, дейдилар. Улар эскиликка ёпишиб олганлару халқ билан ишлари йўқ, улар халқдан ажраляптилар, аҳтимол, ажралиб ҳам қолгандирлар.

— Дадам раҳматлик умрининг охиригача, халқ билан бўл, деб насиҳат қиларди. Дадажон, қанисиз...

— Йиғлама, Ойқиз. Сира йиғлама! — Жўрабоев болани овутигандек, Ойқизнинг бошларини силаб меҳр би-

лан гапирди:— Бу воқеалар сени анча эзиб қўйди. Саломатлигинг тузукми? Олимжон-чи? У ҳам анча чарчади. Янги очилган ерларни экинзор қилиш осонми? Олимжон бу ишнинг бутун оғирлигини ўз зиммасига олди...

— Дадамнинг йўқлигига ишонгим келмайди,— деди Ойқиз, анча ўйлашиб тургач.— Уйга боргани қўрқаман...

— Тетик бўл, Ойқиз, ёлғиз эмассан. Ҳаммамиз сен билан. Энг муҳими, шуни эсингда тутгинки, биз халқ иши учун — улуғвор иш учун курашяймиз. Партия халқни қўриқ ерларни ўзлаштиришга даъват этаётган экан, биз бу ишдан четда қола оламизми, ахир... Йўқ, Ойқиз, ҳар қандай улуғвор иш кураш натижасидагина қарор топади. Юсуфийнинг туҳмат-бўхтонлардан иборат бу мақоласи эскиликнинг янгиликка ров бўлишини кўрсатувчи яна бир далилдир, холос.

Ойқиз Жўрабоев олдидан чиққанда, ўзини анча улғайгандек ҳис қилди. Район партия комитетининг секретари дарс бериб, ўқитмаса ҳам, оддий ва содда, самимий ва оташин сўзлари билан юрак-юрагида абадий ўчмайдиган из қолдирди. Ойқиз Жўрабоевни катта оғасидай ҳис қиларди. Энди у, партия раҳбари ва катта оға томонидан берилган доно маслаҳатлар ва дўстона насихатларни шуурига синдириб, одамларга ҳам, турли-туман воқеаларга ҳам бошқача кўз билан қарарди... Фикрлари равшан бўлиб, мақсадни ва мақсадга борадиган йўлларни ёрқинроқ кўриб, Олтинсойга, қўриқ ва бўз ерларга, янги қишлоққа, шарафли ва масъулиятли ишнинг аччиқ-чучугини бирга татиган дўстлари ёнига ошиқарди. Бироқ, яна кўнгли беҳузур бўлиб, Ширинбулоқ бўйида бўлгани каби боши айланмоқда...

У ташқарига чиқди-ю, Олимжонга дуч келди. Олимжон эндигина мотоциклдан тушиб, моторни ўчирган эди, хотинига кўзи тушгач, қувончи ичига сигмай чакирди:

— Ойқиз!..

Ойқиз салгина табассум билан зинаюядан тушиб, эриб-га яқинлашди.

— Нега келдингиз?

— Сени қидириб келдим. Жўрабоевда бўлдингми? Биласанми, Ойқиз, колхозчиларимиз Юсуфийнинг мақоласини муҳокама қилиб, дарғазаб бўлдилар ва мени Жўрабоевга юбордилар. Ҳамма сени ҳимоя қилмоқда!..

Олимжон тутилиб-тутилиб, қизиққонлик билан гапи-

рарди. Чақнаб турган кўзлари узр сўраётгандай мўлтираб турарди.

— Жўрабоевга кирманг...

— Албатта, кпраман! Тухматчи ўйнаб-кулиб юраверса, майли экан-да.

— Олимжон ака! Жоним,— деди Ойқиз мулойимгина,— Жўрабоевни безовта қилманг. Ҳаммасидан хабардор, нима қилишни ўзи билади. Менга бўлса-чи...— у, боши айланиб довдираб кетди ва йиқилмаслик учун Олимжоннинг елкасидан ушлаб, астагина суянди.

— Ойқиз, нима бўлди сенга?..

— Ҳеч нима, жоним, ҳозир ўтиб кетади... Чарчадим.— Ойқиз чуқур нафас олди-ю, эрининг қулоғига меҳр билан нималариндир шивирлади.

Олимжоннинг юзлари яна ёришиб кетди ва бахтли табассум билан ҳаяжон ичида сўради:

— Ойқизим... Чинми?

— Бўлди, Олимжон ака! Уяламан...

— Кетдик, Ойқиз, Жўрабоевга қайтиб келарман.

— Султонов кприб кетишни сўраган эди.

— Ҳеч қандай Султоновни билмайман, билишни ҳам нстамайман, қара, рангларнинг ўчиб кетяпти, дам олишинг керак, Ойқиз! Бағримга босиб, Олтинсойгача қўлда кўтариб борсам майлими?

Ойқиз аста жилмайди.

— Келинг, кета қолайлик!

— Ўтир мотоциклга.

— Бойчибар-чи?

— Танишларга қолдирамиз. Хотиржам бўл. Бойчибар бугуноқ Олтинсойда бўлади.

Эр-хотин Олтинсойга жўнадилар. Уларнинг қалби Ширинбулоқ сувидай тиниқ, қанчаки истак-орзулари бўлса, бир-бирига равшан эди.

Пигирма олтинчи боб

ҚОДИРОВ ТАСЛИМ БЎЛДИ

Қодиров райондан жуда маънос ва ғамгин бўлиб қайтди, қовоғидан қор ёғилиб, кўрпнишидан заҳар томарди. Раис ишқомнинг остидаги супага чиқиб, овқат ва арақ буюрди. Ариқ бўйидаги анчайин супа, кун қизиб кетган

пайтларда болалар ўйнайдиган бошпана бўлиб, меҳмон кутушга, зиёфат беришга мутлақо яроқсиз ва ноқулай эди.

Раиснинг уйи, ҳовлиси Султоновникидай катта ва бой бўлмаса ҳамки, колхозчиларникидан ажралиб турарди. Урушдан кейин эски уйлар бузилиб, ўрнига дангиллама уй солинди. Тўрт хонадан иборат уйнинг ҳаммаси пишиқ ғиштдан қурилиб, шифтларига ранг билан гул кесилди. Оз ўтмай, кенг ҳовлида молхона, ўтпихона, ошхона ҳам тикланди. Ҳовлини ўраб олган кесак девор бузилиб, ўрнига тўрт пахса девор қурилди. Шунинг учун ҳам раиснинг уйи Олтинсойда биттаю-битта бўлиб, ўтган-кетганининг кўзига яққол ташланарди.

Раиснинг хотини ёш ва юлдузи иссиққина жувои эди... Адолатхон энди ўттиз бешга тўлиб, ўттиз олтига қадам қўйса ҳам, анча озиб, пешоналарига ажин тушган, ранглари ўчиб, кексайиб қолгандек кўринарди... Бироқ нима учун? Егани еганда, кийгани кийганда, бойбадавлат турмуш кечирса, ҳамиша уйда, соя-салқинда рўзгор ишлари билан банд бўлса, яна нима етмайди? Тўлиб-тошиб, ёзилиб-яйралиб, кўрган кунидан мамнун бўлиб яшай берса бўлмайдими? Кимсан, раиснинг хотини бўлса, оғзидан чиққани ҳозир қилинса, мўл-кўл рўзгорнинг эгаси бўлса, яна нима етмайди? Адолат бўлса, ўйнаб-кулиш ўрнига, ғамдан чиқмайди, семириш ўрнига чўпдай озади, гулдай очилиш ўрнига, сомондай сарғаяди, кун бўйи одамга қўшилмай, овозини чиқармай, кимдандир, нимадандир кўрққандай, изғирин шамолда қолган қўзидай қалтираб юради. Назокатхон қулф урган терак бўлса, унинг олдида Адолатхон қуриб қолган хасак тутга ўхшарди...

Адолатхон овқат ва арақ келтирганда ҳам, Қодиров ер чизиб ўтирарди. Хотинини эркалаш, ҳурмат-эҳтиром билдириб, диққат-эътибор қилишга ўта хасис бўлган Қодиров бу гал ҳам назар-писанд қилмади. У шибанинг оғзини очиб, пиёлани тўлдирди-ю, сувдай шимирди. Сўнг-ра, тарелкадаги бодрингни олиб, жаҳл билан чайнади. Уткир арақ томир-томирларига таралиб, баданини иситгандай, юрагига ором бергандай бўлди. Шундай бўлса ҳам, кўзидаги қаҳр-ғазаб кетмай, асаби қўзгаётгани сезилиб турарди. Ичган сари қаҳри кучайиб, «бахиллар ва шуҳратпарастлар» ҳужумини бир ўзи тор-мор қиладигандай бўларди.

Бугун Жўрабоев яна эски гапни қўзгади, қўриқда экилган маккажўхорилар тўғрисида сўради. «Биринчи май»ликлар шу йил очилган қўриқларга маккажўхори экиш тўғрисида масала кўтарганларида, Қодиров ҳам Олимжоннинг қистови билан ноилож уруғ сепган эди. Шу-шу бўлди-ю, янги ерга экилган маккажўхори унутилди. Уни парвариш қилишга биркитилган кишилар раис томонидан чақириб олинди. Натижада бошқа колхозларнинг маккажўхориси одам бўйи ўсса, «Қизил юлдуз»нинг маккажўхориси бир қарич ўсиб, жазирама иссиқда қовжираб қолди. Жўрабоев шунинг учун ҳам чақирган эди... Райком секретарининг суҳбати ҳам қизиқ ўтди: уришмади ҳам, сўкмади ҳам, талаб ёки насихат ҳам қилмади. Жўрабоев ўтқир-ўтқир саволлар бердики, бу саволлар, таъна ва танбеҳни, қаттиқ норозиликни ифода қиларди: янги ерга экилган маккажўхори қандай аҳволда? Парвариш қилишга ким биркитилган? Силос қилинадиган ўралар тайёрми?

Ҳарчи, суҳбат вақтида раис бу саволларнинг бирортасига ҳам очиқ-ойдин жавоб беролмаган бўлса-да, энди уйга келганда, ширакайф бўлиб, ўзи билаёқ ўзи суҳбат қурганда, жавоб ҳам топилди, ишончи ҳам мустаҳкамланди.

«Ажабо, маккажўхоридан бошқа оғриғим йўқми,— деди раис ўзига-ўзи.— Экилгандан кейин кўрмаганим рост. Қўриб ҳам нима қилардим. Маккажўхори менга эмас, Олимжонга ва Умурзоқовага керак, марҳамат, ўшалар кўраверсин. Қўриқ очиш, экин экиш Умурзоқованинг қистови билан бўлганми, марҳамат, ўзи борсин, ўзи кўрсин, менга деса, чайла қуриб, кўчиб чиқсин. Мен-чи? Ишга тажриба кўзи билан қарайдиган одамман. Давлат мендан пахта кутади. Пахта деб жигарим сув бўлди-ю, маккажўхорига нима бор? Ғўза парвариши хиёл бўшашсин, томоғидан хиппа бўғиб, Умурзоқовадан баттарроқ газетга ёзадилар. «Биринчи Май» колхозидан ўрган, дейди-я. Мен бировдан ўрганадиган одамми? Бировлар мендан ўргансин. Ишга тажриба кўзи билан қараш лозим. Жўрабоевга ҳам тушунолмади қолдим. Одамни ҳам танимайди. Одамни таниса, Рўзи полвондан норози бўлармиди? Тўғри, Рўзи полвон силос қилиш ҳунарини билмайди, маккажўхорига ҳам панжа орасидан қараган. Лекин хас-хашакни ким ғамлади? Рўзи. Сомонни ким ғамлапти? Рўзи полвон! Ахир, у олтин одам-ку. Ўртоқ

Жўрабоев! Рўзи полвон сизга керак бўлмаса, ўзимга керак! Дўстим. Қиёматли дўстим!.. Оҳ... икки қўлини оғзига тикқанлардан куйиб кетдим-эй, мени бўлса, уч аравага қўшиб қувмоқчи бўладилар. Бир ўзим қайси бирига бўлай? Дард устига чипқон дегандай, мажлислар ҳам тез-тез бўлади-ю, ҳар мажлисда мени савалайдилар, турмушдан орқада қолди, фикрини моғор босди, ишимизга ғов, деган сўзлар зиғир ёғидай кўнглимга уриб кетди...»

Кўча эшиги ғичирлаб очилди-ю, Қодировнинг фикри бўлинди. Токнинг орқасида Гафур кўринди. Унинг ширакайф эканлиги қадам босишидан сезилиб турарди. Гафур супага яқинлашгач, саломлашиш ўрнига чўнтагидан яримга арақ чиқариб, раиснинг олдида дўқиллатиб қўйди:

— Юрагим тутақиб кетди, сиз билан ичмоқчиман, қўйинг, раис...

— Мунча яйраб кетипсан, боиси нима?— Қодиров қовоғини солиб, Гафурнинг ҳаракатларини ер остидан кузатиб турарди. Раис шишани итариб қўйгач, сўради:— Ўзи нима гап? Димоғинг чоққа ўхшайди, Гафур?

Гафур кўзлари қисилиб, чаккаларини тириштириб жавоб берди:

— Димоғим чоғ эмиш... Сабр қилинг, сизнинг ҳам димоғингизни чоғ қиламан.

Раиснинг кўзлари катгароқ очилиб, шубҳа ичида меҳмонни қистади:

— Тезроқ айт, юрагим ҳовлиқяпти

— Эшпиганингиз йўқми?

— Айта қол дедим-ку!

— Бугун дала шийпониди бозор бўлди. Ҳамма сиздан даргазаб, раисликдан туширмоқчилар,

Раиснинг бўйинлари қип-қизариб кетди. Чаккаларидан тер қўйилиб, кўзлари ғазаб билан тўлди.

— Мунча резинка қилиб чўзмасанг!..

Гафур дастурхонга тикилган ҳолда, эрталабки воқеани бирма-бир айтиб берди. Раис Гафурнинг ҳиқоясини эшитиб, қўллари қалтираб, асабийлашди ва дўқ уриб, пўшса қилди:

— Менга ким тўғоноқ солганини биламан. Кимнинг қўли юқори келишини кўрармиз, ҳаммасига тажриба кўзи билан қараш лозим. Ҳа, Муроталини айтмайсанми, муғамбир тулки! Дангасалар иш ўрнига фисқу фасод билан бавд бўладилар.

— Қарим билан Бекбўтани айтмайсизми, иккаласи

ҳаммадан кўп бақирди,— Ғафур мулоимлик билан хушомад қиларди.— Погодин бўлса, бозорни бошқариб турди.

— Погодин ҳам қилмишига ярашасини олади. Обком фиқсу фасодга тоқат қиладиган ташкилот эмас. Ишга тажриба кўзи билан қарайди. Эҳтимол, МТС директорлигидан қия бўлиб кетса!.

— Қия бўлмаса-чи?

— Унда навбат сен билан бизга. Ағдаришлари тайин, қани, қуй, Адолат, ҳо, Адолат, овқатнинг пишдими?

Адолат қўй гўштидан қовурдоқ пишриб, помидор, пиёз, бодринг ва райҳон солинган сузма келтирди.

— Ол, е, Ғафур,— деди раис хўмрайиб,— овқат араққа, арақ кайфимизга мос келди, олавер, дўстим!.. Турмуш ана шундай нотанти экан. Умурзоқова тўрт оғиз ёгли гап айтгач, Қодировнинг ҳам кераклиги қолмапти.

— Нодон бўлгандан кейин шундай бўлади, раис! Кимки қўйинини пуч ёнғоққа тўлғазса, орқасидан кетаверади...

— Тўғри, Ғафур, кўзни бўяш менинг ҳам қўлимдан келарди. Лекин виждоним қабул қилмайди. Ишга тажриба кўзи билан қарайман.

— Келинг, кўнглингизни бузманг раис, оқу қорани танийдиган дўстларингиз бор, улар қўлтигингиздан кўтаради.

— Тўғри, Ғафур, мен ҳам қарздор бўлиб қолмайман, қўлтиқларидан кўтаришга тайёрман. Ҳа, ҳа, Рўзи полвон ҳам уларга ёқмай қопти. Майли, уларга ёқмаса, менга ёқади, дўстим! Алиқул ҳам оғайним. Сен-чи, Ғафур, ке, бағримга босай, қиёматли дўстим...

Ховлига намозшом қоронғиси чўкди. Ишком ёғочларига ўрнатилган лампочкаларнинг хира нурлари энди тўлишиб келаётган узум бошларини ёритди. Япроқлар кечки шабада билан шивирлашарди, ариқдаги сув ўз оҳангида шўх-шўх оқарди. Аллақачон маст бўлган дўстларнинг узилиб-юлқинган суҳбати узоқ давом қилди.

Қодиров оёқда туролмай пастга тушганда ва меҳмон билан ўпишиб, кузатиб қўйганда тун оғиб кетган эди. У ечинмасданоқ ариқ бўйидаги каравотга ташланди-ю, сира-сира ухлай олмади. Фикри шунча хира эдики, миясига нима кириб, нима чиққанини сезиб-сезмай, ўзи билан ўзи сўзлашарди.

«Нима қилай, тавба қилиб, афв сўрайми?— раис уни-

либ-юлқинган фикрларини зўрға йиғиб, нима қилиш зарурлигини кўнглидан ўтказарди.— Йўқ, ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир, дея таъна қилишлари мумкин. Ҳовуз қуриб, қўриқ очганимизда, чигит экиб, гўза ўстирганнимизда тиш-тирноғинг билан қарши эдинг, энди тўйимизга тўйбоши бўлмоқчисан! Йўқ, раис, кечикдинг, бутунлай кечикдинг...»

Раис кўзларини уқалаб, уйқудан турганда, пептма тутгандек дармонсиз эди, бошлари оғриб, суяклари зир-қирарди. Шунинг учун ҳам зўр-базўр ўрнидан туриб, ариқ бўйига келди ва юзини ювиб, хотинини чақирди:

— Адолат!

Адолатдан дарак бўлмади, Раис жаҳли чиқиб, қаттиқроқ чақирди:

— Адолат дейман!

Ниҳоят, хотини эшик олдида кўрди. У аячайишгина чит кўйлагини кийиб, елкасига кетмон кўтарган ҳолда, ерга тикилиб турарди.

— Бу нимаси?— деди Қодиров ҳайрон бўлиб,— қани, арақ бер, бошим тарс ёрилуғдай бўляпти.

Адолат кетмонини кўйиб, уйга кириб кетди-ю, арақ олиб чиқди. Қодиров бир шёла арақни сувдай шимириб, оғзини артгач, кетмонга имо қилиб сўради:

— Йўл бўлсин!

— Далага!..

— Далага?!— деди Қодиров заҳар билан.— Эрингдан сўрадингми? Қачондан буён далага чиқадиган бўлдинг?

— Уйда ўтириш ор-номус...

— Йўлдан урган ким? Айт!

— Ҳамма далада. Мен бўлсам....

— Кетмонни қаердан олган бўлсанг, жойига қўй, уйдан чиқмайсан, билдингми?

Адолат бошини кўтариб, гурур билан жавоб берди:

— Ишга қўймасангиз, қишлоқ Советига арз қиламан!

Раис ўтдай ёниб, қўлларини мушт қилди ва қип-қип-зўриб, пешоналарини тириштирди.

— Ким йўлдан оздирганини энди билдим! Уша Умурзоқовами? Шошмай тур, қишлоқ Совети нималигини кўрсатиб қўяман!— Қодиров шунча асабийлашган эдики, баданлари титраб, қўллари қалтирарди. Адолатга дўқ уриб, оч бўридай ташланмоқчи бўларди. Адолат бир қадам чекинди-ю, овозининг борича қичқирди:

— Дўқ қилманг!.. Колхоз раиси, коммунист эмиш... Шарманда!

Қаражатга шилқ этиб тушган раис, икки қўли билан бошини ушлаб, ўзини йўқотгудек, саросимага тушди. «Наҳотки, шу Адолат бўлса,— деди раис ўз-ўзига савол бериб,— тушимми, ё ўнгимми? Энди бу кўргилик ҳам бор экан. Юзимга қарашга уяладиган хотиним, энди менга қарши қўзғалса...»

— Арақ бер,— деди Қодиров майингина овоз билан.

— Арақни Назокатхон берсин! Мен далага шошил-ляшман!

Адолат эрининг юзларига қарашга ботинмай, боққа чиқадиган эшик томон юрди ва шахдам қадамлар ташлаб далага жўнади. Қодиров бўлса, сувга тушган нондай ивиб, Адолатга бир сўз ҳам айтолмай, бошини ушлаганча қола берди. Икки кун ичида бўлиб ўтган воқеалар раисни ларзага келтириб, ваҳимага солган эди...

Адолат қўрқиб, қалтираб, жаҳл ўтида ёниб, тез-тез юрарди. Эрининг қаҳр-ғазабидан юрак олдиргани учун ҳам орқасига қараб-қараб қўярди. У куёвга чиққунча шўх ва хушчақчақ эди. Раиснинг уйига келди-ю, келинчаклик севинчини татиб кўрмади. Гулдай қовжираб, сомондай сарғайди. Айниқса, эри Назокатхон билан яқинлашиб қолгач, ғамга ғам қўшилди, сабр-тоқати тугаб, тез-тез йиғлайдиган бўлди. Қодиров бўлса, хотини айтган сўзларнинг бирортасини ҳам тан олмай, қасам ичиб, дўқ урди. Бир кун Султонов, Алиқул ва Назокатхонлар меҳмон бўлиб келгач, анча ичишиб, қонлари қизигач, Адолатнинг шубҳалари тасдиқланди-ю, ҳаммаси очиқ-ойдин бўлди. Шу-шу, Адолатнинг сабр косаси тўлиб, эрига нафрат билан қарайдиган бўлиб қолди. Бунинг устига Адолат кеча қўшнисси Ҳалим бобо билан учрашиб қолди. Қўшнилар ўртасида гапдан гап чиқиб, Ҳалим бобо ўз ишларини ҳикоя қилгач, меҳмонга чақирди:

— Бизникига чик, қўшним! Қўриқнинг қовуни билан меҳмон қиламан.

— Ҳа, чиқарман...

Ҳалим бобо бошини чайқади:

— Одамдан қочиш ярамайди, қизим. Одам одамсиз яшай олмайди. Қара, гул эдинг, сўлиб қолибсан. Ахир, нима учун уйдан чиқмайсан? Одамларга қўшилмайсан?

— Ғам-ғуссага кўмилиб кетдим, Ҳалим бобо,— Адолат кутилмаганда ҳасрат қилиб, кўзига ёш олди.

— Ғам-ғусса бекорчиликдан.

— Рўзгор ишлари бошимдан ошиб кетган.

— Фақат эринг учун эмас, колхоз учун ҳам меҳнат қилсанг, ғам-ғуссадан ном-нишон қолмайди, қизим. Мени қара, ёшим бир жойга бориб қолса ҳам, меҳнатдан чиқмайман. Меҳнатнинг таги роҳат деганлари бежиз эмас-да. Меҳнат қилиб, роҳат кўряпман, роҳат кўриб, кундан-кун яшаряпман. Ҳе, сен ҳам кетмоннингни елкангга ташлаб далага чиқ, деҳқонларга қўшил, меҳнатнинг таги роҳатлигини ўзинг ҳам кўрасан, қизим!

Боғбоннинг самимий сўзлари Адолатнинг юрак-юрагига сингиб кетди. Шу кун и кечқурун Ғафур кириб келгач, Адолат ўй-хаёлга кўмилиб, ўзидан-ўзи сўради: «Нима учун илгари ҳовли одам билан тўлиб-тошарди? Райондаги, колхоздаги яхшилар тез-тез келиб турардилар. Нима учун энди Султонов билан Алиқулдан бошқа ҳеч ким келмайди? Нима учун оч бўридай Ғафур билан бочкадай Рўзи полвон ҳовлимнинг эркаси бўлади? Бас, пичоқ бориб суягимга етди. Бошимни эгиб, индамай юрганам етар, жонимдан тўйиб кетдим».

Унинг кетмон кўтариб ишга чиқishi эрининг дўқига, ҳовлимнинг ғамига, қолаверса, ёлғизлик азобига жавоби эди. Демак, Адолат Қодировнинг сўзларини қайтариб, ўз билганини қилган экан, бу қишлоқ Совети ёки Умурзоқованинг тарғиботи эмас, қалбнинг қарори, шуурининг буюрганидир. Қодиров биринчи марта қаттиқ зарбага учради. Бироқ у, узоқ йиллар мобайнида ушбу зарбани ўз қўли билан тайёрлаганини ҳали ҳам сезмасди. «Юсуфийнинг мақоласи, деҳқонларнинг дарғазаб бўлгани Адолатнинг исёни олдида ҳолва,— деди раис ўз-ўзига,— обкомда ҳам колхозчиларга ишонадилар, Умурзоқовани ёқлайдилар. Менинг икки оёғимни бир этикка текиб, ҳисобимни қўйишлари мумкин...»

Қодиров зўр-базўр ўрнидан туриб, уйга кириб кетди ва яримта арақни олиб, супага кўтарилди. Шу-шу бўлди-ю, раис пешма-пеш ичиб, ишга чиқмади. Ўзини касалликка солар, қовоғидан қор ёғиларди. Адолат билан бутунлай гаплашмай қўйди. У ҳар замонда Алиқулнинг «душман билан ўчакшма, уни пахта билан бўғизла, йўл бермаса, айланиб ўт, ҳамиша сабр қил, сабр қилсанг, ютасан», деган сўзларини ва юпатишларини эслаб қўярди.

— Ҳе, юпатмай қўя қол, энди мени юпатадиган нарса — мана,— деди раис шишани чертиб.

О В Д А

Орадан бир неча кун ўтгач, Султонов раисга телефон қоқди.

— Пайтимас, азизим! Ҳа, ҳа, нима важдан ётганингизни биламану чалғитмоқчи бўлатиз. Шошманг, раис, шошманг, ноумид шайтон, умидсиз бўлганингиз инсофдан эмас. Қани, бўлди, дарров туринг. Олтинсойга бормоқчиман. Йўқ, йўқ, дарров иш дейсиз-а, ишдан бошқа оғригимиз йўқми? Ўтган йилдан қолган иш борми? Милтиқларни ёғланг, овга чиқамиз. Сиз билан мени кутиб, семириб юрган кийишлар кўпайиб кетишти. Ҳа, жуда соз, димоғингизни чоғ қиладиган ҳунарлар ичида ов биринчи ўринда туради. Жуда соз, келишдик. Эртага эрталаб етиб борганим бўлсин!

Қадрдонлар тез-тез овга чиқиб турардилар. Гоҳ чўлга чиқиб кийиш отсалар, гоҳ кўлга бориб балиқ овлардилар... Қодиров телефон трубкасини жойинга қўйиб, Рўзи полвонни чақиртирди ва дарҳол Шўрқўл бўйишга юбориб, ҳозирлик кўришни буюрди.

Гарчи, Султонов колхозларга камдан-кам чиқса ҳам, ҳар бир чиқиши бир воқеа бўлишини истарди...

Район партия комитетининг секретари Олтинсойга тез-тез келиб турарди. Келганда ҳам асло зерикмай экинларни кўрарди, ишлар билан танишарди, одамлар билан суҳбат қуларди. Шундай қилиб, у далада ҳам, МТСда ҳам, қўриқда ҳам, идорада ҳам бўлишга улгурарди. Қўққисдан бўладиган учрашувлар, кутилмаганда бўладиган суҳбатлар умумий ишни адо этишга хизмат қиларди.

Шундай вақтлар ҳам бўлардики, Олимжон ёки Қодилов, райком секретари келганини орқаворатдан эшитиб, қидириб келсалар, Жўрабоевнинг авзойи бузилиб қаттиқ огоҳлантирарди:

— Зарур бўлсангиз, ўзим топардим... Йўлингизни биламан-ку...

Шунинг учун ҳам Жўрабоевнинг келиб-кетганини биров билиб, биров билмай қоларди.

Султонов келганини эса, ҳамма биларди, чунки пжроком раиси келиб-кетганда ва одамлар билан учрашганда унча дабдаба, карнай-сурнай бўлмаса ҳамки, алоҳида улугворлик сезилиб туришини истарди. Шунинг учун ҳам

Султоновнинг келиши тўғрисида анча бурун хабар қилиниб, кутиш ва кузатиш билан алоқадор тadbирлар олдиндан кўриларди. Султонов увар-унмасга келиб-кетишни сира-сира ёқтирмасди. Келганда ҳам муайян иш билан келарди-ю, бошқа «майда-чуйдаларга» асло назар-эътибор қилмасди. Шунинг учун Султонов Олтинсойда кўп бўлса ҳам, олтинсойликлар ҳаётидан хабарсиз эди.

Бу сафар ҳам Султонов «муайян иш» билан — овга чиқиб, раиснинг руҳини кўтариш ияти билан келди. Султонов «муайян иш» билан бандлиги учун йўл-йўлакай қанча-қанча таниш-билишлар дуч келса ҳам тўхтамай, тўғри Қодировникига етиб келди ва уни машинага ўтқазиб, Қизилқум томон жўнадилар. Район ижроия комитетининг «газиги» шамолдай учарди... Боғ ҳам, қишлоқ ҳам, канал ҳам, экинлар ҳам орқада қолди. «Газик» Қизилқумнинг бағрига кириб кетадиган йўлни чапгитиб, янги посёлка олдиндан ўтиб борарди. Султонов бир-бирига ўхшаш уйларга совуққонлик билан назар ташлаб, секин сўради:

— Посёлка тайёр бўла ёздими?

— Умурзоқова одамларни кўчирришга шошиляпти.

Султонов мийиғида кулиб қўйди:

— Кўйикни қувганда шошилиш мақсадга етиш йўлида шошилиш демакдир. Бошқа ишда шошилсанг, ўнда тўққизи хом бўлади. Сабр қилинг, азизим, Умурзоқова бошини ёрганда, гувоҳ бўлувимиз мумкин.

Қодиров хўмрайиб ўтирарди. Шофернинг ёнида ўтирган Султонов орқага ўгирилиб, раиснинг руҳини кўтарди:

— Афтидан, анча чўчигапга ўхшайсиз. Бошингизга тегирмон тоши тушгани йўқ-ку. Бўйин эгиш вақти эмас, оғайним. Ҳа, айтгандай, қанча киши кўчармиш?

— Фаросати йўқлар анча топилса, ажаб эмас.

— Ху, бригадир-чи, оти қурғур, Муротали-чи?

— Ҳа, Муротали икки дунёда ҳам кўчмайди. Тоғдай маҳкам. Сўзидан қайтмайдиган одам.

— Ўлмасин. Нима ваядан кўчсин, ахир? Уйдан илон чиқибдимми?— деди Султонов қизишиб, — одамларнинг дардини ҳам, қитигини ҳам биламиз. Ҳавойи ваъдаларга учиб кўчадилару, сўнгра ўз ихтиёрлари билан қочадилар. Одам боласини киндик қони тўкилган ердан узиб олиш, хамирдан қил суғургандай бўлавермайди, азизим. Биз ҳам Умурзоқова ўйлаганча гўл эмасмиз, бошимиз бор, фикр-фаросатимиз бор, уларга қаршилиқ қилибмизми,

асосимиз бор. Муроталининг биргина ўзи ҳам кучли далил-да. Унча-мунча деҳқонлар эмас, балки Муроталидек таъсири зўр одамлар ҳам биз билан бирга!

«Газик» торгина йўлни чангитиб, олға интиларди. Икки томонда эндигина очилган қўриқлар ястаниб ётарди. Султонов чиройли сўзларни мунчоқдай тераётганига мағрур бўлиб, ҳайдалган ерни ҳам, кучли тракторни ҳам кўрмай, сўзида давом қиларди:

— Энди чекинишнинг вақти аллақачон ўтиб кетган. Чекинадиган жой йўқ, орқада жаҳаннам, бир қадам чекинсақ, оёғимиз осмондан келади. Нима, раислик столи кўнглингизга урдими? Мендан сўрасангиз, азизим, кўнглимга ургани йўқ, аксинча, ўсини пстайман. Турмуш қонуни ўсиш, камол топишдир. Шунинг учун ҳам, раис, асло бўш келманг, тавба қилиш, афв сўраш вақти аллақачон ўтиб кетган. Вазиятнинг мураккаблигини кўряписми, азизим?..

Яқиндагина раис ҳам «тавба қилиш, афв сўраш» тўғрисида ўйлаган эди. Мана энди Султонов раиснинг миясига кириб-чиққан фикрларнинг ҳаммасига жавоб берди. Раис бир отим носвойни тилининг остига ташлаб, Султоновнинг сўзларини ўз-ўзи билан муҳокама қиларди.

— Ғалати одамсиз, азизим,— деди Султонов таъна қилиб,— асосингиз бўлмаса ҳам, ваҳима қилиб, умидсизланасиз. Ихтиёримизда мавжуд бўлган далиллардан юз процент фойдалансақ марра бизники. Ҳа, айтгандай, ўқиндингизми? Жўрабоев Юсуфийнинг далилларини бир пул қиладиган мақола ёзипти.

— Ана кўрддингизми?

— Нима кўрддингизми?— Султонов ялт этиб Қодировга тикилди.— Қўлни қовуштириб тургунча, курашмоқ зарур. Этиб қолгунча, отиб қол, дейилади халқ мақолида. Агар Жўрабоев район газетасида чиққан бўлса, мен область газетасида чиқмап. Улар кўчирпиш тўғрисида жар солсалар, биз Муротали тарихини кўтарамиз. Улар ер очилганини исбот қилсалар, биз экин битмаслигини, бўрон-гармселни исбот қиламиз. Қўриқ ва бўз ерлар колхозни етти қоққан кунжутдек қилса, сиз ҳам қараб турмасиз, азизим. Кучига қараб юки, дейдилар. Қўриқни ўзлаштиришга етадиган куч йўқми? Йўқ, вассалом!

— Йўқ, деб кўринг-чи, правление Ойқиз билан Олимжоннинг ногорасига ўйнайди.

— Сиз-чи? Раис сизми, ёки Умурзоқовами? Қўнглингизга келмасину аталага ўхшайсиз, азизим.

— Ойнинг қаердан қўниш беришини билмай қолдим,— Қодиров чўлга боқиб, бақрайиб қолди,— далада митинг бўлганини эшитгандирсиз?

Султонов пинагини бузмай жавоб берди:

— Бузоқнинг югургани сомонхонагача, азизим. Ҳар замонда шовқин-сурон қиладилару, дарров босиладилар. Жиловини бўш қўйганингиздан кейин шундай бўлади, раис. Майли, хавотир қилманг, митингни бошқа томонга бурамиз. Умурзоқова билан Погодин колхозчиларни ай-птиб, қонуний правлениега қарши гиж-гижлади, деб шовқин кўтарамиз.

Машина кенг йўлга чиқди-ю, йўлда туядай кўндаланг чўкиб ётган қумларга дуч келиб, юриши секинлашди. Қун жуда исиб, «газик»нинг темирлари қўлни куйдирар даражада қизиб кетди. Султонов яна орқага ўгирилди ва орадаги жимликни бузиб, Қодировга шивирлади:

— Орамизда қоладиган гап бор, азизим! Фақат сизгагина учини чиқаришим мумкин. Обкомнинг учинчи секретари суянган тоғимиз, орамиздан қил ўтмайдиган дўстимиз. Яқинда суҳбат қилувдим, фикримиз фикримизга монанд келди. «Она сути оғзидан анқиб турган қиз ўзбошимчалик қиляпти» деди. Ўзбошимчалик — қонунга хилоф. Қонунга хилофми, барибир, ҳамма қоралайди. Бугун бўлмаса, эртага қоралайди. Шундай экан, раис, Погодин билан Ойқиз, Смирнов билан Олимжон қонунга хилоф иш қилганлари учун тик туриб жавоб берадилар. Ишончим комил, азизим. Хавф-хатарни ўзлари ҳам сезсалар керак. Яқинда Умурзоқовани чақирувдим, келишга юраги ботинмади.

Султонов мийиғида кулиб қўйди. Раис эндигина ўзини тутиб, чиройи очилди. Машина Шўркўл бўйига етиб келди. Рўзи полвон ғоздай чайқалиб, машина томон чопди. У, кечадан буён меҳмонларни муносиб кутишга ҳозирлик кўрарди.

— Жуда соз,— деди Султонов машинадан чиқа туриб. У, қўлларини кўтариб керишди ва узоқ нафас олгач, бир лаҳза ўйланиб, раисга мурожаат қилди:

— Жуда соз, раис. Қўриқ-қўриқ дегунча турмуш лавзатини тотин лозим!

Ижроком раиси овчиларни қандай тасаввур қилса, худди шундай кийинган эди. Оёғида эски этик, эғнига

енгилгина куртка ва тиззасига чарм қопланган шим, бошига анчайингина шапка кийиб олган эди. Қўшоғизли милтиқ ҳамиша шоферда турарди.

Меҳмонлар кўм-кўк ажриқ устига солинган қип-қизил гилам томон юрдилар. Гиламнинг тўрт томонига атлас кўрпача солиниб, оппоқ-оппоқ ёстиқлар қўйилган эди. Усти брезент билан ёпилгани учун ҳам, соя-салқин бўлиб, чўл шабадаси у ёғидан кириб, бу ёғидан чиқарди. Гиламнинг устидаги катта дастурхон турли-туман познеъматлар билан тўла эди. Салгина нарида қозон қайнардди. Чиройи очилиб кетган Султонов ерга кўмилган сопол кўзаларда сақланган муздек сувга ҳузур қилиб ювинди. Рўзи полвон бўлса, улуг мартабали меҳмоннинг қўлига сув қуйиш «шарафига» муяссар бўлгани учун ичидан севинарди.

— Кўнгил очадиган жой танлабсиз,— деди Султонов, Рўзи полконни мақтаб,— ҳавони айтмайсизми, кўлнинг сувидай тиниқ-а.

Катта кўлнинг зангор сатҳи қуёш нурида ярқираб турарди. Кўлнинг қирғоқлари эса, паст-баланд қамишлар ва турли-туман ўт билан қопланган эди. Атроф эса, поёнсиз сахро-қум. Узоқ-узоқларда бирда-ярим саксовул, тўронғи, юлғун ва янтоқ кўзга ташланиб турардики, буларнинг ҳаммаси сахро қуёшининг сахий нурига чўмилганди.

Икки раис овдан олдин зўр иштаҳа билан овқатланди. Рўзи полвон олдинига ёғлиқ яхна билан, сўнгра сикка-боб ва ҳасин шўрва билан меҳмон қилди.

— Мана, азизим,— деди Султонов ўрнидан тургач,— қорин тўйди, қайғу кетди. Тушликда кийик гўшти билан меҳмон қиларсиз, ферма?..

— Таваккал қилмоқчисиз шекилли, ўртоқ Султонов?..

— Бўлмасам нима учун келдик, овнинг баролига ишонамайсизми?

— Ишонаман, ишонаман,— деди Рўзи полвон, меҳмонни хотиржам қилиб,— қуруқ қайтмаслигингизга ишончим комил. Балки оз-моз дам оларсиз...

Султонов овнинг ишқига маст бўлиб, жавоб берди:

— Дам олишга фурсат бор, азизим. Қани, қуролни бер... Қизилқум кийикларини қийратмасам, номимни бошқа қўйганим бўлсин.

Султонов ширакайф эди. Чўл ҳавоси коньяк билан қўшилгач. иштаҳани шундай очдики, дастурхон бир лаҳ-

зада бўлади. Шунинг учун ҳам Султонов ўрнидан тургач, зўрға-зўрға юрарди. Овчилар машинага ўтириб, бир чақирим юрар-юрмас, узоқ-узоқларда ҳаракат қилаётган нуқталар кўринди. «Газик» қора нуқталар томон шамолдай учиб борди. Катта-кичик кийиклар пингичка ва узун оёқларини эпчил кўтариб, ўнг томонга қочдилар. «Газик» эса тез-тез чайқалиб, қувишда давом қиларди. Машина кийикларга яқинлашгач, Рўзи полвон ўзини тутолмай қичқириб юборди:

— Отинг, ўртоқ Султонов, отинг, мана, яқинлашиб қолди.

— Ҳозир ҳаммасини қийратаман,— деди Султонов милтиқни тўғрилаб. Милтиқ устма-уст икки бор отилса ҳам, кийиклар писанд қилмагандай қочардилар. Султонов қайтадан нишонга олиб, яна отди. Бироқ кийиклар, барча иллат овчининг кўзидами ёки милтиқнинг ўзидами, фарқига бормади, қуёшда қизиган саҳронинг ичига кириб ғойиб бўлдилар. Овчилар яна бир ярим соат юргач, иккита кийикка дуч келдилар. Қўш оғизли милтиқ яна пешмапеш отилди. Бироқ, бу сафар кийиклар машина қарши-сида бир неча сапчиб, сойга тушиб кетдилару, бир нафасда ғойиб бўлдилар...

Ҳариб-чарчаб, жаҳли чиққан Султонов машинани тўхтатишга буюрди. Машинадан чиқди-ю, бир парча ердаги кўк ўтга ўтириб, чаккаларидан ва бўйинларидан оқиб тушаётган терни артди. Сўнгра, узун нафас олди, юзини шапкаси билан бекитиб, ўтга чўзилди ва бир лаҳзада хуррак отиб, уйқуга кетди...

Қодиров билан Рўзи полвон ов ўнгидан келмагани ва мўътабар меҳмоннинг кўнглини ололмаганлари учун хижолат бўлдилар. Улар юз берган кўнгилсизликни бир-бирлари билан муҳокама қилгач, Қодиров ухлаб қолган меҳмонни қўриқлашга, Рўзи полвон унча-мунча мерган бўлгани учун овни давом қилдириб, иккаласининг ҳам «гуноҳларини» ювишга қарор қилдилар.

— Кийиксиз қайтма,— деди Қодиров, дўстини огоҳ-лаштириб.

Рўзи полвон раиснинг юзини ерга қаратмади. Тахминан ярим соат ичйда учта кийик отиб, машинага босиб қайтди. Яқиндагина отилган кийиклар эндигина жон бергани учун ҳам, у ер-бу ерида эги қалтирарди. Ҳаммадан кичкинаси эса, кўзи очиқ жон берибди-ю, ўлим даҳшати кўзида қотиб қолибди...

Раис севинчи ичига снғмай, Султоповни уйғотди. Султонов кўзларини уқалаб, кийикларни кўргач, ўзига-ўзи ишонмай, яна кўзларини уқалаб, қайтадан тикилди. Рўзи полвон ҳаммадан катта кийикни кўрсатиб, жиддий тусда гапирди:

— Суюнчи беринг, ўртоқ Султонов. Овингиз бароридан келди. Мана, бунисини сиз отгансиз, мен ўлигининг устидан чиқдим. Қолганларини ўзим отдим...

— Адашманг, ферма, мен отган ўқ тегмагандай бўлудди, шекилли...— Султонов ҳайрон бўлиб Қодировга боқди ва салгина шубҳа билан сўради:— Шундай эмасми, раис?

— Ўзингиз адашяпсиз, ўртоқ Султонов,— деди раис унинг фикр ва истагини олдиндан пайқаб,— сиз отган ўқ билан йиқилгану чанг-тўзон билан кўролмаганмиз. Рўзи полвон изимиздан бориб, ўлигининг устидан чиқипти. Сиздан бошқа ким отарди, ўртоқ Султонов!

Султонов ич-ичидан севиниб, қизиқиб кетди ва кийикнинг жунларини сийпалаб кўрди.

— Аломат кийикми?— Султонов Рўзи полвонга ғурур билан тикилди:— Қаранг, сиз отганлардан ҳам катта-я...

Ижроком раиси овдан рози эди. Раис билан Рўзи полвон ҳам ҳамма хижолатдан қутулиб, ич-ичларидан мамнун эдилар. Семиз кийикнинг юмшоқ гўштидан пиширилган овқат ҳазил ва кулги аралаш паққос ейилди.

Қодиров энди ўз кайфига келди. Гарчи, у бирорта кийик отмаган бўлса ҳам, Султонов билан овга чиққани учун шод эди. Шу-шу бўлди-ю, раиснинг руҳи кўтариллиб, ичига шўнғиб кетди...

Йигирма саккизинчи боб

ОТА ВА ҚИЗ

Ҳамиша Қодировнинг столида қорни катта графин тиниқ сув билан тўла турарди. Раис тез-тез сув ичишга одатланган эди. Шунинг учун ҳам Назокатхон графиндан ҳар доим хабардор бўлиб, салгина бўшаса, дарров тўлғазиб қўярди. Албатта, сув келтириш котиблик ишларига кўмилиб ўтиришдан кўра енгил ва ёқимли эди. У раиснинг кабинетига киришдан олдин ойнага тикиларди, ўз жамолига ўзи тўймай, қошидаги ўсма, кўзидаги сурма,

лабларидаги табассум бир-бирига монанд бўлишни истарди. Назокатхон дадасининг биттаю-битта арзанда қизи бўлгани учун ҳам, кўнглига нима келса, шуни қиларди, чунончи: иш пайтларида ҳам ясан-тусан қилишни, ўсма қўйиб, сурма суртишни, раҳбарларга дуч келганда, буралиб-буралиб эркалик қилишни, ноз-карашма билан гапирини севарди. Қодиров котиб қизнинг бошларини силаб эркаласа ҳам, бағрига босиб қучоқласа ҳам, ҳуснига термилиб роҳат қилса ҳам, барибир, қалбининг тўрида яшириниб ётган ҳис-туйғуларини уйғота олмасди. Назокат раисга яқинлашган сари гаши келса-да, сесканиб саросимага тушса-да, барибир, жимгина тураверарди, чунки дадаси «раис олдида мулойим ва кўнгилчан бўл» деган эдики, бу сўзлар ҳамisha қизнинг қулоғида эди. Ахир, мартабаси улуг одамнинг меҳри ва мақтови қандай ёқимли?.. Шунинг учун ҳам Назокатхон ҳамisha раис олдида бўлишга, хушомад қилиб, кўнглини олишга интиларди. Котиб қиз Қодировнинг одатларини пухта билгани учун ҳам, унинг кайфига қараб муомала қиларди: раиснинг димоғи чоғ бўлса, қизнинг юзларидан нур томарди, лабида табассум, кўзларида эҳтиром куларди. Раис хпёлгина диққат бўлса, қиз ҳам бир дақиқада ўзгариб, ачинаб, раҳми келиб, кўзларига ёш олгудай бўларди. Шундай қилиб, Назокатхон раиснинг кўнгил торларига нозик қўлларини юбориб, истаган мақомда чаладиган бўлди, ўзига ва дадасига зарур бўлган фойдани хафаликдан ҳам, хурсандликдан ҳам ундириб оладиган бўлди.

Қодиров овнинг иккинчи куни пешинда идорага чиқиб келди. Назокатхон ўзида йўқ шод эди.

— Тузалиб кетдингизми, раис амаки! Спизсиз идоралар ҳувиллаб қолди, ишлар совиб кетди, мен бўлсам, шунчаям зерикдимки...

Раис бир лаҳза сузилиб тургач, мулойимгина гапириб, таъна қилди:

— Сенга ҳам ишонмай қолдим, яхши қиз, қасални кўришга ҳам ярамадинг-а. Наҳотки, меҳр-оқибат шу бўлса...

— Уялдим, раис амаки...— Назокатхон ноз билан шивирлагандек гапирарди. — Бунинг устига, қўрқдим, хотинингиздан қўрқдим...

— Нимага қўрқасан, оппоқ қиз, бўри эмас-ку, еб қўйса. Даданг келди, бирга келсанг нима бўларди, қўлингни ушлаган одам йўқ-ку.

— Азоб чекдингизми, раис амаки,— деди қиз раҳми келиб,— душманингнинг душмани ҳам касал бўлмасин!— Назокатхон бир зум ерга тикилиб, сўнгра кўзи раиснинг кўзига тушгач, бўш графинни олди-ю, ширин табассум билан эшикка чиқиб кетди ва уни тўлдириб, дарров қайтиб кирди. Қодиров қизнинг кулиб турган кўзларига суқ билан термилиб, стаканни тутди. Назокат салгина уялинқираб графиндан сув қуйгач, раис икки қултум қилиб ютди:— Чой келтирайми, раис амаки?

— Майли, оппоқ қиз, дарёни тўғри қилсанг ҳам ичганим бўлсин.

— Иссигингиз бор шекилли, ётсангиз бўларди?— Назокат ачинаётгандай сўради.

— Эҳ, жон қизим, кўнглим нотинчлигини билсанг эди... Менсиз колхоз чок-чокидан сўкпилиб кетяпти!— Раис Назокатхоннинг юзларидан кўз узолмасди. Унинг қоп-қора ва чиройли кўзлари узундан-узун ва қалин киприклари ичидан кулиб турарди. Юзлари эса, нақш олмадай қизариб, лаблари ҳўл ва тиниқ, бутун вужуди жозибатор эди.

У бир лаҳза раиснинг қаршисида туриб, қадди-қоматини тўла кўрсатди-ю, туртиб чиққан кўкракларини кериб, ширин табассум билан эшикка чиқиб кетди ва оз ўтмай чойнакда чой, тарелкада нўхат аралаш сояки олиб кирди. У жийда гулли пиёлага чой сузиб, ноз билан узатган эди, раис қизнинг нозик бармоқларини маҳкам ушлади. Назокат бўлса, пастки лабини салгина тишлаб раисга тикилди-ю, уялинқираб ерга боқди.

— Кам бўлма, қизим!— деди раис чой сузилган пиёлали олиб.— Энди билдингми, раис одамни ҳам танийди, қадр-қимматига ҳам етади. Сени пшга олганимдаёқ, олижаноб қиз эканлигингни билувдим. Дўстим Алиқулнинг қувончисан, оппоқ қизим.

— Дадам сизга мендек содиқ, раис амаки...

— Билама, қизим. Ҳосилотликка тавсия қилганимдаёқ, таянчим бўлар, деб умид қилувдим. Мана, ўзим ўйлагандек бўлиб чиқди.

Қодиров Назокатнинг юмшоқ қўлларидан ушлаб диванга тортди ва ёнига ўтқазиб, меҳр билан сўради:

— Қани, менсиз нималар бўлди, гапириб бер-чи!

Назокат нимчасининг чўнтагидан рўмолчасини олди ва ғамгин тусда ҳасрат қила кетди:

— Мен айтмай, сиз эшитманг, раис амаки, бошимиз ёстиққа етиши биланоқ, мени хўрладилар. Бошимга азоб-уқубатлар солдилар. Мен бечорага биттаси ҳам раҳм қилмади.

— Ким, сени хафа қилган?

— Энди билдим, раис амаки, сизсиз мен чўлда битган ўт эканман, ҳар кимса босиб, янчиб ўтаверар экан. Ўтган кунни Карим билан Меҳри шамол-тўполондай келдилару, ниманидир сўрадилар. «Комсомолларнинг меҳнат кунларини билмоқчимиз», дедилар. Идорада ҳеч ким йўқ эди. Биласизми, раис амаки, сиз касал бўлгач, калавамнинг учини йўқотиб, шунча паришон бўлдимки, сўраган дафтарларини ҳадеганда топиб беролмадим. Қоғозларни анча титсам ҳам, лаънати дафтар сира-сира топилмади. Меҳрининг жон-пони чиққудай бўлди-ю: «Телефоннинг олдида ўтиргунча, кетмон олиб ишга чиқ, мен котиблигимда ҳаммаси топиларди, сен бўлсанг, ўзингни ҳам йўқотиб қўймасанг эди», деди. Нима, звено бўлиб, авлиё бўптими? Бошқаларни хўрласа ҳам майли экан-да. Далага чиқ, дейди-я... Ахир, кетмон учун ўқиганим йўқ-ку!

— Далада нима қилардинг, оппоқ қизим! Нозик қўлларинг, ширин овозларинг кетмон учун яратилмаган. Дутор чертиб, ашула айтсанг, юрагим ёгдай эрийди. Қўшиқларинг ҳам ўзингдай ширин...

Раис уни эркалаб, қучоқлаш учун қўл юборганда, кўчада кимнингдир шарпаси эшитилди. Қодиров дарҳол ўрнидан туриб йўталди-ю, овозини чўзиброқ гапирди:

— Меҳри мақтанмаса ҳам бўларди. У, котиб бўлганда ҳаммамиз қоровуллик қилиб, ишидан хабардор бўлардик. Сал хабарсиз қолсак, ишни пачавасини чиқариб, бақрайиб турарди. Одатини айтмайсанми? Дадасидан бешбаттар қайсар.

— Карим-чи,— деди Назокатхон раиснинг сўзларини шартта бўлиб,— «Назокатхон иш қилсинми ёки чақимчилик — ғийбат қилсинми» деб, газетага ёзганимни таъна қилди. Ахир, ўз ихтиёрим билан ёзганим йўқ-ку, сиз айтдингиз, мен ёздим...

— Ҳм... Шундай дедингми?

— Йўғ-э, раис амаки. Жинни бўлибманми! Аммо, Меҳрихон тилларини тийса бўларди. Опиқу беқарор бўлганини ҳамма билади. Шивир-шивир қилиб оғиз бурун ўпишганларини ўз кўзим билан кўрдим...

— Кўрдим дейсанми?— Қодиров қизиқсиниб сўради.— Тезроқ айт, қизим...

Назокатхон кўрган-билганларини бирма-бир ҳикоя қилди.

Кеча Олтинсойда янги фильм кўрсатилди. Кино-театр қишки клуб ёнида бўлиб, яқинда ремонтдан чиққан учун оқариб турарди. Кинотеатрнинг деворлари баланд бўлса ҳам, ўйинқароқ болаларга асло халал бермасди. Улар дарахтнинг шохларига чиқиб, чурқ этмай, фильм кўришни севардилар.

Олтинсойликлар кинога ҳам меҳмонга боргандай бирга-бирга борардилар. Чоллар неваралари билан, эркаклар хотинлари билан, қизлар бўлса, дугоналари ва дўстлари билан борардилар. Фақат Назокатхон ёлғиз эди. Унинг лабида табассум, қалбида қайғу сезиларди. Котиб қиз кинотеатрга кириш олдида Карим билан Меҳрига дуч келди. Барча олтинсойликлар сингари Карим билан Меҳри ҳам байрамга чиққандек ясанган эдилар. Карим оқ шойи кўйлагини устидан жужунча костюм кийиб, гулли галетук таққан эди. Меҳри ҳам оқ шойи кўйлагига ярашиғлик туфли кийиб олган эди. Бошидаги ироқи дўппишя ҳуснига ҳусн қўшарди. Иккаласининг ҳам юзларидан нур томарди, кўзлари аса, юлдуздек чақнарди. Назокат йигит билан қизни кўрди-ю, баданлари жимирлаб, бир лаҳзада одамларнинг ичига шўнғиб кетди ва киши билмас жойга ўтирди. Кеч салқини тушганлиги учун ҳам Карим билан Меҳри бир-бирига ёпишиб ўтирардилар. Каримнинг фикру зикри экранда бўлаётган воқеалар билан банд бўлиб, Меҳрининг қўлларини маҳкам ушларди. Қиз ҳам, йигит ҳам бир-бирларини унутиб, экрандаги воқеаларни бир кўз билан кўрардилар, бир қалб билан ҳис этиб, битта фикр билан банд эдилар. Назокатхон Карим билан Меҳридан бир неча қатор орқада ўтирса ҳам, уларга термиллиб, ич-ичидан ҳасад қиларди ва шу билан бирга, Карим сингари севимли йигит олдида бўлишни, иссиқ нафасини сезиб, юрак уришини қон томпларидан ҳис этиб, ноёб севгининг бир олам севинчига маст бўлган ҳолда, бирга ўтиришни ҳавас қиларди.

Котиб қиз кўрган-билганларини, ҳис-туйғуларини Қодировга ҳикоя қилди. Раис бўлса, Назокат айтган кичкина далилдан каттароқ хулоса чиқариш тўғрисида ўйлаб устара билан қирилган бошини қимирлатган ҳолда барча сўзларини маъқуллади.

— Ушандай котибга тоқат қилгансиз-а, раис амаки,— деди Назокат қошларини чимириб,— ҳа, тенги йўқ хушрўйлигига ҳамма иқдор...

Қодиров кўзини қисди:

— Олтинсойда битта гўзал бор!

— Йўқ, йўқ, раис амаки,— деди Назокат ноз-карашма қилиб,— гўзал эмасман. Меҳри бўлса, ҳақиқатан гул, очилган гул.

— Заҳарли гул!

Назокатхон хотиржам бўлиб илжайди. У, Карим билан Меҳрини мақтаб, Қодировнинг асабига текканини сезиб турарди...

— Карим енгил-елпи бўлса ҳам, анча сулув йигит.

— Фақат енгил-елпи бўлса эди, шуқур қиларди,— деди раис салгина жаҳл аралаш.— Комсомолнинг бошлиғи бўла туриб, ошпқ-маъшуқ бўлиб юрса инсофданми, ахир? Ёшлар нима дейди? Олтинсой лайли-мажнунларининг қилиқлари ғашимни келтиряпти. Сенинг гапларинг кўрсатиб турибдики, ошпқ-маъшуқлар ор-номусни, шарм-ҳаёни унутиб, қишлоғимизни шармандай шармисор қилиптилар. Ҳаммавақт кекирдагини чўзадиган Муротали қандай тоқат қилганига ҳайронман.

Назокат очиқ деразадан кўчага тикилиб, хитоб қилди:

— Мана, ўзи ҳам келяпти.

— Қани, чақириб кўй, яккама-якка тўрт оғиз гаплашай-чи...

Назокат эшикка чиқиб кетди-ю, бир лаҳза ўтмай, Муротали кириб келди. Унинг даладан келаётгани устбошидан билиниб турарди. Эски тўни, каштали белбоғи, тумшуги шилиниб кетган этиги ҳам чанг эди.

Раис бригадир билан совуққина саломлашиб, ўтиришга жой кўрсатди-ю, бригадирнинг кундан-кун узоқлашиб кетаётганини юзига солиб, таъна қилди. Муротали бўлса, иш қизиб кетганини, бош қашишга қўл тегмаётганини билдириб, этик олиш учун магазинга бораётганини айтди. Раис Муроталининг қайсарлиги ва жаҳли тезлигини билгани учун ётиги билан гапирди:

— Сенга бўлган меҳр-оқибатимни ўзинг биласан. Қадрдон дўстмиз. Қолхоз тузилган йиллардаёқ понуқатиқ бўлганмиз. Бир-биримизга суянган қадрдонлармиз, биттаю-битта арзанда қизинг менга ҳам фарзанд. Опа сути оғзидан анқиб турган пайтда, ўзимга котиб қилиб олганман. Уч йил қанотим остига олиб, кўрмаганини

кўрсатдим, билмаганини ўргатдим, ўз боламдай меҳр билан тарбия қилдим. Ниятим шуки, дўстим, кўзимнинг оқу қораси бўлган қизингнинг бахти очилсин.

Муротали кўзларини бир нуқтага қадаб, раиснинг сўзларидан кутилган мақсадни изларди.

— Олижаноб қизинг бор, дўстим. Шунинг учун ҳам таниш-билишлари беҳисоб,— Қодиров салгина тўхтаб, мулойимлик билан маслаҳат қилди:— Бироқ беҳисоб таниш-билишларнинг фарқига борса бўларди. Ким билан шивир-шивир қилиб юрганини ўзинг биларсан.

— Карим ҳалол йигит,— деди Муротали.

— Кўзинг кўр, қулоғинг карми,— Қодиров чўғни босган кишидай сапчиб ўрнидан турди,— Олтинсой шаънига иснод келтирганини биласми йўқми, ҳамманинг оғзида дув-дув гап. Мажлисда ҳам бирга бўлармиш, кинога ҳам бирга борармиш... Қизингни тийиш қўлингдан келадими, йўқми?

— Қиз билан йигит кинога борса, айб эмас. Эски вагонлар ўтиб кетган, раис!— деди Муротали қайсарлиги тутиб. У, юраги тўла қаҳр-ғазабини қизига ҳам, Каримга ҳам айтиб, «тийиб қўйиш»ни кўнглидан ўтказса ҳам, Қодировнинг таъна ва танбеҳларини асло тан олмай, ҳамон эътироз билдирарди.

— Ошиқ-маъшуқлар шарм-ҳаёсини йўқотса ҳам майли экан-да!— деди Қодиров заҳарханда қилиб,— йўқ, дўстим, ойна этак билан яширолмайсан. Карим билан Меҳри фильм кўриш эмас, қучоқлашиб ўтириш учун кинога борганлар.

— Ким кўрипти?

— Бутун Олтинсой кўрган. Шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламайди! Майли, шошмай тур, қизинг неvara туққанини кўриб қоларсан...

Муротали ирғиб ўрнидан турди-ю, қалтироқ босган қўлларини столга тираб, заҳар билан жавоб берди.

— Тухмат! Гапнинг пухтаси шуки, қизим ундоқлардан эмас. Юзимни ерга қаратмайди. Карим ҳам...

— Карим,— деди раис Муроталининг сўзларини юлиб олиб,— у тиррачча бошимизга битган бало бўлди. Меҳрини йўлдан урган ким? Кўчишга кўндирган ким? Сенинг устингдан турли-туман овоза тарқатган ким? Авом, нодон, қайсар, деган ким? Карим эмасми! Сен уни «ҳалол йигит» дейсан. У бўлса, сени ҳам, мени ҳам оёқ ости қиляпти.

— Ҳой, раис, оғзингизга қараб гапиринг, ҳулочинг қаҳрига учрайсиз.

— Яхшилиқ қил, ўйингга етма... Сенга яхшилиқ қилай десам, қайсарлигинг тутади. Маслаҳатим шуки, Меҳрини тийиб ол. Каримдан узоқ бўлсин. Оғизга ҳам тушмайсан, уятга ҳам қолмайсан. Ишга тажриба кўзи билан қара, дўстим!

Бригадир шунча асабийлашдики, кўзлари ҳам хиралашиб кетгандек бўлди. У, этик олишни ҳам унутиб, тўғри далага йўл олди. Муротали дала шийпонига етиб келганда, ҳамма тушликка чиқиб, ёғли шўрва ичарди. Меҳри бўлса, бир бурчакка тиқилиб, журналнинг расмларига термилган ҳолда дадасини кутарди. У, дадаси келиши биланоқ, қаршисига чиқди:

— Дада, сизни кутяпман. Мунча ҳаяллаб кетдингиз, этик олдингизми?

— Этикдан бошқа дард чиқиб қолди.

— Овқат едингизми?

— Томоғимдан овқат ўтмайди. Қани, чеккароққа чиқ, гап бор!

Ота-бола олдинма-кейин юриб, ҳовуз бўйидаги дарахтларнинг орқасига ўтиб кетдилар. Муротали одамлардан панага ўтгач, дарҳол тўхтади-да, қизига бурилди. Унинг кўзларида ғазаб ўти алапга оларди, оипоқ лаблари иррирарди. Меҳри дадасининг авзойи бузуқлигини сезса ҳам, сабабини билмасди ва ўзида қандайдир куч ва ишонч сезиб, дадаси келтирган далилларни рад қилишга тайёрлик кўрарди. Қайсарликда у дадасидан сира ҳам қолинмасди.

Муротали пешаналарини тириштириб, қаҳр-ғазаб ўти чақнаб турган кўзларини қисиб, шивирлагандек сўради:

— Уятсиз! Қачонгача шарманда қиласан?

— Нима деяпсиз, дада?

— Ёмонга яқин юрсанг, балоси юқар. Каримга яқин юриб, юртга юрғусиз қилдинг!

— Дада!..

— Бутун Олтинсойга мазах бўлганингни биласанми? Ор-номусимизни лойга беладинг, дори ўлгунча кетмайди-ган бўлди. Карим билан сени Лайли-Мажнун, дейдилар.

— Лайли-Мажнуннинг нимаси ёмон, дада?

— Қариганимда шарманда қилма, ҳа, гапинг пухтаси шу!— Муротали жаҳл ўтида бақирганини ҳам сезмай қолди. У шундай тутақиб кетган эдики, қизини бў*

ғиб ташлашга рози эди. Меҳри ҳам дадаси сингар и адолатсизлик ва бӯхтонни кўрганда, ўзини тутолмайдиган даражада тутақиб кетарди.

— Дада,— деди у, тиниқ овоз билан,— Карим билан дўст эканлигимизни ҳеч кимдан яширганим йўқ.

— Дўст эмиш,— Муротали заҳарханда қилди.— Шу юриш-туришинг дўстликми? Биласанми, илгари нима деб атардилар?..

Меҳри, дадасининг кўзига мағрур тикилди:

— Карим билан мен бир-биримизга кўнгил қўйганмиз, чин юракдан севишганмиз.

Муротали Меҳрини жиноят устида қўлга туширгандай, таҳликага тушди ва бор ғазабини ифода қилиб, хитоб этди:

— Мана эндиғи ёшлар! Ўз даданга шундай дейишга қандай тилинг борди?

— Чин севгимга иқрорман. Бизнинг севгимиз чўққиларнинг қоридай, булоқнинг сувидай тоза-покиза. Карим билан тўй қиламиз...

— Кўзим тирик экан, Каримнинг қорасини кўрмайсан. Ўша маҳмадона тирранчадан бошқа қуриб қоптими? Кимга бериш менинг ихтиёримда! Гапнинг пухтаси шу, билиб қўй!

— Мен фақат Каримни дейман...

— Тилингни тий, уятсиз...

Меҳри ўт бўлиб ёнарди. Дадаси қанча тутақиб, қанча бақирса, у дадасидан ҳам кучлироқ тутақиб, ҳужум қиларди:

— Сиз ҳам айбингизга иқрор бўлсангиз, ёмон бўлмасди. Олтинсойда одам қуригандай Ғафур билан сирдошсиз. Ўғри, савдогар, эҳтимол, мени ҳам Ғафурдай ҳаромтомоққа берарсиз.

— Ғафур десам, Ғафурга чиқасан.

— Ўғри, ифлос...

— Катталарга тил тегизма.

— Нима, сигир олиб, сигир сотадиган савдогарга шериклигингиз борми? Нега унинг қилмишларига панжа орасидан қарайсан?

— Ўз дадангни жиноят ботқоғига итарадиган бўлдингми? Уятсиз, шарманда...

— Йўқ, мени уролмайсиз, дада. Ёлғон-яшиқ, иғво-туҳмат жаҳлингизни чиқарса ҳам, уролмайсиз. Умригизда бирор марта чертганингиз йўқ. Ғафур масаласида

овозимни бўлмайсиз. Фош қилгунча гапирганим гапирган. Ўғрим — ўғри. Савдогарми — савдогар, ифлосми — ифлос... Ёшингиз бир жойга бориб қолса ҳам, одамни танимайсиз. Жиянимга тухмат қилипсан, деган ким эди, Ойқиз билан ораларингни бузиш ниятида кекирдак чўзган ким эди? Наҳотки, дўст билан душманни ажратолмайсиз? Наҳотки, мутаҳамларнинг тегирмонига сув қуйганингизни сезмасангиз!

— Юраги пок, айбинг бўлса, юзингга айтади, гапнинг пухтаси шуки, Гафурни ҳурмат қиламан.

Меҳри диққат билан дадасига термилди. Кўзлари жиққа-жиққа ёш билан тўлди. Муротали қизи билан уришиб чарчади шекилли, совуққонлик билан деди:

— Охирги сўзим... Ё мени дейсан, ёки Каримни.

Меҳри бошини чайқаб, эътироз билдирди.

— Гулхани оёқ ости қилиб ўчириш мумкин. Аммо севгини ўчириш сира-сира мумкин эмас. Мен Каримсиз туrolмайман!

— Маҳмадона Карим дадангдан ҳам азиз бўладиган бўлса, майли, жўна, кўзимга кўринма.

— Дада!

— Йўқол дедим-ку, йўқол, янги қишлоққа жўна!

— Янги қишлоқда бирга яшаймиз, дада!

— Қатортолга изингни босма!

— Дада!..

— Йиғлама. Энди менинг қизим йўқ, сенинг даданг йўқ... — Муротали овқатдан ҳам воз кечиб, тўғри пахтазорга кириб кетди-ю, орқасидан йиғлаб қолган қизига қайрилиб ҳам қарамади. Бригадир бошини ердан кўтармай, кўнгли қоп-қоронғи бўлиб гўза чопди, кечаси дала шийпониди тунаб қолди. Меҳри эса шу-шу, Ойқизларникида яшайдиган бўлди.

Мана, неча йилдирки, Меҳри Ойқизни севиб, Ойқизга суянарди, юрагида қанчаки сири бўлса, фақат Ойқизга айтиб, самимий маслаҳатлар эшитарди.

Ҳозир ҳам дадаси билан қаттиқ уришганини бирмабир айтиб бергач, Ойқиз чиройли кўзларини бир нуқтага тикиб, ўйланиб қолди. Ойқиз ҳар гал, хаёл суриб қолганда, пешонасидаги бирда-ярим ажинлари кўпайгандек кўринарди. У, Меҳрининг ҳикоясини қунт билан эшитгач, мулойимлик билан сўради:

— Ортиқча қизишиб кетмадингмикин, сингилчам? Ҳар ҳолда, даданг-ку...

Меҳри кўз ёшларини артиб, астагина жавоб берди:
— Уэр сўрашга тайёрман, опагон! Бироқ нима учун?
Гуноҳим йўқ-ку. Дадам бўлса...

— Сен ҳам дадангдан қолишмайсан,— Ойқиз Меҳри-
ни бағрига босиб, мийиғида кулиб қўйди:— Дадангининг
гапига кира қолсанг бўларди.

— Каримдан кечиб-а?

— Ке, кўнглингни тўқ тут, даданг аста-секин совиб,
кайфига келгандан кейин ўзи ҳам тушуниб қолар. Да-
данг ҳам, Каримнинг ҳам ўз-ўзингники бўлади, сингил-
чам!

— Оҳ, қандай яхши бўларди, опагон!

— Албатта,— деди Ойқиз тантана билан кулиб,—
ҳаммаси кўнглингдагидек бўлади, Меҳрим. Тўйларингни
тоқатсизлик билан кутаман. Карим қандай ақлли йигит.
Бечора, ота-онасиз етим ўсди. Рўзгор кўришни тоқатсиз-
лик билан кутяпти.

Ойқиз, дадаси эсига тушиб, кўзларига ёш олди. Меҳ-
ри унга ачиниб, ўпкаси тўлиб кетди ва пиқ-пиқ йиғлади.

— Рўзгоримизнинг эркатойи эканлигингни ўзинг ҳам
биласан,— деди Ойқиз кўз ёшларини артиб.— Мен билан
туравер, Олимжон акам йўқлигида шундай ҳам зерка-
манки, мана энди сен овунчоғим бўласан. Янги қишлоқ
битгач, дадангга қўшиб кўчириб қўямиз. Даданг ҳамин-
ша биз билан бирга, севимли сингилчам!

Пигирма тўққизинчи боб

АБДУЛЛАЕВ ИМЗО ЧЕКАДИ

Область партия комитетининг секретари Абдуллаев
райижроком раиси Султоновнинг умиди, таянчи ва су-
янган тоғи эди. У, пкки қўлини орқасига қилиб, стол
билан дераза ўртасида тинмай бориб-келарди, кутилма-
ганда қийин ва мураккаб вазиятга йўлиққани учун азоб
чекарди. Абдуллаев қанча ўйласа, шунча ташвишланиб,
нотинч бўларди.

У, юмшоққина гилам устида бориб-келгани учун оёқ
товушлари асло эшитилмасди... Очиқ дераза олдида қад
кўтарган қудратли қайрағоч кўчани тўсиб турарди.

Кабинет чиройли қилиб жиҳозланган. Янги ва ҳаша-
матли стол устида газета-журналлар ва телефонлар.

Оппоқ мармар лавҳа устига қўйилган шиша спёҳдон жуда ярашиғлик эди. Столдаги ойна устида газета ётибди. Абдуллаевнинг кайфини бузган ҳам ана шу газета эди.

Газета Олтинсой ерларини ўзлаштириш тўғрисидаги тадбирларга бўлган муносабатни очиқ-ойдин белгилаш зарурлигини эслатиб турарди. Янги ер очиш тадбирлари район партия ташкилоти томонидан тасдиқланган ва олтинсойликлар қизғин ишга киришиб кетган бўлсалар ҳам, бу тадбирлар Абдуллаевнинг айби билан сансалорликка солинган эди. Область партия комитетининг биринчи секретари олтинсойликлар ташаббусига ўз вақтида қизиққан ва қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи Абдуллаевга тегишли мулоҳазалар тайёрлашни топширган бўлса ҳам, у дудмол қилиб келарди, олтинсойликлар ташаббусига ич-ичида қарши бўлса ҳам, ўз фикрини очиқ баён этмай, печачида ойлари чўзиб юрди.

Абдуллаев онда-сонда учрайдиган ва ўзини партия билан тенглаштириб, партия номидан ваъда берадиган, аслда эса, ўз билгича кичик ишга ҳам қўл урмайдиган хизматчилар тоифасига кирарди.

Албатта, катта лавозимда тургач, у ҳам ўз зиммасига оз-оз жавобгарликни олиши табиий. Мисол учун Султоповнинг номзодини ижроком раислигига қўтарганда, барча оғир-енгилини ўз устига олганлиги ҳақиқат. Аммо, катта ва мураккаб масалалар ҳал этилганда, юқоридан келган кўрсатмалар ва бошқаларнинг фикр-таклифлари билан чекланиб, «қўшимча масъулият»дан хол қолмишига интиларди. Абдуллаев партиянинг йўли фақатгина юқоридан келадиган кўрсатмаларни қўйи ташкилотларга етказиш деб, партиянинг продасини эса, совет халқи продасининг йўлидиси эмас, балки ноаниқ буйруқдай фараз қилиб, хира тушунарди. У, партия ҳақиқатининг очиқ ва ойдинлигини, партия халқни бошқарибгина қолмай, унинг овозига диққат-эътибор билан қулоқ солишини, таълим берибгина қолмай, халқдан ўрганиши ва турмуш келтириб чиқарган масалаларни ҳал этиш йўллари очиқ-ойдин кўрсатибгина қолмай, ҳаммаша халқ ташаббуси, фикр ва таклифларини қўллаб-қувватлашини асло туншунмасди. Халқ ташаббуси Абдуллаевнинг планларини бузар, ишларини издан чиқариб, фикрларини чалғитар ва тинч-осойишталигига халақит берарди.

Янги ер очиш тўғрисидаги таклифлар марказдан эмас, қандайдир қишлоқдан чиққанлиги Абдуллаевнинг гаши-

ни келтириб, юрагида шубҳа уйғотди. «Кўриқ очип ҳақида юқоридан бирор топшириқ олинган бўлмаса,— деди Абдуллаев ўз-ўзи билан суҳбат қуриб,— район раҳбарлари муайян фикрга келолмай мунозара қилишда давом қилсалар, масала ҳаммага қоронғи бўлса, аралашувимизнинг не ҳожати бор!» Абдуллаев барча масалаларни ўз-ўзи билан муҳокама қилгач, партиянинг кўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш тўғрисидаги чақирғини эслади. Албатта, у партия қарорига чин дили билан рози эди. «Бироқ, бу қарорларда,— дер эди у ўзинча,— Олтинсой номи кўрсатилмаган бўлса, бунинг устига гармсел, бўронлари қутуриб турса, ориқ ва камҳосил бўлса, бундай ерни очшдан не фойда! Ахир, кўриқ ва бўз ерларни очш тўғрисидаги кўрсатмаларни далилсиз, асоссиз, фарқига бормаи, ҳамма ерларга татбиқ қилавериш хато эмасми! Султоповнинг айтишига қараганда, ер ҳам ориқ, куч ҳам йўқ, бўрон билан гармсел дард устига чипқон бўлса-ю, бу ерларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмай, «очаверинглар» дейиш қалтис эмасми? Султопов санамаздан саккиз дейдиган одаммас-ку!

Агар Олтинсой ерларини очш фойдали экан, мутахассислар нега индамайдилар? Нега пойтахтдан кўрсатма келмайди? Абдуллаев узоқ ўйлаб, барча тадбирларни ўзинча муҳокама қилгач, «Олтинсойнинг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олинмагани ва бу тадбирлар хом, уйдирма ва қалтис бўлгани учун ҳам оқибатсиз қолдирилсин», деган қарорга келди. Шу-шу бўлди-ю, олтинсойликлар қарор кутмай, қизгин ишга киришиб кетдилар. Чўлнинг қиёфаси кундан-кун ўзгариб борарди. Бу вақт ичида Абдуллаев ҳам қўл қовуштириб турмади. Комиссия устига комиссия тузиб, қанча-қанча йиғилишлар қилди, қанча-қанча қимматли вақтлар беҳуда кетди. «Олтинсойнинг ўзига хос хусусиятлари» ҳисобга олинмаганлигини исбот қилиш учун қанча-қанча «далил» топдилар.

Бироқ, бу вақт ичида олтинсойликлар чин ғайрат, зўр жасорат билан ишладилар. Ўзларнинг ҳақ эканликларини фидокорона меҳнат билан, пешона тери билан исбот қилдилар. Тўғри, бу вақт ичида янги ер очшга тиш-тирноғи билан қарши чиққанлар Юсуфий ниқобида хуруж қилдилар, туҳмат-бўхтон ёғдириб, колхозчилар ва механизаторлар қўлини ишдан совутмоқчи бўлдилар. Бировга иғво, бировга дўқ, бировга пўписа қилиб, меҳнат-

севар азаматларни қўрқитмоқчи бўлдилар. Бироқ, касални яширсанг, иситмаси ошкора қилади дегандай, бу найранглар ҳам ошкор бўлди. Жўрабоев ўз мақоласида тухматларни фош қилиб, халқ ташаббусига юксак баҳо берди. Шу-шу бўлди-ю, халқнинг кучига куч, ишончига ишонч қўшилиб, улуг мақсад йўлидаги меҳнати кундан-кун кучайиб борди.

Область партия комитетининг биринчи секретари олтинсойликлар ташаббуси билан биринчи кунларданоқ қизиқсиниб, Абдуллаевни қистай бошлади.

Бир куни, у Абдуллаевни ўз кабинетига чақирди ва уни ўтиришга таклиф қилиб, жиддий оҳангда сўради:

— Олтинсойликлар таклифини аллақачон обком бюроси муҳокамасига қўйиш керак эди. Бу ишнинг чўзилиб кетишига сабаб нима?

Абдуллаевга биринчи секретарь асабийлашиб гапиргандай туюлди.

— Ҳаммасини чуқур ва пухта ўйлаб кўриш керак,— деди Абдуллаев елкасини қисиб.— Бу таклифнинг ташаббускорлари ҳамма далилларни келтиришгану, лекин райнжроком раис ўртоқ Султоновнинг мулоҳазаларини ҳам эътиборсиз қолдириб бўлмайди...

— Қандай мулоҳазалар ўзи?

— Унинг мулоҳазалари жуда тўғри. Биз ҳали мавжуд ерлардан олишимиз мумкин бўлган даражада ҳосил етиштирмаймиз. Биринчи галда ғўза тупларининг қалинлигини ошириб, шу асосда ҳосилни кўпайтириш, кўпроқ пахта етиштириш керак.

— Шунини унутмангки, ҳосилни ошириш муҳим омил бўлса ҳам, лекин тобора кўп пахта етиштириш учун ҳосилни оширишгина кифоя қилмайди, балки қўриқ ерларни очиб, экин майдонларини кенгайтириш ҳам талаб қилинади.

— Ахир, бу фақат Султоновнинг мулоҳазалари эмас-ку!..

— Сиз бировларнинг мулоҳазаларига эмас, тажрибага, турмушга таяниб иш кўринг. Шундай қилсангиз, адашмайсиз.

Абдуллаев тажаанглашиб, асаби қайнаб гапирди:

— Ўзим ҳам чуқурроқ ўрганмоқчиман. Қўриқ ерларни ўзлаштириш қалтис иш. Ўртоқ Султонов «қўриқ очиш плани»нинг ташаббускорлари маҳаллий шароитларнинг

Ўзига хос томонларини ҳисобга олмаганлар, дейди. Эҳтимол, Султонов ҳақдир. Бунинг устига, ҳозирча юқоридан ҳеч қандай кўрсатма ҳам йўқ-ку!..

— Каллани ишлатиш керак!— деди биринчи секретарь жаҳл билан,— ўрганинг, тезроқ ўрганинг. Тилда пахтачиликни юксалтириш ҳақида қайғуриб гапирасизу амалда ўзингиз бу ишга тўсқинлик қиласиз, муҳим ишларнинг ҳал этилишини судраб келасиз. Тагин сизга қанақа кўрсатма керак? Партия халқ ташаббускорлигига, омманинг ижодий ташаббус кўрсатишига кенг йўл очиб берганини билмайсизми?.. Шу масала юзасидан узил-кесил мулоҳазаларингизни тез кунда тайёрлаб, топшинг.

Обком биринчи секретарининг қатъий оҳангда гапирishi Абдуллаевни чўчитиб қўйди. У, анчадан буён Абдуллаевга зимдан разм солиб юрарди. Ҳозир бўлса, ундан ўз фикрини узил-кесил, равшан айтиб беришни талаб қилди. Эҳтимол, биринчи секретарь Абдуллаевнинг ана шу фикрига қараб, унинг иш қобилиятини тарозига солиб кўрар. Абдуллаевнинг аҳволи мушкул эди.

Бунинг устига, республика газетасида халқ ташаббусини бўғиб келганлар аёвсиз фош қилинганч, Абдуллаев ўзини йўқотиб, саросимага тушиб қолди..

Унинг қалбда бир-бирига зид бўлган икки фикр ўрин талашарди. Бир — олтинсойликлар ташаббусини ёқлаш бўлса, иккинчиси — Султоновнинг далиллари, комиссиянинг мулоҳазалари асосида борни йўқ қилиш эди.

«Маъқул этилсин!» деган таклифлар гашини келтириб, юрагига ваҳима соларди. Шунинг учун ҳам Тошкентдан эмас, қандайдир бир Олтинсойдан кўтарилган тадбирларга имзо чеккани қўли бормасди.

«Рад этилсин!» деган лойиҳага имзо чекай деса, вақт ўтиб, иш қилиниб, қўриқлар очилиб, каналлар қазилиб, қишлоқлар қурилган эди. Қўриқ ва бўз ерлардаги ишлар тобора кенг миқёсда олиб бориладди. Демак, «рад этиладиган» бўлса, янги ер ижодчиларини жазо кутарди. Бундай вазиятда жазоланганлар ҳам қўлларини қовуштириб, жимгина ўтиришлари амри-маҳол эди. Юқорига арз қилиб, янги ернинг фойдасини ишотлаб, жазо берганларга қарши масала кўтаришлари табиий эди. Шундай қилиб, Абдуллаев ўйлаб-ўйлаб, ўйига етолмасди. Стол устидаги газета ҳам терлатиб, ҳам совутарди..

У юра-юра чарчади шекилли, стулга ўтириб газетага кўз югуртирди.

Мақола Абдуллаевга мутлақо алоқасиз эди. Унда катта совхоз партия ташкилотининг секретари директор билан бир ёқадан бош чиқариб, ишчилар кўтарган қимматли ташаббусни бўғиб келаётгани аёвсиз фош қилинганди. Абдуллаев бу секретарни жуда яхши танирди ва қўйдаи беозор, қўзидай бегуноҳ, деб ўйларди. Мана энди шундай одам қаттиқ танқид остига олинган эди. Демак, партия танқидидан озод қилинган одам бўлмас экан-да. Демак, бу танқид бир кун бўлмаса бир кун Абдуллаевга ҳам тегиб ўтиши мумкин. Танқиддан холи бўлиш мушкул экан-ку! Шундай қилиб, Абдуллаев учун ҳам қийин ва оғир, мураккаб ва қўрқинчли кунлар бошланди... «Ойнинг қаердан қўниш беришини билмай» ташвиш ва хавотир ичида яшарди.

«Танқиддан турли одам турлича таъсирланиб, турлича хулоса чиқарар экан,— деди Абдуллаев ўз-ўзига.— Бировлар мартабасининг улуғлигига ишониб, танқиддан холиман, деб ўйлайди. Ақл-фаросати кўпроқ бўлган иккинчи бировлар номлари муайян кўрсатилмаса ҳам, ҳар қандай танқиддан тегишли хулоса чиқариб оладилар-да, шу билан хавф-хатардан соқит бўладилар. Учинчи тоифадаги кишилар, фикр-фаросатлари етса ҳам, қўрқоқ бўладилару бундай танқиддан саросимага тушадилар: «бугун танишимни урса, эртага мени савалайди» деб, титраб-қалтирайдилар...»

Абдуллаев содир бўлган воқеа ва вазиятни ўз-ўзи билан муҳокама қилар экан, олтинсойликлар ташаббусини қувватлашга қарор қилгандек бўларди-ю, бироқ бундай ҳужжатга имзо чекиш учун қўли титрарди. Айниқса, стол устидаги газетага кўзи тушгач, «совхоздаги тўраларни танқид қилган газета, мени ҳам чимдилаб олиши мумкин» деган фикрларни кўнгилдан ўтказиб, ўз-ўзидан чўчиб кетарди. Олтинсойликлар ташаббусини қувватлагани учун эмас, балки узоқ ойлар сансалорликка солгани учун тик туриб жавоб бериш пайти яқинлашаётганини сезиб турарди.

Гарчи Олтинсой ерларини очиб тўғрисида юқоридан кўрсатма олинмаган бўлса ҳам, пастдан бўладиган ташаббусни ҳаминша қувватлаш ҳақидаги партия топшириги ёдига тушгач, Абдуллаев яна чўчиб кетди ва нима

бўлса ҳамки, олтинсойликлар ташаббусини ёқлашга қарор берди.

Бироқ унинг юрагида яна бир-бирига қарама-қарши фикрлар пайдо бўлди. Агар бу тадбирларга имзо чекилса, Султоновнинг ҳоли не кечади? «Менинг ноилжоллигимни Султоновнинг ўзи ҳам билиши лозим,— деди у ўзини юпатиб.— Агар эски фикрда турадиган бўлсам, Султоновнинг сири фош бўлиб, хатарли ботқоққа ағдарилиб тушуви мумкин. У йиқиладиган бўлса, ўзингина кетмай, менинг ҳам этагимдан тортиши тайин. Дўстим, энди сени қувватлаш қалтис ва қўрқинчли эканлиги ўзингга ҳам равшан-ку! Майли, толеи йўқ дўстимни бугун бўлмаса, эртага ёқлаш тўғрисида ўйлаб кўраман». У, Султоновни ўйлаб, ич-ичидан ачпнарди...

Ўттизинчи боб

ЕЛҒИЗЛИК ФОЖИАСИ

Область партия комитети қўриқ очиш тадбирларини тасдиқлагандан сўнг, Ойқизнинг иши ва ташвиши яна кўпайиб кетди, чунки қўриқ ва бўз ерларда қурилаётган посёлкаларнинг жавобгарлиги Ойқиз зиммасида эди. У янги қишлоқларни битган ҳолда, бахтли колхозчилар билан тўлган ҳолда, янги ҳаёт қийнаб, ўйин-кулги билан тўлиб-тошган ҳолда кўришни ҳавас қиларди.

Уста Ҳазратқул иморатлар қурилишини муддатидан бурун тамомлаб, ўз ваъдасини шараф билан адо этди. Энди ҳамма иш Смирновга қараб қолган эди. Чунки кўчириш маросими янгидан қурилган каналга, шу қаторда янги қишлоқларга сув келишига боғлиқ бўлиб қолганди. Поёнсиз чўлда сувсиз ҳаёт кечириш мумкин эмас-ку!

Шунинг учун ҳам Ойқиз канал қурилиши ва сув очилишини билиш, ҳовуз қурилиши билан танишиш ниятида Смирновнинг олдига келди. Қурилиш бошлиғининг кабинетида қизгин ва самимий суҳбат борарди. Смирнов, одатдагидек, кўзойнагини бурнининг устига қўйиб, худди музокара қилаётган кишидай гапирарди:

— Мана, қилинган иш, кўз олдингда, ҳаммасини кў-

риб турипсан,— деди Иван Никитич порозилик билдиргандай,— қўл қовуштириб ўтирганимиз йўқ...

Ҳовуз қурилишидаги ишлар тамом бўлиш олдида турарди. Катта канал ҳовузга туташган жойда темир-бетондан чиройли тўғон қурилган эди. Кенг каналнинг ичида ва дамбаларнинг устида экскаваторлар, бульдозер ва скреперлар онда-сонда қолган тупроқларни чиқариб, қирғоқлари ва ичларини текисларди. Ҳамма ерда тоғ-тоғ тупроқлар, шағаллар, турли-туман механизмлар ва тиним билмай ишлаётган одамлар кўзга ташланарди. Ҳовуздаги сув Иван Никитичнинг кабинетидан кўринмасди, чунки айланма дамба аллақачон битгани ва неча-неча ойлар тўғон очиқ тургани учун ҳовузнинг суви озайиб, фақат тубида қолган эди. Смирнов бўлса, ўз меҳнатининг самараларидан сира хотиржам бўлмай, ҳаммша сувни кўпайтириш ва тежаш ҳамда исроф қилмай сарфлаш тўғрисида ўйларди.

— Ишингиз жойида-ку, Иван Никитич,— деди Ойқиз ҳовуз қирғоқларида қилинган ишлар билан тапишиб.

Инженер аста плжайди, энгагидаги қоп-қора холи салгина олдинга чиққандай бўлди.

— Жойида эмас, Ойқиз, муддати яқинлашиб қолганидан безовта бўляпмиз.

— Муддатида битадиган кўринади-ку!..

— Мажбурият олувдик. Ишимиз билан суръатимиз ўртасида сал-сал тафовут бор, шунинг учун ўз муддатида сув беришга гумоним бор, Ойқиз.

— Мен ҳам муддат яқинлашганидан безовтаман! Хўш, Иван Никитич, қачон янги каналдан сув шилдираб оқа бошлайди.

— Яқинда, Ойқиз, яқинда. Сиз бафуржа колхозчиларни кўчира беринг, сувни кейинроқ берармиз. Бирикки кун кутипса, ҳеч нарса қилмас.

— Бўлмайди, Иван Никитич! Колхозчиларни янги, обод қишлоққа кўчирамиз, деб ваъда қилганмиз. Сув бўлмаса, ободончилик бўлармиди. Шунинг учун ҳам сизни кутяпмиз.

— Мана, турмуш қандай!— деди Смирнов салгина ўйлашиб, узоқ нафас олди,— ўз-ўзимизни қистаганимиз етмагандек, энди сен ҳам қистайсан. Майли, қўшимча чоралар кўрармиз...

Кутилмаганда Жўрабоев кириб келди-ю, Ойқиз билан Смирновнинг суҳбати бўлинди. У, кечагина Тошкент-

дан келган эди, Абдуллаев билан бирга қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириш масаласи билан чақирилган эди. Мана ҳозир, пойтахтдан ғалаба билан қайтганлиги юз-кўзидан сезилиб турарди. Райком секретари Ойқиз ва Смирнов билан пссияқ кўришгач, юраги тўла севинч-қувончини айтиб берди:

— Сизларга катта совга келтирдим.

— Айта қолинг,— деди Ойқиз тоқатсизланиб.

Жўрабоев деразанинг олдида борди-ю, икки қўлини кўтариб, севинч билан хитоб қилди:

— Ғалаба билан қутлайман, дўстларим! Партия Марказий Комитети ва ҳукуратимиз Олтинсой ерларини очиш тўғрисидаги таклифларимизни қунт билан ўрганиб, кенг муҳокама қилгач, бир оғиздан маъқуллади ва ташаббусимизни бутун республика колхозларига ёйиш тўғрисида қарор чиқарди. Энди қўриқ ва бўз ерларни очиш кенг миқёсда олиб бориладиган бўлди. Мана, сизларни табриклар, хурсанд қилишга шошилдим.

— Таклифимиз тасдиқ бўлишига қаттиқ ишонувдим,— деди Смирнов юзлари ёришиб.

— Кучимизга куч, қувватимизга қувват қўшиладиган бўлди.

— Тўғри айтдингиз, Ойқиз,— деди Жўрабоев уни қувватлаб.— Лекин шунга эса тутингларки, ҳали жиддий спонвордан ўтишимиз керак. Султонов билан Қодиров қийинчиликларни кўрсатиб, бизни кўрқитмоқчи бўлган эдилар. Бир масалада улар ҳақли, албатта: биз босиб ўтадиган йўл текис, равон эмас... Ҳа, айтгандай, ёўзаларни кўрмаганимга анча бўлди, ҳосил қандай?

— Ёўзаларимиз,— деди Ойқиз ишонч билан,— мўл ҳосилдан дарак беришти.

— Қодиров-чи? Ҳеч ким билан ёқалашгани йўқми?

— Қодиров...— Ойқиз бир лаҳза ўйланиб қолди.— Қодиров ўздан-ўзи жимиб қолди. Ундан фойда ҳам йўқ, зарар ҳам...

— Шунинг ўзи зарар-да!— Жўрабоев кафти билан бегини артиб, маъюсгина гапирди:— Ранг тўғрисида алашдик. Дунёда одамни билишдан ҳам қийин ҳунар борми? Қодировнинг ўзгариб бораётганини билар эдик. Колхоз раислигидек мураккаб ишнинг уддасидан чиқолмаслигини ҳам тушунар эди. Ҳатто, узоқ йиллар қўл остида ишлаб келган деҳқонлар сабр-тоқати тугаб, «ишимизга гов» деб, уни бўшатишни талаб қилдилар, нима

учун чўзиб келганпмизга ўзим ҳам ҳайронман. Фикрим шуки, уни бўшатиб, ўрнига узоқни кўрадиган, ишни билладиган, ҳисоб-китобни севадиган, янгиликни сезадиган кпшини сайлаш лозим!

Жўрабоев узоқ вақтлардан буён раис устида ўйлаб келган фикрларини очиқ-ойдин баён қилаётганда, Қодиров ўзи ҳам коридорда ўралашиб юрарди. У Жўрабоев келганини эшитиб, орқама-орқа жўнаган эди. Раис райком секретарининг охириги сўзларини эшитди-ю, оёқ учида орқасига қайтиб, бир лаҳзада ғойиб бўлди. У ими-жимда отини ечди-ю, миннишга шошилди. Ҳаддан ташқари асабийлашиб, аъзойи бадани қалтирар, оёғини узангига қўя олмай, ҳадеб уринар эди. Анча уриниб, отга мингач, тўппа-тўғри районга — Султоновнинг олди-га жўнади.

Область партия комитетининг секретари олтинсойликлар ташаббусини ёқлаб чиққанидан сўнг, Қодиров ўзини раислик лавозимида омонат сезиб қолди. Гарчи, раис хавф-хатарни кўриб турса-да, омонат эканлигини сезиб турса-да, раисликдан олиннишга сира-сира ишонгиси келмасди. «Эҳтимол, афв этиб, гуноҳларимдан кечарлар», деган фикрни қайта-қайта кўнглидан ўтказиб, такрор қиларди: «Ахир, тажрибали раис бўлсам, наҳотки, область ва район раҳбарлари ўтмиш хизматларимдан кўз юмсалар!» Қодиров ўз-ўзини юпатишга уринди. «Фақат ишдан олмасалар бас... қўриқ ҳам очилар, гуноҳлар ҳам ювилар, фақат ишдан олмасалар бас...»

Қодиров қандайдир мўъжизага умид боғларди. Аммо, мўъжиза ҳам бўлмади, афв ҳам қилинмади. Смирновнинг кабинетидан тасодифан эшитилган сўзлар, бошига совуқ сув қуйгандек бўлди. «Илтиб турганингни сезасанми, раис,— деди у хаёл суриб,— энди сен ҳақиқий раис эмас, собиқ раиссан...»

Раис ўй-хаёл қоронғилигига кириб бораркан, унинг кўзига нимжонгина милтиллаб турган чироқ кўринарди. У, ана шу чироқ ёнган томонга — Султоновнинг олди-га йўл олди. Султонов ҳам сақлаб қола олмаслигини биларди-ю, ўрганган кўнгил ўртанса қўймас, дегандай, у билан учрашишга ошиқарди. Суянган тоғининг маслаҳати ва қўллаб-қувватлашига умид боғларди.

У, район ижроня комитетининг таниш биноси олдида бир лаҳза тўхтаб, терини артди, нафасини ростлади, сўнгра кўздан таниш скамейкалар, қатор-қатор дарахт-

лар, қабулга келган ва кутиб ўтирган кишиларга бир назар ташлаб, тўғри Султоновнинг қабулхонасига кириб борди. Таниш секретарь билан саломлашгач, кабинетга қараб юрди. Секретарьнинг энсаси қотди шекилли, совуқ-қонлик билан сўради:

— Ким керак сизга, ўртоқ Қодиров?

— Султонов ўзларидами?— Қодиров ҳаминша сўроқсиз киришга одат қилгани учун ҳам, кабинет эшигига қўл юборди. Таниш хотин бўлса, чаққонлик билан ўрнидан турди-ю, раиснинг олдини тўсиб, жаҳл аралаш огоҳлан-тирди:

— Ўртоқ Султонов ўзларида. Бироқ ҳеч кимни қабул қила олмайдилар. Муҳим мажлис...

Раис бир зумда қип-қизариб кетди-ю, бўйнидан оқиб тушаётган терларни артиб, эътироз билдирди:

— Мени-я? Мени ҳаммавақт қабул қилади.

— Ўртоқ Султоновга ҳамма баравар!

Қодиров тобора тутақиб кетди-ю, қабулхонада ўтирган хотин билан тортишини фойдасизлигини билиб, таклиф этди:

— Ҳар ҳолда, келганимни айтинг...

Секретарь елкасини қисиб, раиснинг кўпол ва ножўя ҳаракатларидан таажжубланди-ю, кабинетга кириб кетди. Орадан бир дақиқа ўтар-ўтмас қайтиб чиқди:

— Ўртоқ Султонов банд дедимми, банд! Қабул қилолмаганлари учун афсус қиляптилар. Муҳим мажлис бўлаётир. Истасангиз, боққа чиқиб кутинг. Бироқ яқин ўртада бўшамайдилар. Огоҳлантирганым кўнглингизга келмасин, ўртоқ Қодиров...

— Шундай денг...— Қодиров тарвузи қўлтиғидан тушиб, ўйланиб қолди. У бир неча дақиқа ўйланиб тургач, секретарь билан хайрлашини унутиб ташқарига чиқди ва Султоновнинг ҳийла-найрангини дарров пайқадди. Султоновнинг олдида одам ҳам, мажлис ҳам йўқ эди. Унинг бундай одати, айниқса, Қодировга аллақачон маълум. Фақат эски қадрдонини кўришни истамагани учун ҳам қабул қилмади. Энди Султонов Қодировдек сирдош дўстидан узоқлашишга интиларди. Султонов жуда ҳушёр ва шум эдики, шамол қай томондан келаётганини дарҳол сезиб, вазиятга қараб товланарди.

Раис умидсизланган ҳолда Олтинсойга етиб келганда, август қуёши ғарбга бош қўйган эди. Ҳамма қизғин ишда, идорада ҳеч ким кўринмасди. У, одам йўқлигидан

мамнун бўлди-ю, Назокатхон ўтирадиган хонага бошини суқди. Қиз дадаси билан гаплашиб ўтирарди.

— Алиқул,— деди у мулойимлик билан,— кейин менга йўлиқинг, гап бор.

Раис кабинетига кириб, стулига ўтириши биланоқ графинга қўл юбориб, дарров қўлини тортди. Графин бўш эди. Бир неча кундирки, Назокатхон аввалгидек раис ҳузурига чой, қанд-новвот кўтариб қирмайдиган, ҳатто, графинга тоза сув солиб қўйишга ҳам эринадиган бўлиб қолди. У Қодировдан ўзини четга тортарди... Эҳтимол, Меҳри билан Каримнинг соф муҳаббатлари унинг ҳавасини келтиргандир ва Назокатхоннинг қалбида ўзига ҳам, юрагида севги завқи бўлмагани ҳолда бепарволлик билан майл кўрсатиб келган хушторларига ҳам нафрат ҳисси уйғонгандир. Лекин Қодиров ўзича мулоҳаза қиларди: «Ошпоқ қиз менинг раислик мансабидан тушишимни сезяпти, чамамда. Яқиндагина раисга эркалик, хушомад қиларди, энди димоғи шишиб кетибди! Ўзи ҳамиша шундай бўлади: мансабдан, ҳурматдан тушиб қолдингми, дўстларинг ҳам юз ўгиради сендан. Отанг юзини ўтпирмаса бас, ҳозир битта камим шу эди ўзи. Йўқ, бошимга мушкул тушган кунда, у менга ташлаб қўймайди».

Алиқул раиснинг олдига киргач, эгилиб салом қилди ва хўмрайиб диванга ўтирди.

— Эшитдингизми, ҳосилот,— деди Қодиров Алиқулга мурожаат қилиб,— ишимиз хуржун, Умурзоқова ёлтиб келди. Қаттиқ адашган эканмиз...

— Мен эмас, сиз адашгансиз, раис,— Алиқул совуқ-қонлик билан дона-дона жавоб берди.— Айбингизга иқрор бўлаверинг, бировнинг елкасига ағдариб нима қила-сиз.

— Тўхтаг дейман!— Қодиров ўтдай ёниб, муштини столга урди.— Сизсиз ҳам адашганимни билиб турирман. Бироқ сизнинг ҳам ҳолингиз хароб, ҳосилот, келинг, сувдан қуруқ чиқин йўллари йўлайлик...

— Қилгилкини қилган сиз, энди ўзингиз ўйланг, менга нима? Мен пешана теримга таянган одамман. Ҳосилотликка ҳам ҳалол меҳнатим орқасида эришдим. Мансабимга муносиб одамман. Шунинг учун ҳам гап-сўздан, уриш-жанжалдан холиман, раис.

Бу сўзларнинг маъносига дарҳол тушуниб етмаган Қодиров Алиқулга тикилиб қолди. Алиқул диванда ўтириб, кўзларини қандайдир нуқтага тикиб, ачки соқолла-

рини гижимлаган ҳолда, совуққонлик билан гапирарди. Унинг пинагини бузмай, жимгина ўтириши раисга қаттиқ таъсир қилиб, тобора жаҳлини чиқарарди. Алиқулнинг қисиб кўзларида макр тўла кулги сезилиб турарди. Қодиров, ниҳоят, шу кулгини пайқаб олди-ю, унинг тумшуги олдига келиб дўқ урди:

— Мени нима кутса, сизни ҳам шу кутади. Бу ишга тажриба кўзи билан қаранг, ҳосилот. Ўзингизни кўзидай бегуноҳ кўрсатишга уринмай қўя қолинг, ҳамма қилмишларингиз, мана, кафтнинг устида турипти, бирма-бир айтганим бўлсин!

— Айтолмайсиз, раис! Қўрқасиз...

— Қўрқаман?! Ҳа-ҳа, шошмай тур,— деди раис сансираб,— сан қари тулки билан тўрт оғиз гаплашиб олай. Қўриқ очишга қарши чиққан ким? Икковимиз! Газетага мақола ёзган ким, мулла Сулаймонни авраган ким? Икковимиз. Иккаламиз адашдикми, иккаламиз халқ олдида жавоб берамиз!

— Сиз жавоб берасиз, раис, меннинг нима ишим бор?

Қодиров ҳосилотнинг сўзларини жимгина эшитолмай, муштини ўқталиб ургудай бўларди. Аллқул бўлса раисга тескари қараб, ҳамон эчки соқолни гижимларди.

— Хўш, дўстим!— Қодиров салгина шаштидан тушиб, бўшашгандай бўлди,— нима учун қилғиликни қилиб, чакалакка қочасан? Бу найрангларнинг асло ўтмайди, коммунистман, ўзимни ҳам, сизларни ҳам аямай фош қилганим бўлсин. Ишга тажриба кўзи билан қарайдиган одамман.

— Сизга ким ишонарди? Гапингиз нима-ю, пуч ёнғоқ нима! Халқ сизга эмас, менга ишонади.

— Ёпиқлик қозон ёпиқлик қолавермайди, ҳосилот.

— Қолаверади, раис. Сиз бўлса нафасингизни ҳам чиқара олмайсиз.

— Олтинсойликлардан ёмонлик кўрганам йўқ. Ҳаммасини очаман. Ўзимни ҳам, Султоновни ҳам, сени ҳам фош қиламан. Тулки тумшугидан плинсин!

— Мен-чи, раис, индамай турардимми? Бор-йўғи туҳмат, дейман. Айбини, бошқаларга ағдарипти, дейман. Раис, кўзингизни очиб, ўтмишга назар ташланг, мажлисларда кекпрдак чўзганингизда, мен жимгина ўтирганман. Демак, қўриқ очишга мен эмас, сиз қарши чиққансиз. Юсуфийнинг мақоласида номи кўрсатилган мен эмас, сизсиз, раис!

— Мен мажлисда гапирган бўлсам, сен зиёфатларда гапиргансан!

— Гувоҳингиз ким? Рўзи полвонми? Гафурми?— Алиқул ингичка панжаларини мушт қилиб очди,— мана, улар нима қилгани кафтимда турипти. Бозорма-бозор лочиндай кезганини биласизми? Биласиз. Ориқни семизга, қўзини тўқлига, тўқлини қўйга, кичикни каттага алмаштирганини биласизми? Биласиз! Колхоз фермасини ўпқондай ютаётганини биласизми? Биласиз! Раиснинг оғзини пора билан ёглаб туришларини биласизми? Биласиз! Мен ҳам олтинсойликлардан ёмонлик кўрганим йўқ, мен айтаман, раис.

Ҳосилотнинг сўзлари раиснинг қалбига ўқдай қадалди ва нафаси оғзига тиқилиб, хириллади:

— Сен тулқидан қўрқадиган жойим йўқ!

— Қўрқмасдан иложингиз қанча!— Алиқул заҳарханда қилиб гапирарди ва аста-секин раиснинг устидан ғолиб келаётганини сезиб турарди.— Ўйланг, раис, томогингиздан ғипиллатиб бўггач, райкомдан ва халқдан афв сўрайсиз: «Кўзимни шира боспти, қўриқ очишга тушувмашман» дейсизу раисликдан қувилсангиз ҳам, бошқа бирор ишда қоласиз. Шундай қилиб, худога минг шукур деб ишлайверасиз. Бўлмаса, бошқаларни жил тортмоқчи бўлсангиз, билиб қўйингки, бошқалар ҳам қўлини қовуштириб турмайди. Унда, раис, ишдан қувилганингиз ҳолва бўлиб қолади. Партия билетидан ҳам ажраласиз. Қолганларини айтиб ўтирмай, ўзингизга аён... Менга нима, сиз билан бирда-ярим ичган бўлсам, сизнинг қистовингиз бўлган. Бошқа гуноҳим борми? Гувоҳ-исбот ҳам йўқ-ку. Сизга ёмон, раис, ёв билан ўчакниша, деган маслаҳатимни эсдан чиқарманг.

Раис ўзини йўқотгудек бўлди, ҳосилотнинг ёқасидан маҳкам ушлаб, дўқ урди:

— Қари тулки!.. Заҳарли илов!.. Шошмай тур, қўлимга тушарсан...

— Ёқамга қўл юборманг, раис, шарманда бўласиз, мана шошманг...— Алиқул очиқ турган деразага интилиб, нимжон овоз билан қичқирди:— Ҳой одамлар!

Қодиров талвасага тушди ва ҳосилотнинг елкасидан тортиб, оғзини қўли билан бекитди:

— Овозингни ўчир, шайтон, тулки!

Алиқул бир силтаб раиснинг қўлидан қутулди-ю, пўписа қилиб деди:

— Худога шукур, денг, кўчада одам йўқ экан...— Алиқул белбоғини маҳкам боғлаб, чиранди:— Сувдан қуруқ чиқишим мумкинлигини билмаган экансиз, билиб қўйинг...

Ҳосплот бир лаҳзада ғойиб бўлди. Раис кенг кабинетда бир ўзи қолди. У шилқ этиб диванга ташланди-ю, аъзойи бадани бўшашиб кетгандай бўлди. Кеч кириб, ичкарига, ташқарига ғира-шира қоронғилик чўкарди.

Мана энди узоқ давр ичида қилинган гуноҳлар учун жавоб бериш вақти келди.

Ҳозиргача сен бу пайт тўғрисида ўйлаб ҳам кўрмаган эдинг, Қодиров! Умумхалқ меҳнати ва ғалабасини ўзинга ўзлаштириб, шахсан ўзингники қилиб кўрсатардинг. Бу ишинг тасодифий эмас, албатта. Сен ўзингни севиб, ўзингга бино қўярдинг. Билганинг билган, қилганинг қилган эди, фақат-фақат ўзингга ишонардинг... Шундан буён ҳам қанча-қанча сувлар оқиб ўтди, турмуш ҳам бир жойда турмай, юксалиш қонунлари йўлидан қанча-қанча илгарилаб кетди. Одамлар ҳам ўзгариб кетдилар, турмушдан орқада қолмаслик учун муттасил ўқиб-ўргандилар. Ҳамиша олға интилиб, таниб бўлмаслик даражада ўсиб-улғайдилар. Сен бўлсанг, кўз олдингда бўлаётган ўсш, ўзгаришни кўролмай, «ишга тажриба кўзи билан қараш керак», «менинг тажрибам, менинг хизматим» дея жаврадинг. Сен бир тўтиқуш бўлдинг у аллақачон ёдлаб олинган эски сўзларни такрор қилишдан нарига ўтмадинг. Оқибатда, сен турмушдан орқада қолганингни, тажрибаларинг эскириб кетганлигини билмай қолдинг. Шу вақт ичида қаттиқ талабчанлигинг — қуруқ ҳукмронликка, жасоратинг — кўрқоқликка, ишончинг — шухрат-парастликка, камтарлигинг — ўзингга бино қўйишликка айланиб кетди. Мана шуларнинг бирортасини ҳам сезмай қолдинг, айтсалар тан олмадинг.

Сен, Қодиров, кимлар билан сирдош, кимлар билан ҳамтовоқ, кимлар билан дўст бўлганингни қайта-қайта ўйлаб кўр! Паноҳингда эркатой бўлиб келганлар кимлар? Мана, бирдан-бир таянчинг Алиқул, айбингни фош қилиб, мазах қилганини ўзинг ҳам кўрдинг. Гафур-чи, Рўзи полвон, мулла Сулаймон-чи — ҳаммалари паноҳингда жон сақлаб семирдилар. Ахир, буларнинг ҳаммаси текинхўр, ўғри, ишەқмас, савдогар — колхоз танига ёпишган зулук эмасми! Буларнинг ҳаммаси хушомадгўйлик қилиб, мақтаган сари, талтайиб, «Олтинсойни Олтинсой

қилган ўзим, халқ елкасига кўтаради», дея жар солдинг. Ҳамиша қўйнингни пуч ёнғоқ билан тўлгазган, ширин ва ёлгон сўзлари билан маст қилганлар кимлар? Ўғрилар, тухматчи, хушомадгўйлар эмасми? Мансаб отининг раислик ағарида талтайган пайтларингда оёғингни ялашга тайёр турганлар кимлар? Бўрилар ва тулкилар эмасми!..

Ҳар ҳолда, сен ўшаларсиз ҳам туролмас эдинг! Улар тилёғламалик қилиб, мақтовнингни жойига қўярдилар. Бор фазилатингни кўкларга кўтариб, йўқ фазилатларингни ўзлари қўшиб мақтовга қиршганларида ёгдай эриб тураверардинг. Ўзингга зеб берганинг шу даражага етиб борардики, пзмнингдан ташқари сув ҳам оқмаса, шамол ҳам турмаса...

Шунинг учун ҳам қўриқ очини таклиф қилганларида пзат-нафсингга тегиб, ҳасад ўтинг аланга олди. Атрофингни ўраб олган ва мақтовнингни тўтиқушдек ёдлаб олган кишилардан бирор марта бўлса ҳам шубҳа қилдингми? Ахир, сен улар билан қизгин иш жараёнида эмас, фақат зиёфатлардагина учрашар эдинг-ку! Наҳотки, Олтинсойнинг энг яхши кишилари шулар бўлса! Наҳотки, меҳнаткаш билан ишەқмасни, ўғри билан тўғрини, дўст билан душманни ажрата олмасанг. Йўқ, раис, кўп нарсаларга фаросатинг етмаса ҳам, ўғри ким, тўғри кимлигини билардинг. Билардингу мақтовларга маст бўлиб, ҳақиқатдан кўз юмардинг!..

Мана энди, атрофингни ўраб олган кишилар ким эканлигини яхши билдинг. Бироқ билсанг ҳам фош қилолмайсан. Сенга хонлик қилганлардан ҳам ўч ололмайсан, чунки икки қўлинг ҳам жиноят арқонлари билан боғланган...

Йўқ, раис, ҳали ҳам қилмишларингга тушунганинг йўқ, мана, ҳозир ҳам тузалиш тўғрисида эмас, фақат ўзингни асраш тўғрисида ўйлаяпсан. Партия билетини сақлаш учун партия бурчи ва партия шарафидан ҳам кечмоқчисан! Фақат ана шу кир мақсадга етиш ниятида Алиқул билан фикран бўлса ҳам, битим туздинг. Демак, чин мақсадинг партияга хизмат қилиш эмас, балки партия сафида бўлишгина экан. Бу қалтис йўл эканлигини биласанми, Қодиров? Сен танлаган йўл коммунистга ёт йўлдир.

Йўқ, йўқ, Қодиров, энди ўзингни мусичадай бегуноҳ кўрсатишга уринмай қўя қол. Ҳали ҳам қилган гуноҳларингга тўғри баҳо бериш учун жасоратинг етмайпти.

Ҳали ҳам кўп-кўп масалаларга тушуниб етганинг йўқ. Ҳали ҳам: «Қўриқ очиш Ойқиз томонидан шуҳратпарастлик нуқтаи назаридан кўтарилган», деб ўйлайсан. Алиқулга тикилиб, «Ойқиз галаба қилди, мақсадига етишди» деганингда ҳам, шу фикрда эдинг-да. Бу билан «Ойқиз шахсий манфаатлари йўлида курашиб енгиб чиқди, энди таптана қилаётир» демоқчи бўлдинг!

Мана, кўриниб турибдики, раис, Умурзоқова ва унинг дўстлари ҳақ эканлигига ҳали ишонгинг келмайди. Ахир нима учун улар ана шундай мураккаб ва дадил ишни қўрқмай кўтардилар, чунки халққа ишониб халқ учун яшайдилар. Мана, халқ кучига ишонганлар қанчалик оғир ишга журъат қилган бўлсалар ҳам, галаба қозонганларини ўз кўзинг билан кўриб турибсан. Энди сен «адашдик, қалтис ишдан қўрққанмиз», дейсан! Эсинга ол-чи, Қодиров, нима учун адашдинг? Нима учун қўрқдинг? Шунинг учунки, Қодиров, сен мансабдан тушиб қолшдан қўрқдинг. Шундай қилиб, сен халққа ҳам ишонмадинг, халқнинг куч-қудратига, донолигига, узоқни кўра олишига ҳам ишонмадинг. Сиёсий кўр эканлигинг шу-да, Қодиров!

Агар сен ўзинга зеб беришдан қайтмас экансан, айбингни қоралаш учун жасорат тополмас экансан, партия ҳақиқатига тушунмас экансан, халқдан ҳам, партиядан ҳам ажралиб қоласан! Турмушда ёлғизликдан ҳам оғир фожиа борми!

Ўттиз биринчи боб

КЎПДАН КУТИЛГАН КҮН

Олтинсойликлар умумий йиғилишда Олимжонни «Қизил юлдуз» колхозига раис қилиб сайладилар. Қодиров бўлса, янги очилган ердаги бригадалардан бирида звено бошлиғи бўлиб қолди. «Осонликча қутулдим, деявер,— дерди ўзига-ўзи тасалли бериб Қодиров,— бундан ҳам баттар бўлиши мумкин эди. Қилмиш — қидирмиш, дейдилар-а!» Қодиров айбларига тўла ва самимий иқрор бўлишга журъат этолмай, қўриқда ҳалол меҳнат қилиш билан айбини ювишни, шу билан бирга, ҳали юрагида ўти бор эканлигини намоён қилишни мўлжаллаб қўйди. Қодировнинг сирлари фош бўлиб, танқид ва таъбеҳларга

учрагач, эски қадрдонлар барча гуноҳларни раисга ағда-риб, ўзлари туя кўрдингми, йўқ, дегандай ими-жиммида юрардилар. Мана энди Қодиров, ачиқ ҳақиқатларни эшитиб, шуурига сингдиргач, эски қадрдонларининг ким-лигини чуқурроқ билди ва уларнинг ҳаммасидан бир йўла қутулганига хурсанд бўлди.

Августнинг этакларига келиб, каналга сув очилди. Янги қишлоқларга ва қўриқларга борадиган ариқлар сув билан лиммо-лим тўлди. Тоғдаги ва саҳродаги қиш-лоқларнинг ҳаммасида кўчиш жараёни қизғин бошланиб кетди. Район партия комитети ва қишлоқ Советлари туз-ган тадбирларга мувофиқ, кўчприш ишлари пахта тери-ми бошлангунча тамом қилиниши лозим эди. Илгари онда-сонда тиккайиб турган ўтовлар ва қўтонлар ўрида қанча-қанча қишлоқлар қурилган бўлиб, энди бу қиш-лоқларга Олтинсой, Яккатут, Кўктош ва Оққум қишлоқ Советларидаги колхозчилар кўчиб келардилар.

Жўрабоев ҳақ эди: қизилюлдузликларнинг бу ташаб-буси — чўлларни ўзлаштириб, унда ям-яшил пахтазорлар бунёд этиш — ажойиб ҳаракатнинг кенг қулоч ёйишини бошлаб берган эди.

«Қизил юлдуз» билан тутаниб кетадиган колхозлар-нинг кўплари бу йилга мўлжалланган қўриқларни алла-қачон очиб қўйган эдилар. Яккатутликлар бўлса, меха-низаторлар билан ҳамкорликда пландан ташқари яна икки юз гектар семиз ер очдилар. Шундай қилиб, қўриқ-лар аллақачон қўриқлигини йўқотиб, кўм-кўк экинзор-ларга айланиб борарди. Олтинсойликлар ташаббуси умум-халқ ҳаракатига айланиб кетди.

Қатортолдаги йиғирма хўжаликнинг деярли ҳаммаси кўчишга қарор қилди. Деҳқонлар янги қишлоқдан бе-рилган уйларини диққат-эътибор билан кўздан кечириб кунт билан тозалардилар, иштиёқ билан ниҳол экидилар. Ҳатто, айрим деҳқонлар ўтин-чўп ғамлаб, қиш тарадду-лини олдиндан кўриб қўйдилар. Қатортолликлар чирой-ли ва шинам уйларни кўргач, юраклари севишч-қувонч ва орзу-ҳавас билан тўлиб-тошди.

Мана, ажойиб тонг отди. Бу тонг янги қишлоқларга кўчиш тонги бўлгани учун ҳам, алоҳида севишчли ва қувончли, ёқимли ва чиройли эди.

Тонг отар-отмас Қатортолнинг биттаю-битта кўчаси юк машиналари билан тўлиб кетди. Машиналарнинг ён тахтаеси қизил лас билан, кабинанинг пешонаси эса,

ўтдай чақнаб турган шиорлар билан, чироқларнинг усти чиройли байроқчалар билан безатилган эди. Ҳар бир машинанинг ён тахтасига кўчиши мўлжалланган оила бошлиғининг исми катта-катта ҳарфлар билан ёзиб қўйилган эди.

Бутун Қатортолда байрам тантанаси ҳукм сурарди. Қишлоқнинг ўртасидаги майдонга катта гулхан ёқилган эди. Колхозчилар бўлса, кўчиш севинчи билан тонгдаёқ уйғониб, ўзларига биркитилган машиналарга уй анжомларини: стол-стул, кўрпа-ёстиқ, гилам, қаравот ва бошқа турли-туман буюмлар ҳамда сандиқларни юклаётган пайтларида гулхан атрофида музика садолари янграрди. Дутор ва танбур, най ва скрипканинг ёқимли ва дилрабо куйлари, карнай-сурнай ва чилдирма овозларига ҳам-ёҳанг бўлиб, кишининг юрак торларига тегарди-ю, битмас-туганмас қувонч ва ғайрат уйғотарди. Созандалар зўр эҳтирос билан чалардилар, колхозчилар эса, қувончлари ичига сиғмай, билса-билмаса, қизишиб, ўйинга тушардилар. Гулхан атрофида фақатгина қатортолликлар бўлмай, Олтинсойдан келган меҳмонлар ҳам бор эди. Карим, Бекбўта ва Суванқуллар ҳам гулхан атрофидаги тантанага муносиб ҳисса қўшардилар. Карим бўлса, севинч-қувончи ичига сиғмай, чапак чалиб, қичқириб, ўйинга тушганларга куч ва илҳом берди-ю, сўнгра ўзи ҳам қизишиб, даврага тушиб кетди. У дўстларининг қийчуви ичида енгил-енгил қадам ташлаб, чаққонлик билан ўйнарди, эпчиллик билан айланарди ва гулханнинг алангаси сингари кўкка сапчирди.

Қизишиб кетганидан юзидан оқиб тушаётган терни ҳам унутган Карим Суванқулни ўйинга тортди. Суванқул бўлса, бир марта ҳам айланмай, Бекбўтани тортди-ю, ўзи бир жойда туриб, катта ва бақувват оёқлари билан ер тепиб, чапак чалди. Бекбўта ва Суванқул атрофида парвона бўлиб, чаққон-чаққон айланарди, кўзларини сузиб, қошларини учириб, қадрдон ва сеvimли дўстига тегажаклик қиларди. Томошабинлар ўйнаган Бекбўтани ҳам, бир жойда туриб ер тепган Суванқулни ҳам олқишлаб, шовқин-сурон кўтарардилар. Карим янгидан-янги ўйинчиларни тортиш ва ўйин-кулгини қизитиш билан бағд эди. У, Смирнов билан Погодинни ўйинга тортганда, томошабинлар уларнинг даврага чиқишини самимий олқишлардилар. Гарчи Погодин семиз ва катта бўлса-да, эпчиллик билан ўйнаб, бошқаларнинг ғайратини қўзға-

тиб юборди. Иван Никитич олдинга чаққон-чаққон ўйнаб, директор билан мусобақа қилди-ю, сўнгра чарчаб қолди шекилли, терларини артиб, чанак чалиш билан чекланди.

Уфқ қизғиш тусга кириб, тонг ёришарди. Узоқ-узоқлардаги парча-парча булутлар энди чиқаётган қуёшнинг заррин нурларига чулғаниб, товланиб турарди. Оз ўтмай қуёш чиқди, сойлар ва қирлар, чўллар ва тоғларни нур билан қоплаб, оламни чароғон қилди. Ҳатто, гулхапдан кўтарилган тўқ-қизил аланга ҳам қандайдир оч-сарикдай кўриниб қолди.

Кўч-кўронларни ортиш аллақачон тамом бўлган эди. Барча колхозчилар ялангликка тўплангач, Ойқиз қисқача гапириб, сўнгра уста Ҳазратқул сўз олди. Моҳир уста мўйловларини бураб, ўртага чиққанда, колхозчиларнинг самийи олқишларига кўмилиб кетди. Бу табрик ва олқишлар бежиз эмасди. Уста янги қишлоқ қурилишида мардонавор ишлаб, барча иморатларни муддатидан бурун сифатли қуриб берди. Бугун уста барча қаторликлар сингари ўзи қурган қишлоққа кўчарди. Шунинг учун ҳам, уста Ҳазратқулнинг севинч-қувончи бошқаларникидан кўп бўлса кўпки, сира оз эмасди. Бугун, у похолдан тўқилган шляпасини қўйиб, янги чуст дўпписини кийган эди. Этиси ҳам, шими ҳам, чиройли ва ихчамгина тикилган камзули ҳам, устидан боғланган белбоғи ҳам янги эди.

— Дўстларим! Бугун бизда улуғ байрам,— деди уста,— бу ҳар сафар бўладиган байрамларимиздан фарқи бор байрам. Ўзларингиздан қолар гап йўқ. Янги уй — янги турмуш, деган сўз. Кўркам ва чиройли, ёқимли ва шинам уйларга кўчиб кирамизу юрагимиз янги турмуш қувончи билан тўлиб-тошади. Албатта, бундай пайтда ўзимизга ўзимиз «бугунги турмушим кечагидан яхши, эртага бундан ҳам яхши бўлади», деймиз. Мана ҳозир янги, ёруғ уйларга кўчиб бормоқдамиз. Ўзимиз ҳам шод, болаларимиз ҳам, қавм-қариндошларимиз ҳам шод, ёр-биродарларимиз ҳам шод. Ҳамма шод! Шунинг учун ҳам янги қишлоққа кўчишимиз халқ байрамига айланадиган кетди. Янги уйимиз, янги қишлоғимиз, янги турмуш ва бахтимиз, юрагимиз тўла севинчимиз ва қувончимиз учун жонажон партия ва ҳукуматимизга минг марта раҳмат! Меҳнатсевар халқимизга минг марта раҳмат! Дўстларим! Сизнинг қаторингизда мен ҳам минг-

минг марта бахтлиман. Шунинг учун бахтлиманки, азамат қурувчилар қатори янги қишлоқ қурилишига камтарингина ҳисса қўшдим. Шундай уйлар қурдикки, камқўсти йўқ. Яна шунинг учун бахтлиманки, менга ҳам эл қатори янги қишлоқдан уй бердилар. Янги уй, янги турмуш, янги бахт, деганимнинг боиси ана шунда, дўстларим! Ана шу бахтнинг қадрига етмаганлар ҳам бор. Майли, улар янги уй, янги турмуш бахтидан маҳрум бўлиб, Қатортолда қолаверсинлар. Бироқ оғайнилар, чин сўзини айтсам, шу ерда якка-ёлғиз қолаётганларга ачиниб, раҳмим келяпти. Майли, улар ҳам бугун бўлмаса, эртага тушунадилар. Кўзлари очилиб, фаросатлари киради. Ишончим комил. Шундай қилиб, оғайниларим, ҳамқишлоқларим! Сизларни янги, ёруғ уйлар билан қутлайман! Янги уйларнинг севинч-қувонч билан, бахт-саодат билан тўлиб-топсин!

— Қани, дўстлар, ҳамма — машиналарга!— деди ҳаяжон билан Олимжон, уста Ҳазратқул сўзини тамомлагач.— Ҳаммаларинини янги уйларга таклиф қиламиз.

Қатортолликлар ва уларнинг меҳмонлари бир лаҳзада машиналарга миндилар. Қизил-қизил безатилган машиналар карвони йўлга чиқди. Олдиндаги очиқ «газик»ка Ойқиз, Олимжон, Смирнов ва Погодин ўтирдилар. «Газик»нинг орқасидаги юк машинаси музикачилар билан лиқ тўла эди. Уста Ҳазратқулнинг кўч-кўронлари ортилган юк машинаси музикачилардан орқада, қизил карвоннинг олдида борарди.

Қатортол қишлоғи оз вақтга бўлса ҳам бўшаб қолди. Колхозчилар кўчиши биланоқ қурилиш бригадасидан ва фермадан одамлар келди-ю, бу ерда сутчилик фермаси ташкил қилишга киришдилар. Гарчи Олимжон сизирларни бойлаб боқиш зарурлигини ва бунинг учун Қатортол қишлоғи жуда қулайлигини айтса ҳам, Қодиров ҳаминша қаршилиқ қилиб, чўзиб келарди. Мана энди янги раис намунали ферма тузиш тилагига эришди.

Қатортолликлар музика ва ашулани янграшиб, Олтисойнинг ўртасидан ўтиб кетдилар. Меҳмонлар эса, йўл-йўлакай машиналардан тушиб қолдилар. Қизил карвоннинг келиши узоқ-узоқларда гўза чопаётган Муроталига яққол кўриниб турарди. Бригадир музика ва ашула садоларини, қий-чув, шовқин-суронни эшитиб, ишни ҳам унутди-ю, кетмонга суяниб, зўр қизиқиш билан тикилиб қолди.

У, кўчиш таптаваси бўлиши билса ҳам, Қатортолга бормади, асаби қайнаб, юраги нотинч бўлишни истамасди. Энди, у ранг-баранг ясанган ҳамқишлоқларнинг севинч-қувончига астойдил ҳавас қилса ҳам, уларнинг нима саббдан кўчаётганларига, кўз ёши ва киндик қони тўкилган мўътабар қишлоқни, ота-боболарнинг қабрини, умид ва орзу билан ўстирилган дарахтларни ўз ихтиёрлари билан ташлаб кетаётганларига сира-сира тушуномасди.

Муротали ёз бўйи сув ташиб, азоб-уқубат билан кўкартирилган дарахтлар тўғрисида ўйларкан, ҳовлисидаги ўрикни эслади. Эслади-ю, чин кўнгилдан ачинди, япроқлари, нодалари ва шохлари кўз олдидан ўтиб, «қуриб қолмаган бўлса яхши эди» дея хавфсираб қўйди. «Ҳар ҳолда, биров-бирова,— деди у ўз-ўзига, сув қуйиб, қараб туришни олтимос қилган қўшнисини эслаб,— қанча яшивиб-ёлворганим билан сув қуйганим, парвариш қилганим? Кўрмаганимга аллақанча вақт бўлди».

Йил оғир келди-ю, бригадир шийпонда тунаб қоладиган бўлди. Айниқса, бўрон бўлиб, гармсел тургач, гўзаларнинг олдидан асло жилмади. Ҳатто, мўътабар ўрик ҳам, Қатортол ҳам қанча азиз ва қадрли бўлишидан қатъи назар, Муроталининг назар-эътиборидан анча узоқлашди. Бунинг устига, Қатортол билан янги ер ўртасида бўзчининг моксидай бориб-келиш ҳам жонга теккан эди. Айниқса, Меҳри кетгач, уй ҳам, ҳовли ҳам, ўрик ҳам, Қатортол ҳам кўзига кўринмасди.

Муротали биттаю-битта қизини чин дилдан севарди. Меҳри онасидан етим қолганда, энди ўн иккига тўлиб, ўн учга қадам қўйган эди. Шу-шу бўлди-ю, қизининг тарбия ва ташвиши бутунича Муроталининг бўйнига тушди. Меҳри касал бўлганда, оҳу зор чекиб, Олтинсойга қўлида кўтариб борарди. Шундай қилиб, уни авайлаб ўстирди, меҳр билан ўқитди. Меҳри ҳам дадаси сингари виждони пок, тўппа-тўғри, меҳнатсевар бўлиб ўсди. Муротали унинг олжаноб фазилатлари билан гурурланарди, «кўзимнинг оқу қораси сен», деб атарди.

Мана энди ота-боланинг ораси совиб қолганига анча бўлди. Бир-бирлари билан далада, ишда тез-тез учрашиб турсалар ҳам, бегоналардан баттар эдилар. Меҳри юрак-юрагидан эзилиб, дадасининг кўнглини юмшатиш йўлларини қидирарди. Муротали бўлса, кўзининг оқу қораси Меҳрининг сўлиб қолганини сезса ҳам, асло жаҳлдан

тушмасди. Ҳеч кимдан розилик олмай, Қаримга кўпгил қўйганлигини ва кўчишга кўнганлигини сира кечиргиси келмасди.

Муротали қизил карвонларни ўйларкан, қизи билан Қарим эсига тушиб кетди. «Эҳтимол,— деди у пчида,— Қарим билан Меҳри бир машинада илжайишиб ўтирган-дир. Эҳтимол, жаврашдан жағи чарчамаган, қайсар чол эсларидан чиққандир. Ахир, ўша тирранча Қарим мени «қайсар чол» деса, тоқат қилиш мумкинми?» У тобора тажанг бўлиб, «кўрмайин ҳам, куймайин ҳам» деди-ю, кетмон олиб, гўза чопишда давом қилди. Ўтга кўшилиб, гўза ҳам чопилиб кетди-ю, бригадир яна тутатди. У гарчи қизи янги уй олган бўлса ҳам, кўчмай қолганлигидан хабарсиз эди. Меҳри ҳаммаша Ойқиз билан бирга бўлганлиги учун, ундан маслаҳат сўраганда, қимматли насихат оларди.

— Кўчишга сира ошиқма, Меҳри. Сабр қил, дадангни хафа қилма, ўзи ўйлаб кўрсин, турмуш таълим беришига аминман.

— Одамлар нима дейди?— деди Меҳри норозилик билдириб,— комсомол бўлсам, ҳаммани кўчишга тарғиб қилган бўлсам, энди ўзим кўчмай қолсам, халқ нима дейди?..

— Сира қўрқма. Халқ доно, аҳволингга тушунади, шошма, Меҳри, бир ўзинг кўчсанг, инсофдан бўлмайди...

Меҳри рози бўлди, чунки у дадасини чин дилдан севарди.

Ўттиз иккинчи боб

МУРОТАЛИНИНГ КЎЗИ ОЧИЛДИ.

Эртаси куни Муротали қўққисдан касал бўлиб қолди-ю, шошилиш равишда район касалхонасига юборилди. Бригадир кўп вақтлардан буён жигар касалидан азоб чекарди. Бу гал жигар оғриғи шундай қаттиқ тутдики, Муротали жонини қўйгани жой тополмади.

Муротали касалхонага кетаркан, олдида ўралашиб юрган Ғафурни кўриб қолди-ю, вақтинча уни бригадир қилиб қўйди. Гарчи, Ғафурнинг ишқмаслигини билса ҳам, Меҳрига ва Ойқизга зарда қилиб, қола берса, ўз-ўзига зарда қилиб, уни бригадир қилди. Қайсарлиги ту-

тиб «ишни эплашига» ишонди ва «ҳеч бўлмаганда ўзининг иззат-нафси учун ишлайди» деб кўнглидан ўтказди. Олимжон районда эди. Шунинг учун ҳам Муротали ўз қарорини раис билан маслаҳат қилолмай турганда, кутилмаганда келиб қолган ҳосилот билан келишди-ю, шу билан қаноат ҳосил қилиб, касалхонага боришга розилик берди. Алиқул бригадирнинг таклифини дарров қувватлади ва «долзарбда фойдаси тегар, вақтинча бўлса ҳам ҳукм сурсин, амалнинг ҳузур-ҳаловати кимга ёқмайди, сендан угина, мендан бугина дегандай кичкина ҳиммат қилиш билан бир умр ром қилиб оламан», дея кўнглидан ўтказди.

Муротали касалхонада икки ҳафтача ётди. Бу вақт ичида ҳамшираларга дўқ уриб, Меҳрини ҳам, Каримни ҳам олдига қўймасликни буюрди. Кунлар кунларни қувиб ўтарди. Бригадир оғриқ азобидан қутулган сари кетиш тараддудига тушарди. Бу вақт ичида Меҳри билан Карим бир неча бор уни кўриш умиди билан келдилар. Аммо Муротали қайсарлиги тутиб, сира-сира кўришни истамасди. Узоқ йўл юриб келган Меҳри билан Карим унга атаб келтирган нарсаларини номаълум кишилар номидан топшириб, ҳар гал ҳамгин ҳолда қайтардилар.

Касалнинг оғриқлари қолиб, бригадир ўз кайфига келгач, кетиш учун жавоб сўради ва қўярда-қўймай руҳсат олишга муваффақ бўлди. Муротали кўчага чиқishi биланоқ салгина боши айланиб, кўзи тингандай бўлди-ю, сўнгра ўзини тутиб олгач, катта йўлда қатнаб турган ўткинчи машиналардан бирига ўтириб, Олтинсойга жўнади. У нимаики кўриб, нима тўғрисида ўйласа ҳам, кўз олдида қадрдон ғўзалари пайдо бўларди. Шунинг учун ҳам кеч кираётганига қарамай, йўлда бригадасига яқин ерда тушиб қолди. Бригадир касалхонада даволаниб ётган пайтда ҳам фақат азиз ғўзалари тўғрисида ўйлаб, эртаю-кеч ташвиш тортарди. «Ҳозир энг масъулиятли пайт,— дерди у ўз-ўзига,— ғўзаларнинг хоши шона, гул, кўсак билан тўлган пайт, ҳар қачонгидан кўпроқ парварिश талаб қиладиган пайт, ғўзаларим нима бўлди экан, Ғафур ҳамма айтганларимни адо қилдимми ёки йўқми, шармандан шармисор қилмаса эди».

Кеч киргани учун ҳам далада ҳеч ким кўринмасди. Муротали қўшни бригадалардан ўтиб, ўзининг участкасига етиб келди-ю, анчадан буён соғиниб қолган ғўза-

ларига меҳр билан термилди. У эгат оралаб юрган сари ичи ачишиб, раҳми келди. Баъзи жойлардаги ёввойи ўтлар ғўзалардан ҳам ўсиб кетган эди. Ғўзаларнинг ости бўлса, қовжираб тўкилган шоналар, гуллар, майда кў-сақлар билан тўла эди. Япроқлари эса саргайиб, сўлиб, қовжираб қолгани сезилиб турарди.

— Эҳ, Ғафур... Ғафур!.. Яхшиликка ёмонлик қилибсан, номард... Бригаданинг ор-номуси тўғрисида, оппоқ очиладиган пахталар тўғрисида қайгурмабсан. Мана, ғўзалар барча қилмишларингни айтиб туришти... Агар Алиқул шайтон маслаҳат бермаганда эди, сендай номардга ишонар эдимми? Эҳ, Ғафур, Ғафур, қариганимда юзимни ерга қаратдинг, инсофсиз!.. Энди нима деган одам бўлдим?

Бригадир ғўзаларини кўриб, ич-ичидан ачинди: хўрлиги келиб, кўзларининг тўрида ёш йилтиради. У, Ғафурга ва ўзига нисбатан қаҳр-ғазаб ўтида ёнарди.

— Ким эканлигингни, яна бир карра билдим, Ғафур,— деди у ичида,— ўғри, ишёқмас, алдамчи, фойдахўр эканлигингни яна бир марта кўрсатдинг. Сенинг мана шу зарпечакдан нима фарқинг бор? Зарпечак ҳам, қўйиб берсанг, ғўза ниҳолини қучоқлаб олади-ю, сўнгра ҳиқилдоғидан бўғиб ташлайди! Зарпечак ўзи томирсиз бўлса ҳам, томирдан ризқ олаётган дарахтлар ва экинларнинг танасига тирмашиб, текинга семираверади. Шундай қилиб, ўсимлик қурийди-ю, зарпечак ўсаверади. Бу зарпечакдан Ғафурга ўхшашларнинг нима фарқи бор? Ғафур бошқаларнинг кулфатидан ўзига бахт қидиради. Мен сенга бригада ишени ишониб топширсам, сен бозорни ижарага олибсан. Меҳри «савдогар» деганда, минг марта ҳақ экан. Сен ифлос, бошқаларнинг ишончини ҳам, ўзининг виждонингни ҳам, дўстлик-биродарликни ҳам сотадиган савдогар экансану билмай ғафлатда қолган эканман.

Шошма, Ғафур, меҳнат билан ўсган деҳқон зарпечакни қандай қуритишини биласан-ку. Устига керосин сешиб, олов қўяди. Зарпечак ёниб кул-кул бўлгач, қулни ҳам кўмиб ташлайди. Халқ сени ҳам жазосиз қолдирмайди. Мен нодон сендай газандага ишонганим учун етарли жазоландим. Қайсарлигим учун, дўст билан душманни ажрата олмаганим учун етарли жазоландим. Аммо, кўр ҳассасини бир марта йўқотади, Ғафур, билиб қўй!

Муротали оғир нафас олди-ю, дардини ёзиш учун ишламоқчи бўлди ва кетмон қидриб, дала шийпонига йўл олди. У кутилмаганда Ойқизга дуч келди.

— Согайиб кетганингиз қутлуғ бўлсин, Муротали амаки!— деди Ойқиз қўнғироқдай овоз билан.— Сизни кўриб, ўзимда йўқ шод бўлдим!

— Шод бўлмай қўя қол!— деди Муротали хафаланиб.— Фалокат тоғи бошимга ағдарилгандай бўлди.

Ойқиз ҳайрон бўлди-ю, кекса деҳқоннинг юзларига жиддий тикилди:

— Биладан, Муротали амаки... Бугун бир неча бригаданинг гўзаларини кўздан кечирдим, сўнгра сизнинг бригаданингизга ўтдиму олдинроқ келмаганимга пушаймон бўлдим,— Ойқиз бригаданинг кўзларига тикилди-ю, таъна қилгандек сўради:— Биладан-кўра туриб, ўрнингизга Рафурни қўйиб кетибсиз. Наҳотки, бирор киши билан маслаҳат қилиш эсингизга келмади.

— Алиқулга айтувдим...

— Ҳосилот розилик бердими? Тушунолмаяпман. Рафур отнинг қашқасидай таниғлик одам-ку.

— Эй, қизим, ўша тулкига ишонганим учун хафаман...

— Шундай денг, Муротали амаки?— деди Ойқиз шубҳа қилгандай.— Тоғамнинг кимлигини ўзингиз ҳам билардингиз-ку...

Муротали бошини кўтариб, таъналар аёвсиз танқидга айланаётганини сизди ва оғир нафас олди:

— Билардим. Ҳамма айбимга иқрорман, қизим!

— Келинг, хафа бўлманг, фойдасиз,— деди Ойқиз меҳрибонлик билан уни юпатиб,— ҳосилни сақлаш ўз қўлимизда.

— Дилинг оқ, ниятинг холис, раҳмдилсан, қизим! Бироқ ҳолва деган билан оғиз чучинмайди. Йўқни бор қилиш мумкинми, ахир?

— Бирон чорасини кўрармиз.

— Кечикдик, қизим, кечикдик,— Муротали умидини узиб, қўлини силтади.— Гўзаларни сақлаб қолиш учун камда бир ҳафта вақт керак. Бошқа ишлар ҳам старли. Бир ҳафтада гўзаларнинг гули ҳам, шонаси ҳам тўкилиб бўлади.

Ойқиз бир лаҳза ўйлаб тургач, юзлари ёришиб кетди. Ўз фикридан ўзи шод бўлиб, ишонч билан деди:

— Сира-сира умидни узманг! Гўзаларингиз бутунла...

тузалиб кетади. Энди уйга бориб, ҳордиқ чиқаринг, касалхонадан қачон чиқдингиз?

— Бугун пешинда.

— Эҳтиёт бўлинг. Муротали амаки, сиҳат-саломатлигингизни сақлаи...

— Эҳ, қизим, гўзаларни ўт бўғиб турса, юрак тинчирмиди? Сиҳат-саломатлик кўзга кўринармиди? Сен йўлингдан қолма, Ойқиз, мен кетмон топиб оз-моз ишлай!

— Қоронги тушяпти-ю, ишлайман, дейсиз. Қани отганининг, кетдик! Олтинсойда қоласизми ёки Қатортолга кетасизми?

— Уйга бораи, қизим. Қатортолни соғиниб қолдим.

Улар катта йўлга чиққанларидан сўнг, Ойқиз юмшоқлик билан сўради:

— Қатортолликлар янги қишлоққа кўчдилар. Ҳаммалари шод, хурсанд, сиз ҳали ҳам эски фикрингиздан қайтганингиз йўқми, Муротали амаки?

Муротали бир зум ўйланиб қолди. Одатдагидек тортишмади ҳам, эътироз ҳам билдирмади, қовоғини солиб, хафалик билан жавоб берди:

— Бошқаларга таъсир қилолмаиан, қизим. Кўзларининг нури озайиб, белиминг кучи кетди. Бунинг устига ёшлар кўча-кўйда мазах қилишдан жағлари чарчамайди. Муротали қайсар, Муротали нодон, Муротали ундоқ, Муротали мундоқ, ҳайдаш лозим, бўшатиш зарур, деб ваъзхонлик қиляптилар. Ўзинг ҳам ҳар қадамда эшитаётгандирсан?

— Ҳаммаси ёлғон. Асло ишонманг. Бундай ҳурматсиз сўзлар ҳеч кимдан чиққани йўқ.

Муроталининг лаблари пирпираб кетди-ю, тобора асабийлашиб сўради:

— Карим-чи? Сен мақтаган Карим-чи? Қизимни йўлдан уриб айнатгани етмагандек, энди отаси тенги чолни лойга беляпти. Сенга ҳам тушунмай қолдим, Ойқиз, насихат қилиб, қайтариш ўрнига, Меҳрини ўз уйингга кўчириб борибсан.

— Меҳри — синглим. Кўчириб борган бўлсам, тўғри қилибман. Кимдир Каримга тухмат қилса, сиз дарров ишонасиз. Сизни ҳамма ҳам Каримча ҳурмат қилса эди... Одамлардан сўранг. Карим сизни отасидай кўради. Сиз бўлсангиз...

Муротали хаёл сурадди.

— Йўқ, сизнинг ҳақингизда бироқ кишидан ёмон гап эшитмаганман,— деди Ойқиз сўзида давом қилиб.— Лекин очигини айта қолай. Ҳаммамиз сизга ачинамиз. Ҳампиша халқ ичда бўлган киши энди халқдан ажралиб қолса, ачинмай бўладими? Ҳамқшилоқларингиз севинч-қувонч билан кўчдилар. Бир ўзингиз қолдингиз. Ўйлаб кўринг, наҳотки, ҳамма кўчганлар ноҳақ бўлса-ю, биргина сиз ҳақ бўлсангиз... Наҳотки, сиз тўғри қилдингизу бошқалар хато қилдилар. Маана, сиз бир ўзингиз ёлғиз қолдингиз. Ёлғизликдан оғир мусибат йўқ-ку! Ёлғиз кишининг ўзи ҳам бахтсиз бўлади, бировга ҳам бахт беролмайди. Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса, донги чиқмас, дейди халқимиз. Биласизми, ёлғизликка тоғ ҳам бардош беролмайди. Ёмғир ва қор, шамол ва тўфон ёлғиз тоғни ҳам ер билан яксон қилиши мумкин. Ёлғиз бўлгач, дарахт ҳам ўсолмайди.— Ойқиз салгина ўйлаб қолди-да, ниманидир эслаб, хафалик билан гапирди:— Эҳтимол, ҳовлигиздаги ўрик қуриб қолганидан ҳам хабарингиз йўқдир, Муротали амаки...

Муротали бу хабарни эшитди-ю, бошидан совуқ сув қўйилгандек сесканиб кетди. Гарчи, у хунук хабарга ишонмаса ҳам, Қатортолга шошиларди. Муротали Ойқизни Олтинсойда қолдиргач, Қатортолга етиб келди-ю, ўрикка тикилди. Аллақачон қоронғилик чўккан бўлса ҳам, қуриб қолган ўриқнинг яланғоч шоҳлари кўзга ташланиб турарди. Аллақачон қовжираб тўкилган япроқлар Муроталининг оёқлари остида шитирлаб, тобора ғашини келтириб, асабини қўзғатарди. Бригадир настига эгилиб тушган шохни қўллари билан ушлаб, авайлабгина қайирган эди, қарсиллаб синди. Ўрик аллақачон қуриб қолган эди.

Ойқизнинг сўзлари ҳақ бўлиб чиқди.

Эндигина касалдан турган ва анчагина дармондан кетган кекса деҳқон чироқни ҳам ёқмади, овқат ҳам емади, зўр-базўр кўрпа чиқариб, сунага чўзилди, тун бўйи мизғимай чиқди. Кўзлари илинар-илинмас турли-туман туш кўриб безовта бўларди. У, саҳар-саҳарда ўридан турди-ю, ҳамма нарса жой-жойида турганини кўрди. Ҳатто, Меҳрининг каравоти устидаги кўрпа-ёстиқлар ҳам одатдагидек бежиримгина турарди... Демак, янги қишлоққа кўчгани йўқ. Ҳали ҳам Ойқизларникида. Демак, ҳали ҳам дадасидан умидвор!..

У, қизининг кўчмаганига қаноат ҳосил этиб, ҳовлига тушди-ю, аллақачон қуриб қолган ўрикка термилиб, ичидан ачинди. Ўрикни баҳордаёқ совуқ урганидан хабарсиз эди. Ўрик ўз суви билан япроқ чиқариб, анча вақт кўкариб турди-ю, саратонга келиб қуриб қолди.

Муротали ўрик дарахтининг қуриб қолган шохлари ва новдаларига узоқ тикилди, сўнгги ойларда Қатортолда бўлмаганидан, сув қуйиб қаролмаганидан порози бўлиб, афсус қилди.

Пасда, водийдаги колхоз боғида эса, ҳамма дарахтлар, шу жумладан, барча мева дарахтлари ҳам қулф уриб ўсарди. Ўриklar бўлса, мисли кўрилмаган даражада серҳосил бўлди, чунки водийдаги ўриklar катта-кичик майдонларда бўлиб, бир-бирларини шамол-тўполондан, изгирин совуқлардан ҳам сақлаб қолдилар, яъни бир-бирларини иситиб, бир-бирларини ҳимоя қилдилар. Ойқиз «ёлғиз бўлгач, дарахт ҳам ўсолмайди» деб, ҳақ сўзни айтган эди.

Муротали ўрикка тикилган сари қалби ғам билан тўлди. У, хаёл дарёсига чўмиб йўлга чиқди-ю, бригадасига етиб келганини ҳам сезмай қолди. Муротали ўзининг ғўзаларига раҳм-шафқат ва меҳр билан тикилди, нима бўлаётганига тушунолмаي ҳайрон бўлди. Сўнгра, фикрини йиғиб, ҳаммасига тушунса ҳам, «тушимми-ўнгимми», дея кўнглидан ўтказди.

Ғўзаларнинг пичида ўз бригадасига биркитилган одамлардан ташқари, қанча-қанча одамлар ишларди. Ҳеч қачон Муротали биргина бригада участкасида бунча одам ишлаганини кўрмаган эди. Карим билан Бекбўтаниннг одамлари саҳар-саҳарда келиб, қизгин ишга киришиб кетган эдилар. Погодин юборган тракторлар тинмай култивация қиларди. Колхозчилар эса, тракторларнинг изидан чопиқ қилиб, ғўзаларнинг тагини юмшатиб, ёввойи ўтлардан тозалардилар. Жўяк олинган жойларда тажрибакор сувчилар чанқаган ғўзаларга сув тарардилар. Чин дўстлар оғир пайтда Муроталига кўмак бергани келган эдилар. Муротали дўстларнинг қизгин ва самимий меҳнатини кўриб, олдиниға ҳайрон бўлди-ю, сўнгра нима қилишини билмай, шошиб қолди. У тез-тез юриб ғўзаларнинг ичига кирди-да, томир-томири билан суғурилган ва чошилган ўтларни қучоқлаб, уватга чиқарди. Сўнгра, кетмонни олиб, ғўза чопиғига киришиб кетди. Унинг келганини сезиб қолган колхозчилар меҳрибонлик билан

плжайиб, бир-бирларига имлашиб қўйдилар. Муротали бир лаҳза чопиқ қилгач, қадди-қоматини тиклаб, атрофга термилди-ю, салгина нарида Бекбўта билан сўзлашиб турган Ойқизни кўриб, унга яқинлашди ҳамда унинг «ҳосилни сақлаш ўз қўлимизда» деган сўзларини эслаб, чин юракдан мамнун бўлди. Бригадирнинг кўзларидан оқиб тушган ёш юзларини юварди: Муротали ўзини тутмай Ойқизни бағрига босиб, пешонасидан ўпди.

— Нега йиғлайсиз, Муротали амаки? Хавф-хатар орқада қолди-ку.

— Раҳмат, қизим. Муродингга ет!— деди у.— Кўзим тирик, яхшилигингни унутмайман...

— Ердам қилган Карим билан Бекбўта-ю, менга раҳмат дейсиз. Кеча ғўзаларнинг сувдан қолгани ва ўт босгани тўғрисида Олимжонга айтувдим. Ўзи ҳам хабардор экан. У кечаёқ бригадирлар билан маслаҳатлашибди. Бекбўта билан Карим ўз ишларини тамомлаб, сизнинг участкангизда ҳам ишлашга ваъда қилишибди. Ўзингиз кўриб турибсиз, Муротали амаки, улар ваъдаларининг устидан чиқдилар.

— Сенга ҳам, Олимжонга ҳам, Карим билан Бекбўтага ҳам минг марта раҳмат.

— Бу ишлар тоза виждоннинг хоҳиши билан бўляпти. Мана, Бекбўта, «қўшнимнинг томига ёққан қор, менинг томимга ёққани билан барабар» деб, саҳар-саҳарда етиб келипти.

— Умурзоқ ота яхши қиз ўстирди,— Муротали Ойқизнинг сўзларини эшитмай, ўзига-ўзи гапирарди.— Олимжон ҳам, сеп ҳам орзу-умидларингизга етинглар. Ўзларингиздай ақли расо фарзанд кўринглар!

Ойқиз уялиб, қизариб кетганини яшириш учун гапни бошқа мавзуга бурди:

— Муротали амаки, қизингизнинг олдига боринг. Ху, ана Карим ҳам ўша ерда кўринади. Улардан хафа бўлиш беҳуда, ҳа, билиб қўйинг.

— Сира хафалигим йўқ. Гапининг пухтаси шуки, ёшлиқ гул, ғунчадир. Ғунча очилиш учун яшайди, ёшлик эса, бахт ва севинч учун яшайди. Ҳозир болаларимнинг олдига бораман.

Карим билан Меҳри бир ерда ишлардилар. Қиз билан йигит бригадир келаётганини сезиб ҳурмат нуқтаи назаридан қадди-қоматларини тикладилар ва бир-бирларига термилиб уялишқирадилар. Муротали уларнинг олдига

етиб келгач, олдинга Мехрининг ва сўнгра Каримнинг пешонасидан ўпди:

— Раҳмат, ўғлим...

Муротали йиғитни биринчи марта ўғлим деб атади ва ўзини баланд тоғдан ошиб ўтгандек ҳис қилди.

— Энди кўзим очилди,— деди у мулойимлик билан,— дўст киму душман қимлигини энди танидим,— Муротали дил сўзларини айтди-ю, атрофга аланглаб, Ғафурни қидира бошлади. Ғафур бўлса, дом-дараксиз эди.

Ғафур эртасига ҳам ишга чиқмади. Учинчи куни ҳам қорасини кўрсатмади. «Олимжон ранс бўлди-ю, бизнинг танобимизни торта бошлади,— деди Ғафур ўз-ўзи билан суҳбат қуриб.— Рўзи полвон билан мулла Сулаймон ишдан олинди. Уларнинг олдида мен нима деган одамман. Кўриб турибманки, навбат менга келяпти». Муроталининг соғайиб келганини эшитди-ю, ном-нишонсиз йўқолиб кетди. У, талабчан бригадирнинг қаҳр-ғазабидан, янги раиснинг аёвсизлигидан кўрқарди. У Олтинсойдан бош олиб кетишга қарор қилди. Ғафурнинг қалби қаҳр-ғазаб, ўч-алам билан тўлиб-тошган эдики, у, жиянини ҳам, Олимжонни ҳам, Муроталини ҳам, барча деҳқонларни ва бутун Олтинсойни, юрагига ҳамиша ташвиш-гулгула солиб турган мана шу янги ҳаётни кўргани кўзи, отгани ўқи йўқ эди.

Олтинсойдан кетишда у душманларидан биронтасидан қасос олишга қарор қилди. Ғафурнинг қасос олиш нияти унинг пасткаш ва жирканч қалбига шундай мос тушардики, ундан фақат ана шунақанги ифлосликни кутиш мумкин эди.

У ўзининг ёвуз ниятини тонг ёришмасдан, ҳамма қаттиқ уйқуда ётган пайтда амалга оширди.

Муротали одатдагича дала шийпонида ётиб қолган эди, у азон-азонда уйғонди-ю, ювиниш учун канал ёқасига йўл олди.

Чол сувга қўл чўзиб улгурмаган ҳам эдики, бирдан шу яқин орадан от туёқларининг тарақ-туруқ овозини эшитиб қолди. Гира-шира қоронғилик, энди-энди тонг ёриша бошлаган эди. Кекса бригадирнинг ўткир кўзлари блинар-билимас оқариб келаётган осмон ёруғида қандайдир отлиқнинг шарпасини кўрди. Отлиқ канал бўйлаб чўлга борадиган сўқмоқдан отни елдек учуриб борарди. Бундай бемаҳалда ким, қаёққа шошилаётган бўлса экан?..

— Эй, кимсан? — деб қичқирди Муротали. Унинг овози тонг жимлигида қаттиқ жаранглаб кетди.

Отлиқ овозни эшитди-ю, отни буриб, каналдан узоқлаша бошлади. Бу ҳол Муроталини шубҳага солиб қўйди ва у дарҳол канал яқинида ўтлаб юрган, бригадирга қарашли отга яқинлашиб, унинг кишинини бўшатди-да, қўлига арқонни олиб, шубҳали отлиқ кетидан елиб кетди. От анча вақтлардан буён аравага қўшилиб юрган бўлса-да, енгил ва чопқир эди. Нотаниш кишининг оти бўлса, афтидан, терслик қилиб, уни қийнарди. Муроталининг унга етиб олишига оз масофа қолганди. Отлиқ буни фаҳмлади шекилли, йўлини ўзгартиб, отни пахтазорлар орқали қўриқ очилаётган чўлга томон бурди. Муротали унинг олдидан кесиб чиқди ва отлиқнинг кимлигини таниди. Қочоқ — Ғафур, у минган от эса, Бойчибар эканини кўриб, ҳайрон қолди, ғазаби қайнаб кетди.

«Ҳа, ҳа, ҳали шунақами! Бу ифлос, афтидан, тун қоронғисида Ойқизнинг сеvimли тулпорини ўғирлаб, колхоздан қочиб кетмоқчи, бир йўла жиянидан ҳам аламини олмоқчи бўлибди-да. У, тезроқ кўздан ғойиб бўлиш учун Қизилқумга йўл тутганга ўхшайди».

— Тўхта, дейман, тўхта, шайтон!.. — қичқирди Муротали. Ғафур отини тўхтатмасдан қайрилиб қаради-да, қўнжидан пичоқ чиқариб, Муроталига пўписа қилди.

Тонг анчагина ёришган, Муротали қочқиннинг ҳар бир ҳаракатини яққол кузатиб борарди. Ғафур жаҳл устида ёниб, янги этиги билан Бойчибарнинг биқинига тепкиларди. От эса, тихирлик қилиб, қаттиқ кишнади-да, ноилож ёйдан отилган ўқдай учиб кетди. Муроталининг оти ҳам Бойчибардан қолишмасди. У қулоқларини орқасига қилиб, шамолдай елиб борарди. Муротали аҳён-аҳён-дагина унга арқон уриб қўярди.

Ғафур бораётган йўлни қўриқ томонга очилган ариқ кесиб ўтарди. Ғафур ариққа етганда, отнинг бўйнига мушт урди; Бойчибар тикка туриб олди ва отлиқни иргитиб ташлаб, ариқнинг нариги томонига сакраб ўтди-да, қотиб қолди, алланималарга қулоқ солаётгандек қулоқларини қимирлатиб бирпас тургач, ёлни силтаб, мағрур қадам ташлаб, қишлоқ томонга йўл олди.

Ғафур ўрнидан турди ва чанг тўлган кўзларини очиб, ёнида Муроталини кўрди. Қочмоқчи бўлди-ю, чол унинг қўлидан маҳкам ушлаб олди.

— Нима қилдинг, номард?..

Ғафур сурбетлик ва айёрлик билан деди:

— Ҳа, сенмисан, бригадир? Худога шукур-е... Бирон йўлтўсар қувлаяптими, дебман.

— Ўзинг йўлтўсарсан! Ўғри эдинг, ўғрилигингча қолибсан. Юрагинг қоралигини биламан. Юр, қишлоқ Советига. Қилмишингга яраша жазонгни тортасан.

Ғафур бир силтаб, Мурсталининг қўлидан қутулишга уринди. Бироқ, бригадир шунча жон-жаҳди билан ушлаган эдики, унинг уриниши беҳуда эди. Ғафур унинг қўлидан қутулолмагач, яна ҳийла-найранг ишлатиб, ялиб-ёлвориш йўлига кирди:

— Оғайним, мунча бақирасан? Ахир, биз эски қадрдонмиз-ку...

— Сендай қадрдондан душман ҳам афзал.

— Ҳе, дўстим, ҳали ҳам дўст билан душманнынг фарқига бормайсан. Ахир, ор-номусингни тупроқларга тенг қилганлар, ёлғиз қизингдан жудо қилганлар душман бўлмай, мен душман бўлайми? Бундай ноҳақ сўзларни айтишга қандай қилиб тилинг борди? Ахир, сенга ҳаммаша яхшилик истайман-ку!

— Ғўзаларни қуриштиш ҳам яхшиликми?

— Ғўза сеники эмас, колхозники. Мен бўлсам, сени туғишганимдан зиёда кўриб, Қатортолда қолишингни қувватлаган эдим. Мана энди кўриб турибманки, яхшиликни ҳам ёмонлик деб тушунибсан.

— Меҳру шафқатинг учун раҳмат, Ғафур,— деди Муротали киноя билан,— қайсики иш сенга ёқмаса, ўша ишдан фойда чиқишига кўзим етди. Шунинг учун ҳам кўчишга рози бўлдим.

— Ҳм... ўшаларнинг ногорасига ўйнайман, дегин...

— Сен мени, қайси йўлга бошласам, фарқига бормаёй юраверади, деб ўйлади. Йўқ, Ғафур, кўр ҳассасини бир марта йўқотади. Энди кўзим очилди. Оқ-қорани танидим. Билиб қўй, номард!

— Ахир, мени эскидан танийсан-ку...

— Ўғри ва савдогар эканлигингни эскидан биламан.

— Шошмай тур, ҳаддидан ошган тулки,— деди Ғафур тишларини қайраб. У пайт пойлаб Муроталига тўғоноқ чалди-да, кўкрагидан қаттиқ итарди. Муротали чалқанчасига йиқилди. Ғафур жаҳл билан унинг устига чиқиб, тиззасини кўкрагига қўйди-да, томоғидан бўғиб, бақирди.

— Ҳа, бригадир, бўғизланган қўйдаё ётипсанми? Нима учун мени қишлоқ Советига олиб бормадинг?

— Одамлар, ҳой, ёрдамга келинглар!..— Муротали овозининг борича қичқирди.— Ёрдамга!..

— Овозингни ўчир, қари ит!— Ғафур тишини қайраб, қўйжидан пичоғини чиқарди ва Муроталининг биқинига қадаб, пўписа қилди.— Овозингни ўчирмас экансан, ҳозир бўғизлайман!

— Одамлар, ҳой, ўғрини ушланглар!

Дамбанинг устидан ва пастидан чопиб келаётган кишиларнинг шарпаси эшпитилди. Ғафур саросимага тушиб қолди. У тўрт томонга алаанглаб, нима қилишини билмай турганда, Муротали пайт пойлаб, бир силтади-ю, унинг қўлидан пичоғини уриб туширди. Ғафур жоп талвасасида бригадирга ташланиб, уни ағдарди, кўкрагига бир тешиб, чўл томон қочди...

Муротали ҳушига келгач, бошида Меҳри, Карим ва бир неча колхозчилар турганини кўрди. Унинг қўллари, оёқлари, кўкраги ва елкалари оғриб, суяклари зирқирарди. Бригадир оғриқ азобини енгиб, бошини кўтарди ва зўрға нафас олиб, деди:

— Ғафур, отни ўғирламоқчи экан,— у чўлни кўрсатиб, сўзида давом қилди:— Қочди, чўл томон қочди. Ушланглар...

Кўзлари жиққа ёш билан тўлган Меҳри дадасининг юзларидан оқиб тушаётган қонни авайлаб артди. Карим бошлиқ деҳқонлар бўлса, жиноятчини туташ учун чўлга югурдилар. Бироқ деҳқонлар етиб бормасданоқ жиноятчи қўлга тушган эди. Тракторига керосин қуяётган Суванқул Муроталининг овозини сал-сал эшитди-ю, ёрдамга шошилиб, Ғафурга дуч келди ва маҳкам ушлади. Ғафур қаршилик кўрсатиб, қочишга уринган эди, тракторчи чап биқинига икки мушт уриб, тинчитиб қўйди-да, Муротали ётган жойга судраб келди. Ғафур Суванқулнинг қудратли қўлларида қуёндек қалтирарди.

Суванқул ғазабига чидолмай, Ғафурнинг қоқ белига бир тешиб, Муротали ётган чуқурга юмалатди. Меҳри билан Карим эса, Муроталини авайлаб, ётган еридан турғиздилар. Ғафур эса, бошини эгиб турарди. Муротали унга тикилди-ю, ерга тупурди ва нафрат билан деди:

— Бу одам эмас, зарпечак. Зарпечакни куйдириш лозим, токи ундан асар қолмасин!

КУРАШ ДАВОМ ЭТАДИ

Куилар ва ҳафталар бир-бирини қувлаб ўтдилар. Ҳосил пишиб, олтин куз келиб кирди. Республика далаларнда кўпдан кутилган ҳаяжонли дамлар бошланиб кетди! Шаҳар ва қишлоқларда истиқомат қилувчи кишилар, қайси касбга мансуб бўлувларидан ва қандай ишда ишловидан қатъи назар, биргина муқаддас фикр билан яшайдилар — эртаю-кеч «оқ олтин» тўғрисида, уч миллион тўғрисида, Ватан ва партия топширигини шон-шараф билан адо этиш тўғрисида ўйлайдилар. Катта-кичик, эркак ва аёл — ҳамма бир оиланинг фарзанди. Ҳамманинг фикру зикрида пахта ҳукмрон. Бу дамларнинг мазмуни ҳам пахта билан ўлчанади. Шунинг учун ҳам газеталарда ва радиода эълон қилинадиган жанговар сводкаларни тоқатсизлик билан кутамиз, ҳар кунги ишимиз кеча терилган ва давлат омборларига топширилган «оқ олтин» миқдорини билишдан бошланади. Билганда ҳам ўқиб, кўриб, эшитиб билиш билан қаноатланмай, қизгин муҳокама қиламиз. Ишчилар кўргазма тахтасига илнинган сводкани иштиёқ ва қизиқиш билан кўрадилару, сўнгра ишга киришадилар. Олимлар ва ёзувчилар оилаъзолари билан нонуштага ўтирар эканлар, мусоҳабаларининг мавзуи «оқ олтин» бўлади. Студентлар ўқишга шошилар экан, радиокарнайлари олдида бир лаҳза туриб, кеча топширилган пахта хабарларини қунт билан тинглайдилар. Ҳатто, узоқ-узоқлардан иш билан келганлар ҳам халқ интилиши ва қизиқишига аралашиб кетадилару киоскалардан газета олишлари биланоқ сводкага кўз югуртирадилар. Плакатдан сизга қараб турган, ошноқ соқоли кўкрагига тушган мўътабар чол шаҳарда ҳам, қишлоқда ҳам, дала шийпониди ҳам, қишлоқ Советида ҳам, ошхонада ҳам, идорада ҳам: «Уч миллионга нима ҳисса қўшдинг?» — дея сўрайди. Юзлари нуроний, қарашлари ўтқир бўлган асил деҳқон ҳар бир кимсадан олий интизом, фидокорона меҳнат талаб этмоқда. Шу билан бирга, ҳар бир кишининг виждон садолари талаб маъносиди эшитилмоқда, «умумхалқ ишига муносиб ҳисса қўшдингми?» дея сўрамоқда.

Шавкатли пахтакор ўз меҳнатининг улуғвор самараларини кўраркан, хирмон-хирмон пахталарга назар таш-

ларкан, қалби бахтиёрлик ҳис-туйғуларни, меҳнат завқи билан тўлиб-тошади.

Куз!.. Ҳамма фасл сингари меҳнат ва тапшиш, бахт ва қувонч фасли. Куз қуёши илжайиб, саҳий нури билан борлиқни чулғаб олган бир кунда Жўрабоев билан Ойқиз Смирновнинг кабинетида учрашиб, «Ўзизил юлдуз» далаларини пиёда кўришга, ишнинг бориши билан танишишга қарор қилдилар.

Улар эски канал қиргоғи билан юриб, тракторчиларнинг дала шийпонига етдилар ва Погодинни ахтардилар. Погодин кейинги вақтларда қовоғини солиб, тинмай ишларди. Лола ўқиниши давом қилдиргани кетгач, директор соинчини иш билан енгизга интиларди. У, Жўрабоевга қараб, қовоғини солиб сўради:

— Райондагилар нима деб ўйлашяпти ўзи? Нега ҳозиргача қўриққа йўл қурилмайди?

— Ҳаммаси вақт-соати билан-да.

— Ана, кўрдингизми? Менда ҳам шундай тракторчилар борки, бирон деталь бузилиб қолса, парвойига ҳам келмайди, кейинчалик тузатиб олармиз, деб юраверади. Шу арзимаган сабаб билан айни иш қизиган паллада трактор бузилиб қолади-ю, энди уни ремонт қилишга ярим соатмас, бир ҳафта вақт кетади! Ўртоқ Жўрабоев, ўзингиз ҳам биласизки, қолган ишга қор ёғар, деган мақол бор.

Ойқиз қўнғироқдай овозининг борича кулиб юборди. Ҳар қачон Погодин халқ мақолидан фойдаланса, Ойқиз кулгига олиб, директорга ҳазил қиларди. Бу гал Жўрабоев ҳам Ойқизга қўшилиб кулди-ю, Погодиндан сўради:

— Иван Борисович, икки саволга жавоб беринг-чи: биринчидан, нима учун халқ мақолларини ҳаммадан кўп биласиз? Иккинчидан, нима учун халқ мақолини айтсангиз, сиздан кулишади?

— Ким кулади?

— Ҳамма, Ойқиз ҳам, Олимжон ҳам, Иван Никитич бўлса, ҳаммадан кўп кулади.

— Ҳазил қиладилар, ўртоқ Жўрабоев!

— Яширмай қўя қолинг, Иван Борисович,— деди Ойқиз кулги аралаш.— Сиз айтмасангиз ҳам ўртоқ Жўрабоев ҳаммасини биладилар.

Погодин қизаринқираб, қовоғини уйди ва гапни бошқа мавзуга бурилиш учун шўшилди.

— Йўл тўғрисидаги саволим бежиз эмас, ўртоқ Жўрабоев. Агар шундай суръат билан қурадиган бўлсалар, қишда нима қиламиз?

— Йўл-ку битадику-я, бироқ Ойқизнинг ҳазилидан сўнг кайфингиз бузилганига ҳайронман.

— Кайфим чоғ.

— Билмадим. Юрагингиз тез-тез уряпти-ку.

— Юрагим бекаму кўст пшлайди, ўртоқ Жўрабоев.— Погодин Ойқизга тикилди-ю, меҳрибонлик билан жилмайди:— Олимжон кетганда қовоғингдан қор ёғилгани эсингдан чиқдими?

Дўстлар самимий кулишдилар.

Погодин қўриқ очаётган тракторлар томон кетди. Жўрабоев билан Ойқиз пахта далаларига қараб юрдилар.

— Эшитишимча, Ойқиз, сени райижроком раислигига мўлжаллашяпти,— деди Жўрабоев.— Олдиндан айтиб қўйишни истамаган эдим у тоқатим чидамади.

— Нега энди мени?— Ойқиз сесканиб кетди-ю, бир зум жим қолди.— Уддасидан чиқолмайман, ўртоқ Жўрабоев. Тажрибам оз.

— Уддасидан чиқасан, Ойқиз. Тажриба ҳам керагу, аммо халқ истагини биладиган, халқ овозини эшитадиган юрак зарур. Тажрибани иш жараёнида орттириш мумкин. Мени ҳам райком секретарлигига сайлаганлариде тажрибам йўқ эди. Сўнгра, иш жараёнида тажриба ҳам орттирдим, ишни ҳам, турмушни ҳам ўргандим. Олдин иш, сўнгра тажриба, Ойқиз.

— Султонов-чи?

— Султоновнинг ҳимоячилари чиқиб қолди. Абдуллаев уни ўқишга тавсия қилиб, жавобгарликдан сақлаб қолмоқчи. Ҳайронман, ишнинг уддасидан чиқмаган одамларни ўқишга юбориш мумкинми, ахир, Абдуллаев ўз оғайнисини номенклатурада сақлаб қолиш учун курашмоқда. Афсуски, Ойқиз, ҳали ҳам ичимизда, номенклатуранинг одам эмас, номенклатура одамни безайди, деб ўйловчи шахслар бор.

— Эҳтимол, Султоновнинг ўзи сўрагандир?— Ойқиз сал асабийлашди.— Агар ўқишга борадиган бўлса, ҳамма иш ими-жимиде, хамирдан қил суғургандай ҳал бўлади. Йўқотилган обрў ва ишончини қайтадан тиклаш мумкин, деб ўйлашади.

— Обкомга бориб, Абдуллаев билан узоқ тортишдим. «Хато қилдими, сайловчилар ишончини оқлай олмадим,

энди жавоб берсин», дедим. Абдуллаев бўлса: «Султонов сингарп одамлар ҳар кун туғилавермайди, обрўсини тўқишга йўл қўймаймиз», деди. Мен бўлсам, унинг сўзларига дарҳол эътироз билдирдим: Султонов ўз обрўсини ўзи тўқди, дедим. Абдуллаев яна қизишиб: «Султоновнинг обрўси учун эмас, Совет ҳокимиятининг обрўси учун талашяпман», деди. Мен жаҳлим чиқиб, Совет ҳокимияти эмас, Султонов айбли, дедим. Абдуллаев яна қизишиб кетди ва: «Уни биз тавсия қилганмиз, энди ишдан олиш — аёвсиз уриш, бизни, обкомни обрўсизлантириш бўлади. Дўстона танқид қилиб, ўқишга юборсак, сиз ҳам қуймайди, кабооб ҳам», деди. Йўқ, бунга тоқат қилиб бўлмайди. Абдуллаевнинг сўзларини эшитиб, асабим қайнаб кетди.

— Абдуллаев ўзи тавсия қилиб, энди хатосига иқдор бўлгиси келмайдими?

— Албатта, Абдуллаев хатосига иқдор бўлса, партиянинг обрўсига путур етади, деб тушунади. Бу арбоблар Абдуллаев — партия эмаслигини, Султонов — Совет ҳокимияти эмаслигини тушунолмайдилар.

— Партиямиз ўз ҳақиқати билан кучли.— Ойқизнинг қошлари чимирилди.— Султонов қочиб қутула олмайди! У, ўқишга эмас, пастки ишга юборилсин. Агар Султоновнинг ор-номуси, виждони бўлса, ўз айбини пешана тери тўкиб оқласин. Район партия комитетидан ва сиздан, ўртоқ Жўрабоев, талабим шу!

— Таклифнинг тўғри, Ойқиз! Мен ҳам шундай фикрдаман. Ҳар бир коммунист хато ва камчиликка мурасасиз бўлмоғи лозим. Шундагина бепоён далаларимиз зарпачадан халос бўлади. Айтгандек, Абдуллаев: «Нега Султоновга мунча ёпишиб олдинг. Бундан буён у сенга халақит бермайди-ку. Уни сенинг районингдан олиб бошқа районга кўчирамиз», дейди. Эшитдингми? Сенинг районингдан эмиш. Шу гапни эшитганда, жоним чиқиб кетди. Абдуллаев билан қаттиқ уришиб қолдик. Шундан кейин обкомнинг биринчи секретарига учрашдим. Ҳамма гапни айтиб бердим. Сал қизишиб ҳам кетдим, асаб ҳам чарчаган шекилли...

Ойқиз ҳайрон бўлиб, ҳамиша оғир ва вазмин Жўрабоевга тикилди. Жўрабоев унинг кўз қарашини тушунди шекилли, кулиб юборди:

— Ишонмайсанми? Секретарь юрагидаги ҳамма гапни очиб гапирганига ҳайрон бўляпсанми? Ҳа, Ойқиз, юра-

гимни очиб, ҳаммасини гапирдим. Райком секретари ҳам одам-ку, машина эмас...

Жўрабоев билан Ойқиз пахта ерининг ўртасидаги тепалик устига чиқдилар.

Тепанинг ўнг томонида янгидап очилган қўриқлар кўзга яққол ташланиб турарди. Узоқ-узоқларда қўриқ очаётган тракторлар қош-қора нуқтадай кўринарди-ю, доимо ҳаракат қиларди. Янги ерларда қад кўтарган чиройли ва ошпоқ иморатлар қуёш нурда товланарди.

Чап томонда эса, куз либосини кийган Олтинсой қишлоғи равшан кўринарди. Қадди-қомати келишган мпраз-терақларнинг япроқлари тўқ сариққа бўялган эди, гужум садалар ва ўриклар олтин сипгарни ярқираб турарди. Катта-катта қайрагочларнинг қуюқ япроқлари эса, эрта-лабки уфқдай равшан ва қип-қизил эди. Шундай қилиб, бутун Олтинсой сариқ ва қизил тусдаги япроқлар билан ясанган эди. Қишлоқ Совети устидаги қип-қизил байроқ Олтинсой ҳуснига ҳусн қўшиб ҳилпираб турарди.

Жўрабоев билан Ойқиз турган тепанинг атрофлари пахтазор эди. Совуқ ургани учун ҳам гўзаларнинг япроқлари аллақачон тўкилган бўлиб, поёнсиз далалар кумушдай оқариб кўринарди. Катта-катта очилган пахталар тўлқин уриб кўпирган денгизларни эслатарди, пахта те-раётган машиналар эса, кемадай сузиб юрарди. Колхозчи пахтакорлар кенг даланинг у ер-бу ерида тўплашиб, иштиёқ билан ишлардилар. Катта-кичик, эркак ва аёл — ҳамма далада. Ҳамманинг дилида биргина тилак — «оқ олтин»нинг бир чигитини ҳам нобуд қилмай йиғиб-териб олиш ва давлат омборларига топшириш тилаги ҳукмрон эди. Ҳосил — хазина. Бугун терилган ерлар ҳафта ўтмай ошпоқ оқариб қоларди. Теримнинг иккинчи ойи бошланиб кетганига анча вақт бўлган эди.

Пахта терими авжига чиққан кунларда йўллар ҳам от-арава, машина ва туя карвонлари билан тўлиб-тошарди. Терилган пахталар бригада хирмонларида қуритиларди-да, пешма-пеш пунктларга жўнатиладди. Қатор-қатор машиналар, аравалар ва туялар эртадан кечгача хирмон билан пахта пункти ўртасида қатнардди.

Фидокорона меҳнат ва қизғин ҳаракат самаралари яққол кўриниб турарди. Пахта пунктида тоғ-тоғ бунтлар қад кўтарди. Даладан қараганда, Олтинсой пунктида яратилган беш юз тоннали бунтлар Кўктоғдан ҳам баланд кўринарди...

Ойқиз тоғ-тоғ пахталарга мафтуп бўлган ҳолда фахр билан термилди. Енгил ва ёқимли шабада чит кўйлаги, юқа рўмоли ва оппоқ камзулчасининг ёқасига қадалган бир дона қизил гул билан ўйнашарди.

Кутилмаганда келган Олимжон Ойқизнинг шприн хаёлини бўлди. У Жўрабоев билан самимий кўришгач, сеvimли ёрига меҳрибонлик билан тикилиб, ўзингни эҳтиёт қилмаяпсан; тиниб-тинчипшни ҳам билмайсан, дегандек, самимий кулиб қўйди.

— Иш қандай, раис?— деди Жўрабоев,— хушхабар келтирганга ўхшайсиз...

— Терим охирлаб боряпти, ўртоқ Жўрабоев. Олган мажбуриятимизни албатта бажарамиз!

— Яшанг, раис! Қодиров икки сўзнинг бирида, сичқон сизмас инига, галвир боғлар думига, икки қуённи қувиб тутаман, дейиш подоннинг иши, дерди. Мана, халқ кўриқни ҳам очди, посёлкани ҳам қурди, юқори ҳосил ҳам етиштирди.

— Бундан ҳам мўл ҳосил олиш мумкин эди-я,— деди Ойқиз.

— Ҳақ сўз, ўртоқ Жўрабоев,— деди Олимжон,— агар халақит бермаганларида эди, ҳосил бундан ҳам мўл-кўл бўларди. Мулла Сулаймоннинг ғўзалари нобуд бўлди. Муроталининг ғўзалари ҳосил ташлади. Бўрон эмас, қийинчилик эмас, ишчи кучининг етишмаслиги эмас, балки ана шу сабабларни ўйлаб чиққанлар ишимизга гов бўлдилар.

— Ҳа, гов бўлганлари ҳақиқат,— деди Жўрабоев Олимжонни қувватлаб,— олдинга турли-туман сабабларни рўкач қилиб, тортишиб кўрдилар. Тортишганда ҳам катта масалалар устида қаттиқ ва узоқ тортишдилар. Қачонки, мақсадларига етмагач, фитначилик йўлига кирдилар ва жон-жаҳдлари билан қаршилик қилдилар. Улар учун бошқа йўл йўқ ҳам эди... Янгиллик — кундалик турмушимизнинг тоза ҳавоси, ҳақ эканлигимизнинг равшан далили! Фикрinni могор босган одамлар ана шу янгилликка қарши исён қилар эканлар, фитначилик йўлига, фисқу фасод, нгво йўлига киришлари табиий, чунки ҳаётимиз қонуларини рад этмоқ учун фитнадан бошқа қуроллари йўқ. Кимки янгиллик тарафдори бўлса-ю, ана шу янгиллик ғалабаси учун жонбозлик қилса, у халқ бахти учун курашган қаҳрамондир. Кимки янгилликдан қўрқса, тинчлик-осойишталиги бузилишидан қўрқса, янгиллик

йўлига гов бўлади ва халқ манфаатидан воз кечиб, ўз манфаати учун, мансаби учун курашган бўлади. Масалаи, бўрон вақтида халқ фидокорона ишлади, тер тўкди. Бировлар эса халқ бошига тушган қийинчиликдан ўз мақсадлари учун, янгиликни йўқ этиш учун фойдаландилар. Ҳатто, Юсуфий мақола ёзганда мулла Сулаймоннинг айби тўғрисида лом демай, бўрон оқибатларини пеш қилди. Эҳтимол, ҳамма гўзалар қум остида қолганда, Султонов билан Қодиров бундан ҳам хурсанд бўлиши мумкин эди... Демак, бир минут бўлса ҳамки, нима учун яшаб, нима учун ишлаганини унутиб, халқ манфаатини унутиб, шахсий манфаати йўлида виждонни сотиб жуда мудҳиш оқибатларга олиб келиши мумкин! Ҳа, Муроталининг гўзалари ҳосил тўкди, дедингми?!

— Ҳа, унча кўп эмас,— деди Ойқиз.— Бироқ, бу ишнинг тарихи ғалати, топишмоқни эслатади. Эсингизда борми, спз мендан Алиқул тўғрисида сўраган эдингиз?

— Ҳа, сал-пал эслайман. Хўш, унинг нима дахли бор?

— Муротали касал бўлганда, қизига ва менга зарда қилиб, ўрнига Ғафурни тайинлаб кетди. Ҳозир Ғафур яна қамоқда. Мен ҳайрон бўлдимур Муроталининг ўзидан сўрадим. У, ҳосилот билан маслаҳат қилганини айтди. Ҳосилотдан сўрасам, бутунлай тонди.

— Чиндан ҳам ғалати. Хўш, нима деб ўйлайсан!

— Муротали қайсар бўлса ҳам, покиза одам. У ҳеч кимни, ҳеч қачон алдамайди.

— Демак, Алиқул фирибгар?..

— Билолмадим.

— Эҳтиёт бўл, Ойқиз, ортиқча ишонишинг бор эди, энди ортиқча шубҳа қилаётганга ўхшайсан. Эҳтимол, у Ғафурга ишониб хато қилгандиру ўз хатоларини тан олишга журъат этолмаётгандир. Лекин бу, уни оқлаш учун важ бўлолмайди, чунки у ана шу хатоси билан колхозга зиён етказдими? Етказди. Ишда рўй берган ҳар бир нуқсон, ҳар бир хатонинг оқибати зиён. Колхоз раҳбари нўноқ бўлса, колхозчининг меҳнат кунига бериладиган ҳақ кам бўлади, давлат ҳам зарар кўради. Лапашанг раҳбар ишни ялқов ёки муттаҳамга ишониб қўйса, яна халқ ва давлат зиён кўради. Завод директори планни бажариш ҳақидагина қайғурса-ю, ишни ихчамлаштиришга қаратилган яхши таклифларни амалга оширмай, тўхтатиб қўйса, бу билан у давлатга тушадиган қанча-қанча

қўшимча даромадни ўғирлаган бўлади. Маҳмадопа ўзининг бемаъни сафсаталари билан одамларни банд қилса, уларнинг ганимат вақтини олиб, халқ учун моддий ва маънавий бойликлар яратишларига халақит беради. Шу бугуноқ умум учун фойдали бирон иш қилишинг мумкин бўла туриб, шу ишни қилмасанг, демак, колхозчи мўлжаллаган мотоциклини эртага эмас, кейинроқ олади, ишчининг иш ҳақи ошмайди. Биз, баъзан фалончи ёмон ишлапти, деймиз. Лекин у, ёмон ишлаши билан халқ бойлигини ўғирлаётганини ўзи ҳам эҳтимол, билмаётгандир? Ҳамма ҳам ана шу ҳақда ўйлаб кўрганида эди... Айтгандек, ўзим ҳам сизларни гапга солиб, ишдан қўйдим шекилли. Ҳозир қаёққа бормоқчисан, Олимжон?

— Пахта тераётган машиналар ишини кўрмоқчиман. Колхозчилар ҳали машинага кўникиб кетганларича йўқ. Уларга янги техниканинг афзалликларини тушунтириш керак.

— Биладан, Олимжон. Машина тушимга ҳам кирадиган бўлиб қолди. Янги ерларда қанчадан-қанча машиналар керак бўлади-а. Ойқиз, ишинг зарурмасми? Янги қишлоқни бориб кўрмаймизми?

— Янги қишлоқни кўрсатиш учун ҳар қандай ишдан воз кечиши мумкин,— деди Олимжон кулги аралаш.— Тушликда дала шийпонида бўладан. Ойқиз, ўртоқ Жўрабоевни олиб келсанг, бирга-бирга овқатланардик.

— Яхши. Келамиз, Олимжон.

Олимжон теналикдан чошиб тушди-ю, пахта тераётган машиналар томон кетди. Жўрабоев билан Ойқиз янги қишлоққа қараб йўл олди.

Райком секретари янги қишлоқнинг кенг ва раво кўчаларидан бораркан, икки томонга ўтқазилган ва япроқлари олтиндай ялтираб турган толлар ва теракларни, томлари ошноқ шифер билан ёпилган, пойдевори тошдан, деворлари пишқ пишдан қурилган чиройли иморатларни ҳавас билан кузатарди. Катта кўчада қатор-қатор сим ёғочлар кўринарди. Ҳамма уйлар электрлаштирилган эди.

— Ойқиз, бирор уйни кўрсат-чи!

— Ҳамма ишда-ку.

— Ҳа, ана у боғ олдида уринаётган ким?

— Ҳа... Муротали амаки!.. Кўчмаслик учун қанча ўжарлик қилди-ю, кўчиб келгач, ҳовлини обод қилишдан қўли бўшамайди. Юринг, уникига борамиз.

Муротали ёлғиз эмасди. Ўрик ўтқазини учун Ҳалим

бобони ҳашарга айтган эди. Кичик ва ориқ, эпчил ва ғайратли боғбон оқ яктагининг этақларини белбоғига қистириб, Муротали қазиб қўйган чуқурларга кўчат ўтқазарди. Муроталининг ўзи эса, тўлиб оқаётган ариқ бўйига ўтириб, ниманидир ювиш билан овора эди.

— Ҳорманглар! — деди Жўрабоев.

— Ҳорманглар! — деди Ойқиз.

Чоллар шошилибгина қўлларини ювдилару белбоғларига артиб, самимий кўришдилар.

— Муротали амаки, янги уйда кайфингиз қалай? — сўради Ойқиз.

— Раҳмат, қизим. Қара, қанча ўриклар ўтқаздим. Бу ўриклар сира-сира қуримайди. Ер ҳам семиз, сув ҳам кўп. Отам раҳматлик «бу ўрик юз йил гуллаб, юз йил ҳосил қилади» деган эди... Энди ўзим ҳам юз ёш умр кўришни истайман. Коммунизмни кўрсам дейман.

— Албатта, кўрасиз. Муротали амаки!

— Кўришга ишончим комил, шу йилгидай катта қадамлар ташлайверсак, албатта, кўраман. Афсуски, дандан раҳматлик кўролмай кетди...

Ойқизнинг кўзлари хираланиб кетгандай бўлди. Жўрабоев дарҳол унга тикилди-ю, фикрини бўлиш ниятида сўради.

— Ариқ бўйида нима юваётган эдингиз, бригадир?

— Ҳа, ҳа, — Муротали қизаринқиради. — Шунчаки...

— Эй, сандал-ку, — деди Ойқиз таажжубланиб, — янги уйга эски сандал нима ҳожат, Муротали амаки? Печкаси бор-ку.

Ариқ бўйида эски, тутунда сарғайиб кетган сандал турарди. Муротали сандалга бурияди-ю, жиддий жавоб берди:

— Печка ёмон деганим йўқ. Лекин биздек чолларга сандал ҳам бўлгани яхши.

Кекса деҳқоннинг бу сўзлари Ойқиз учун кулгили ва ғалати туюлди... У бугун эрталаб чўлга чиққанда уфқларга туташиб кетган поёнсиз қўриқларга умид ва ҳавас билан термилган эди. Семиз ва ҳосилдор қўриқларни, поёнсиз чўлларни кўриб, порлоқ келажакни кўргандай бўлди. Муротали «коммунизм томон катта қадамлар ташладик» деган экан, минг марта ҳақли, албатта. Бироқ ана шундай доно сўзларни айтган Муротали янги, ёруғ уйга лаънати ўтмишнинг сарқити бўлган сандални ҳам олиб

кирмоқчи. Ўзи катта қадамлар билан олға интилмоқда-ю, аммо эски сандалдан ҳали ҳам умид узмайди...

Қўриқлар очилди. Аммо, кураш давом қилмоқда, Ойқиз!.. Энди сен дўстларинг билан бирга янги қўриқлар очасан. Айрим ҳамқишлоқларинг қалбида яшириниб ётган эскилик сарқитларини йўқотиш йўлида ҳормай-толмай жанг қиласан. Сени, Ойқиз, оғир ва мураккаб ишлар кутмоқда. Қанча оғир бўлса, шунча шарафли бўлган бу ишлардан асло қўрқмайсан!.. Бутун халқимиз бир оиланинг фарзандидек дўст ва иноқдир. Оғир ва шарафли ишингда сен билан елкама-елка, ёнма-ён борадиган асил дўстлар беҳисоб. Ана шу қадрдон дўстлар ҳамиша ёнингда бораркан, кучингга куч, ишончингга ишонч қўшилади, шунинг учун ҳам янгидан-янги умидлар ва режаларни, ишлар ва ташвишларни, курашлар ва ғалабаларни равшан кўриб, чуқур ҳис этмоқдасан, Ойқиз...

Ҳорманг, қадрдон дўстлар!

М У Н Д А Р И Ж А

<i>Биринчи боб</i>	
Урик гуллаганда	5
<i>Иккинчи боб</i>	
Покиза булоқ	16
<i>Учинчи боб</i>	
Хат	25
<i>Тўртинчи боб</i>	
Фикрлар тортишуви	30
<i>Бешинчи боб</i>	
Темирни қизиғида ур	41
<i>Олтинчи боб</i>	
Ҳужум олдида	45
<i>Еттинчи боб</i>	
Қабулга келган қиз	59
<i>Саккизинчи боб</i>	
Чўл тонги	63
<i>Тўққизинчи боб</i>	
Олдинги маррада	75
<i>Унинчи боб</i>	
Ҳаяжонли туп	85
<i>Ун биринчи боб</i>	
Бўрон излари	99
<i>Ун иккинчи боб</i>	
Темир прода	106
<i>Ун учинчи боб</i>	
Алиқулнинг саргузашти	116
<i>Ун тўртинчи боб</i>	
Яна Олтинсойда	128
<i>Ун бешинчи боб</i>	
Канал бўйида	133
<i>Ун олтинчи боб</i>	
Султоновнинг «фалсафаси»	149
<i>Ун еттинчи боб</i>	
Меҳри ва Карим	163
<i>Ун саккизинчи боб</i>	
Муроталининг ҳақиқати	169
<i>Ун тўққизинчи боб</i>	
Соя	177
<i>Иигирманчи боб</i>	
Тухмат	187
<i>Иигирма биринчи боб</i>	
Бизнинг кучли қуролимиз	191

<i>Йигирма иккинчи боб</i>	
Мангулик : :	198
<i>Йигирма учинчи боб</i>	
Эрталаб	202
<i>Йигирма тўртинчи боб</i>	
Халқ продаси	212
<i>Йигирма бешинчи боб</i>	
Ойқизнинг дили ёришди	225
<i>Йигирма олтинчи боб</i>	
Қодиров таслим бўлди	234
<i>Йигирма еттинчи боб</i>	
Овда : :	242
<i>Йигирма саккизинчи боб</i>	
Ота ва қиз	248
<i>Йигирма тўққизинчи боб</i>	
Абдуллаев имзо чекади	258
<i>Уттизинчи боб</i>	
Елғизлик фожияси	264
<i>Уттиз биринчи боб</i>	
Кўпдан қутилган кун	274
<i>Уттиз иккинчи боб</i>	
Муроталининг кўзи очилди	280
<i>Уттиз учинчи боб</i>	
Кураш давом этади	292

На узбекском языке

РАШИДОВ ШАРАФ РАШИДОВИЧ

Собрание сочинений

в 5-ти томах

ТОМ II

СИЛЬНЕЕ БУРИ

Р о м а н

Нашриёт редактори Х. Мансурова

Рассом . Нишаниди

Расмлар редактори А. Бобров

Техн. редактор В. Барсукова

Корректор Ш. Соатова

ИБ № 2006

Босмахонага берилди 16.03.81. Босишга рухсат этилди 17.08.81. Формати 84×108^{1/32}. Босмахона қоғози № 1. Оддий янги гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 15.96+0,63 вкл. Нашр л. 16,78+0,55 вкл. Тиражи 50000. (1000 нусхаси мелований қоғозда. Нашр. л. 16,81+0,55 вкл. Баҳоси 2 с. 40 т.). Заказ 1383. Баҳоси 1 с 40 т. Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон ССР Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат Комитетининг Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмаси. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Рашидов, Шароф.

Асарлар: 5 жилдлик. Муҳаррир Х. Ғулом. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981.—

2-нчи жилд. Бўрондан кучли: Роман. 304 б., расм.

Муқовада: Бўрондан кучли.

Машҳур совет адиби Шароф Рашидовнинг беш жилдлик «Асарлар» и нашр этилмоқда. Ушбу иккинчи жилдга унинг машҳур «Бўрондан кучли» романи киритилди. Романда адиб янги висон, янги ижодий меҳнат киличининг камол топиш йўллари ва бадиий тадқиқ қилади.

Рашидов, Шараф. Собрание сочинений. В 5-ти т. Т. 2. Сильнее бури. Роман.

ББК 84Уз7
Уз2